

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

დ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ა. ქიქოძე

**პასტანე VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა
(პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სოციალურ-
კულტურული საქმიანობა)**

სკეპ-2000
შემოწმებულია

„მეცნიერება“
თბილისი
1983

1) ვახტანგ მე-6 1675-1737"

63.321

ქ 562

2) საქართველოს ისტორია მე-17-182.

3) ქართლის ისტორია

ნაშრომში განხილული და შესწავლილია ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა ქართლის სამეფოს საერთაშორისო და შიდა პოლიტიკურ ვითარებათა ფონზე, ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის, სოციალურ და კულტურულ ურთიერთობათა დახასიათების კრილში.

ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ასეთი მრავალმხრივ მონოგრაფიული შესწავლა პირველი ცდაა ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

გარდა ცნობილი საარქივო მასალისა, გამოყენებული და გათვალისწინებულია დღემდე არსებული საბჭოთა ისტორიკოსების ნაშრომები და სტატიები. აგრეთვე, უცნობი, გამოუყენებელი დოკუმენტური წყაროები და მიღებულია ახალი დასკვნები, რაც ახასიათებს ვახტანგ VI-ს, როგორც ფეოდალური სახელმწიფოს მოწინავე მოღვაწეს.

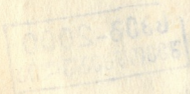
ნაშრომი განკუთვნილია ისტორიკოსებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი ისტ. მეცნ. დოქტ. **შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე**

რეცენზენტები: ისტ. მეცნ. დოქტ. გ. ჯ ა მ ბ უ რ ი ა

ისტ. მეცნ. კანდ. ჯ. ს ტ ე ფ ნ ა ძ ე

204.988

0603020906
M 607(06)—88 168—88
ISBN 5—520—00168—5

„ქართული საბჭოთაო მეცნიერება“, 1988
სახ. საბ. რესპუბ.
ბ. ჯორჯიანი

**„ისტორია და პატრიოტიზმი ერთმანეთისაგან
განუყოფელია. პატრიოტიზმი ისტორიის
საფუძველია“.**

ნიკოლოზ ბერძენიშვილი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურულ სარბიელზე ყველაზე გამოჩენილი მოწინავე სახელმწიფოებრივი მოღვაწეა ვახტანგ VI. მან ითავა არა მარტო საქართველოს პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი ბედ-იღბლის საკითხის გადაჭრა, არამედ მთელი ამიერკავკასიის ხალხთა მომავალი პოლიტიკური ცხოვრების განსაზღვრაც. ვახტანგ VI თავისი საქმიანობით აღიარებული იყო სახელმწიფო მოღვაწედ, არა მარტო ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების მესვეურთა, არამედ რუსეთის საიმპერატორო 'კარის მიერაც. ყველა ისინი ვახტანგ VI-ს, როგორც პოლიტიკურ და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეს, გარკვეული ხანისა და დროის მანძილზე იმდენად ჭეროვან მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რომ სრულიად შეგნებულად ცდილობდნენ ურთიერთობა დაემყარებინათ მასთან. ეს არ იყო შემთხვევითი მოვლენა. ვახტანგ VI-ის პიროვნება და მისი საქმიანობა ამის სრულ საფუძველს იძლეოდა. მისი ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის აქტიური პრაქტიკული ღონისძიებანი, დიდი მნიშვნელობის სამუშაოები სამართლისა და სახელმწიფო წესწყობილების მოწესრიგების დარგში, ზუსტი მეცნიერების და კულტურის განვითარების სფეროში შეესატყვისებოდა არა მარტო საქართველოში სამამისოდ უკვე მომზადებულ ნიადაგს, არამედ უთანაბრდებოდა რუსეთის იმპერიის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების სათანადო საფეხურებს.

ვახტანგ VI-ის ინტენსიურმა კულტურულ-მეცნიერულმა მოღვაწეობამ, ისტორიული მეცნიერების აღორძინებაში მისმა წვლილმა, სასტამბო საქმიანობამ, რუსთველოლოგიური ხასიათის კვლევამ, მათემატიკურ-ასტრონომიული ტრაქტატების თარგმანებმა, მედიცინისა და ქიმიის სახელმძღვანელოთა გავრცელება-შედგენამ, ფილოსოფიური დიდაქტიკურ თხზულებათა შესწავლა-დამუშავებამ მნიშვნელოვან

ნი ადგილი დაიკავეს ქართული კულტურის საგანძურში. ვახტანგ VI-ის თაოსნობით ქართლის სამეფო ერთ-ერთ მოწინავე სახელმწიფოდ იქცა მთელს ამიერკავკასიაში, რამაც დაგვანახა, რომ ეროვნულ-მა ასაკმა და ისტორიის უმძიმესმა ქართველებმა ვერ მოახერხეს გამოეფიტათ საქართველოს სულიერი სასიცოცხლო ძალები. V

საერთაშორისო ვითარებათა გამძაფრებამ, ევროპისა და რუსეთის იმპერიის სახელმწიფოთა დაპირისპირებამ, ლეკიანობის გაძლიერებამ, საქართველოში ფეოდალიზმის გახანგრძლივებამ, ფეოდალურ-პოლიტიკურ ერთეულთა დაქსაქსულობამ, მუდმივმა ურთიერთბრძოლამ ვახტანგ VI-ს არ მისცა საშუალება სისრულეში მოეყვანა მასზე დაკისრებული პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ვალდებულებანი. მან არაჩვეულებრივად დამძიმებულ პოლიტიკურ ვითარებას თავი ვერ გაართვა. ვერ მოახერხა ამიერკავკასიის ხალხთა შეკავშირება საერთო მტრის წინააღმდეგ; ვახტანგ VI-ს ისიც არ ეღირსა, რომ სული საკუთარ სამშობლოში დაეღია და მის ცხედარს მშობლიურ მიწაში ეპოვა განსასვენებელი. 1987 წელი მნიშვნელოვანი თარიღია. იგი ვახტანგ VI-ის გარდაცვალებიდან ორასორმოცდა ათ წელს მოითვლის.

წინამდებარე ნაშრომში გავითვალისწინეთ ყველა წინამორბედი ავტორის ნაკვლევით შევეცადეთ ჩვენი შეხედულებანი შეგვეთავაზებინა მკითხველისათვის და უცნობი, გამოუქვეყნებელი მასალის საფუძველზე ზოგიერთი საკუთარი მოსაზრება დაგვემატებინა. ძირითადად, გავამახვილეთ ყურადღება ვახტანგ VI-ის დროინდელ სახელმწიფოებრივ ღონისძიებებზე ეკონომიკის, იურისპრუდენციის, სოციალურსა და კულტურის სფეროში. ნაშრომში შევიტანეთ, აგრეთვე, აღნიშნული ეპოქის მოხელეთა რიგის დადგენის ცდაც. შევეცადეთ, გავგეშუქებინა მეურნეობის განვითარებისა და მევახშეობის ჩასახვის ცდები, რაც, თავის მხრივ, გარკვეულ ბაზას უქმნიდა ქართლის ეკონომიკის განვითარებას იმ რთულ საგარეო და საშინაო პოლიტიკურ ვითარებაში, რომელშიც ვახტანგ VI-ის დროინდელი ქართლის სამეფო იმყოფებოდა. შეძლებისდაგვარად შევაფასეთ ვახტანგ VI-ის როლი საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობაში. ჩვენ სრულიადაც არ ვთვლით, რომ დასახული მიზანი საბოლოოდ მიღწეულია, რომ ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა ყველა კუთხით მონოგრაფიულად შესწავლილია; ვიმედოვნებთ, მომავალი სპეციალისტები კიდევ უფრო სრულყოფილად მოგვეცემენ მისი ღვაწლის დახასიათებას.

ვახტანგ VI-ის საქმიანობის შესახებ საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა და წყაროები არსებობს. დ. ბაქრაძემ ყურნ. „მნათობში“ 1872 წ. გამოაქვეყნა წერილი სათაურით „საქართველოს მდგომარეობა შემდეგ დაყოფისა. ვახტანგ VI-ე“. 1887 წ. კი გამოიცა მიხ. ნასიძის

მცირეფორმატიანი წიგნი, რომელსაც ეწოდებოდა „ვახტანგ VI-ის სანაქტებტერბურგში 1861 წ.“ გამოქვეყნდა მ. ბროსეს წერილებში „Переписка грузинских царей с российскими государями“, ასევე საინტერესო მასალა გამოაქვეყნა ი. ბუტკოვა—Материалы для истории Кавказа (III, 1, 1922,; 1869). 1891 წ. სანაქტებტერბურგში გამოიცა ა. ცაგარელის წიგნი „Сношение России с Кавказом в XVI—XVIII вв. ამავე საკითხს შეეხო ალ. ხახანაშვილის წერილი „Из истории сношений Грузии с Россией в XVIII в. ж. ЖЯНП, 1899 г., № 5). ანალოგიურ თემაზე გამოაქვეყნა წერილი ნ. რომანოვსკიმ „Вахтанг VI-ой и Петр Великий“, რომელიც „Кавказский вестник“-ის 1905 წ. № 2 დაიბეჭდა. 1919 წ. კი ივ. ჯავახიშვილი ახასიათებს ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკას თავის წერილში „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII ს.“, რომელიც თბილისში დაისტამბა. აღნიშნულ საკითხს ი. ცინცაძე იხილავს წერილში „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან“, რომელიც გამოქვეყნდა ისტ. ინსტ. მიმოძვ. ტ. III, 1953 წ.

(თანამედროვე თვალსაზრისით იქნა შეფასებული ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ესა თუ ის სფერო ნ. ბერძენიშვილის, ვ. დონდუას, კ. გრიგოლიას, ვ. გაბაშვილის, შ. მესხიას მიერ.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის შესახებ ქართული კულტურის დარგში გარკვეული მოსაზრებები გამოთქვეს კ. კეკელიძემ, ა. შანიძემ, გ. ლეონიძემ, ალ. ბარამიძემ, ე. მეტრეველმა, ლ. მენაბდემ, ს. ცაიშვილმა, დ. ბრეგაძემ, ბ. დარჩიამ და სხვ. მის საბუნებისმეტყველო საქმიანობას შეეხო რ. ჩაგუნავას ფუნდამენტური ნაშრომები, რაც 1981—1986 წწ. გამოქვეყნდა.

ღირსშესანიშნავია გ. პაიჭაძის ნაშრომები: „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხისათვის XVIII ს. I მეოთხედში“ (თბ., 1960), „Русско-грузинские отношения в 1725-35 гг. (Тб. 1965 г.)“, „ვახტანგ VI“ თბ., და 1981 წ. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ IV ტომში (1973 წ.) XVIII ს. I მეოთხედის ქართლის პოლიტიკური ისტორიის ავტორები არიან მ. დუმბაძე, გ. პაიჭაძე, ლ. ტუხაშვილი.

(ვახტანგ VI-ის დროის საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობათა დახასიათებისათვის ი. ტაბაღუამ 1972 და 1982 წწ. გამოაქვეყნა საფრანგეთის საარქივო მასალები, რასაც თავისი შესავალი ინტერპრეტაცია დაურთო.

გამოქვეყნდა, აგრეთვე, ვახტანგ VI-ის მოთავეობით შედგენილი „დასტურლამალი“ და მისი სამართლის კანონები ი. სურგულაძის, ი. დოლიძის და თ. ენუქიძის რედაქციით. ვახტანგისეული ქართული სტამბის ისტორია შეისწავლეს ქრ. შარაშიძემ, ვ. კურდღელაშვილმა და ე. ლორთქიფანიძემ.

ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკის დახასიათებას უძღვნა ~~წიგნი~~ ^{წიგნი} პაშვილმა თავისი სადისერტაციო ნაშრომში „საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XVIII ს. I მეოთხედში“, 1987 წ.

წინამდებარე ნაშრომში გათვალისწინებულია საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალურ არქივსა თუ ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული უცნობი მასალა.

პირველი თავი

ვახტანგ VI-ის კოლიტიკური მოღვაწეობა

1. ირანის იმპერიისადმი ქართლის კომპრომისული პოლიტიკის შეცვლა

XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან მოკიდებული, ვიდრე XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედამდე ქართლის ირგვლივ სტაბილური პოლიტიკური ვითარება დამყარდა. საქართველოში მშვიდობიანი ცხოვრების პირობები შეიქმნა. ქართლი ითვლებოდა სპარსეთის „ვალის“ — (მოადგილის) ქვეყნად და ქართველი „ვალი“ შაჰის ნებით უნდა დანიშნულიყო. ქართლის მბრძანებელნი ირანის შაჰს უნდა ხლებოდნენ, მიეღოთ მაჰმადის რჯული და ამის საზღაურად სამმართველოდ მოიპოვებდნენ თავის ქვეყანას. ქართველ „ვალს“ ჯამაგირი შაჰისაგან ჰქონდა დანიშნული, ხოლო თვითონ თავისი ქვეყნიდან სპარსეთის სახელმწიფოს უგზავნიდა გარკვეულ გადასახადს — „საურის“ გამოსაღების სახით, რომელიც მოსახლეობაში იკრიბებოდა და სახელმწიფო გადასახადს წარმოადგენდა. „საურიდანვე“ იფარებოდა „ფეშქაშის“ ხარჯები. „ფეშქაში“ კი შეიცავდა „ტყვე“ ჰაბუკებს, ჰარამხანისათვის განკუთვნილ ქალიშვილებს, საპალნობით ღვინოს, ჯიშინ ცხენებს და გარკვეულ ძვირფასეულობას¹.

ქართველი „ვალი“ ვალდებული იყო შაჰის ბრძანებისთანავე გაეყვანა ჯარი, ხოლო თბილისის ციხეში ჰყოლოდა მუდმივი სპარსული გარნიზონი, რომელიც ქართლის დედაქალაქის აღმოსავლეთ უბანში იყო განლაგებული. ქართლის მეფეები სიუზერენ-ვასალური ურთიერთობის საფუძველზე სპარსეთის შაჰისაგან იღებდნენ საბოძვარს, რომელიც შეიცავდა 2000 თუმანს, საღმრთაწაფლო ტანისამოსს (ოქროსქსოვილ კაბას, თვლებით მოჭედებულ სარტყელს, სიასამურის წამოსასხამს, ხმალ-ხანჯალს, „თაჯს“ — პატიოსანი თვლებით შემკულ თავსაბურავს), ოქროთი მოჭედებულ მოსართავებით მოსილ ცხენსა და ოქროს სურათას.

ეს სტატუსი თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე, XVII საუკუნ-

1 საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოს მკვლევარი, 1955, გვ. 308.

ნის 30-იანი წლებიდან XVIII ს. II მეოთხედამდე მკაცრად ხორციელდებოდა.]

მნიშვნელოვანია, რომ როგორც ვ. გაბაშვილი აღნიშნავს, „ირანის პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად, არსებობას განაგრძობდა ქართული ფეოდალური საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა, აგრარული სისტემა და სახელმწიფოებრივი წყობილება“². ქართული სახელმწიფოს არსებობა შეპირობებული იყო იმ პოლიტიკური შეუ-რიგებლობით და ბრძოლებით, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახ-და არჩილისა და გიორგი XI-ის მეფობის დროს. სწორედ ამ შეუ-პოვარ ბრძოლებში გამოიხატა ირანოფილური პოლიტიკისადმი შეუ-რიგებლობა და ამან გააპირობა ქართული სახელმწიფოებრივი წყობი-ლების შენარჩუნება. მაგრამ ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ ქარ-თლის მეფეთა ბრძოლისა და მშვიდობიანობის პოლიტიკა მაინც მონა-ცვლეობდა გარეპოლიტიკური სიტუაციის შესაბამისად. ქართლის და, კერძოდ, ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკის კურსი, რომელიც ძი-რითადად ირანთან კეთილდამოკიდებულებას გამოხატავდა, გარკვეუ-ლი ცვალებადობით ხორციელდებოდა. XVII საუკუნის მიწურული-სათვის ქართლის მეფეები აღმოსავლელი მბრძანებლებისადმი წინააღ-მდეგობის ვაწევას პოლიტიკურად (რამდენადაც ეს მათ შეეძლოთ) არ ერიდებოდნენ. თავდაპირველად ეს განსაკუთრებით გამოიხატა მუხრან-ელ ბაგრატიონთა საქმიანობაში, რომლის სულის ჩამდგმელი გიორ-გი XI იყო. ბაგრატიონთა წარმომადგენლები არჩილი, გიორგი XI, შემდეგ ლევან შაჰყულიხანი, ქაიხოსრო და ვახტანგ VI შეეცადნენ როსტომისგან მიღებული შეგუებისა და შერიგების საგარეო პოლი-ტიკური კურსი უკუეგდოთ და შაჰის დაპყრობითი პოლიტიკისათვის ბრძოლა გამოეცხადათ. მიუხედავად იმისა, რომ ბრძოლას სრული და-მოუყიდებლობა და განთავისუფლება არ მოჰყოლია, მათ მაინც გარ-კვეულ წარმატებას მიაღწიეს, არა ერთი მძიმე შემოტევა გადაიტანეს სპარსი დამპყრობლის მხრიდან, არა ერთი მარცხი განიცადეს, დიდი მსხვერპლიც გაიღეს, მაგრამ მათი შეუთრიგებლობა საბოლოოდ მაინც უმზადებდა ქვეყანას სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული და პო-ლიტიკური წინსვლის ნიადაგს, რაც აშკარა გახდა ვახტანგ VI-ის მო-ღვაწეობის ხანაში.) მუხრანელ ბაგრატიონთა შეუპოვრობამ, ძლიერმა ბრძოლებმა და წინააღმდეგობებმა სპარსეთის შაჰის კარი აიძულა გარკვეულ დათმობაზე წასულიყო და აღმოსავლელ მბრძანებელს დაა-ნახვა, რომ მას ანგარიში უნდა გაეწია ქართველი პოლიტიკოსებისა-თვის. ქართველი პოლიტიკური მოღვაწენი თვითონ გახდნენ სპარსე-თის სახელმწიფო სამხედრო თუ საერო პოლიტიკის მესვეურები. თა-

² ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVIII სს. თბ., 1959, გვ. 411.

ვისი ქვეყნის ფიზიკური გადარჩენის მიზნით მათ მიადღწიეს იმას, რომ მონაწილეობა მიიღეს სპარსეთის სახელმწიფოს მართვაში და გავლენაც მოიპოვეს შაჰის კარზე. მათ მოახერხეს შაჰის სამეფო კარზე უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური თანამდებობანი დაეკავებინათ და გარკვეული პოლიტიკური წონა დაემკვიდრებინათ ახლოაღმოსავლეთის საერთო პოლიტიკურ საქმიანობაში, რომელიც ამიერკავკასიის ხალხთა ბედ-იღბალსაც წყვეტდა. ეს მონაპოვარი ამ ეტაპზე ქართლის ბაგრატიონებმა გარკვეული საზღაურის გაღებით მიიღეს. [სპარსეთის მბრძანებელმა არჩილსა და გიორგი XI-ს, რომელთა პოლიტიკა შემდეგ ვახტანგ VI-მ გააგრძელა, ერეკლე I-ს დაუპირისპირა, რომელიც ირანოფილური პოლიტიკის გამტარებელი უნდა ყოფილიყო ქართლში. გიორგი XI იძულებული გახდა იმერეთს გადახვეწილიყო და არჩილს დაკავშირებოდა³. იმერთა მეფე ალექსანდრე კი ერეკლე I-ს დაუკავშირდა და ქართლში გადმოვიდა. მაგრამ გამარჯვებული გიორგი XI-ის წყალობით იმერეთი არჩილს ხვდა წილად. ერეკლემ არ წავიდა წინააღმდეგი. ბატონიშვილი ვახუშტი ამ ფაქტს გამართლებას უძებნის და წერს, რომ „ერეკლეს დისწულნი არჩილის ძენი იყვნენო“⁴. არჩილ და გიორგი XI საქართველოს სამეფო-სამთავროთა გაერთიანებას გარდაუვლად მიიჩნევდნენ. მაგრამ ვახუშტის თქმით, ერეკლე I-ს „უმძიმდაცა ფრიად ესე ვითარი ცვლილება და სწადა, რათა აქუნდეს კახეთი თვთ და ქართლი გიორგი მეფესა, ვითარცა მემკვიდრეთა“⁵.

ვახუშტის ზემომოტანილი ცნობა საგულისხმოა. იგი ამ შემთხვევაში ქადაგებს შინაგან პოლიტიკურ ერთობას, რომელიც ქართლისა და კახეთის ბაგრატიონთა შორის უნდა არსებულიყო გარეშე მტრის მოგერიების საქმეში და აკრიტიკებს ერეკლე I-ის საქციელს. მართლაც, მუხრანელ ბაგრატიონთა ბრძოლების არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ გაერთიანებული საქართველო საერთო მტრის წინააღმდეგ უფრო ძლიერ ძალას შექმნიდა და მისი მოგერიებაც უფრო ადვილი იქნებოდა.

(ვახტანგ ლევანის ძე, მომავალი ვახტანგ VI, აქტიურად ჩაება ბიძის გიორგი XI-ის მომხრეთა ბრძოლებში. 16 წლის ვახტანგ ბატონიშვილმა შეკრიბა ჯარი და გიორგის დასახმარებლად გაემართა, როდესაც ქართლის ტახტის პრეტენდენტი გიორგი XI ერეკლესთან საბრძოლველად თბილისისაკენ მიდიოდა. ცხადია, ვახტანგ ბატონიშვი-

3 ს. ჩხეიძე, საქ. ცხოვრება, კიჟინაძის გამოც., 1913, გვ. 5.
 4 ვახუშტი ბაგრატიონი, ცხოვრება და თქმულება მეფეთა ქართლისათა, ქართლის ცხოვრება, თბ., 1973, ტ. IV, გვ. 465.
 5 იქვე.

ლი არჩილისა და გიორგის პოზიციებზე იდგა და ქართლში ^{ერეკლე} მუხრანელ ბაგრატიონთა შტოს გამეფებაზე ზრუნავდა. თბილისთან ორი სამხედრო ძალა დაუპირისპირდა ერთმანეთს. ერთი მხრივ, სპარსულ გარნიზონთან გაერთიანებული ერეკლე I, მეორე მხრივ, გიორგი — არჩილის ლაშქარი, რომელსაც თავის მხრივ, მთელი სომხთ-საბარათიანო, ზემო ქართლი და ნიკოლოზ კათალიკოსის ჯარი უნდა შემოშველებოდა. მათ რიგებში იბრძოდნენ ვახტანგ ბატონიშვილიც და კახელი პატრიოტებიც. მიუხედავად ამისა, ქართლში ერთსულღვნება მაინც არ სუფევდა. პოლიტიკური არეულობით ორგული თავადიშვილები სარგებლობდნენ. საამილახოროს მეთაური — გივი ამილახორი თავის მოქიშპეებს — ქსნისა და არაგვის ერისთავებს ებრძოდა და როგორც მემკვიდრე ამბობს: „ქართლს არბევდა“⁶.

გიორგი XI თავის გეგმების განხორციელებას საშამხლოს დახმარებით აპირებდა და შამხალთან მოლაპარაკება თავის ძმისწულ ვახტანგ ლევანის ძეს დაავალა. საშამხლოში მიმავალი 18 წლის ვახტანგ ბატონიშვილი გერგეტის მონასტერში გაჩერდა და „გერგეტის სულთა მატთანში“ შემდეგი ვედრებითი მინაწერი გააკეთა: „ჰე, ყოვლად ძლიერო ღმერთო, რომელმან აწ, ქართლის მთავრად ჰქმენ გიორგი, ბრძანებითა შენითა, სძლიეს სპარსთა და გარდავარდა. დაჰყო წელი ღარიბობაში ოთხი და მოვიდა და დაიჭირა ქართლი. სთხოვა სპარსთა და არ მოსცა და მე, ვახტანგ, გამგზავნა ლექში და მე, ბრძანებითა (მისითა) შემოვიარე აქ და მივდიოდი, რათა გვედრები წარმიმართო სავალნი ჩემი“⁷. ვახტანგ ბატონიშვილის ვედრებამ უქმად ჩაიბარა.

ვახტანგ ბატონიშვილი საშამხლოში მძევლად დარჩა. შამხალმა პირობა დასდო, რომ ქართლის მეფეთა ერთგული იქნებოდა და დახმარებასაც გაუწევდა, მაგრამ ძალიან ჩქარა მდგომარეობა სრულიად შეიცვალა. სპარსეთის შაჰმა, გაიგო რა ქართლისა და საშამხლოს ახალი დამოკიდებულების ხასიათი, საშიშად მიიჩნია მათი კავშირი, შამხალს დიდძალი საბოძვარი გაუგზავნა და მოსთხოვა, რომ მის ტერიტორიაზე მყოფი რუსეთში მიმავალი არჩილი შეეპყრო და მისთვის მიეგვარა. შამხალმა უმალვე უარყო ქართველებთან დადებული ფიცი და ჩერქეზეთს მყოფი არჩილი 1693 წ. შეაჩერა. როგორც კი ეს ამბავი ვახტანგ ლევანის ძემ შეიტყო, მაშინვე დატოვა საშამხლო და ქაიხოსრო ბატონიშვილთან ჩავიდა გორს. ქართლი და კახეთი გიორგი XI-ისა და ერეკლე I-ს შორის განაწილდა. საბოლოოდ ქართველ ხელისუფალთათვის სრულიად ცხადი გახდა, რომ ქართლ-კახეთის გაერთიანებაზე ზრუნვა ჯერ ნაადრევო იყო. მათ შაჰს მორჩილება გა-

6 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 467.
7 ქრ. შარაშიძე, „საქ. ისტორიის მასალები (XV—XVIII სს.)“, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 242.

ნუცხადეს⁸. ამრიგად, სპარსეთის ხელისუფალი ყოველმხრივ ცდილობდა სპარსთა ჯარის და ერეკლე I-ის დახმარებით ქართლის ხელში ჩაგდებას. უკანასკნელმა ციციშვილისა და ბეჟან სააკაძის დახმარებით თბილისამდეც კი მიადგინა. 1695 წელს გიორგი XI-ს ვახტანგ ბატონიშვილმა შეეგება თავისი მამაცი რაზმით. გიორგი—ვახტანგის ლაშქრის შეტაკება ერეკლეს ჯარებთან ბორჩალოსთან მოხდა. ბრძოლებს ბოლო არ უჩანდა. ქართულ სამეფოთა გაერთიანების საკითხი კვლავ სამერმისოდ იდებოდა. შეტაკებები თბილისის მისადგომებთან განახლდა. ერეკლეს კახნი და თუშნი შემოუერთდნენ. ბრძოლის ცენტრში ისევ ვახტანგ ლევანის ძე ბაგრატიონი აღმოჩნდა და ხოხონა ხერხეულიძე რომ არა, იგი ბრძოლის მსხვერპლი გახდებოდა. ხოხონამ ქართლის მომავალი ხელისუფალი მკერდით იხსნა სპარსი მეციხოვნის ნასროლი ისრისაგან. მათ მოეხმარა ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი, რომელმაც ყიზილბაშნი უკუაქცია, მაგრამ გიორგი XI-მ და ვახტანგ ბატონიშვილმა მარცხი განიცადეს და ერეკლე ნაზარ-ალი-ხანი თბილისში შეიჭრა. გიორგი XI-მ დიდი დიპლომატიური ფანდლებით შეძლო სპარსი აბაზყული-ხანის გადმობირება, მაგრამ ერეკლე I-მა ეს ამბავი უმაღლვე შაჰს შეატყობინა⁹. საფიქრებელია, რომ შაჰმა გიორგის ძმები ლევან და ლუარსაბ ბატონიშვილები მოჩვენებით გაათავისუფლა, ხოლო, თავის მხრივ, ერეკლეს დასახმარებლად ქართლში განჯის ხანი და სპარსი ქალბალი-ხანი ჯარით გამოისტუმრა. უკანასკნელს — დავალებული ჰქონდა აბაზყული-ხანი შეეპყრო. 1697 წ. ქალბალი-ხანი ხუნანს მოადგა, სადაც მას ერეკლე I ელოდა. ამჯერად იმერთა სამეფო კარი ერეკლე I-ის პოლიტიკას იზიარებდა და მასთან ეძიებდა მოკავშირეობას. საფიქრებელია, რომ ალექსანდრე იმერთა მეფეს ოსმალთა ხონთქრის განეიტრალების ინტერესი ამოძრავებდა. იგი დასაყრდენს კახ მეფეებში პოულობდა და ქართლის მეფის საწინააღმდეგოდ მოქმედებდა. ქართლის ჯარის მეთაურებმა გიორგი XI-ის წინამძღოლობით ქალბალი-ხანთან შებმა მიზანშეწონილად არ ჩათვალეს და თავი იმერეთს შეაფარეს. იმერეთის მეფემ მაინც, ლტოლვილი ქართლები, მათ შორის ვახტანგ ბატონიშვილიც, შეიკედლა. ქალბალი-ხანმა დროებით მოდრიკა არჩილი — გიორგის მომხრეთა მთელი ჯგუფი ქაიხოსრო ბატონიშვილის მეთაურობით. არჩილ-გიორგის პროგრამის განხორციელებას საფუძველი ერყუოდა. გიორგი XI შეუთანხმდა ერევნის ხანს, რომელიც, თავის მხრივ, ქალბალი-ხანისადმი ურჩობას იჩენდა, რათა ქართლი ხელთ ეგდო. გიორგი ერევნის ხანთან მივიდა და მისგან თანხმობა მიიღო, რათა შეერთებული ძალებით იერიში მიეტანათ საერთო

⁸ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 469.

⁹ იქვე, გვ. 471—472.

მტერზე. ერევნის ხანმა გიორგის განზრახვა უშალვე აცნობა შაჰს. შაჰს გამოც საზღაურად თოფჩიალასბაშობა მიიღო¹⁰.

გიორგი — არჩილის და მათთან ერთად ვახტანგ ბატონიშვილის პოზიცია დიდი საფრთხისა და წინააღმდეგობის წინაშე აღმოჩნდა. ამიტომაც მათი ბრძოლების წარმატებას ერთთავად საშიშროება ელოდა. გიორგი XI ყოველმხრივ ცდილობდა თავისი მეზობელი „ვალის“ ქვეყნები თანამოკავშირეებად გაეხადა, რათა ჩერქეზეთს კიდევ უფრო მეტად დაკავშირებოდა და გარედან მეტი მხარდაჭერა ჰქონოდა. (გიორგიმ თავის ძმისწულს ვახტანგს ჩერქეზი ბატონის ქალი რუსუდანი მიუყვანა თანამეცხედრედ.) ყველა ამ ღონისძიებათა მიუხედავად, ქართლი დაიცალა მუხრანელ ბაგრატიონთა მომხრეებისაგან, რომელთაც სპარსეთის ქვეშევრდომობისაგან თავის დაღწევა სურდათ. ირანის შაჰმა თავისი პოლიტიკა შეცვალა და გიორგი XI თავის კარზე დაიბარა. ირანში გიორგის მისი ძმები ლევანი და ლუარსაბი დახვდნენ. იქვე იმყოფებოდა ქაიხოსრო ლევანის ძეც. რაც შეეხება ვახტანგ ბატონიშვილს, იგი იმერეთს იყო შეკედლებული და ქართლში დაბრუნებისათვის ბრძოლას მიზანშეწონილად აღარ მიიჩნევდა. ვახტანგ ბატონიშვილის აქტიური ბრძოლის ხასიათმა გარკვეულად იცვალა სახე. ამრიგად, ქართლის ბაგრატიონებისაგან დაცლილი ქვეყანა ისევ კახი ერეკლე I-ის ხელში აღმოჩნდა. გიორგი XI-მ შაჰს მოსთხოვა დატყვევებული და ქირმანს გადასახლებული ქართველების გათავისუფლება. ამ დროს ირანში 600 ქართველი იმყოფებოდა¹¹. ეს მოხდა 1698 წელს. ამრიგად, ქართლ-კახეთი, როგორც სპარსეთის შაჰის „ვალის“ ქვეყნები, კვლავ მორჩილების პოლიტიკას დაადგა. ქართლის მესვეურნი შაჰის კარზე დაწინაურდნენ. ხელთ იგდეს დიდი თანამდებობანი და მომავალი მიზნების განხორციელებისათვის პოლიტიკური გავლენის მოპოვებას ცდილობდნენ. გიორგი XI-ემ ქირმანის ბეგლარბეგობა მიიღო, ლევან ბატონიშვილმა — ირანის მსაჯულთუხუცესობა და ქირმანის ნაიბობა, ქაიხოსრომ — ისპაჰანის ტარულობა, ხოლო ყაფლანიშვილმა — ყანდაარის ხანობა¹². ირანში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსები წინასწარ ჰვრეტდნენ, რომ მათი გავლენა და პოზიცია შემდეგში საკუთარი ქვეყნის სასიკეთოდ შეიძლებოდა გამოეყენებინათ. მათ დიდი ბრძოლები გადაიხადეს და თავი ისახელეს ირანში ავღანთა და ბუქლუთა წინააღმდეგ წარმოებულ ომში. ამ პოლიტიკას იზიარებდა ვახტანგ ბატონიშვილიც, რომელიც თავისი გამაჰმადიანებული მამა-ბიძების მიზანძვით შაჰისადმი მოჩვენებითი დაქვემდებარება

10 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 474—475.
 11 ს. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10; ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 477.
 12 ს. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 10—11.

რებით, ეროვნულ-ქრისტიანული პოლიტიკისა და ღონისძიებების განხორციელებისათვის ემზადებოდა.

ერეკლე I-მა ქართლის ციხეები სპარსთა მეციხოვნეებით აავსო. თბილისის, გორის და სურამის ციხეებში აქტიური ტყვეთა ყიდვა დაიწყო. „იცვლებოდაცა ქცევა-ზნენი ქართლისანი და იქცეოდნენ უმეტეს ყიზილბაშთა ზნე-წესთა და ყოველთა უწესობითა ქრისტიანულისათა ცოდვითურთ“¹³ — წერდნენ შემოფოთებული მემკვიდრეები.

ირანის პოლიტიკური საზღვრების დაცვაში მონაწილეობა და იმპერიის გადარჩენა ავღანთა თავდასხმებისაგან ქართველმა პოლიტიკოსებმა კარგად გამოიყენეს. მათ არ დააყოვნეს და შაჰს მოსთხოვეს ვახტანგ ბატონიშვილის იმერეთიდან ქართლში გადმოყვანა. ირანის მბრძანებელს განუცხადეს: „რამეთუ, არა რად ეყო შეწევნა თქუენ მიერ, წარვალს იგი რუსეთს და ამისთვის ჩუენ უვნო ვიყვნეთ წინაშე შენსა“¹⁴. ქართველ ბატონიშვილთა ეს წინადადება მუქარის ხასიათს ატარებდა და შაჰი იძულებული გახდა დაექმაცოფილებინა იგი. სპარსეთის მბრძანებელმა ქართლის მმართველად სპარსეთიდან ლევან შაჰყული-ხანი გამოგზავნა ქართველთა ჯარით. შაჰმა თავისი გადაწყვეტილება ნაზარ-ალი-ხანს აცნობა, რის შედეგად ქართლს ამიერიდან გიორგი XI-ს უმტკიცებდა, მას თავისთან იტოვებდა, სპასალარობას და ყულარაღასობას აძლევდა, ხოლო ქართლში გამგებლად ვახტანგ ლევანის ძეს ნიშნავდა. (ერეკლე ნაზარ-ალი-ხანი) კი სპარსეთს იქნა გახმობილი.

2. ვახტანგ ბაგრატიონის ძარბაზოში გამგებლად დასვა. მისი საზინაო და საბარამო პოლიტიკა

[1703 წ. ვახტანგ ლევანის ძე ბატონიშვილი თბილისს დაჯდა ქართლის გამგებლად. მას მთელი საუფლისწულო დაუბრუნდა. ლევან შაჰყული-ხანი, რომელმაც 20 წელი დაჰყო შაჰის კარზე, სამშობლოსაკენ გამოემართა, რათა ვახტანგთან ერთად მოეგვარებინა ქართლის მოუწესრიგებელი საქმეები.] ლევანს ტაშირთან მისი ძე ვახტანგი შეეგება ჯარით, შემდეგ მათ თბილისელებიც შეხვდნენ და „შექმნეს სიხარული დიდი“¹⁵ — წერს ს. ჩხეიძე.

ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, რომ თუ XVII ს. 70-80 წწ. თბილისში 70—80 ათასი მაცხოვრებელი იყო, 1703 წლისათვის მხოლოდ 2500

¹³ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 477; ს. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

¹⁴ იქვე

¹⁵ ს. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20.

კომლიდა დარჩენილიყო, დაახლოებით 20 000 სულის შემადგენლობით¹⁶. ასე დაეცარიელებინა ქართლის დედაქალაქი სპარსელებთან ბრძოლებს. ლევანს თავის ძესთან — ვახტანგთან ერთად ყველა მოუწესრიგებელი საქმე უნდა მოეგვარებინა. შაჰმა მათ აახლა ერთგული გიორგი ერისთავი და პაპუა მუხრანბატონი დიდი საბოძებით. ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა ვახტანგის პოლიტიკური დამსახურების შესახებ: „ამას მორჩილებდნენ იმერნი და უსმენდნენ კახნი“¹⁷.

„ქართველობისათვის“ ბრძოლამ ხორცი შეისხა. ქართლელისა, კახისა და იმერლისათვის ერთიანი საქართველოს არსებობა, როგორც ვახუშტიმ დასახა, ახდენილ ოცნებად უნდა ქცეულიყო.

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მოსაზრებას იმის შესახებ, თითქოს „გიორგის წინააღმდეგობა ირანისადმი მისივე მორჩილებით დამთავრებულიყო, რომ ქართლის ფეოდალური საზოგადოებისაგან გარიყული მეფე გიორგი ყორჩიბაშთა სამხედრო ძალას დაყრდნობოდეს და მაჰმადიანობის ერთგულ დამცველად აღმოჩენილიყო“¹⁸.

ღვთიერებით, რომ სწორედ გიორგი XI-ს ქედუხრელმა და შეუდრეკელმა ბრძოლებმა, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, კომპრომისულმა პოლიტიკამ შაჰის კარისადმი, ბოლოს და ბოლოს ქართლის ტახტიდან ერეკლე I-ის გადაყენება გამოიწვია და ქართლის სამეფოს სათავეში კვლავ მუხრანელ ბაგრატიონთა წარმომადგენელი დასვა. ქართლის გამგებლად ანუ „ჯანიშინად“ გიორგი XI-ს მაგივრად მისი ვაზრდილი, თანამზრახველი და მისი პოლიტიკის გამტარებელი ვახტანგ ლევანის ძე დაჯდა. ეს მოხდა 1703 წ. ამრიგად, პოლიტიკური კურსის წამმართველნი ქართლში პროგრესული შტოს წარმომადგენელი — მუხრანელი ბაგრატიონები გახდნენ/და მათი პოლიტიკური საქმიანობის ხაზი ყველაზე მისაღები აღმოჩნდა, რასაც ქვეყანა მშვიდობიანი მშენებლობის გზაზე უნდა გადაეყვანა. თუ ახლა გიორგი XI მაჰმადიანობისადმი გარკვეულ ქედის მოხრას ამჟღავნებდა, ეს იყო მხოლოდ მოჩვენებითი, რასაც იგი ამ გარკვეულ მომენტში მიზანშეწონილად მიიჩნევდა. ხოლო შემდეგშიც, როდესაც ის შაჰის სამსახურში შევიდა და ეგრეთწოდებული „ერთგულება“ გამოავლინა, მას ეს უფრო ფართო მიზნების განხორციელებისათვის სჭირდებოდა, თუნდაც იმისათვის, რომ თავისი ძმისშვილ ვახტანგისათვის ქართლი ჩაებარებინა. ამდენად, ერეკლე I-ის ქართლიდან გაწვევა, გიორგი XI-ისა და ვახტანგ ბატონიშვილის გამარჯვების შედეგი იყო. სპარსეთის შაჰმა ერეკლეს ირანოფილურ პოლიტიკაზე ხელი აიღო და „ქართველობისათვის“ მებრძოლ ბაგრატიონთა პოლიტიკური ხაზი შეი-

16 ს. კაკაბაძე, საქ. ისტორია, თბ., 1922, გვ. 128.

17 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 482.

18 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1972, გვ. 398—399.

წყნარაქართლის სამეფო კვლავ მუხრანელ ბაგრატიონებს დაუბრუნდა. ამიტომ მოხდა, რომ სპარსეთისა და საქართველოს ურთიერთობებში ე. წ. „კომპრომისული პოლიტიკის“ ხასიათი მიიღო. ორივე სახელმწიფო გარკვეულ შეთანხმებაზე წავიდა. ირანი აღიარებდა საქართველოში ეროვნულ-ფეოდალური საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების არსებობას, ხოლო საქართველო კი სცნობდა საკუთარ ვასალურ დამოკიდებულებას ირანისადმი. ასე დაიწყო ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობის ხანა ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობით მუხრანელ ბატონთა დიდი პოლიტიკური გულმოდგინების წყალობით.

ვახტანგ VI-ის საშინაო პოლიტიკა ფრთხილი და მოქნილი იყო. მან თანდათანობით ჩამოაცილა სამეფო კარს მისთვის მიუღებელი და მერყევი პიროვნებანი. ცხადია, ახალ გამგებელს ფეოდალური იდეოლოგიის მხარდაჭერა სჭირდებოდა. ამ მიზნით, მან 1705 წ. საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელმაც ქართლის კათალიკოსად რუსეთიდან ახლადდბრუნებული ვახტანგ მეფის ძმა დომენტი აირჩია. დომენტი განათლებული პიროვნება იყო. თავისი მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე დომენტი ვახტანგს ენერგიულად შველოდა სახელმწიფო საქმეთა მოგვარებაში.

ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებისა და განმტკიცების მიზნით, ვახტანგმა „მცველთა ჯარი“ შეადგინა. ეს იყო სამეფო გვარდია, რომელიც არსებითად ურჩი თავადების წინააღმდეგ გამოიყენებოდა. ამ ჯარის შემადგენლობაში ირიცხებოდნენ თავადიშვილები, აზნაურები და მსახურნი. იგი სამი რაზმისაგან შედგებოდა. სამეფო გვარდიის მეომრებს ჯამაგირი სახელმწიფო სალაროდან ეძლეოდათ. მცველთა ჯარის შექმნამ თავადთა გულისწყრომა გამოიწვია. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი გადმოგვცემს: „შუღლი ჩაიღო გულში არაგვის ერისთავმა“¹⁹.

ვახტანგ გამგებელი ქართლის ჩრდილო-სასაზღვრო ხაზის გამაგრებას შეუდგა. მან 1707 წ. ქართლის ჯარი შეუსია დვალეთს, ურჩ დავალთა ციხე-სიმაგრენი დააქცია და მათზე განიმარჯვა, მთელი დვალეთი დაიმორჩილა და ხარკი შეაწერა²⁰. ამ ღონისძიებით ვახტანგ „ჯანიშინმა“, გარდა ჩრდილოეთის მომთაბარე ტომთაგან თავის დაცვისა, ქსნისა და არაგვის ერისთავებიც ალაგმა, რომელნიც ხშირად ეურჩებოდნენ სამეფო კარს.]

ამავე წლებში ქართველ პოლიტიკოსთა მოღვაწეობა ირანში არ შენელებულა. გიორგი XI, რომელსაც სპარსეთში „გურჯი ხანს“ უწოდებდნენ, ავღანთა წინააღმდეგ წვრილ-წვრილ ომებში იმარჯვებ-

19 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 492.
20 ს. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

და. ავღანელ მირვეისს კი მისი შარავანდელი არ ასვენებდა და ამ დროს ავღანელებს გურჯი ხანის მრავალრიცხოვანი ლაშქრის უფრო ეშინოდათ, ვიდრე შაჰის დანარჩენი ჯარისა“²¹, — წერდა იმდროინდელი სომეხი ისტორიკოსი.

მირვეისმა მოახერხა შაჰის პირველი მინისტრის ფათალი-ხანის თავის გავლენის ქვეშ მოქცევა და მისი დაექვება გიორგი XI-ის ერთგულებაში. ამ ხანებში ირანში გამოჩნდა რუსეთის მთავრობის მიერ წარმოგზავნილი ისრაილ ორი, რომელიც აქ ჩასული იყო რუსეთ-ირანის სავაჭრო ურთიერთობათა საკითხის მოსაგვარებლად. მირვეისი ხმებს არხევდა შაჰის კარზე, თითქოს გიორგი და ვახტანგი დიპლომატიური ურთიერთობას აწარმოებდნენ რუსეთთანაც. მათ, როგორც ერთმორწმუნე ხალხს, საერთო ინტერესები უჩნდებოდა აღმოსავლეთში ირანის საწინააღმდეგოდ. მირვეისი ამტკიცებდა, რომ საქართველო ყოველ დონეს იხმარდა, რუსეთის ჯარი თავის ტერიტორიაზე გაეტარებინა და თვითონ გიორგი XI-ც არ მორიდებოდა თავის პირადი კარიერა შეეწირა საშობლოს ინტერესებისათვის²².

მართლაც, სომხური დელეგაციის წევრმა ისრაილ ორიმ გოლოვინს გადასცა ბარათი, სადაც მოცემული იყო საქართველოსა და სომხეთში რუსული არმიის ლაშქრობის გეგმა, რომელშიც ქართველებს ვახტანგ VI-ის მეთაურობით აქტიური მონაწილეობა უნდა მიეღოთ. ისრაილ ორი დაუკავშირდა არჩილ მეფეს და ერთად გაიზიარეს ამიერკავკასიის განთავისუფლების გეგმა²³. ამ ნაბიჯმა ხორცი შეისხა. შემდეგში, საქართველოც და სომხეთიც „საქრისტიანოს“ დაცვას გულისხმობდა. მირვეისი თავის მხრივ ამტკიცებდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველო შეეცდებოდა კავშირი შეკვრას სომხეთთან და რუსეთის დახმარებით სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვოს ირანისაგან²⁴. შაჰმა კარგად იცოდა, რომ მაჰმადიანობას ნაზიარები ქართველი მბრძანებლები მხოლოდ ფორმალურად ატარებდნენ საძულველ, უცხო რჯულს და სპარსი დამპყრობლისადმი ბოლომდე ერთგულები ვერ იქნებოდნენ. გიორგი XI-ის დაღუპვის შემდეგ 1709 წ. შაჰმა ქაიხოსრო ბატონიშვილი ისპაჰანს იხმო და ირანის მხედართმთავრობა ჩააბარა, ქართლში კი კვლავ ვახტანგ ბატონიშვილი დარჩა გამგებლად. ამ შემთხვევაში, მუხრანელ ბაგრატიონთა დაუმორჩილებლობის პოლიტიკა ირანის სამეფო კარისადმი ერთგვარ ელასტიურ

21 Петрос ди Саргис Гигаленц, Дневник осады Исаганы, с. VII.

22 Ханвей, Путешествие в Персии, т. II, часть. I, с. 148—149.

23 ი. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII—XVIII სს. თბ., 1982, გვ. 198.

24 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 492.

ფორმას ატარებდა და ყველა ცალკეულ მოსახერხებელ შემთხვევაში სხვადასხვანაირად ვლინდებოდა. 1709 წ. ქაიხოსრომ (ხოსრო-ხანმა) თავრიზიც და ბარდაც მიიღო სამმართველოდ; მისმა ძმებმა, იესე ბატონიშვილმა — ბეგლარბეგობა, ხოლო როსტომმა — ისპაჰანის ტარულბა. თუ ერთი მხრივ, ირანი თავის ქვეშევრდომ ქართლიდან ნიჭიერ პოლიტიკურ მოღვაწეთა გამოყენებას ცდილობდა, არც ეს მოღვაწენი ტოვებდნენ შაჰის კარს ვალში. ისინიც, თავის მხრივ, ანაზღაურებას თხოულობდნენ. ესეც, ცხადია, გარკვეული პოლიტიკის შედეგი იყო.

ვახტანგ გამგებელმა ქართველების მიერ ირანში მოპოვებული გამარჯვებებით ისარგებლა და თბილისის ყიზილბაში ციხისთავები გადააყენა, ხოლო მათი თანამდებობები ქართველებს ჩააბარა. ციხეში მჯდომი ყიზილბაშები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ვახტანგს და რამდენჯერმე შეტაკებაც კი მოხდა მათ შორის. ვახტანგმა მათი ურჩობა შაჰს შეატყობინა, აიძულა იგი, დამსჯელი რაზმები გამოეგზავნა და მოითხოვა ურჩი ციხისთავების ალამუტის ციხეში ჩამწყვდევა. ამან სოციალური ხასიათი მიიღო. „ამისათვის არღა-რა იყო ტყვის სყიდვა“²⁵, — წერს ვახუშტი ბაგრატიონი.

ამრიგად, ამ ეტაპზე ქართველების მოჩვენებითი ერთგული პოლიტიკა ირანის ხელისუფლებისადმი სრულიად გამართლებული აღმოჩნდა. ირანელ მეციხოვნეთაგან განთავისუფლება და ტყვეთა სყიდვის შეხელება ქართლის სოციალურ-ეკონომიკურ საფუძვლებს აძლიერებდა. ქვეყანა ეკონომიურად და კულტურულად წინაურდებოდა.

ვახტანგ გამგებელმა 1711 წ. ქართლის სამეფოს ჩრდილოეთის სამხედრო პოლიტიკური ხაზის გასამაგრებლად ახლა ოსეთში მოაწყო ლაშქრობა. „კვლავ აღიმხდრა სპითა შესვლად ოვსეთს და შევიდა და შემუსრა კოშკნი. მოწვა და მოსტყვევნა ურჩნი... მოვიდა ქართლს გამარჯვებული ქს ჩლია... დაიპყრა დვალეთნი და დასდვა ხარკნი“²⁶.

ვახტანგ ჯანიშინმა დასაბამი დაუდო ქართლის სამეფოს ჰეგემონობას მთელ საქართველოში. ასე ეყრებოდა საფუძველი საქართველოს „აღდგენა-გამოხსნისათვის“ ბრძოლის იდეას ქართლის გამგებლის მეთაურობით.

ამასობაში ირანში ისევ დაისვა საკითხი ქართლის მეფის პრეტენდენტის შერჩევის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ნაზარ-ალი-ხანის ვაჟები გამაჰმადიანებული დავითი და კონსტანტინე შაჰის კარზე იყვნენ და ირანის ვეზირის ფათალი-ხანის სიძეებად ითვლებოდნენ, შაჰ-ჰამა ქართლის „ვალზე“ შეაჩერა ყურადღება. ირანის ხელისუფლების საგარეო პოლიტიკაში თურქეთთან ურთიერთობის პრობლემის გადა-

²⁵ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 493

²⁶ იქვე, გვ. 491—92.

საქ. სსრ კ. შარქისის
სახ. სახ. რესპუბლ.
ბ. პლეჩინოვი

წყვეტა და რუსეთთან დამოკიდებულების რეგულირება ისევ დამორჩილებული ქვეყნების ხარჯზე უნდა მომხდარიყო. შაჰი მაინც ვახტანგ ბატონიშვილზე აკეთებდა. ირანის მბრძანებელმა ვახტანგი ქართლის კანონიერ მეფედ შერაცხა. იგი ირანს დაიბარა, რათა მაჰმადიანობა მიეღებინებინა და ქართლის გამგებლად დაენიშნა. დაშლილი საქართველოს გაერთიანებისა და ერთიანი ძლიერი ქართული სახელმწიფოს არსებობის აუცილებლობა ვახტანგს კარგად ჰქონდა შეფასებული და შეგნებული. ვახტანგის დასტური, რომ ირანის მბრძანებელს ხლებოდა, მისი პოლიტიკური გეგმების განხორციელების იდეას გულისხმობდა. იგი ამ ნაბიჯით ცდილობდა საქართველოს გაერთიანებისათვის ერთგვარი დასაბამი დაედო; თან ვარაუდობდა — ირანში ყოფნის დროს კარგად გაერკვეოდა აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ვითარებაში და ამ მიმართულებით გარკვეულ გეზს აიღებდა. ვახტანგმა მოინდომა, კახეთი და იმერეთი ერთმანეთისათვის დაემოყვრებინა. ირანში წასვლის წინ ქართლის გამგებელმა ამ თვალსაზრისით დინასტიური ხასიათის ღონისძიებები ჩაატარა; მან დააქორწინა თავისი ქალიშვილები. თამარი 1712 წლის თებერვალში კახთ ბატონიშვილს თეიმურაზ ერეკლეს ძეს მიათხოვა და კახეთთან ურთიერთობა განიმტკიცა, ხოლო ანუკა ბატონიშვილი ვავლენიან ვახუშტი აბაშიძეს მისცა ცოლად²⁷. თავისი ვაჟები ბაქარი და გიორგი რუსუდან დედოფალთან ერთად გორს დაამკვიდრა. 1712 წ. აპრილში ვახტანგ ირანს გაემგზავრა ფორმალურად ქართლის ტახტის მოსაპოვებლად. ვახტანგს ირანში თან გაჰყვა ამაღა, რომელშიც ცნობილი საზოგადო მოღვაწე და მეცნიერი სულხან-საბა ორბელიანიც იყო. ბიძა-ძმისწული იმ განზრახვით გაემგზავრნენ ირანის შაჰთან, რათა ქართლის მეფეს რჯულის გამოუცვლელად მიეღო მთელი თავისი სამეფო. თავის მხრივ, შაჰი ვარაუდობდა, რომ ვახტანგი ქართლის მეფობას და ირანის სპასალარობას დაიმტკიცებდა, მას შემდეგ, რაც ქრისტიანობას უარყოფდა და მაჰმადიანობას აღიარებდა. ვახტანგ ჯანიშინმა კი ქრისტიანობა არ დატოვა და ქართლის ტახტიც დაკარგა. „პირველ ხანებში თავისი სარწმუნოებისადმი ვახტანგმა სიმტკიცე გამოიჩინა, რომლის მსგავსი იშვიათად თუ მოეპოვებოდა მისი გვარეულობის უფლისწულებს. მან იმყამად უარი თქვა ჩალმის დახურვაზე და ეს უფლება დაუთმო თავის ძმას იესეს, რომელიც ნაკლებად კეთილსინდისიერი იყო სარწმუნოებისადმი, ვიდრე მისი ძმა“ — წერს შარლ დე პეისონელი²⁸.

²⁷ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 491.

²⁸ ი. ტაბალუა, საფრანგეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVIII ს. I მეოთხედში. თბ., 1972, გვ. 311.

ქრისტიანობისადმი ერთგულების დამტკიცება ეროვნულ ერთგულებას გულისხმობდა. მაგრამ გამოირკვა, რომ ეს არ იყო მარტორმალური პროტესტის გამოვლენა. მას უფრო ღრმა ფესვები ჰქონდა. გარდა აღმოსავლეთის საერთაშორისო ვითარებათა გარკვევისა და მასში გარკვეული მონაწილეობის მიღებისა, ვახტანგი უკვე თვლიდა, რომ საქართველოში „აზიური“ პოლიტიკის გატარება ისე თანამიმდევრულად, როგორც ეს უკანასკნელ წლებში ხდებოდა, მისთვის ახლა მიუღებელი იყო. ამჯერად ვახტანგ ჯანიშინი ჩამორჩენილ ირანთან კავშირს, კულტურულ ევროპასა და რუსეთთან ურთიერთობას ამჯობინებდა. ვახტანგისათვის ამ პოლიტიკურმა აქტმა დიდი მნიშვნელობა მიიღო. საგარეო პოლიტიკის ხაზი სრულად უნდა შეცვლილიყო. ვახტანგი აშკარად ურყევად იცავდა იმ პოზიციას, რომ ევროპასა და რუსეთთან პოლიტიკური კავშირი დაემყარებინა. ქართლის გამგებლად ვახტანგმა თავისი ძმა სიმონი დატოვა და ქვეყნის მმართველობა ჩააბარა. თვითონ ირანში დარჩა იმ მიზნით, რომ საბოლოოდ გარკვეულიყო არჩეულ საგარეო პოლიტიკურ სიტუაციაში. XVIII ს. ათიანი წლებისათვის მარტო რელიგიური მომენტი ვერ განსაზღვრავდა სახელმწიფოებრივ და საერთაშორისო ურთიერთობის შინაარსს, მაგრამ სწორედ ამ მომენტის მომიზეზებით ვახტანგმა ქრისტიანობის დაუფმობლად ირანში დარჩენა გადაწყვიტა. ცხადია, ირანიც, თავის მხრივ, ცდილობდა ამ პოლიტიკურ ჭიდილში ამიერკავკასიაში თავისი ხელდებული — ქართლის „ვალის“ სახით, გამაჰმადიანებული კაცი ჰყოლოდა, თუნდაც ეს თურქეთისა და რუსეთის პოლიტიკურ პოზიციათა გათვალისწინებით მომხდარიყო. ვახტანგმა კარგად იცოდა ირანის სახელმწიფოებრივი კრიზისული მდგომარეობა და ქართველების წონა ირანის სამეფო კარზე. იგი, ერთი მხრივ, ცდილობდა საქართველო-ირანის ურთიერთობაში როგორმე მოეპოვებინა მოჩვენებითი, შემარბილებელი სტატუსი, ხოლო, მეორე მხრივ, კი უცხოეთში მოკავშირის ძიებას შეუდგა. ა. კრუზინსკის ცნობით, ვახტანგ გამგებელი ირანში ჩავიდა 2000 თანმშლებლით. ვახტანგს ამალისათვის დღეში 50 თუმანი დაუნიშნეს და ბოლოს სარწმუნოების შეცვლა შესთავაზეს, რაც მან უარყო და ამასთან დაკავშირებით განაცხადა: „უფალს უფლისა მიეცეს, ხოლო კეისარს კეისრისა“²⁹.

ქართლში დარჩენილმა სიმონ გამგებელმა ვახტანგ VI-ის პოლიტიკური ორიენტაცია გაიზიარა და მანაც გეზი დასავლეთისაკენ აიღო³⁰. მან დიდი მასპინძლობა გაუწია 1713 წ. ფრანგ მისიონერ რი-

29 ო. ჭიჭინაძე, უცხოელი ავტორები საქართველოსა და ირანის ურთიერთობის შესახებ. თბ., 1983, გვ. 65—66.
 30 ვ. დონდუა, ვახტანგ VI-ის დროინდელი საქართველოს ისტორია. ისტ. ინსტ. მიმომხილველი. ტ. III, 1953, გვ. 33—34.

შარს, რომელიც ვახტანგის საიდუმლო დავალებით მიემგზავრებოდა საფრანგეთში. სიმონმა რიშარი თბილისში დიდი პატივით მიიღო და პატივითვე გაისტუმრა³¹. ყოველივე ეს ვახტანგ VI-სთან შეთანხმებით მოხდა. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით კი, თითქოს სიმონის მეთაურობით ქართლის სამეფო კარი ვახტანგის პოლიტიკის გამტარებელი არ იყო ქართლში და ირანისადმი სრულ მორჩილებას იჩენდა³². არ არის გამორიცხული ისიც, რომ ბაგრატიონთა შორის საგარეო პოლიტიკის კურსის არჩევაში სიმონს ვახტანგის პოზიცია არ გაეზიარებინა. ვ. დონდუა ამტკიცებს, რომ სიმონი ქართლის ბაგრატიონთა, ე. ი. ვახტანგ გამგებლის თვალსაზრისზე მდგარა და ირანისადმი ერთგულება არ გამოუჩენია, რის გამოც მას ორიოდვე წელიწადში დაუკარგავს ქართლის მართვის უფლება³³. იგი 1714 წ. ვახტანგისადმი მტრულად განწყობილი იესე ალიყული-ხანმა შეცვალა, მაგრამ შაჰმა იესეს მრჩეველად მაინც სიმონი დაუტოვა. აქედანაც ჩანს, რომ ირანის სამეფო კარი, თუმცა თავის ძალას ავლენდა, მაგრამ მაინც იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ქართველ მოღვაწეთათვის, ვინაიდან ცხადია, არც შაჰის კარისათვის იქნებოდა უცნობი ვახტანგის საგარეო პოლიტიკის არსი.

ქართლის ზოგიერთი გავლენიანი თავადი, ყერძოდ, ქსნისა და არაგვის ერისთავები ვახტანგის პოლიტიკის წინააღმდეგი აღმოჩნდნენ და ვახტანგისა და მის მომხრეთა საწინააღმდეგო ბანაკში მოექცნენ. ისინი უკმაყოფილონი იყვნენ ვახტანგის მიერ მცველთა ჯარის შექმნით. ეს ჯარი მათ საწინააღმდეგოდ იყო შექმნილი. ამ თავადებს არც ის მოსწონდათ, რომ ვახტანგმა 1711 წ. ოსეთი შემოიერთა, ჩრდილოეთით მათ სამფლობელოებს მოექცა და მათი დათრგუნვა გაიადვილა.

„ურჩი“ ვახტანგ ჯანიშინი შაჰმა შორეულ ქირმანს ტყვედ გაგზავნა, მაგრამ საკმაო თანხა დაუნიშნა, რათა პატივით ეცხოვრა. ვახტანგის ანტიირანულმა პოლიტიკამ დასავლეთისა და რუსეთის ორიენტაციის მიღებამ იმ მომენტში გარკვეული ზიანი მიაყენა საქართველოს.

ვახტანგმა ვერ გაითვალისწინა, რომ დასუსტებულ და დაცემულ ირანთან კავშირი მას ამ შემთხვევაში მეტ სიკეთეს მოუტანდა, ვიდრე სამშობლოს მიტოვება და შორეულ ქირმანში გადასახლება ეკონომიკურად და სოციალურად მშვიდობიან გზაზე მდგარ ქვეყნას კვლავ უკან უნდა დაეხია. ამის შედეგად ვახტანგ VI-ის გავლენა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროზე გაზრდის შავიერად შემცირდა. ქარ-

31 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 312.

32 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 492.

33 ვ. დონდუა, დასახ. ნაშრ., გვ. 30.

თლის სამეფო ტახტი პოლიტიკურმა არეულობამ მოიცვა. ეს არეულობა ქართლში იესეს გამგებლად დანიშვნამ გამოიწვია. იესეს შესახებ კი თვითონ ვახტანგ ჯანიშინი წერდა: „მუდამ განდგომილი მტერი და ეშმაკია“³⁴. ქართლის სამეფოს მართვა კი იესე ალი ყული-ხანს დარჩა.

იესემ თბილისის მეციხოვნეებთან პირი შეკრა და ქართლელები დაასმინა — თითქოს ისინი ყურანს სწვავდნენ და ყიზილბაშებს უჯეროდ ექცეოდნენ. ამას ისიც მოჰყვა, რომ შაჰმა ქართველებს ოფიციალურ ზედამხედველად სპარსი მოხელე — ხოლოფა დაუყენა, რომელსაც კონტროლი უნდა გაეწია ქართველთა საქციელისათვის, მაგრამ ქართლის თავკაცებმა შეძლეს ხოლოფა თავიდან მოეშორებინათ და ისპაჰანში უკან გაებრუნებინათ შაჰის კარზე³⁵.

1714 წ. შაჰმა „წარმოავლინა იესე მეფედ ქართლის ნიჭითა, ვინათგან აღუთქვა იესეს ყვეენისათვის წარვლინებად დედოფალი და ძენი ვახტანგისანი და ხუთასნი ქართველნი ცოლ-შვილით, რათა დაასახლოს „დარაბადს“³⁶. შეშინებულმა ვახტანგის ჯალაბმა — ცოლმა და შვილებმა თავი რაჭას შეაფარეს, ხოლო თვითონ ვახტანგი 1714 წ. 10 აპრილს ქარმანს იქნა გადასახლებული. პატიმარი ქართლის მეფე წერდა:

მეტყვიან ზვალმე, რისთვის გაქვს მისი, ჰმუნვა და წყინება?
 ქუჩუქის სახლსა ვწუნობდე, როგორა მომეწყინება!
 ახლა ქირმანსაც დამკარგეს, დამეწყდა ამას წინება
 და არ ვეჭვობ, შერჩეს ღმრთისაგან, ვინც ჩემთვის ასე ინება³⁷.

თვითონ ის ფაქტი, რომ ვახტანგმა მაჰმადიანობა არ მიიღო და ირანის შაჰის კარზე დარჩა, მერე კი ქირმანს გადავიდა ტყვეობაში, ცხადია, ქართლის მეფის საგარეო პოლიტიკის აშკარა საბოლოო ცვლას გულისხმობდა. მიუხედავად იმისა, რომ მას მიზნად ჰქონდა დასახული ირანის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა ადგილზე შეესწავლა, ამ მოქმედებაში გამომკლავნდა მისი უკომპრომისო პოლიტიკა ირანისადმი. ვფიქრობთ, ევროპასა და რუსეთთან გარკვეული დიპლომატიური კონტაქტების დამყარებისათვის ეს გამიზნული ნაბიჯი იყო, ხოლო თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ამის შედეგად მომხდარ ისტორიული ფაქტების დინებას, დავინახავთ, რომ ვახტანგის ეს გადაწყვეტილება მისი ქვეყნისათვის საზიანო აღმოჩნდა.)

34 მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 317.
 35 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 493; ძველი საქართველო, ტ. II, თბ., 1913, გვ. 137.
 36 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 493.
 37 ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის გამოც. თბ., 1975,

საქართველოსა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს შორის XVII საუკუნის II ნახევრიდან მოყოლებული XVIII ს. დასაწყისამდე შენელებული სავაჭრო და პოლიტიკური ურთიერთობა კვლავ აღდგა. ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება გარკვეულ პოლიტიკურ გეგმებს უსახავდა ევროპული ქვეყნების წარმომადგენლებს: „ქართველები კათოლიკობას თავისი ქვეყნის მომავალს უკავშირებენ. ყველა, ვინც ქვეყნის დაცვისა და აღდგენისათვის იბრძოდა, ქრისტიანობდა და ასე თუ ისე „ფრანგობდა“, ოღონდ კი საფრანგეთ-ევროპის პოლიტიკური დახმარება მიეღო ირან-ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ხოლო — აგრძელებს ნ. ბერძენიშვილი — საქართველოს საუკეთესო გზა იქნებოდა ფრანგი ვაჭრებისათვის ირანისაკენ, თბილისი კი მეტად მარჯვე ადგილი ვაჭართა საქონლის საწყობად“³⁸.

XVII ს. დამლევს ევროპის სავაჭრო კაპიტალი თანდათან შემოიჭრა ირან-თურქეთის ყმადნაფიც ქვეყნებში. მართალია, სრულ დამკვიდრებას ევროპის კაპიტალი ვერ ახერხებდა, მაგრამ იყო აშკარა ნიშნები, რომ ამ მოვლენამ თავი იჩინა. ვაჭართა მოძალებას აღმოსავლეთში თან სდევდა კათოლიკური ეკლესიის გავლენის გავრცელება აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და აგრეთვე საქართველოშიც. ყოველივე ამის გამო, ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთ, ვახტანგ VI-ის მეთაურობით, დიდი იმედი ჰქონდათ, რომ ისინი მოახერხებდნენ „კათოლიკობის“ გავრცელებას, არა მარტო საქართველოს სამეფო-სამთავროებში, არამედ ამიერ- და იმიერკავკასიის სხვა ნაწილებშიც, განსაკუთრებით, სომხეთში, აფხაზეთსა და ჩერქეზეთში.

თავის მხრივ, ევროპელი პოლიტიკოსები, სოვდაგრები, მეცნიერ-მოგზაურები და კათოლიკე მისიონერები ინტერესს იჩენდნენ საქართველოსადმი. ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება ვახტანგ VI-ის მეთაურობით მათ ყოველმხრივ დახმარებას უწევდა.

ამრიგად, ქართველი პოლიტიკოსებისათვის და ვახტანგ VI-ისათვის გაკათოლიკებას ძირითადად პოლიტიკური-სარჩული ედო საფუძვლად.

ვახტანგ VI, როგორც აღვნიშნეთ, სპარსეთში ყოფნის დროს ცდილობდა გარკვეულიყო მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ვითარებაში მას უნდა გაეთვალისწინებინებოდა ევროპული ქვეყნებისა და განსაკუთრებით საფრანგეთის რეალური პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები. იგი უნდა გარკვეულიყო, ერთი მხრივ, საფრანგეთისა და, მეორე მხრივ, ინგლისისა და ჰოლანდიის პოზიციებში, რო-

38 ნ. ბერძენიშვილი, XVIII ს. საქართველოს ისტორიიდან. საქ. ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 150—151.

მელნიც უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს ოსტინდოეთის კომპანის მოგვარების საკითხში. ცხადია, საფრანგეთი შეეცდებოდა არ დაეღწია საფრანგეთ-სპარსეთის 1708 წლის ხელშეკრულების პუნქტები. ვახტანგ VI მაინც იმედოვნებდა, რომ დიპლომატიური ურთიერთობით საფრანგეთთან პოლიტიკურ კავშირს მოაგვარებდა და უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ოსტინდოეთის სავაჭრო გზების დაუფლების პრობლემას, ვიდრე ეს რეალურად საფრანგეთის სახელმწიფოსათვის იყო საჭირო.

ტერ კიდევ ამაზე ადრე, 1707 წ. ვახტანგ VI საფრანგეთის ელჩს კონსტანტიოპოლში მარკიზ დე ფერიოლს ატყობინებდა, რომ მან თავისი ქვეყნის ტერიტორიაზე შეუფერხებლად გაატარა კათოლიკე ქალი მარი პტი, რომლისთვისაც ვახტანგს კაციც გაეყოლებინა კონსტანტიოპოლამდე ჩასაცილებლად³⁹.

ვახტანგ VI-მ ყოველივე ეს სისრულეში მოიყვანა მას შემდეგ, რაც ირანში მყოფმა საფრანგეთის ელჩმა ლუი მიშელმა თვითონ სთხოვა მას თავის სახელმწიფოში ფრანგი კათოლიკე ქალი მიეღო. მ. პაპაშვილი სამართლიანად თვლის, რომ ეს მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ ლუი მიშელი უშუალო ურთიერთობაში იყო ვახტანგთან და მისთვის კარგად იყო ცნობილი ვახტანგის კეთილგანწყობილება საფრანგეთისადმი, რის გამოც მას ამ დავალებას აკისრებდა⁴⁰.

ამრიგად, როგორც ჩანს, ვახტანგ VI ისპაჰანში ყოფნის დროსაც კი არ ერიდებოდა საფრანგეთთან დიპლომატიური ურთიერთობა ეწარმოებინა.

საფრანგეთსაც თავისი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ინტერესები ამოქმედებდა, როდესაც ვახტანგთან კავშირს არ წყვეტდა. ამის დადასტურებას იძლევა ის ფაქტი, რომ 1712 წ. აგვისტოში საფრანგეთიდან მოსულა ვახტანგისათვის გადასაცემი ბარათები. 1713 წ. აპრილში კი, სანამ საფრანგეთში სულხან-საბა ორბელიანის ელჩობა შედგებოდა, ვახტანგს კვლავ მიუღია საფრანგეთიდან დამაიმედებელი წერილები⁴¹. ამრიგად, ვახტანგმა თავისი დამოკიდებულება ევროპასა და საფრანგეთისადმი უფრო ადრე გამოამჟღავნა, სანამ იგი ირანის შაჰს მაჰმადიანობაზე უარს განუცხადებდა. ირანში ყოფნის დროსაც მან ზემოხსენებული საკითხისადმი დამოკიდებულება არ შეცვალა, პირიქით,

39 ვ. გაბაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი, როგორც დიპლომატი. საიუბილეო კრებული, 1959, გვ. 67; ი. ტაბალუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა, თბ., 1972, გვ. 75-76.

40 მ. პაპაშვილი, საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XVIII ს. I მეთხ., დისერტ. თბ., 1986, გვ. 57.

41 ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68; ი. ტაბალუა, დასახ. ნაშრ., გვ. 81-83.

უფრო განამტკიცა, მაგრამ შეეცადა, რომ ირანის შაჰისათვის დაეხმარებინა საიდუმლოდ. ყოველივე ამას ვახტანგისათვის ის საფუძველი ჰქონდა, რომ იგი კარგად ერკვეოდა მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპის საერთაშორისო საკითხებში, ხოლო ვინაიდან მისთვის ცნობილი იყო, რომ საფრანგეთი ირანში თავისი სავაჭრო კომპანიის დაარსებას აპირებდა⁴², საგარეო პოლიტიკის სფეროში გადადგმულ ამ ნაბიჯს სამართლიანად სთვლიდა.

ამ დროისათვის საფრანგეთისათვის „ქართველი ვალის პრობლემა“ თითქოს გარკვეულ მნიშვნელობას იძენდა, მაგრამ ვ. გაბაშვილი მოგვითხრობს, რომ „დ. ლენგიც, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა საქართველოს ურთიერთობა საფრანგეთთან 1711—1724 წწ., ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ საფრანგეთს არ შეეძლო საქართველოს გამო დაეთმო თავისი სავაჭრო და პოლიტიკური ინტერესები სპარსეთში“⁴³. ამიტომაც ვახტანგ VI-ის ცდა, დახმარება საფრანგეთისაგან მიეღო, განუხორციელებელი აღმოჩნდა.

საქართველოსთან პოლიტიკურ და სავაჭრო ურთიერთობას და ოფიციალურ კავშირს საფრანგეთისათვის ირანთან დამოკიდებულების გამწვავება მოჰყვებოდა, რასაც, ცხადია, საფრანგეთი შეეცდებოდა მორიდებოდა. შეიძლება ვიწამოთ, რომ თითქოს „ვახტანგი დაუკავშირდა რა სავაჭრო და პოლიტიკური ურთიერთობით საფრანგეთს, ინიციატორად შექმნილ ვითარებაში ფრანგი მესვეურნი გამოვიდნენ“⁴⁴.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს კავშირი როგორც საფრანგეთს, ისე საქართველოს ერთნაირად აინტერესებდათ და ინიციატივაც თანაბარი უნდა ყოფილიყო. თუ კი გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ქართლის მეფე ირანთან ვასალურ ურთიერთობაში იმყოფებოდა და თანაც მის ტყვეობაში იყო, ამიტომ ვახტანგი გაცილებით უფრო მეტად უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული ამ კავშირით, ვიდრე საფრანგეთი.

საქართველოში კათოლიკობის გავრცელებისა და თბილისის ქართული მისიონის მოღვაწეობის წინააღმდეგნი, პირველ ყოვლისა, კახი გამაჰმადიანებული ბაგრატიონები იყვნენ, მეორე მხრივ კი, სომეხი სოცდაგრები. რომლებიც მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ვაჭრობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ, ამდენად ისინი „კათოლიკე მისიონერებს დასავლეთ ევროპის კათოლიკური სა-

42 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 316

43 ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრ. თბ., გვ. 73.

44 მ. პაპაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62.

ხელმწიფოების სავაჭრო აგენტებად და საშიშ მეტოქეებად თვლიდნენ⁴⁵. ცხადია, ეს შემაფერხებელი ფაქტორი ამ შემთხვევაში არა-ხელსაყრელ ვითარებას უქმნიდა ვახტანგ VI-ს.)

1708 წ. საფრანგეთ-ირანს შორის დადებული საზავო ხელშეკრულება ფრანგ ვაჭრებს ირანის ტერიტორიაზე დიდ შეღავათს აღწევდა. მათ ნება ეძლეოდათ სავაჭრო საქმიანობა ეწარმოებინათ და სომეხი ვაჭრები კონკურენციით შეევიწროვებინათ. მაგრამ, თავის მხრივ, საფრანგეთის მთავრობა ირანისადმი გარკვეულ პოლიტიკურ ვალდებულებებს კისრულობდა, რაც ქართლის გამგებლისათვის ანგარიშგასაწევი იყო. (საფრანგეთის ელასტიური საგარეო პოლიტიკა საქართველოს მესვეურთა თანხმობის მოპოვებას მაინც არ ერიდებოდა. მიუხედავად ყოველივესი, კათოლიკურ სარწმუნოებას ნაზიარები ქართლის მეფის ბიძა, სულხან-საბა ორბელიანი, ითვალისწინებდა რა ვახტანგ VI-ის გარკვეულ პოლიტიკურ კურსს, ვარაუდობდა, რომ XVIII ს. ათიანი წლებისათვის ვახტანგის მეთაურობით ქართულ სახელმწიფოს აღორძინებულ კულტურულ და პოლიტიკურ ძალთა განვითარება მხოლოდ და მხოლოდ კულტურულ ევროპასთან კავშირში უნდა მომხდარიყო.) მით უმეტეს, რომ ირანში მყოფ ვახტანგისაგან ქართლის სამეფო-ქარზე მიღებული იყო ცნობები ირანის სახელმწიფოს დასუსტებისა და დაცემის შესახებ. ამიტომაც, როგორც ცნობილია, საბოლოოდ 1713 წ. ქართლში მომზადდა ელჩობა საბა-სულხან ორბელიანის მეთაურობით, რომლის სულისჩამდგმელი ვახტანგ VI იყო. ეს ელჩობა, როგორც აღვნიშნეთ, საფრანგეთის მთავრობისათვის წინასწარ იყო ცნობილი, „რადგან მაღლისა და დიდად ქრისტიანს დიდებულს ფრანციის მეფეს ჩვენის მეფისათვის წიგნი მიუწერია, მე მისი პასუხის მოსატანად საფრანგეთს წამოველ“⁴⁶, — იტყობინებოდა საბა ორბელიანი.

სულხან-საბა ფრანგ მისიონერ რიშართან ერთად 1713 წ. აგვისტოში ქართლიდან იმერეთში გადავიდა, სადაც შეხვდა დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსს გრიგოლს და ორმოცი დღე გაატარა მასთან. ცხადია, მათ გარკვეული გეგმა დასახეს საფრანგეთთან მომავალი ურთიერთობის დამყარებისათვის⁴⁷.

რიშარისავე ცნობით, კათალიკოს გრიგოლს განზრახული ჰქონია ჩერქეზეთამდე — იმერეთში, სამეგრელოსა და აფხაზეთში კათო-

45 ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63; ი. ტაბაღუა, დასახ. ნაშრ., გვ. 81.

46 M. Brosset, op. cit. p. 334; მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 324—24.

47 ი. ტაბაღუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა (XVIII ს. I მეოთხედი), 1972, თბ., გვ. 152.

ლიკობა გაეცრცელებინა. თავის მხრივ კი, ვახტანგი საფრანგეთში მისაღწევი შეფო კარს პირდებოდა, რომ იგი ყოველ ღონეს იხმარდა, რათა საქართველოში ყველა ფრანგისათვის სასურველი მასპინძლობა გაეწია, თან იმასაც დასძენდა, რომ „რიშარი იხილავდა, თუ როგორ მალე და რანაირად უნდა მომხდარიყო სპარსეთის სამეფოში საფრანგეთის სამეფო კომპანიის დაარსება“⁴⁸.

როგორც ცნობილია, საქართველოდან ფრანგ მისიონერ ჟან რიშართან ერთად გასული სულხან-საბა ჯერ რომში კლიმენტი XI-ს ეახლა და შემდეგ ლუი XIV-სთან წარსადგენად მოემზადა. ქართველმა ელჩმა საფრანგეთის იმპერატორს ვერსალში სპეციალური მემორანდუმში და საქართველოს რუკა წარუდგინა. მემორანდუმში პირველ პუნქტად მოითხოვდა ქართლის მეზობელ სამთავროთა — გურიის, იმერეთის, აფხაზეთ-სამეგრელოს გაკათოლიკებაში ხელის შეწყობას, ასევე ჩრდილო კავკასიის სხვა ქვეყნებში კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელებას. სრულიად ცალკე პუნქტად იყო ჩამოყალიბებული საფრანგეთის ირან-თურქეთთან ვაჭრობის საკითხი, სადაც პირდაპირ იყო ნათქვამი, თუ როგორ უნდა გადასულიყვნენ საქართველოს გავლით შავი ზღვიდან ტრაპეზუნტის გილან-არზრუმში ფრანგი ნეგოციანტები და იქ აღმოსავლური საქონელი სარფიანად შეეძინათ⁴⁹.

ამრიგად, საქართველოს პოლიტიკური მოღვაწენი ვახტანგ VI-ის შეთაურობით ცდილობდნენ საფრანგეთი ირანისა და თურქეთთან სავაჭრო ურთიერთობის გაფართოებით დაეინტერესებინათ; არწმუნებდნენ, ფრანგი ვაჭრები სმირნამდეც კი მიაღწევენო.⁵⁰

გარდა ზემოთქმულისა, მემორანდუმში აღნიშნული იყო, რომ ქართული ელჩობა მოითხოვდა საფრანგეთის მთავრობისაგან 300 000 ეკიუს ფულად დახმარებას, რათა მოესყიდათ ირანის შაჰის კარი და დაეხსნათ ქართლის მეფე მაჰმადიანთა ტყვეობიდან. ვახტანგ VI და ქართველი პოლიტიკოსები განსაკუთრებით შაჰის ყველაზე გავლენიანი ვეზირის ფათალი-ხანის მოსყიდვას ცდილობდნენ, რომელიც ცნობილი იყო უკიდურეს ქრთამის მოყვარულობით⁵¹. მისი მოქრთამვა მით უფრო ადვილმისაწვდომად მიაჩნდათ, რომ იგი ქართველებს ენაფესავებოდა — სიძველ ქართველი ბატონიშვილი როსტომ-მირზა ჰყავდა.

საბა-სულხან ორბელიანის მიერ წარდგენილი რუკის მიხედვით, ფრანგი ნეგოციანტებისათვის გზა საფრანგეთიდან აღმოსავლეთისა-

48 ი. ტაბაღუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, 1975, თბ., გვ. 129.
 49 ი. ტაბაღუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა, 1972, გვ. 175.
 50 აკ. გაწერელია, მასლა ვახტანგ VI-ის ბიოგრაფიისათვის, მნათობი, 1957, № 12, გვ. 154.

კენ საქართველოს გავლით, სამი მეოთხედით მცირდებოდა, რაც, ცხადია, საფრანგეთის სახელმწიფოსათვის მეტად სახარბიელო და მნიშვნელოვანი იყო⁵¹.

აღსანიშნავია, რომ მემორანდუმში პირდაპირ იყო ნათქვამი, თუ რა პრაქტიკული შედეგი უნდა მოჰყოლოდა კათოლიკობის გავრცელებას საქართველოში, როგორი სამხედრო ძლიერება უნდა შექმნილიყო ევროპის ქვეყნებში, რათა ირან-თურქეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკური გავლენის დათრგუნვა მომხდარიყო. მემორანდუმში აღნიშნული იყო, რომ მართო პოლიტიკურად გაერთიანებულ საქართველოს შეეძლო თვითონ „ასი ათასზე მეტი ცხენოსანი თუ ქვეითი“⁵² შეეყარა მთელი მაჰმადიანური სამყაროს დასაპისრისპირებლად. მემორანდუმის სამხედრო გეგმა გულისხმობდა, აგრეთვე, საქართველოდან 15—20 ახალგაზრდის საფრანგეთში გაგზავნას⁵³, რომელნიც გარკვეული წვრთნის შედეგად სამშობლოში დაბრუნდებოდნენ და ქვეყნის ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ სამხედრო სიძლიერის საფუძველზე საფრანგეთის მთავრობას გარკვეულ თანამშრომლობას გაუწევდნენ. აღმოსავლეთის ქვეყნებში მათ თავისი გეგმები უნდა განეხორციელებინათ: კავკასიის ნაწილების შეკავშირება ირან-ოსმალეთის აგრესიის წინააღმდეგ ქართლის პოლიტიკოსებისათვის, ვახტანგის მესვეურობით, საქართველოს საშინაო პოლიტიკის მოწესრიგებას, ფეოდალთა ძალაუფლების ალაგმვას, მეფე-მთავართა შეთანხმების მიღწევას განაპირობებდა და ქრისტიანული რწმენის დაცვით მაჰმადიანობის გავრცელებას შეაფერხებდა. დასახული საკითხების სისრულეში მოყვანისათვის მემორანდუმის ავტორებს მიაჩნდათ, რომ საფრანგეთის მთავრობას სავაჭრო მოქმედების არე უფრო გაუფართოვებოდა და ყველა ამ ღონისძიებათა შესრულების შედეგად შეიზღუდებოდა ჰოლანდიის სავაჭრო კონკურენცია ინდოეთში, შესუსტდებოდა პორტუგალიელთა გავლენა აღმოსავლეთში და დაითრგუნებოდა ინგლისის ვაჭრობა სამხრეთის ქვეყნებში. ამდენად, ირანი და თურქეთი საფრანგეთისადმი დამოკიდებულ ურთიერთობაში აღმოჩნდებოდნენ. ყოველივე ამის შედეგად, საფრანგეთი შეძლებდა აღმოსავლეთში და, კერძოდ, ინდოეთში შეძენილი საქონელი მთელს ევროპაში გაენაწილებინა⁵⁴. ამის გამო, საქართველო საფრანგეთისათვის გადაიქცეოდა ირან-თურქეთის ურთიერთობაში სავაჭრო-სატრანზიტო პუნქტად. ქართველ დიპლომატთა მიერ დასახული საქართველოს როლი, ჩვენი ფიქრით, ერთგვარად გაზვიადებულად გამოიყურება,

51 ი. ტაბაღუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 219.
52 იქვე, გვ. 221—222.
53 იქვე, გვ. 225.
54 იქვე, გვ. 197—203.

თუ გავითვალისწინებთ იმ რეალურ გარეპოლიტიკურ სიტუაციას რომლის ატმოსფეროშიც ეს მოლაპარაკება წარმოებდა.

საინტერესოა, რომ საბას ელჩობის პერიოდში პარიზში ჩავიდა ირანის ელჩი, ერევნის ქალანთარი მუჰამედ რიზა-ხანი, რომელიც დიდი ზარ-ზეიმით მიიღეს საიმპერატორო კარზე. ცხადია, მოჰამედ რიზა-ხანის ჩასვლა მარტო მისი სურვილით არ მოხდებოდა, მას საფრანგეთის მთავრობისაგან ექნებოდა დასტური მიღებული.

ვ. გაბაშვილი ვარაუდობს, რომ „მოჰამედ რიზა-ხანის ელჩობამაც შეუშალა ხელი საბას დიპლომატიური მისიის წარმოებას საფრანგეთში“⁵⁵.

შესაძლებელია, მოჰამედ რიზა-ხანის ელჩობას ხელი არ შეუშლია ვახტანგ VI-ის საფრანგეთთან დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებასა და საბას ელჩობისათვის, მაგრამ, ვფიქრობთ, მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ჰქონია. [საბა-სულხან ორბელიანის ელჩობა, ისევე როგორც ერევნის ქალანთარის, თავიდანვე თითქოსდა უსაფუძვლოდ გამოიყურებოდა. ფაქტიურად საფრანგეთის მთავრობა სულხან ორბელიანის მიერ შემოთავაზებულ წინადადებაზე საბოლოო პასუხის გაცემას არ აპირებდა. 1715 წ. საფრანგეთიდან ყოველგვარი ნივთიერი დახმარების გარეშე ქართველი ელჩი სულხან-საბა ორბელიანი სამშობლოში დაბრუნდა. მას ევროპიდან 12 კათოლიკე მღვდელი გამოაყოფეს იმ მიზნით, რომ ქართლის სამეფოში მყოფი კათოლიკე მღვდელის მეშვეობით გარკვეული საკათოლიკო-სამისიონერო საქმიანობას გააძლიერებდნენ. სხვა ნივთიერი და პოლიტიკური დახმარება ვერ გაუწიეს. ქართველების იმედი გაცრუებული აღმოჩნდა. მოსალოდნელი იყო, რომ საქართველოს დაცვის დროშით ევროპის სახელმწიფოები ირან-ოსმალეთთან სავაჭრო-დიპლომატიურ ურთიერთობათა გამწვავებას მოერიდებოდნენ.

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „თუ... დასავლეთი პრაქტიკულ ნაბიჯს გადადგამდა, ესე იგი ქართლის კარის შემოთავაზებულ გეგმას განახორციელებდა, მაშინ ვახტანგი აღმოსავლეთში საფრანგეთის მეფესა და რომის პაპის მტკიცე დასაყრდენი იქნებოდა, რის შემდეგ დაკონკრეტდებოდა საქართველო-საფრანგეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობის საკითხები“⁵⁶.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ თავიდანვე ძალიან საეჭვო იყო დასავლეთის ქვეყნებისა და, კერძოდ, საფრანგეთის მხრივ პრაქტიკული ნაბიჯის გადადგმის იმედიც კი, იმ საერთაშორისო პოლიტიკურ პირობებსა და გარემოში, რომელშიც თვით საფრანგეთი იმყოფებოდა. საესებით

55 ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.
56 მ. პაპაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90.

მართალია ვ. გაბაშვილი, როდესაც აღნიშნავს, რომ „ირან-საფრანგეთის 1708 წ. სავაჭრო ხელშეკრულების რატიფიკაციის საკითხი წინასწარ გამორიცხავდა საბას ელჩობის წარმატებას ლუი XIV-ის კარზე“⁵⁷. ყოველივე ამას, თან ერთვოდა, ერთი მხრივ, ინგლისთან, პოლანდიასა და პორტუგალიასთან დაპირისპირება, მეორე მხრივ, ირან-თურქეთთან ურთიერთობის გამწვავების შესაძლებლობა, რაც საფრანგეთის საიმპერატორო კარისათვის საფრთხივით ცხადი უნდა ყოფილიყო. საბას ელჩობის შედეგი თითქოსდა ლოგიკური იყო. ამდენად, ვახტანგ VI-ისა და საბას დიპლომატიური ნაბიჯი, რათა საქართველო ეხსნათ ირანის ვასალობისაგან და სამოქმედოდ საერთაშორისო პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოეყვანათ, თავიდანვე განწირული იყო. საერთაშორისო ვითარების შეფასება ქართველმა პოლიტიკოსებმა სათანადოდ ვერ მოახდინეს.

ვახტანგ VI ირანში მყარად იდგა თავის პოზიციასზე, ქრისტიანობის დაგმობასა და მაჰმადიანობის მიღებაზე უარს აცხადებდა. მას მაინც ესახებოდა, რომ სრულიად ახლო მომავალში შეიძლებოდა განხორციელებულიყო ევროპასთან პოლიტიკური ურთიერთობის დამყარების იდეა. მაგრამ ევროპის პოლიტიკურ მესვეურთათვის ირანისადმი ვასალურ მდგომარეობაში მყოფი საქართველო არ წარმოადგენდა ისეთ მდიდარ სავაჭრო ნედლეულის შემქმნელ წყაროსა და მზა საქონლის გასაღების ბაზარს, რომ თურქეთისა და ირანის სავაჭრო პოტენციალი შეეზღუდათ, რაც მნიშვნელოვანი იყო ევროპის ქვეყნებისათვის. ყოველივე ეს კი, ფაქტიურად, ქართლის მეფის ევროპული პოლიტიკის მარცხს ნიშნავდა, ვინაიდან ევროპა აქტიურად ვერ ჩაერია აღმოსავლეთისა და მით უმეტეს, ქართლის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ვახტანგ VI იძულებული შეიქნა თავისი პოლიტიკური ხაზი ფორმალურად მაინც კვლავ შეეცვალა. იგი უფრო ელასტიური პოლიტიკის კომპრომისულ გზას დაადგა. მან 1716 წელს ფარაბადში მაჰმადიანობა მიიღო და ჰუსეინ ყული-ხანის სახელით მოინათლა. მაგრამ „მხოლოდ სიტყვით და არა საქმითა“⁵⁸ — წერდა ვახუშტი ბაგრატიონი.

მაჰმა ვახტანგ VI-ს ქართლი დაუმტკიცა, ხოლო როგორც ჩინებული მრჩეველი და გამორჩეული სპასალარი, ისევ ირანში დატოვა. ბარდა და თავრიზი სამმართველოდ გადასცა. ქართლის სამეფო ფაქს ბაქარს ჩააბარა. ბაქარმაც მაჰმადიანური სახელი შაჰნავაზ-ხანი მიიღო. 1719 წლამდე ვახტანგი ქართლში არ დაბრუნებულა და ქართლს ბაქარი მართავდა.]

57 ვ. გაბაშვილი, ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან, მას. საქ. და კავკ. ისტ., № 31, 1954, გვ. 125; მისივე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.
58 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 496.

ვახტანგისათვის, როგორც სახელმწიფო მოღვაწისათვის, კიდევ უფრო აშკარა გახდა საქართველოს სამეფო-სამთავროთა გაერთიანების საჭიროება. ვახტანგმა შაჰის შემწეობით ორგული იესე ალიყული-ხანი ბაქარს ხელთ ჩააგდებინა, ხოლო მან მოწალატე ბიძა თბილისის სასახლეში დაამწყვდია⁵⁹.

ბაქარი ორგულთა დასჯას შეუდგა. დააპატიმრა სპასპეტი ლუარსაბ ორბელიშვილი, ერეკლე მუხრან-ბატონს თვალები დასთხარა და პაპუნა დიასამიძე ჩამოახრჩო. ამრიგად, ბაქარის მეთაურობით ქართლში ანტიირანული მოძრაობა აღდგა, ფაქტიურად რაც ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ხაზის გაგრძელება იყო. რაკი ევროპიდან რაიმე დახმარების მიღება თურქეთ-ირანის საწინააღმდეგოდ სრულიად არარეალური აღმოჩნდა, ვახტანგ VI-მ მთელი გულისყური ამიერკავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის საკითხის გადაჭრაზე გადაიტანა. ამ საკითხის გადაწყვეტისათვის მან სამშობლოში დაბრუნება ირჩია. ამას კიდევ კონკრეტული ფაქტიც დაერთო. თავის დროზე, შაჰის პოზიციის შეცვლამ ქართლის მეფისადმი გააძლიერა ლეკი აბრაგების შემოსევა ქართლისა და ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე. „ლეკიანობა“, გარდა იმისა, რომ გვიანფოდალური საქართველოს ეკონომიკის ერთ-ერთი გამანადგურებელი ფაქტორი იყო, იგი იქცა მთელი ირანის იმპერიის თითქმის ყველა ყმადნაფიცი ქვეყნისათვის დამორგუნველ ძალად. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ 1717 წ. 30 ივლისს ირან-რუსეთს შორის დადებულ სავაჭრო პოლიტიკურ ხელშეკრულებას რუსეთისათვის საიმედო ვერაფერი მოჰქონდა⁶⁰, ვინაიდან ირანთან დაზავებით რუსეთს თურქეთთან საფრთხე უძლიერდებოდა. რუსეთის მთავრობას კი, თავის მხრივ, ანგარიში უნდა გაეწია თურქეთისათვის, ვინაიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვრების დაცვა მისი უვნებლობის ერთ-ერთი პირობა იყო.

4. ვახტანგ VI-ის ლაშქრობანი ლეკი აბრაგების წინააღმდეგ და ბანჯის ალყა

1715 წლისათვის დაღესტნის მხრიდან აბრაგი ლეკები თარეშა და ძარცვას თანდათან უფრო აძლიერებდნენ. აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე შემოსული აბრაგ ლეკთა რაზმები არბევდნენ სოფლებსა და ქალაქებს, იტაცებდნენ ადამიანებს, ტყვეებად ჰყიდნენ და მთელი მოსახლეობის სარჩო-საბადებელს აცამტვერებდნენ. დაღესტნელები კარგად იცნობდნენ ქართლის გზა-კვალს, განსაკუთრებით, არაგვის, ალა-

59 ს. ჩხეიძე, ქართლის ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 30.

60 Очерки истории СССР, Период феодализма, Россия в I четверти XVIII в., М., 1954, с. 603.

ზნის და ივრის ხეობათა ყველა ბილიკს. საქართველოსაკენ დაძრული ლეკები ფეოდალების ლტოლვას მხოლოდ კახეთის სამეფო აკავებდა. ახლა ამ მისიის შესრულება კახეთს ძალზე გაუჭირდა და მთელი ამიერკავკასია საფრთხეში ჩავარდა. პირველ რიგში, საქართველო აღმოჩნდა მძიმე მდგომარეობაში.

1717 წ. ლეკ აბრავთა თარეშმა უშუალოდ ქართლის მიწასაც მიაღწია. „ლეკიანობა“ საერთო კავკასიურ პრობლემად იქცა. ისინი შეესივნენ ქციის ხევსა და ბოლნისს. მათ წინააღმდეგ ეფექტურ ბრძოლას აძნელებდა ქართლის ფეოდალური ბუნებისათვის დამახასიათებელი შეუთანხმებლობა და ირანის შაჰის მერყეობა. ლეკ აბრავთა უსასრულო თარეში მახინჯ ფორმებს იღებდა და ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას კიდევ უფრო უკან სწევდა. ირანის სახელმწიფო მმართველობამ დაინახა, რომ მოზღვავებულ ლეკ-აბრავებს ვერც მისი სამხედრო ძალები, ვერც ადრინდელი საქართველო გაუმკლავებოდა და ვახტანგ VI სამშობლოში გამოგზავნა არსებული მდგომარეობის შესამსუბუქებლად. ვახტანგ VI-ც მიხვდა, რომ მისი პრაქტიკული ჩარევა და სამშობლოში დაბრუნება უკვე გადაუდებელი იყო. ამ შემთხვევაში, ირანისა და ქართლის მეფის პოლიტიკური ხაზი ერთმანეთს ემთხვეოდა და ვახტანგ VI სრულიად შეგნებულად კომპრომისულ გზას დაადგა მისი ჰეგემონობა ამიერკავკასიაში მსწრაფლ აღდგა. 1719 წ. გამაჰმადიანებული ვახტანგ VI თბილსში მოვიდა. ქართველები ზეიმით შეხვდნენ სასურველ მეფეს და ერთგულება შეჰფიცეს. ვახტანგი შეუდგა ქვეყნის შინაური საქმეების მოგვარებას. მან, პირველ რიგში, ორგულნი დასაჯა სომხითის მეღიქი-ქამარ ბეგის ძე შეიპყრო და მოაკვლევინა. ბაგრატ ციციშვილი და პაპუნა ვეშაპისძე კი დომენტი კათალიკოსმა სიკვდილით დასჯისაგან იხსნა და ისინი ოსეთში გაყიდეს თხებზე⁶¹.

აღსანიშნავია, რომ სომეხი ისტორიკოსები და პირველწყაროები სწორედ ვახტანგის საქართველოში დაბრუნებას უკავშირებენ სომხური არმიის ჩამოყალიბების ფაქტს⁶². ვახტანგ VI კვლავ აღიარებულ იქნა ამიერკავკასიის ხალხთა გამაერთიანებელი ბრძოლის მებაირახტედ.

სომეხთა არქიელი მინას ფერვაზიანი რუსეთის საიმპერატორო კარს ატყობინებდა: „...ახლა კი უფალმა წყალობით გადმოგვხედა ქრისტიანებს და მოგვცა ჩვენი მწყემსი. ქართველმა პრინცმა ვახტანგმა, რომელიც მტრებისაგან ჩვენ დაცვას შეუდგა, დანარჩენი სომეხი ერი შეკრიბა და თავისი ხელისუფლებისა და მფარველების ქვეშ

61 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 497.

62 გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა VIII ს. თბ., 1982, გვ. 203.

ჰყავს⁶³. სომხურ სპეციალურ ლიტერატურაშიც მიღებულია მოსაზრება, რომ ამიერკავკასიის ხალხთა მეთაურობა ვახტანგ VI-ს ჩააბარეს⁶⁴.

მ. პაპაშვილს საინტერესო ცნობა მოჰყავს ამ აზრის დასადასტურებლად კონსტანტინოპოლში ავსტრიის საელჩოს თანამშრომლის ნ. თეილსის რელაციიდან, რომ „პორტის ქვეშევრდომი მთავრები ხალხით ერთიანდებიან თბილისის სახელგანთქმული ხანის (ვახტანგის) გარშემო, რომელიც კარგად იცნობს ამ ქვეყნის მხარეს... შავ ზღვამდე“⁶⁵.

ქართლში დაბრუნებულ ვახტანგ VI-ს თავისი სამხედრო ძალები, პირველ ყოვლისა, ფეოდალების დასამორჩილებლად უნდა დაეხარჯა. შანშე ერისთავი ჭურთას იყო გამაგრებული. ვახტანგს იმერეთიდან მოსდიოდა დამხმარე რაზმები. შოშიტა რაჭის ერისთავმა, სვიმონ და ლევან აბაშიძეებმა ხელთ იგდეს ურჩი ქსნის ერისთავი და ვახტანგს ჩააბარეს. ბატონიშვილებმა დაიმორჩილეს საერისთავოები. ბაქარმა ქსნის ხეობა დაისაკუთრა, ხოლო ვახუშტი ბატონიშვილმა კი — ლიახვის⁶⁶.

ქართლის სამეფო XVII საუკუნის მიწურულიდან მოყოლებული, ტრადიციულად უცხო დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლების ინიციატორი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლი ირანის იმპერიას პოლიტიკურად ემორჩილებოდა, ქვეყნის ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრება საგრძნობლად დაწინაურდა. თანდათან იზრდებოდა ქართლის ზეგავლენა საქართველოს სხვა სამეფო სამფლობელოებზეც. ქართლის სამეფო კარისა და ვახტანგის თაოსნობით იმერეთში გამეფდა ალექსანდრე გიორგის ძე. ვახტანგმა ეს ნაბიჯი ოსმალეთის მთავრობასთან შეთანხმებით განახორციელა⁶⁷.

ვახტანგ VI კახეთის მეფე იმამყული-ხანთანაც ცდილობდა მორიგეებას, მით უმეტეს, რომ მათ საერთო ინტერესები ამოძრავებდათ. თვით დავით იმამყული-ხანის წერილებიდანაც ჩანს, თუ როგორ ცდილობდა კახეთის ცენტრალური ხელისუფლება ვახტანგთან კეთილშობილური დამოკიდებულების აღდგენას⁶⁸. კახეთის მეფე ლეკ-აბრა-

⁶³ Г. Эзов, Сношение Петра Великого с армянским народом, 1898, док. № 217, 218.

⁶⁴ П. Арутюнян, Освободительное движение армянского народа в I четверти XVIII в., М., 1954, с. 155—156; В. Мартиросян, Россия и сотрудничество армянского и грузинского народов в освободительной борьбе XVIII в., Ер., 1966, с. 22.

⁶⁵ მ. პაპაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 111.

⁶⁶ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 498.

⁶⁷ ს. ჩხეიძე, საქართველოს ისტორია, თბ., 1913, გვ. 32.

⁶⁸ დ. მეგრელიძე, „მასალები XVIII ს. 20-იანი წ. ქართლ-კახეთის ისტორიიდან“, მას. საქ. და კავკ. ისტორიისათვის, ნაკ. 33, 1960, გვ. 148—158.

გებთან წარმოებულ ბრძოლებში ვახტანგს გარდა დახმარებისა, ხელმძღვანელობასაც სთხოვდა და უპირატეს მდგომარეობას ქართლს ანიჭებდა, როგორც მტერთან ბრძოლის, ისე აღმოსავლეთთან ურთიერთობის წარმოების საკითხში. დავით იმამყული-ხანის ძმას, თეიმურაზ ბატონიშვილს (შემდეგ თეიმურაზ II-დ წოდებულს, რომელიც ვახტანგის სიძე იყო) სიმამრის პოზიცია დაუჭერია და ქართლში დარჩენილა. სწორედ მაშინ, როდესაც კახელებს ქართლთან ურთიერთობის აღდგენა დასჭირებიათ, დავით იმამყული-ხანს ვახტანგისათვის უთხოვია მისი სიძე და ქალიშვილი კახეთში დაებრუნებინა.

ლეკი აბრაგებით შევიწროებული კახელი გლეხაკობა ქართლში შეხიზნულა. დავითი მათ აყრასა და უკან დაბრუნებას მოითხოვდა. დავითის თხოვნით, 1719 წ. დეკემბერს ქართლისა და კახეთის მეფეები საფურცლეს შეხვდნენ ერთმანეთს და ერთიანი საომარი გეგმა შეიმუშავეს. დავითი და კახი ეპისკოპოსნი რჩევა-დარიგებას ვახტანგისაგან იღებდნენ, თუ რა ხასიათის საომარი მოქმედება უნდა განეხორციელებინათ. კახელები პირობას იძლეოდნენ, რომ არც ბელადობას დაიჩემებდნენ, არც დოვლათის გაყოფაში მოითხოვდნენ უპირატესობას. პირიქით, „მოვლას, ყარაულობას და სამსახურს“⁶⁹ სთავაზობდნენ ვახტანგ VI-ს. ვაზაფხულისათვის ვახტანგმა კახთა ჯარს ერთ-ერთი სადროშოს—საბარათიანოს ლაშქარი მიაშველა ერასტი ყაფლანიშვილის მეთაურობით. ამ ჯარმა კახეთში 3 თვე დაჰყო. დავითმა ლეკებზე გალაშქრება ვერ გაბედა და დამატებით დახმარება მოითხოვა ვახტანგისაგან. საბარათიანოს ჯარის დაბრუნების შემდეგ ქართლის ცენტრალურ ხელისუფლებას ვახტანგ VI-ს მეთაურობით აღარ ჩაუთვლია საჭიროდ კიდევ გაეგზავნა კახეთში მამველი რაზმი. როგორც ჩანს, ვახტანგი დროებით ერიდებოდა თავისი სამხედრო ენერჯისა და მარაგის დახარჯვას⁷⁰. იგი გარკვეულ დრომდე ზოგავდა თავის სამხედრო შესაძლებლობებს. გარდა ამისა, ვახტანგს არც ის რჩებოდა მხედველობიდან, რომ აჯანყებული დავითი და შანშე ქსნის ერისთავი კახეთს აფარებდნენ თავს და ამით ექვის ქვეშ აყენებდნენ დავით იმამყული-ხანის დამოკიდებულებას ვახტანგისადმი. კახი ბატონი ყოველმხრივ ცდილობდა ვახტანგი აქტიურად ჩაება ლეკ ყვოდალებთან ბრძოლებში. წაქეზებისათვის ხან შაჰის მოწოდებას ატყობინებდა გაერთიანებული ბრძოლების შესახებ და ხან ირანის მბრძანებლისაგან ჯარის მიღებით აიმედებდა მას⁷¹. შაჰს, მართლაც, ქართველების საშველად შირვანის (აზერბაიჯანის) ხანი გაუგზავნია, მაგრამ შაჰს მისული ხანი ჭარებებს მოუკლავთ. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ

69 დ. მეგრულად, დასახ. ნაშრომი, გვ. 150.
 70 იქვე, გვ. 151.
 71 იქვე, გვ. 156.

შირვანის ხანიც ჩაება ამ ბრძოლებში და ყველანი გაერთიანებულნი იყვნენ ვახტანგის დროშის ქვეშ. შაჰი კატეგორიულად ითხოვდა, რომ გაერთიანებულ ქართულ ჯარს აბრაგი ლეკები შეემუსრა. ლეკები ხუნანს მიაღწენენ.

ვახტანგ VI-მ თავისი ყურადღება მთლიანად ქვეყნის სამხედრო გამაგრებაზე გადაიტანა. ამ თვალსაზრისით მისი თაოსნობით 1721 წ. აღწერილ იქნა სომხით-საბარათიანო⁷².

ირანის ძმადნაფიცი მაჰმადიანური სახანოები — შირვანის, ერევანის, ყარაბაღის, შემახის და კახეთის მმართველები ქართლის სამეფოს გაერთიანებულ ბრძოლებში, სამხედრო ხელმძღვანელობას ვახტანგს სთავაზობდნენ, თქვენის სიტყვის მომლოდინე ვართო⁷³, ეუბნებოდნენ.

ლექ აბრაგთა თარეში სენივით მოედო მთელ ამიერკავკასიას — აღმოსავლეთით სომხეთს, აზერბაიჯანს და საქართველოს. ამიერკავკასიის ხალხთა გაერთიანებულმა ძალებმა ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლებში მარცხი განიცადეს, მაგრამ ყველა ეს ქვეყანა თავის წინამძღოლად და იმედად მაინც ქართლის სამეფოს და მის მეთაურს თვლიდა. ლეკებს შირვანი დაეჭირათ. შეშინებულ შაჰს ეთიმაღვლეს ძმის მაჰმად-ხანის მეთაურობით ყიზილბაშთა ჯარი გამოეგზავნა ლეკების წინააღმდეგ; მაგრამ საინტერესოა, რომ არც ეს მომენტი აქეზებდა ვახტანგს აქტიურად ჩარეულიყო ლეკებთან ბრძოლებში.

შექმნილი სიტუაციის გამო ვახტანგი ამ დროს თავის შეკავებას ამჯობინებდა. ვახტანგის პოლიტიკის ეს ხაზი გაუმართლებელი აღმოჩნდა, ვინაიდან ამიერკავკასიის სახანოების ურთიერთდამოკიდებულებისადმი ანგარიშგაუწველობამ მას, როგორც ვნახავთ, პოლიტიკური მოკავშირის არჩევანში გარკვეული მარცხი განაცდევინა. რუსეთის სახელმწიფოსგან სამხრეთ-აღმოსავლეთით დაინტერესებამ ვახტანგ VI-ს „რეალური“ მოკავშირე დაანახვა“ და წააქეზა მასთან სამხედრო კავშირი დაემყარებინა⁷⁴. ამ წაქეზებამ ვახტანგს ბრძოლის გეზი შეაცვლევინა. გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს „ვახტანგი გაძლიერებულ დაღესტნელებში ირანის წინააღმდეგ მებრძოლ ძალას ხედავდა. დაღესტნელთა წარმატება აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ირანის პოზიციებს შეასუსტებდა და ქართლის მეფის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვებას ხელს შეუწყობდა“⁷⁵.

72 ე. თაყაიშვილი, სტატისტიკა, აღწერა, 1916, თბილისი.

73 Переписки грузинских царей с груз. гос-ми, გვ. 116; თ. ბოტვაძე, საქ. დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, 1963, გვ. 17.

74 ნ. ბერძენიშვილი, „XVIII ს. საქართველოს ისტორიიდან“. საქ. ისტორ. საკითხები, ტ. II, 1965, გვ. 153.

75 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 411.

ქართლის მეფემ არ მიიჩნია საჭიროდ ამიერკავკასიის სახანოებზე დაყრდნობით თავი ეხსნა ირანის ვასალობისაგან, მიუხედავად იმისა, რომ მან იცოდა, ირანის იმპერიის არსებობას ბოლო ეღებოდა.

1721 წ. შემოდგომისათვის ლეკ აბრეგთა თარეშმა ისე იმატა, რომ სრულიად მოედო მაჰმადიანურ სახანოებსა და მთელ კახეთს. იშლებოდა სოფლის მეურნეობა, უძლურდებოდა მწარმოებელი საზოგადოება. თანდათან ძლიერდებოდა ავღანელების შეტევა ირანზეც. მირვეისის ძე შაჰ მაჰმუდს ისპაჰანამდე მიეღწია და ირანის იმპერიის დამხობას აპირებდა ავღანელებითა და ლეკებით შეწყუხებული ირანი შეეღას ვახტანგ VI-საგან ითხოვდა, რის გამოც 1721 წ. ვახტანგს ოფიციალურად სამხრეთ აზერბაიჯანის სპასალარობა უბოძა. 1721 წ. შემოდგომისათვის ირანის შაჰის მითითებისთანავე ვახტანგი ლეკების წინააღმდეგ მოწყობილ ექსპედიციაში ჩაება. ვახტანგს კოჯრის საზაფხულო სასახლეში მიართვეს ყაენისაგან ბოძებული საპატიო ნიშნები და სამხრეთ აზერბაიჯანის სპასპეტობა. ქართლის მეფე დიდი ჯარით გაემართა განჯისაკენ, რომელიც ლეკთა მძარცველურმა რაზმებმა დაარბიეს. ვახტანგ VI-ც თვლიდა, რომ მოზღვავებულ ლეკ ფეოდალთა თარეშის წინააღმდეგ მახვილის აღმართვა ისევ ქართლის პირდაპირ ინტერესებს შეიცავდა. ქართულ ჯართან ერთად ამ ბრძოლებისათვის გაემზადა სომეხი კათალიკოსი ესაი ჯალალიანცი. სომეხთა რაზმის დახმარებით ქართველებმა ლეკებს ზეგამში, ბაზარში, შამქორსა და ბარდაში შეუტიეს და გამარჯვებულნი, ნაალაფარნი განჯასთან დაბინადრდნენ. ხელში ჩაგდებული რკინეულობა, ფარჩა, ტანსაცმელი, ცხენები ჩოლაყის მინდორზე მოაგროვეს. გამარჯვებული ვახტანგ VI-ის ნადავლში 25 000 თავი ცხვარი და 9 000 მსხვილი საქონელი დაითვლებოდა.⁷⁶ ვახტანგ VI გარეგნულად შაჰის ბრძანებას ასრულებდა, ირანის იმპერიის ჩრდილოეთით ყმანდაფიცი ქვეყნების დაცვის მიზნით დაღესტნელებზე იერიშის მიტანას არ ერიდებოდა, ამავე დროს მოხერხებულად უკავშირდებოდა ქართველების ვ. წ. „აღდგომისა და გამოხსნის“ საქმეს. ქართველები ვახტანგ VI-ის მეთაურობით „გამოხსნაში“ გულისხმობდნენ მაჰმადიანი ქვეყნებისაგან თავის დაღწევას, ხოლო „აღდგომაში“ — საქართველოს ტერიტორიულ გაერთიანებას ქრისტიანული ქვეყნების თანადგომით.

შეშინებულმა ლეკებმა, ერთი მხრივ, სრული კაპიტულაცია შესთავაზეს ვახტანგს, მეორე მხრივ, კი შაჰის კარს მიმართეს⁷⁷. ვახტანგის გამარჯვების მოსურნე შაჰის კარზე ძალიან ცოტა ვინმე აღმოჩნდა. ირანის შაჰისათვის ცნობილი იყო, რომ ვახტანგ VI საიდუმ-

⁷⁶ ესაი ჯალალიანცი, ქართ. მეფის ვახტანგის მოსვლა განჯას, „მოგზაური“, 1902, № 1, გვ. 65—66.

⁷⁷ ვახუშტი ბაგრატიონი, ქართლის ცხოვრება, გვ. 498.

ლო მოლაპარაკებას აწარმოებდა რუსეთთან და როგორც ^{საქართველოს} ძლებლობა მიეცემოდა, ირანის ხელისუფლებას გადაუდგებოდა. შაჰმა ვახტანგ VI-სთან ბეჯან თოქალთოიანი მიავლინა და შეუთვალა ქართლის მეფეს, ლეკების წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაზე უარი ეთქვა. შაჰს ჩაგონებული ჰქონდა ვახტანგის პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი უპირატესობა და ესმოდა, რომ „თუ მეფე ვახტანგ ქარი დაიჭირა, ქვეყანასაც ის დაიჭერს“⁷⁸. შაჰმა ვახტანგ VI აიძულა ლეკებზე ორგანიზებულ ლაშქრობაზე უარი ეთქვა.

„ვახტანგი გასრესდა კიდევ ლეკებს — წერს ჰანვეი — როდესაც მან ბრძანება მიიღო სამშობლოსაკენ გაბრუნებულიყო“⁷⁹.

თვით ვახტანგს არც ქართველი თავადების იმედი ჰქონდა, რადგანაც ისინი ხშირად გადამწყვეტ მომენტში თავისი ინტერესების თვალსაზრისით მოქმედებდნენ და საერთო საქმისათვის მებრძოლ ქართლის მეფეს დალატობდნენ. ვახტანგმა განჯის პირველ ლაშქრობაზე ხელი აიღო. იგი შაჰ ჰუსეინის ბრძანებას დაემორჩილა და ქართული ჯარი განჯიდან უკან გაიწვია. ვახტანგმა სპარსეთის დესპანის თანდასწრებით საჯაროდ დასდო ფიცი, რომ მას ამიერიდან ვერავითარი ძალა ვერ აიძულებდა შაჰის ბრძანებით სპარსეთის სახელმწიფოს დასახმარებლად რაიმე დავალება შეესრულებინა. ვახტანგმა ჯარი გაიყვანა და თბილისისაკენ გაბრუნდა, მტკიცე რწმენით, რომ თავის გადაწყვეტილებას არ გადაუხვევდა⁸⁰. განჯის მისადგომებთან ლეკების დამარცხება და მათი საერთო შესუსტება აღმოსავლეთ საქართველოს თითქოს და დიდი ხნის სიმშვიდეს უმზადებდა, მაგრამ ასე არ მოხდა.

1722 წ. სეფევიდების საბოლოო დამარცხებას წინ რთული და ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი უძლოდა, მაგრამ ავღანთა სეფევიდებზე საბოლოო გამარჯვებაში, ქართლის მეფის პოზიციამაც, შესაძლებელია, გარკვეული როლი შეასრულა, თუმცა არაგადამწყვეტი, „ვახტანგმა თავისი ფიცი სისრულეში მოიყვანა“⁸¹. ვფიქრობთ, ვახტანგმა უკან დაიხია, არა მარტო შაჰის ბრძანების შესრულების მიზნით, არამედ იმის გამოც, რომ მას გარკვეული დასახული მოსაზრებანი ამოძრავებდნენ.

ვახტანგი ვარაუდობდა, რომ, მართალია, ლეკი აბრაგების დამარცხების შემდეგ ირანს დიდ დაბრკოლებას შეუქმნიდა, მაგრამ მაინც იგი ფარულად ელოდა, რომ მიიღებდა დახმარებას რუსეთიდან ზღვის გზით.

78 ს. ჩხეიძე, ქართლის ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 32—33; ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, იქვე.

79 მ. ხუბუა, ქართ. ირან. ურთერთობიდან, ვენიკის მ-ზე, V—VI, გვ. 254.

80 იქვე.

81 ა.კ. გაწერელია, მასალა ვახტანგ VI-ის ბიოგრაფიისათვის 1712—1722 წწ. მნათობი, 1958, № 1, გვ. 162—163.

ვახტანგი ადვილად დათანხმდა განჯის ალყის მოხსნას იმ იმედით, რომ რუსეთთან უფრო მყარი პოლიტიკური კავშირის გაძლიერებისათვის ეზრუნა. თავისთავად კი, სრულიად აშკარა იყო, რომ რუსეთი თავის მხრივ ამიერკავკასიის და ლეკების საკითხის გადაჭრაში ქართლის მეფეს პრაქტიკულ თანაგრძნობას ვერ გაუწევდა, ვინაიდან ეს პოლიტიკური აქტი ირან-თურქეთისადმი დაპირისპირებას გამოიწვევდა.

თ. ბოცვაძე სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „ვახტანგმა „ლეკური“ საკითხის“ გადაჭრა შეუფარდა პეტრესეულ გეგმებს, რის გამოც მოიშალა ლაშქრობა“⁸².

ქართველთა უკან დახევამ კი სომეხთა გარკვეული გულისტვიკილი გამოიწვია: „ისინი (ე. ი. ქართველები) თავიანთ ადგილებში დაბრუნდნენ, ჩვენი ქვეყანა კი ისევ უბატრონოდ და უთავოდ დარჩაო“, წერდა ესაი ჰასან ჯალალიანცი.

აღმოსავლეთის საერთაშორისო მდგომარეობა კიდევ უფრო იძაბებოდა. ირანის იმპერიის პოლიტიკური ბედი საბოლოოდ წყდებოდა. სეფევიდების სახელმწიფოს მსხვერველა გამოწვეული იყო სამეფო კარის დაუსტებით, ევროპიდან ინდოეთისაკენ სავაჭრო-საქარავნო გზების გადანაცვლებით და ირანელი მწარმოებელი საზოგადოების განუსაზღვრელი ექსპლოატაციით.

ჩვენი ფიქრით, დიდ მნიშვნელობას იძენდა ის ფაქტი, რომ იმხანად გაძლიერებული თურქეთი ყოველ მხრივ შეეცდებოდა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთკავშირი შეეფერხებინა. თურქეთის აგრესიული პოლიტიკა ამიერკავკასიის მიმართ თანდათან ძლიერდებოდა, რაც რამდენიმე წელიწადში ცხადი გახდა.

5. ვახტანგ VI-ის შრომითობა რუსეთთან XVIII ს. 20-იან წლებში

XVIII ს. 20-იანი წლების რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა ზღვებისაკენ გასასვლელი გზების ხელში ჩაგდება. ე. წ. „სპარსეთის ანუ აღმოსავლეთი ლაშქრობის“ საბოლოო მიზანი იყო კასპიის ზღვაზე გაბატონება და ვოლგა-კასპიის მხარეთა დაპატრონება. ქართული ჯარი ამ ლაშქრობის უშუალო მონაწილე უნდა ყოფილიყო. ირანს, კავკასიას და მახლობელ აღმოსავლეთს შეეძლოთ საგარეო ბაზარზე გაეტანათ აბრეშუმის ნედლეული, შალი, ბამბის ნაწარმი, ქსოვილები, საღებავები, ღვინო, ხილი და საწებლები. ყველა ამ საქონლით დაინტერესებული იყვნენ ევროპელები, თურქები და ბერძენ-სომეხი ვაჭრები, რომელთაც საქონელი გაჰქონდათ როგორც ხმელთაშუა ზღვით, ისე თურქეთის

82 თ. ბოცვაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 137.

წავსადგურებით. რუსეთის მთავრობა განსაკუთრებით დაინტერესდა კასპიის ზღვის რაიონებით — შემახით, გილანით და დარუზანით. სადაც მალაზარისხოვან აბრეშუმს აწარმოებდნენ. ჯერ კიდევ XVIII ს. 70-იანი წლებისათვის საიდუმლო მრჩეველი ფ. სოიმონოვი ახასიათებდა რა პეტრე I-ის მიზნებს ამიერკავკასიისა და კასპიისპირეთში თავის გავლენის გავრცელების შესახებ, წერდა: „პეტრე I-ს უნდოდა მტკვრის შესართავზე საფუძველი ჩაეყარა დიდი სავაჭრო ქალაქისათვის, სადაც თავს მოიყრიდა ქართველების, სომხების, სპარსელების ვაჭრობა და აქედან გაგრძელდებოდა გზა ასტრახანამდე“⁸³.

როგორც ცნობილია, ამ მიზნით 1715 წ. ირანში გაემგზავრა რუსი ელჩი ა. ვოლინსკი, რომელსაც სავაჭრო ურთიერთობა უნდა დაემყარებინა რუსეთ-სპარსეთს შორის. რუსეთის დესპანს თან გაატანეს საიდუმლო ინსტრუქცია, რომლის VIII—XII მუხლები საქართველოსთან ურთიერთობას ეხებოდა. ვოლინსკის საგანგებოდ უნდა შეესწავლა ვახტანგის ტყვეობის საკითხი: სად იმყოფებოდა ტყვეობაში ქართველი ქრისტიანი ბატონიშვილი, იყო იგი მართლაც ქრისტიანი თუ არა და მასთან საიდუმლო კავშირი დაემყარებინა⁸⁴.

ვოლინსკიმ ყველა დავალებული საკითხის გარდა შეისწავლა სპარსეთის სამხედრო შესაძლებლობანი და ქართლის ჯარის უპირატესობის შესახებ რუსეთის სამეფო კარს აცნობა: „ვახტანგს შეუძლია გამოიყვანოს ბრძოლის ველზე 30-დან 40000-იანი ჯარი და ამდენად ირწმუნება, რომ თუ თქვენი ჯარი საქართველოში შემოვა, მაშინ იგი თავისი ჯარით და თქვენი ჯარის დახმარებით ისპაჰანამდე ჩავა“⁸⁵.

ვოლინსკი ქართლის სამეფოსთან ურთიერთობის დამყარებას ვინმე ფარსადან ბეგის საშუალებით ახერხებდა. ფარსადან ბეგს შეუფერხებლად ვოლინსკი საიდუმლოდ არკვევდა რუსეთის მეფისგან — დავალებულ საკითხს, ვახტანგის დამოკიდებულებას ამ ლაშქრობასთან, ირანის სამხედრო შესაძლებლობებს და სხვა⁸⁶.

თვითონ ასტრახანის გუბერნატორი კი ქართული ჯარის შესახებ პეტრე I-ს ატყობინებდა: „მე მიმაჩნია, რომ მთელ სპარსეთში ყველაზე უკეთესი ქართული ჯარია, რომელთა საშუალებით შესაძლებელია ბრძოლების გადატანა და სრულიად თამამად მათთან ერთად უშიშრად მთელი სპარსეთის გადალახვა“⁸⁷.

⁸³ Ф. И. Соимонов, Описание Каспийского моря, Ежемесячное сочинение и известия о ученых делах, 1763, т. XI, с. 380.

⁸⁴ გ. პაიჭაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის (XVIII ს. I მეთხ.), თბ., 1960, გვ. 67—68.

⁸⁵ იქვე, გვ. 77.

⁸⁶ იქვე, გვ. 69—72.

⁸⁷ იქვე, გვ. 80.

რუსეთის მთავრობის მიზანი იყო ხელთ ეგდო კასპისპირეთის სავაჭრო პუნქტები და კასპიის ზღვის ნავსადგურები. გარდა ამისა, სწადდა თავისი, სამხრეთ-აღმოსავლეთ პოლიტიკური საზღვრის დაცვა ყოველგვარი თავდასხმისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ ა. ვოლინსკი გარკვეულ სიფრთხილეს იჩენდა და მოლაპარაკებას ფარსადან-ბეგის მეშვეობით აწარმოებდა, იგი აშკარად სთავაზობდა ვახტანგ VI-ს რუსეთის *საიმპერატორო კარის მომავალ გეგმებში ჩაბმას, ხოლო ვახტანგიც, საკუთარი სახელმწიფოს დაცვის მიზნით, სამშობლოში უკვე რუსეთზე ორიენტაციის გარდაწყვეტილებით ბრუნდებოდა.

ამ დროისათვის ქართლის სამეფოში ვახტანგის საწინააღმდეგო ჯგუფი შიშით შეკეპვნილი რუსეთთან ურთიერთობის საკითხს. ირანის იმპერიის მოსალოდნელი დაცემის შედეგად, თვითონ რუსეთს თურქეთის მხრიდან დიდი საფრთხე უჩნდებოდა. ქართველ მოღვაწეთა გარკვეულ ნაწილს აფიქრებდა საერთაშორისო ვითარების დაძაბვა, რის გამოც საქართველო დამოუკიდებლობის მოპოვებას ვერ მოახერხებდა⁸⁸.

მომძლავრებული თურქეთი თავის მხრივ, დაბეჯითებით სთავაზობდა საქართველოს მფარველობას. იგი იბრაჰიმ არზრუმის ფაშას პირით ვახტანგ VI-ს თავის მეგობრობას უთვლიდა და სრულ უფლებლობას ჰპირდებოდა. სულთანი ვახტანგ VI-ს წინადადებას აძლევდა ირანის წინააღმდეგ ომში ჩაბმულიყო, სამაგიეროდ კი თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის განთავისუფლებას აღუთქვამდა⁸⁹. თურქეთის მისურაფება ქართლის და მთელი ამიერ- და იმიერკავკასიის თავის გავლენის ქვეშ მოქცევისაკენ, მას პირველ რიგში რუსეთთან და შემდეგ ირანთან ურთიერთობის საკითხს მოუგვარებდა და მისი სავაჭრო-პოლიტიკური გავლენის სფეროს გააფართოებდა. თურქეთი ცდილობდა რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკურ საზღვრებს თვითონ დამეზობლებოდა. ვახტანგ VI სულთნის შემოთავაზებულ წინადადებაზე უარყოფით პასუხს იძლეოდა და დიპლომატიურად აცხადებდა, რომ „მას ირანის შაჰის ღალატი არ უნდა“.

ვახუშტი ბაგრატიონი აგრეთვე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ვახტანგს სულთანი არზრუმის ფაშის საშუალებით წინადადებას აძლევდა, მასთან მოკავშირეობა დაემყარებინა⁹⁰. ასეთ მძიმე პოლიტიკურ ვითარებაში ქართლის მეფეს მოკავშირე უნდა აერჩია: სასწორმა, რო-

88 დ. გურამიშვილი, დავითიანი, თბ., 1955, გვ. 55—57; ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთ-საქართველოს შორის XVIII ს., თბ., 1919, 38-8.

89 М. Броссе, Переписка на иностранных языках грузинских царей с росс. государями. Спб., 1861, с. 92.

90 გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 92.

გორც ზევით იყო აღნიშნული, რუსეთისაკენ გადასძლია. დასავლელ და აღმოსავლელ დიპლომატთათვის კი უკვე ცნობილი იყო რუსეთის სახელმწიფო ზრახვანი. სულთანი ქართლში ჯარის შეყვანას ლა-
მობდა⁹¹.

თავის მხრივ, ვახტანგ VI საომარი მოქმედებისათვის ემზადებოდა და ამ სამზადისის შესახებ ასტრახანის გუბერნატორს ა. ვოლინსკის ატყობინებდა. ა. ვოლინსკის კი რუსეთის საიმპერატორო კარისაგან დავალებული ჰქონდა, შეემზადებინა ქართლის მეფე, რომ იგი „სა-
ჭიროების შემთხვევაში სანდო ყოფილიყო“⁹².

ქართლის მეფე შექმნილ ვითარებას პეტრე I-ს ატყობინებდა და გზავნიდა მასთან ბაადურ თურქესტანიშვილს, რომელიც კარგად იყო გარკვეული არსებულ ვითარებაში: უთვლიდა პეტრე I-ს, რომ აგვის-
ტოს 20-იან რიცხვებში განჯაში აპირებდა ქართული ჯარის ჩაყვანას, სომხებთან დაკავშირებას და რუსეთისაგან დახმარებას ელოდა⁹³.

მაგრამ, მანამ განჯის დაცვის საკითხი დღის წესრიგში დადგებოდა და განჯის ხანთან მოლაპარაკება დაიწყებოდა, ვახტანგს მთელი ერთი წლის განმავლობაში პეტრე I-თან დიპლომატიური ურთიერთობა ჰქონდა გაბმული. კონკრეტული შეთანხმება, რომელიც რუსეთის იმ-
პერატორს ვახტანგთან ჰქონდა ჩამოყალიბებული, 1721 წ. ვახტანგის პასუხიდან სავსებით ცხადად ჩანს. ქართლის მეფე პეტრე I-ს სწერ-
და: „Мы сговорились письменно с предводителем Вашего войска и переговорили с ним, о том как вести и свершить дело“⁹⁴.

ქართული ჯარი სანაქებოდ ითვლებოდა. მთელ სპარსეთში თუ ყმადნაფიც ქვეყნებში მსგავსი ლაშქარი არც ერთ ერს არ ვააჩნდა. თვითონ ა. ვოლინსკი ქართული ჯარის შესახებ ატყობინებდა, რომ ირანის ჯარს სამჯერ აღებულს ერთად სჯობდაო⁹⁵.

ქართლის მეფეს ვახტანგ VI-ს, თავის მხრივ, ფართო, ზრგადი გეგ-
მები ამოძრავებდა, როდესაც რუსეთის მოკავშირეობას უპირატესო-
ბას აძლევდა. საქართველო უნდა განთავისუფლებულიყო ირანის ჩა-
გვრისაგან, თურქეთის მხრიდან თავდასხმები აეცდინა, მოეხერხებინა
ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანება, შეენელებინა დინასტიური შუ-
ღლი, მოესპო ქრისტიანული რელიგიის დევნა და შედარებით უკეთე-
სი პირობა შეექმნა ეროვნული ეკონომიკის განვითარებისათვის.

ავღანელთაგან შევიწროებული ირანის შაჰი კი ქართლის სამე-
ფოში ხელაუდა ძლიერ დასაყრდენს. იგი ჩაფარს ჩაფარზე უგზავნიდა

91 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 499.

92 გ. პაიჭაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 91.

93 М. Броссе, დასახ. ნაშ., გვ. 40.

94 გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88.

95 იქვე, გვ. 91.

ვახტანგ VI-ს და მისგან დახმარებას ელოდა მის წასაქაზებლად, როგორც აღენიშნეთ, ირანის მბრძანებელი მას აზერბაიჯანის სპასალტობას უმტკიცებდა⁹⁶. ვახტანგ VI კი, რუსეთის საიმპერატორო კარისაგან დაიმედებული ირანის სახელმწიფოს დახმარებას არ კისრულობდა. შაჰის ამ განზრახვას თავისი მზაკერული სარჩული ედო საფუძვლად. ერთი მხრივ, შაჰი ვახტანგს ქრთამავდა დაწინაურებით, მაგრამ ამავე დროს კახეთის მმართველ კონსტანტინე მამადყული-ხანს კახეთს უტოვებდა სამმართველოდ, რათა ქართლისა და ყაზახ შამშადილისაკენ გზა გაეკაფა. შაჰი კონსტანტინეს ერთგულებაში დარწმუნებული იყო, [ხოლო ვახტანგ VI-ის გაერთგულება და ამოქმედება აშკარად თავისი ხელისუფლების შენარჩუნებისათვის უნდოდა. რაც შეეხება ვახტანგ VI-ს, იგი რუსეთის საიმპერატორო კარს უკვე სავსებით დაკონკრეტებულ მოთხოვნებს უყენებდა. ის ითხოვდა, რომ მდ. თერგის შესართავთან აეგო ციხე-სიმაგრეები, ხელთ ეგდო დერბენდ-შემახა და საქართველოში რუსული ჯარი შეეყვანა. თავის მხრივ კი, ქართლის მეფე რუსეთის მთავრობას ჰპირდებოდა, რომ დაეხმარებოდა 40 000 მეომრით, რომელსაც გაგზავნიდა თავის საზღვრებს გარეთ⁹⁷.

ამრიგად, გარკვეული შეთანხმება ამ ორ ხელისუფალს შორის თითქოსდა მოხერხდა.

სანამ ე. წ. „სპარსეთის ანუ კასპისპირეთის“ ლაშქრობა⁹⁸ მზადდებოდა, რუსეთისა და ინგლისის პოლიტიკური ინტერესები კიდევ უფრო მძლავრად ინასკვებოდა კონსტანტინოპოლში. ევროპელი დიპლომატები ამტკიცებდნენ, რომ რუსეთი აპირებს ირანის, სომხეთისა და საქართველოს დაპყრობას, ხოლო ამის შემდეგ კონსტანტინოპოლზე გალაშქრებას. საქართველო, ცხადია, ამ პოლიტიკურ ქსელში გაბმისათვის სრულიად მოუშზადებელი იყო და მისი ბედიც მისი მონაწილეობის გარეშე უნდა გადაწყვეტილიყო.

აღმოჩნდა, რომ საერთაშორისო ვითარება, რომელიც შეიქმნა, ერთი მხრივ, საფრანგეთ-რუსეთსა და, მეორე მხრივ, ინგლის-თურქეთის დაპირისპირებით, ვახტანგს ბოლომდე არ ჰქონდა გათვალისწინებული.)

ჯერ კიდევ 1721 წ. აგვისტოში დაღესტნელ ფეოდალთა — დავით ბეგისა და სურხაის აჯანყება ირანის ხელისუფლების წინააღმდეგ საბედისწერო შეიქმნა. მათ თავი ოსმალეთის ქვეშევრდომებად გამოაცხადეს. შეესიენ შემახას, დასწვეს და დიდი ზარალი მიაყენეს.

⁹⁶ М. Броссе, დასახ. ნაშრომი., გვ. 180.

⁹⁷ Очерки истории СССР XVIII в., I ч., М., 1954, с. 606.

⁹⁸ გ. პაიჭაძე ამ ლაშქრობას „კასპისპირეთის ლაშქრობას“ უწოდებს, რაც სრულიად მისაღებია. დასახ. ნაშრომი., 1970, თბ., გვ. 39.

შემახის აღების დროს დაღესტნელებმა რუსი ვაჭრები გაძარცვეს და 50 000 მანეთის საქონელი გაიტაცეს. ეს ფაქტი „კასპიისპირეთის ლაშქრობის“ დაწყების უშუალო საბაბი გახდა. 1722 წ. მაისს მოსკოვიდან გასულმა პეტრე I-მა 23 აგვისტოს დერბენდს მიიღწია. მასთან ახლდნენ საიდუმლო მრჩეველი ი. ტოლსტოი და გენერალ-მაიორი აბრაქსინი. ხოლო, როცა პეტრე I 1722 წ. ივლისში ასტრახანს შეჩერდა, ვახტანგს აახლა ბაადურ თურქესტანიშვილი, რომელსაც აბარებდა, რომ თურქული გავლენის ქვეშ მყოფი მოსახლეობისათვის არაფერი დაევალებინათ: „თქვენთან მცხოვრები ქრისტიანებისათვის, რომელნიც თურქული ქვეშევრდომები არიან, არავითარ ამოძრავებას არ უნდა დაევშორჩილოთ“⁹⁹. მიუხედავად ყოველივე ამისა, პეტრე I-ის სამხრეთისაკენ გამგზავრება, ცხადია, ვახტანგ VI-ს გარკვეულ იმედებს უღვივებდა. პ. ბუტკოვის ცნობითაც, ვახტანგ VI-მ სწორედ ამ დროს საჯაროდ მიიღო ქრისტიანობა: „Принял внось публично христьянскую веру, в сугубое доказательство преданности своему российскому престолу“¹⁰⁰.

ამ ფაქტს ადასტურებს ი. ტაბალუას გამოცემული მასალაც, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ საფრანგეთის ელჩი კონსტანტინოპოლში მარკიზ დე ბონაკი 1722 წ. ნოემბერს ატყობინებდა გადმოცემულ ამბავს, რომ ვახტანგ VI-მ პეტრე I-სგან ორი ჯვარი მიიღო, ერთი მისთვის და მეორე ბაქარისათვის. მას საჯაროდ განუცხადებია დიდებულებისათვის: „მონობას ჯვარი უნდა ვამჯობინოთ“¹⁰¹.

ვახტანგ VI გულისხმობდა, რომ ქრისტიანობის აღიარება და ჯვრის მიღება საქართველოს ხსნისა და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვების ტოლფასი იყო. მიუხედავად ამისა, თურქეთის ხელისუფლებისათვის სრულიად ცხადი უნდა ყოფილიყო პეტრე I-ის ასტრახანში ჩასვლის მიზეზი, რაც, პირველ ყოვლისა, კასპიის ზღვის სანაპიროების დალაშქვრას, ხოლო შემდეგ საქართველოსა და სომხეთისაკენ გეზის აღებას გულისხმობდა. ცხადია, თურქეთის მთავრობა ამ აქტს გარკვეული რეაქციის გარეშე ვერ შეხვდებოდა. უფრო მოგვიანებით, 1723 წ. თებერვალში კონსტანტინოპოლში რამდენჯერმე შეიკრიბა სახელმწიფო დივანი, სადაც საკითხი დაისვა პეტრე I-სა და ვახტანგ VI-ის საომარ მოქმედებათა აქტიური ზომების მიღების შესახებ, სადაც კვლავ ცნობილი გახდა, რომ რუს ჯარს დამოუკიდებლად უნდა დაეჭირა დერბენდი და ბაქო, ხოლო ვახტანგს სომხურ

⁹⁹ გ. პაიკაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 92.

¹⁰⁰ П. Бутков, Материалы для новой и стар. Кавк. с 1722 по 1803 г. ч. I, Спб., 1869, с. 16.

¹⁰¹ ი. ტაბალუა, ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მ-ბე, ტ. 47, № 1, 1976, გვ. 242.

ჯართან ერთად — შემახა¹⁰². ა. ვოლინსკის კი დავეალა ვახტანგ VI-სათვის ეცნობებინა საომრად გამზადება¹⁰³.

მიიღო თუ არა ვახტანგ VI-მ ცნობა ერანის ყმადნაფიც ქვეყნებში რუსი ჯარის შესვლის შესახებ, მაშინვე 30 000-იანი ქართული და 8 000-იანი სომხური ჯარით განჯისაკენ გაემართა, რათა რუს ლაშქართან ერთად ერევნისაკენ დაძრულიყო. ცნობილია, რომ ქართლის სამეფო კარზე საპირისპირო პოლიტიკური მოსაზრებაც გაჩნდა, რომელიც ვახტანგ VI-ის გადაწყვეტილებას არ იზიარებდა და რუსეთთან მოკავშირეობის წინააღმდეგი იყო. დავით გურამიშვილმა დარბაზის წარმომადგენელთა პოზიცია ნათლად შეაფასა:

სამი ვეშაბი ერთ ლომსა, აწ, ვითარ მიეთვისება?
მეფეს სძრახვიდნენ, იტყოდნენ ევე ვითარსა გმობასა.
სამს დიდს ხელმწიფეს პირს აძლევს, სამგან იყეთებს ყმობასა!
ყენის სპასალარია, თავს ირქვამს მის რაყმობასა!
რუსთ ხელმწიფესთან მამაობა, ხვანთქართან ჩემობს ძმობასა¹⁰⁴.

დ. გურამიშვილის ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ეს პოეტური შეფასება მთლად ზუსტი არ იყო. ვახტანგ VI-ს ისეთი დიპლომატია რომ გამოეჩინა და მართლაც ირანის, თურქეთისა და რუსეთისათვის მოჩვენებითი ერთგულება თანაბრად გამოემყვანებინა და ისინი თავის ერთგულებაში დაეიმედებინა, მაშინ, შესაძლებელია, გარკვეული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა მოეპოვებინა კიდევ საქართველოსათვის. ჩვენი ვარაუდით, ვახტანგის დიპლომატიური სისუსტე სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ მან თავისი პოლიტიკური პოზიცია არ დამალა და რუსეთის საიმპერატორო კარისადმი ნდობა ირანისა და თურქეთისათვის სასმეკარაო გახადა. თუ იგი საგარეო პოლიტიკას სრულიად გაითვალისწინებდა, დაინახავდა, რომ ამის საბაბი არ ჰქონდა.

დავით გურამიშვილი თავისი პოემის 213 სტროფში პირდაპირ აცხადებს:

მესამე კიდევ მოიბა, ორი საბელი თავს ება,
სამი ვეშაბი ერთ ლომსა აწ, ვითარ მოეთვისება.

პოეტის ეს წინასწარმეტყველება მთლად უსაფუძვლო არ იყო. ვახტანგი განჯაში იდგა, როდესაც, როგორც ცნობილია, სრულიად მოულოდნელი ამბები დატრიალდა. რუსი ჯარი მას ვერ შემო-

102 Очерки истории СССР XVIII в., 1954, с. 608.
103 გ. პ ა ი კ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88—89.
104 დ. გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, სტ. 214.

ეგება. აგვისტოს ბოლოსათვის რუსეთის ფლოტილია ქარიშხალმა გაანადგურა. ამ ვითარების მომიზეზებით 1722 წ. სექტემბერში რუსეთის მთავრობამ მოშალა „კასპიისპირეთის ლაშქრობა“ და ჯარი ასტრახანისკენ გაიწვია¹⁰⁵. ვახტანგის განზრახვა, რომ რუსეთზე დაყრდნობით ირანის ვასალური დამოკიდებულებიდან თავი დაეღწია, განუხორციელებელი დარჩა.

ო. მარკოვა წერდა: „პეტრე კავკასიიდან წავიდა, რადგან თავს არიდებდა თურქეთთან ნაადრევ ომს“¹⁰⁶.

უფრო ქვევით ო. მარკოვა აღნიშნავს: „რუსეთმა თავი შეიკავა დამოუკიდებელი მოქმედებისაგან იმის გამო, რომ ქართლის მეფე მერყეობდა და საკმაო დასაყრდენი ძალა არ გააჩნდა“. გარდა ამისა, აგრძელებს ო. მარკოვა: „პეტრე I-ის გაუბედობა განპირობებული იყო საქართველოს რთული ურთიერთობით ირანთან და თურქეთთან“¹⁰⁷.

ყველა ეს მიზეზი მართლაც არსებობდა, მაგრამ მაშინ პეტრე I-ის ამ ლაშქრობის წამოწყება და დერბენდში ჩასვლა ასევე შეიძლება ჩავთვალოთ რუსული საიმპერატორო კარის დიპლომატიის წინასწარ გაუთვალისწინებლობად, რასაც მოჰყვა ის, რომ ვახტანგ VI შეცდომაში შევიდა. ვახტანგი, როგორც გამოირკვა, რუსეთის პოზიციაში არ იყო ბოლომდე გარკვეული. მან არ გაითვალისწინა, რომ ირანი და რუსეთი შეიძლება უკვე შეთანხმებულნი ყოფილიყვნენ კასპიისპირეთში თავიანთი გავლენის მონაწილეობაზე. ამის შესახებ „არც ვახტანგმა და არც მეღიქებმა არაფერი იცოდნენ“¹⁰⁸.

ამჯერად ვახტანგის პოზიცია, ერთი შეხედვით, გამართლებული იყო, მაგრამ ამას უფრო ღრმად სჭირდებოდა განჭვრეტა, რაც ვერც ქართლის მეფემ და ვერც ქართველმა მოწინავე პოლიტიკურმა საზოგადოებამ წინასწარ ვერ გაითვალისწინა. ქართლის სამეფო მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა; თუ მან ირანის შაჰისაგან თავი გაინთავისუფლა, სამაგიეროდ, თურქეთის ხონთქრისაგან მიიღო მუქარა და კახი ბატონი მამადყული-ხანი საბოლოოდ აიძვებდა.

ვახტანგ VI და სომეხი პატრიარქი ისაი ორი თვე ელოდნენ შემახაზე ლაშქრობის ბრძანებას. ვახტანგ VI პეტრე I-ს წერილს წერილზე უგზავნიდა და თავის სამსახურს სთავაზობდა, ხოლო შაჰის მოწოდებაზე ლაშქრის შეყრის შესახებ უარით პასუხობდა. ვახტანგი რუსეთში მყოფ საქართველოს დესპანს ბაადურ თურქესტანიშვილს

¹⁰⁵ О. Маркова, Закавказье и международные отношения в XVIII в., М., 1966, с. 27; გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 98—99.

¹⁰⁶ О. Маркова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 27.

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 104.

¹⁰⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1973, ტ. IV, გვ. 423.

ატყობინებდა, რომ კახეთის გადმობირება ქრისტიანთა მხარეზე შემთხვევაში განდება შესაძლებელი, თუ რუსეთი რეალურ ზომებს მიიღებს.

დაღესტნელების მოძრაობა, როგორც მოსალოდნელი იყო, შექმნილი მძაფრი სიტუაციის გამო, კიდევ უფრო გაძლიერდა, ხოლო რუსეთის ხელისუფლებამ თავისი დიპლომატიის გეზი მთლიანად შეცვალა. რუსეთის საიმპერატორო კარის ინტერესებმა საბოლოოდ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ გადაინაცვლეს. როგორც აღვნიშნეთ, რუსმა ჯარმა დატოვა დერბენდი და ასტრახანში აღმოჩნდა, ხოლო 1722 წ. დეკემბერს პეტრე I მოსკოვს დაბრუნდა.

ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ პეტრე I-ს სპარსეთსა და კასპიის სანაპიროთა ეკონომიკური დამორჩილების დროს თავისი გეგმების „იდუმალი მიზნის აღსასრულებლად საქართველოდან სამხედრო დახმარება უნდა მიეღო. ეს დიპლომატიური ხერხი ვახტანგმა და ქართლის სამეფოს გავლენიანმა წრეებმა სინამდვილედ მიიჩნიეს“¹⁰⁹. აქ ივ. ჯავახიშვილი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ვახტანგ VI-ის პოზიციას ოსმალეთისადმი. მართლაც, ჩვენთვის ცნობილია, რომ სანამ პეტრე I ვახტანგ VI-ს საბედისწერო ნაბიჯს გადაადგმევინებდა, ოსმალეთის ხელისუფლება არზრუმის ფაშას პირით ქართლის მეფეს მფარველობას ჰპირდებოდა¹¹⁰. მას რუსეთის ომში ირანის წინააღმდეგ მონაწილეობა არ უნდა მიეღო და რუსეთს აშკარად არ უნდა მიმხრობოდა. ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ ვინაიდან ოსმალეთმა დაინახა, რომ რუსეთი ირანის დაპყრობას ლამობდა და ქართველებიც მათი მოკავშირენი იყვნენ, მთელი საქართველო დაიპყრო¹¹¹.

ერთი შეხედვით, მართლაც, ქართლის სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი მოღვაწენი ვახტანგ VI-ს მეთაურობით, კარგად ხედავდნენ, თუ როგორ იყო შეწუხებული და შევიწროებული მათი სამშობლო საუკუნეების მანძილზე მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა პოლიტიკური და იდეოლოგიური შემოტევისაგან. ამდენად, მათი არჩევანი თითქმის ბუნებრივი იყო, მაგრამ თუ იმას გავითვალისწინებთ, რა საშინელი პოლიტიკური და სოციალური უკუღმართობა მოჰყვა ამ არჩევანს „ოსმალბობისა“ და შემდეგ „ყიზილბაშობის“ სახით, რამაც ქართული სახელმწიფოებრივი წყობა თითქმის კატასტროფის წინაშე დააყენა, მაშინ ვახტანგ VI-ის პოლიტიკა უმართებულოდ უნდა მივიჩნიოთ.

¹⁰⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII ს., თბ., 1919, გვ. 7.

¹¹⁰ П. Бутков, Материалы для истории Кавказа, т. I, с. 32.

¹¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

საინტერესოა, რომ რუსმა ისტორიკოსებმა დაამახინჯეს ისტორიულ ფაქტთა მიმდინარეობა და აღნიშნეს: „ქართლის მეფე ვახტანგ VI-მ, რომელმაც სპარსეთის იძულებით მაჰმადიანობა მიიღო, უშუალოდ დაუკავშირდა პეტრე I-ს და დაჰპირდა 40-ათასიან ჯარს რუსეთს მიაშველებდა. მაგრამ საქართველოსი და სომხეთის დახმარებით სარგებლობა რუსეთს ვერ მოუხერხდა“¹¹².

ისტორიული სინამდვილის ასეთი ინტერპრეტაციის წინააღმდეგ, ჯერ კიდევ 1940 წ. ს. ჯანაშიამ გაილაშქრა: „მცდარადაა წარმოდგენილი პეტრე I-ისა და ვახტანგ VI-ის ურთიერთდამოკიდებულების ისტორია. არა ვახტანგმა მიმართა დახმარებისათვის პეტრე I-ს, არამედ პეტრემ ჩაითრია ვახტანგი სპარსეთის ლაშქრობაში. არ არის სწორი იმის მტკიცება, რომ თითქოს საქართველოს რუსულ ჯარს დახმარების მიღება ვერ მოუხერხდა. პეტრე I-მა უმოწყალოდ დასტოვა თავისი კავკასიელი მოკავშირეები ბედის ანაბარა“¹¹³.

მართალია, პეტრე I-მა, როგორც ფეოდალური სახელმწიფოს მეთაურმა, თავისი სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისად იმოქმედა და თავის ინტერესებს ქართლის სამეფო შესწირა, მაგრამ „ფეოდალურ სამყაროში ასე იქცეოდა ყოველი პოლიტიკოსი, ისე რომ მუხანათობა სიწითლეს არ ჰგვრიდა“¹¹⁴—წერდა ი. ცინცაძე.

მიუხედავად იმისა, რომ „კასპიისპირეთის ლაშქრობა“ განუხორციელებელი შეიქმნა, პეტრე I ქართველ მეფეს იმედის სხივს მაინც უტოვებდა: „წამოწყებულ საქმეს ჩვენ უყურადღებოდ არ დაეტოვებთ“¹¹⁵, უთვლიდა პეტრე I ვახტანგს.

შექმნილი სიტუაციის გამო თურქეთი კიდევ უფრო აჩქარებდა თავისი ჯარის თავმოყრას ქართლის საზღვრებთან. პეტრე I-მა საბოლოოდ მოშალა „კასპიისპირეთის ლაშქრობა“ და ჯარი მთლიანად გაიყვანა აღმოსავლეთ კავკასიის ტერიტორიიდან. ვახტანგ მეფის ოცნებები ერთიანად დაიშხვრნენ. მიუხედავად განჯის ალყის მოშლისა, ვახტანგ VI იძულებული იყო გაეგრძელებინა ბრძოლები ყაზახში დარჩენილი ლეკების წინააღმდეგ. ეს შემთხვევითი არ იყო, ვინაიდან რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა კასპიისპირეთში თურქეთის გაბატონება არ დაეშვა და ვახტანგის საშუალებით გამართა მოლაპარაკება ირანის ელჩთან. რუსეთის სამეფო კარი ყოველმხრივ ცდილობდა ირანთან და საქართველოსთან საერთო პოლიტიკური ენა გამოენახა გაძლიერებული თურქეთის წინააღმდეგ. ვახტანგი, თავის მხრივ, ატ-

¹¹² История СССР, т. I, 1940, с. 621—622.

¹¹³ С. Н. Джанашия, «Историк марксист», 1940, № 12, с. 141—149.

¹¹⁴ ი. ცინცაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, ისტ. ინსტ. მიმოხილველი, ტ. 111, 1953, გვ. 95.

¹¹⁵ Материалы для истории русского флота, ч. V, № 166, с. 932.

ყობინებდა პეტრე I-ს, ირანის ელჩი იმ პირობით წავიდოდა რუსეთში, თუ რუსეთის ჯარი ჩავიდოდა გილანში.

მ. პაპაშვილი 'შიიჩნეს, რომ რუსეთში გაგზავნილმა ირანის ელჩმა გილანში ბრძანება მიიღო უკან დაბრუნებულიყო და არ ეთხოვა სამხედრო დახმარება¹¹⁶.

ამდენად, ირანის დათანხმება შეუძლებელი გახდა. ვახტანგის ვარაუდი კი სწორი იყო, ვინაიდან ახალი შაჰის თამაზის და რუსეთის საიმპერატორო კარის შეთანხმება საქართველოსათვის მოსალოდნელი თურქეთის აგრესიას შეასუსტებდა.

ლევ აბრაგებს კი, საუბედუროდ, ისევ და ისევ კახური ჯარი ედგა მხარში, მამადყული-ხანი ლევ მოთარეშეებთან ერთად თბილისისაკენ მოიწვედა. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ვახტანგი მაინც ვარაუდობდა, რომ კახეთის საკითხი სასიკეთოდ გადაწყდებოდა. მაგრამ მისი ეს მცდელობა უშედეგოდ დარჩა.

1722 წ. დეკემბერში ამიერკავკასიის „საქრისტიანოს“ ჭირისუფალნი ერთმანეთს თანაგრძნობას უცხადებდნენ. სომეხი არქიელ გულისტკივილით, მაგრამ ხატოვნად ახასიათებდა იმ ვითარებას, რომელშიც ქართველები და სომეხები აღმოჩნდნენ: „ჩვენ ამ ლაშქრობის შედეგად თურქების, სპარსელებისა და ლეკებს შორის მოქცეულნი ისე ვართ, როგორც დამსხვრეული ნავი შუა ზღვაში“¹¹⁷.

ამას ისიც მოჰყოლია, რომ თბილისის მაჰმადიანური მოსახლეობის ერთ ნაწილს რუსეთის ელჩის ტოლსტოის ჩასვლა დედაქალაქში მისდამი მტრულ აქტად მიუჩნევიათ და თბილისში ბრძოლა უწარმოებიათ ქართლის ჯართან. სომეხებს თავი გაუწირავთ და თბილისის დაცვაში დიდი მონაწილეობა მიუღიათ¹¹⁸.

ვახტანგ VI-სათვის ცხადი გახდა, რომ ქართლსა და კახეთს შორის დაზავება გადაუდებელი იყო. ამ აქტში დიდი მონაწილეობა მიიღო, მამად ყული-ხანისაგან განსხვავებით, კახმა ბატონიშვილმა თეიმურაზმა, რომელიც ვახტანგს ეახლა და ერთგულების ფიცი დასდო: „თეიმურაზ იფიცა წინაშე მეფისა, ეპისკოპოსთა და მთავართა უცილებლობისა და ერთობისათვის“¹¹⁹, წერს ვახუშტი.

1722 წლის დასასრულს ისპაჰანის ახალ შაჰთან, ავღანელ შაჰ თამაზთან ვახტანგმა მაინც გაგზავნა სეხნია ჩხეიძე. თბილისის ციხეებში დარჩენილმა მეციხოვნეებმა დაახშეს ციხის კარები და დაიწყეს თოფხარბაზანთა სროლა. მაშინ ვახტანგი გორის ციხეში გამაგრდა და ნა-

116 მ. პაპაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

117 გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XII—XVIII სს. 1982 წ., გვ. 209.

118 იქვე, გვ. 209.

119 ვახუშტი ბაგრატიონი, იქვე, გვ. 501.

წილი თავის ჯარისა თბილისისაკენ გაგზავნა. კახმა ბატონიშვილმა თეიმურაზმა თავისი ფიცი არ შეასრულა. თბილისს შემოვიდა და უკონდის უბანი დაიპყრო. ბაქარი თავისი ლაშქრით შეებრძოლა კახელებს, განდევნა ისინი და თავისი მცველები დააყენა. გასპარსებულმა მამადყული-ხანმა კიდევ უფრო მეტი ორგულობა გამოიჩინა. მან დასახმარებლად განჯის ხანი მოიწვია და ერევნის ლაშქარი მოიყვანა, თან ლეკთა ჯარი მოიშველია¹²⁰. ვახტანგ VI-ც, თავის მხრივ, იმერეთიდან და რაჭიდან იღებდა სამხედრო ძალებს. განსაკუთრებულ თანაგრძობას აბაშიძეები უწყევდნენ. ვახტანგ VI-ს მიმართ მთელ ამ პერიოდში, კახეთისაგან განსხვავებით, იმერეთი ერთგულებას იჩენდა. ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა იმერეთის ხელისუფალათვის მისაღები იყო. ბრძოლამ ქართლისა და კახეთის ჯარს შორის სამი თვე გასტანა. ბაქარს დიდი ბრძოლების გადატანა მოუხდა კახელების მოგერიებისათვის, რომლებსაც ლეკებთან ჰქონდათ პირი შეკრული. ამ ბრძოლებს შეეწირა გივი ამილახორის ვაჟი — ვახტანგი, რომელიც თავგამეტებით იგერიებდა მოძალესულ მტერს¹²¹. ბრძოლები არ ნელდებოდა. მაჰმადიანი განჯის ხანიც შულავერს იყო მომდგარი. დამარცხების წინაშე მდგომ ქართლის მეფეს, იმერთა და საბარათიანოს ჯარის დახმარებით, ვახუშტი ბატონიშვილი იცავდა. მთელი ბორჩალო აოხრებულ იქნა. ვახუშტიმ განჯის ხანი აიძულა უკან დაეხია აღჯაყალისაკენ. მამადყული-ხანი კი განჯის ხანთან იყო შეკრული. იგი შეეცადა ხანისათვის დამხმარე რაზმები მოეშველებინა. საუბედუროდ, კახელები ვახტანგ VI-ს მარტო თავისი ჯარით კი არ ებრძოდნენ, მათ ლეკებიც მხარს უჭერდნენ და განჯის ხანს წინ მიუძლოდნენ. განსაკუთრებით გამოირჩეოდა კონსტანტინე მამად ყული-ხანი. მიუხედავად ამისა, ქართლებმა ვახუშტი ბატონიშვილის მეთაურობით დიდი სიმამაცისა და თავგანწირვის ფასად ლეკთა და კახთა ჯარის დამარცხება მოახერხეს და ნალაფარნი თბილისს დაბრუნდნენ. ბაქარმაც, თავის მხრივ, 300 კაცი ჩაიგდო ხელთ. ვახტანგმა ვახუშტი ბატონიშვილი მცხეთის ციხის გასათავისუფლებლად გაგზავნა, რადგანაც შეთანხმებული იყო დემეტრე ყაფლანიშვილთან, რომელსაც მათ მოლოდინში მტკვარზე ხიდი მოემზადებინა ჯარის გადასაყვანად. კახელებთან დასაპირისპირებლად და მცხეთის ასაღებად იესე ბატონიშვილიც მზად იყო. ქართლის ჯარის მესვეურებმა ოსტატურად მოახერხეს მცხეთის ხელში ჩაგდება იმ დროს, როცა კახელები სვეტიცხოველში ლოცულობდნენ. ქართლის ლაშქარმა უჩუბრად ხელთ იგდო კახთა ჯარის მთელი სარტლობა. ტყვედ ჩაგდებული

¹²⁰ იესე ტლაშაძე, კათალიკოზ ბაქარიანი, ხ. ი. თ. S, 953; ე. თაყაიშვილის გამოც., 1895, თბ., სტროფი 56—59. ს. ყუბანეიშვილი, ბაქარიანი, თბ., 1962 წ. 24.

¹²¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, იქვე, გვ. 501.

კახელები თბილისს ვაგზავნენ. აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI-მ და ბაქარმა, რომელნიც მამადყული-ხანს თავის მოქიშპედ თვლიდნენ, ვაგზავნენ არ დაიჭირეს და კახეთში გააპარეს¹²². ბრძოლების ამ ეტაპზე ქართლებმა თავის დაცვა წარმატებით მოახერხეს, ხოლო „თბილისის ვაქართა ერთმან ნაწილმა ირანთან ყოფნა ამჯობინა და კახეთის მეფის პროირანულ პოლიტიკას დაუჭირა მხარი“, მას შემდეგ, რაც რუსეთთან აქტიური შემწეობის იმედი დაჰკარგა¹²³.

ამრიგად, ვახტანგ VI-ის პოლიტიკურ წარმატებებს, გარდა გარედან მოზღვავებული მტრისა, შინაგანი შეუთანხმებლობაც აფერხებდა.

მდროს ყარსში იბრაჰიმ არზრუმის ფაშა იღვა, რომელსაც მიზნად დასახული ჰქონდა ერევნისა და აზერბაიჯანის დაპყრობა. იგი თანაგრძნობასა და შემწეობას ვახტანგს სთხოვდა. ზონთქარი კვლავ სთავაზობდა ვახტანგ VI-ს დახმარებას. ვახტანგი ყოველივე ამას ეჭვის თვალით უყურებდა და გარკვეულ გზებს ირჩევდა. მისი პოლიტიკური ორიენტაცია მყარად იხრებოდა რუსეთისაკენ. ვახტანგის მდგომარეობა არ უმჯობესდებოდა. კახთ მბრძანებლს არ ასვენებდა ქართლის ტახტის ხელში ჩაგდების წადილი. მამად ყული-ხანს ლეკებთან შეთანხმებით არ უნელდებოდა თბილისზე გალაშქრების სურვილი. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერს, ვახტანგს მძიმე მდგომარეობა შეექმნა: „ორგულობა, მტკვარი განდიდებული, ხიდი ვიწრო“¹²⁴.

სიმონ ბატონიშვილმა ვერ მოახერხა ხიდის აყრა და საფარის გამაგრება. თბილისში მყოფ ვახტანგის დასახმარებლად როსტომ ფალავანიშვილი გამეართა. იგი მცხეთას მივიდა, ხოლო ბაქარმა დუშეთისკენ აიღო გეზი, რათა კახელები შეეჩერებინა. მამად ყული-ხანმა თბილისში შეჭრა მოახერხა. მამად ყული-ხანის მეთაურობით ლეკებმა მრავალი ტყვე იგდეს ხელთ. შემოსეულ მტერს სპარსი მეციხოვნენიც შემოეგებნენ. მათ თბილისის სიონის ტაძარი დაწვეს და სიმონ ბატონიშვილის მიერ შემკული ღვთისმშობლის ხატი იგდეს ხელთ. შეძრწუნებული ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა: „ოი, რაოდენნი ქალწულნი განიხრწნენ და ჭეშმარიტნი დედანი და მოწესენი ბოროტთაგან და სისხლი ქართლთა დაინთხია ურჯულოთაგან“¹²⁵.

ვახტანგ VI თავის ვაჟთან ბაქართან ერთად იძულებული იყო მცხეთიდან გორს გადასულიყო. თბილისი კონსტანტინე მამად ყული-ხანმა იგდო ხელთ. ქართლელი დიდებულნი დედაქალაქში შემოსულ გამაჰმადიანებულ კახთ ბაგრატიონს ეახლნენ. მათ შორის იყვნენ

122 იესე ტლაშაძე, იქვე, სტროფი, 86.
123 გ. მაისურაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 210.
124 ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 503.
125 იქვე, გვ. 504.

გიორგი არაგვის ერისთავი, შანშე ქსნის ერისთავი და რამდენიმე კაცი ციციშვილებისა და საბარათიანოდან. ვახუშტი განსაკუთრებით უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ ზემო ქართლს არ გამოუჩენია ქართლის მეფისადმი ორგულობა. ვახტანგ VI-მ რუსულად დედოფალი იმერეთს გაგზავნა, თვითონ კი ცხინვალს დადგა. ვახტანგი მაინც არ მიიჩნევდა დასაშვებად კახი ბაგრატიონების პოზიციასზე დგომას და ისევ რუსეთისაკენ იხრებოდა. მან რუსეთში დესპანი ბაადურ თურქესტანიშვილი გაგზავნა და რუს ხელმწიფეს ისევ შემწეობა და თავშესაფარი სთხოვა. ყარსის მბრძანებელმა ისარგებლა ქართლის მძიმე მდგომარეობით, მოითხოვა ქართლის სამეფოს მესვეურთა დამორჩილება და შეჰპირდა მათ, რომ მამად ყული-ხანის შემოტევისა და ლეკთა თარეშისაგან გაათავისუფლებდა. ვახტანგს შემოთავაზებულ წინადადებაზე უარი პირდაპირ არ განუცხადებია. მან ყარსის ხანს ბაქარი მიაგება, ხოლო შამშიანს იესე გაგზავნა. თეიმურაზმა ისარგებლა ყარსის ხანის ორგულობით და თბილისს კვლავ კახთა ჯარით მიუახლოვდა. ქართლ-კახეთის დინასტიურმა ბრძოლებმა აღმოსავლეთ საქართველო კვლავ საფრთხეში ჩააგდო. ქართლელთა და კახთა ჯარი კვლავ დაუპირისპირდა ერთმანეთს. ისევ შეიქმნა ბრძოლის სამზადისი. [ვახტანგ VI მოკავშირეებს კვლავ დასავლეთ საქართველოსა და ზემო ქართლში ეძებდა.] იმერელმა თავკაცებმა, როგორც ყოველთვის, თანმიმდევრულად გამოიჩინეს ერთგულება და სიმონ აბაშიძემ იმერული ჯარით, ხოლო ზემო ქართლის სადროშო მთელი შემადგენლობით, ქართლის ლაშქარს შეუერთდა. ყველა ესენი თეიმურაზის წინააღმდეგ აპირებდნენ გალაშქრებას, მაგრამ არ დასცალდათ, ვინაიდან მამად ყული-ხანის შემოშველებული ოსმალები თბილისს უახლოვდებოდნენ¹²⁶. თეიმურაზი აგრეთვე იძულებული გახდა თბილისს გასცლოდა. ქართლის მეფეს და მის მოკავშირებს უმძიმესი მდგომარეობა შეექმნათ. [სმალ ჯართან გამკლავება სრულიად წარმოუდგენელი იყო. ხონთქრის ჯარს თბილისში პირდაპირ მამად ყული-ხანი შემოხვდა, ციხე-ქალაქთა კლიტენი მიაგება, იმის იმედით, რომ ქართლის დედაქალაქს, ოსმალები მას ჩააბარებდნენ.] სომეხი ისტორიკოსის აბრაამ ერევანცის ცნობით, თბილისის აღებაში მამად ყული-ხანს დახმარებია ქალაქში მდგომი დომენტი კათალიკოსი, რომელსაც ფარული კავშირი ჰქონია კახეთის მბრძანებელთან. დომენტის წყალობით ქალაქის მეციხოვნეთ თბილისის კარები არ ჩაეკეტათ და მტერს ხელში ჩააგდებინეს დიდძალი ქონება, ოქროსი და ვერცხლის ნივთები¹²⁷.

¹²⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 305.

¹²⁷ Абрам Ереванец — История войн 1721—1723 гг., 1959, Ереван, с. 13—14.

მ. პაპაშვილს მოჰყავს 1723 წ. ნ. თეილისის რელაციიდან ამონაწერი: „უკანასკნელი ცნობები იუწყებიან, რომ ვახტანგი და რუსეთის მეფე ისპაჰანს დახმარებას აღმოუჩენდნენ, რათა თვითონ პორტას შაჰისათვის არ შეეთავაზებინა“¹²⁸.

ამდენად, ის შესაძლებლობა, რომ თურქეთი ირანის სახელმწიფოს დახმარებას შესთავაზებდა პეტრე — ვახტანგთან დასაპირისპირებლად, თვითონ კონსტანტინოპოლში მყოფი ელჩისათვისაც დასაშვები იყო.

იანიჩარების დახმარებით ყარსის ხანმა თბილისს ხელთ იგდო. მან ქართლში მუხრანელ ბაგრატიონთა დატოვება მოინდომა და ბაქარის თხოვნით მამად ყული-ხანი დაიქირა, ქართლის ციხე-ქალაქიდან იქ მიღწეული კახელები და ლეკები გამოაძევა, ხოლო დროებით ქართლის მმართველად ბაქარი დანიშნა და თბილისიც მას დაუმკვიდრა. ამით მოხდა ქართლელების მიერ ოსმალთა ქვეშევრდომობის აღიარება. ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას, საუბედუროდ, ბოლო ეღებოდა.

თურქეთის მიერ თბილისის დაპყრობამ და ქართლის დამორჩილებამ დიდი სიხარული მოჰგვარა ინგლისს, რომელიც რუსეთის მარცხის მოსურნე იყო და ყოველმხრივ ცდილობდა, თურქეთს ესარგებლა ირანის საბოლოო დაცემით. ინგლისი განსაკუთრებულად იყო დაინტერესებული, რომ სამხრეთის ქვეყნებში რუსეთის გავლენა შემცირებულიყო.

მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ქართლელების დაზავებას კახელებთან და დათმობაზე წასვლას, შეიძლება ქართლი „ოსმალთა“ ბატონობისაგან ეხსნა, გარკვეულ დაეჭვებას იწვევს¹²⁹. როგორც არ უნდა მორიგებულებიყვნენ ქართლელები და კახელები, ვახტანგი კი ამ შემთხვევაში დათმობაზე წასულიყო და მამად ყული-ხანისათვის ქართლი დაეთმო, საქართველო ოსმალთა ბატონობას თავიდან ვეღარ აიცილენდა. ეს ბრალდება 1725—27 წწ. რუსმა იმპერატორმა ეკატერინე I-მა მთავარ არგუმენტად წაუყენა ვახტანგ VI-ს იმისათვის, რომ პეტრე I-ის ნაბიჯი, ე. წ. „კასპიისპირეთის ლაშქრობის“ მოშლისა, გაემართლებინა, რასაც ჩვენ ქვევით დაწვრილებით შევხებით.

პოლიტიკურად გაძლიერებული და ინგლისის მხარდაჭერით გათამამებული თურქეთი, რომელიც რუსეთის იმპერიას უპირისპირდებოდა, მთელი ამიერკავკასიის დამპყრობას აპირებდა.

მეორე მხრივ, ვახტანგი ვარაუდობდა, რომ სანამ სტამბულში ქართლიდან ყმობის დასტური მოვიდოდა, რუსეთის ხელმწიფე ამ

128 მ. პაპაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 137.
129 საქ. ისტ. ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 421—422.

დროისათვის რაიმე პრაქტიკულ ნაბიჯს გადადგამდა, ვინაიდან თავად დაპირების ბარათები მოსდიოდა რუსი დიპლომატებისგან. ვახტანგი საიდუმლო მრჩეველს პეტრე ტოლსტოისაც ატყობინებდა, რომ იგი დროის მოგების მოლოდინში იმყოფებოდა. ვახტანგი პეტრესაგან საქართველოს დაცვას მთელი საქრისტიანოს გამოქომაგების და გადარჩენის დროშით ითხოვდა, მაგრამ ქრისტიანი მეფის თხოვნა დაუკმაყოფილებელი რჩებოდა. არც თურქეთის დიპლომატიისათვის იყო უცხო, ვახტანგი რომ საიდუმლო მოლაპარაკებას აგრძელებდა და არც ვახტანგისათვის არ უნდა ყოფილიყო გასაკვირი რუსეთის უმოქმედობა საქართველოს საკითხის გადაჭრაში. რუსეთი არ ეცდებოდა თურქეთთან ურთიერთობის გამწვავებას. ვახტანგ VI-ს ეს უნდა გაეთვალისწინებინა. „ჩვენ ხომ ორის ხელმწიფის ბრძოლა არ შეგვეძლო, ჩვენ ხონთქარს ყმობა შევეუთვალეთ“¹³¹—წერდა ვახტანგ VI. ვახტანგისგან ასეთი თავის გამართლება ხელოვნური და არაზუსტიც იყო. ახალი დამპყრობელი რატომ უნდა ყოფილიყო ქართლისათვის უკეთესი გამოსავალი.

თავის მხრივ, რუსეთის იმპერატორს პირველ რიგში ბაქოს საკითხი აღელვებდა, მას თვლიდა უფრო მნიშვნელოვან პრობლემად. ვინაიდან ბაქოს აღებით, კასპიის ზღვის საკითხი დადებითად გადაიჭრებოდა, ამიტომ პეტრე იწერებოდა: „როცა ბაქო აღებულ იქნება და ჩვენ კასპიის ზღვაზე მოვმძლავრდებით, მაშინ... მათ ჩვენ ჯარს მივაწოდებთ“¹³².

ბაქარი და ვახტანგი იძულებულნი შეიქნენ პოლიტიკა შეეცვალათ. მათ ოსმალეთს ქართამი გაუგზავნეს: 12 ოქროვერცხლით „მოოქვილი“ ჯვარი მიართვეს. ქართლები დათმობაზე წავიდნენ ორგული კახელების მიმართაც. ბაქარმა მამად ყული-ხანი გაათავისუფლა და კახეთს გაამგზავრა. ბაქარმა ვახტანგ VI-ისა და ხონთქარის ბრძანებით მზაკვარი გიორგი ერისთავი და თამაზ სახლთუხუცესი შეიპყრო. ლეკებისაგან ლტოლვილი ვახტანგის ასული თამარი თავისი მეუღლით თეიმურაზით, ანანურს იყო მისული. ვახტანგი არაფერს შეუშინდა და მათთან ჯარით გასწია საშველად, ვინაიდან ლეკები დროდადრო არბევდნენ კახეთის მიწებს და განსაკუთრებით გრემის მიდამოებს.

როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი წერს, ამ ხანებში ვახტანგს გაცილებით უფრო უჭირდა ლეკ აბრაგებთან გამკლავება, ვიდრე ოსმალების მოგერიება¹³³. სვიმონ აბაშიძემ კვლავ მამუელი ჯარი მიჰგვარა ვახტანგს. ამდენად, ბაქარმა შეძლო დადევნებოდა ლეკებს მუხრანსა

130 გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133—135.

131 მ. ბროსე, იქვე, გვ. 148.

132 გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 136.

133 ვახუშტი ბაგრატიონი, იქვე, გვ. 505—506.

და საგურამოსთან და უკუაქცია ისინი. კახეთის მბრძანებელი მამად ყული-ხანი მიხვდა, რომ საჭირო იყო ქართლის მბრძანებელთან საფიქარი წიგნი დაედო და ასე დაზავებულნი დამორდნენ ერთმანეთს. ბაქარი უკვე იძულებული გახდა თავისი ბიძა იესე თბილისში გაეგზავნა ოსმალთა ჯარის შესახვედრად. იესემ ჩვეულებისამებრ, ძალიან იოლად აღუთქვა ერთგულება ოსმალებს, მით უმეტეს რომ ახალი რჯულის მიღება მას არ აღეღებდა. მაშინ ოსმალებმა იესეს გამოყენება მოინდომეს ქართლელებთან დასაპირისპირებლად და გამოისტუმრეს ბაქარის წინააღმდეგ. ბაქარმა გადაწყვიტა, რომ ლაშქრის დანდობა იყო საჭირო, მტერს გაეცალა და ატენს დადგა. ოსმალებმა სულ იოლად იგდეს ხელთ საბარათიანო. ვახტანგ-ბაქარის ჯარმა უკანასკნელი გაბრძოლება მოინდომა, თავისი ნებით ქვეყნის დათმობა მებრძოლ ქართლის მეფეს დიდად უჭირდა. იგი უკანასკნელ ძალებს არ იშურებდა. ბაქარის ჯარი თრიალეთისაკენ გაემართა ოსმალებთან შესაბრძოლებლად და თბილისს მიმავალი ჯარი გაანადგურა. გაგულისებულმა ოსმალეთის ხელისუფლებამ ბაქარის წინააღმდეგ იესე ალი ყული-ხანს ისაყ ახალციხის ფაშა გამოუგზავნა. მათ მოარბიეს გორის მიდამოები და ქალაქში შევიდნენ. თბილისისაკენ მომავალნი შეიჭრნენ საამილახოროში, მუხრანში და თბილისს მიადგნენ¹³⁴. იესე ტლაშიძის ცნობით, ოსმალებმა მარტო ერთი დღის განმავლობაში 300 ქართველს გააგდებინეს თავი, რომელთა შორის იყვნენ ცნობილი მდივნის გივი თუმანიშვილის ვაჟები დავითი და ზურაბი. იგივე იესე ტლაშიძის ცნობით, მას შემდეგ, რაც ვახტანგ VI-მ და ბაქარმა საბოლოოდ დასტოვეს ბრძოლის ველი, კახთა მეფემ მამად ყული-ხანმა შემოიერთა ქსნისა და არაგვის ერისთავების ლაშქარი და ატენთან შეებრძოლა ოსმალებს. ამ ბრძოლებს ის მოჰყვა, რომ გამარჯვებულმა ოსმალებმა 5 ურემი დახოცილი ქართველი მეომრებით რაჯა ფაშას მიართვეს¹³⁵. ამ ცნობის ავტორი ამტყუნებს მამად ყული-ხანს და თვლის, რომ ამ ნაბიჯის გადადგმა სრულიად აუხსნელი იყო. ამჯერად, ვახტანგ VI-ის უკან დახევა და ბრძოლის ველიდან გაცლა გამართლებული აღმოჩნდა.

ამდენადვე, ის ბრალდება ქართველ მეფეთა და მით უმეტეს ვახტანგ VI-ს მიმართებით, თითქოს ოსმალებთან შეებრძოლებით შეიძლებოდა მათი ქართლში დამკვიდრება თავიდან აეცილებინათ, გაუმართლებელია. „ოსმალთა“ მაინც გაიმარჯვებდა აღმოსავლეთ საქართველოში, საამისო ნიადაგი გარკვეული წლების მანძილზე მზადდებოდა.

134 იესე ტლაშიძე, კათალიკოს-ბაქარიანი; ხ. ი. ფ. S, № 953; ე. თაყაიშვილი, გამოც. 1895, სტროფი 160; ს. ყუბანგეშვილი, იასე ტლაშიძე, ბაქარიანი, თბ., 1962, გვ. 37.
135 იქვე, სტრ. 162.

ბოდა. ოსმალთა ამ გამარჯვებაში ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთ/ უნებლიე, მაგრამ გარკვეული წვლილი მიუძღვოდათ.]

თურქეთის სამხედრო ექსპედიცია ამით არ ამოიწურებოდა. თურქულმა ჯარმა მიაღწია განჯას, შემახას და ბაქოსაკენ გაემართა. მით უმეტეს, რომ მას შემახაში ლეკი დაუდბეგი ელოდა. თურქებმა ხელთ იგდეს ერევნისა და თავრიზის სახანოები. ვახტანგის მეთაურობას ახლო აღმოსავლეთის სახანოთა და მით უმეტეს, საქართველოს სამეფოთა გაერთიანებაში, ბოლო ეღებოდა. ძარცვა-გლეჯა ყველგან თანაბრად მიმდინარეობდა. ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების ბედის გადაწყვეტა თურქმა დამპყრობლებმა თავს იდეს. ცხადია, რუსეთი არ იქნებოდა კმაყოფილი შექმნილი სიტუაციით. ასტრახანიდან მათიუშკინის მეთაურობით გაგზავნილ იქნა კასპისპირეთში სამი სამხედრო გემი. რუსმა ფლოტილიამ შტურმით აიღო ბაქო. ქართველი პოლიტიკოსები ვახტანგ VI-ის მეთაურობით მაინც განაგრძობდნენ ბრძოლას და იმედს არ კარგავდნენ. ამას თავისი საფუძველი ჰქონდა, ვინაიდან ბოლომდე იმედს არც რუსეთის იმპერატორი უსპობდა.

[1723 წ. მაისში ვახტანგი მათიუშკინს სწერდა, რომ პეტრეს დასტურით უნდა მომხდარიყო ქართლ-კახეთის გაერთიანება. ამჯერად, „კახური ჯარი“ აქტიურად უნდა ჩარეულიყო ქართლის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. პეტრე I-მა, ეს ღონისძიება რომ სისრულეში მოეყვანა, სპეციალურად გაგზავნა ელჩი კახეთს. კვლავ დაიმედებული ვახტანგ VI პეტრე I-ს სწერდა: „ჩვენ ამ ჯარს შევყრით და კახეთში მოგეგებებით“¹³⁶.]

სულ რამდენიმე დღის შემდეგ, თავის მხრივ ბაქარი განკარგულებას აძლევდა სიღნაღისა და სომხითის მოლაშქრეთ მზად ყოფილიყვნენ და ქართლის ჯართან გაერთიანებულიყვნენ. თვით პეტრეს ელჩი კი კახელებისაგან დასტურს მოითხოვდა ერთობლივი საქმის წესრიგში მოყვანისათვის¹³⁷. ბაქარი კახელებს ურჩევდა: „რასაც მაგ ელჩს კარგად მოეპყრობით და ემსახურებით, საერთო საქმისათვის ემჯობინება“. ვახტანგ VI-სათვის თანდათან უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ ქართლ-კახეთის გაერთიანება და შემდეგ ამიერკავკასიის შემოერთება აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა ეროვნული სახელმწიფოს შენარჩუნებისათვის, მაგრამ ვერც ქართლის მუხრანელი ბაგრატიონები და ვერც კახელი ბაგრატიონები პირველობის დაკარგვას ვერ ეგუებოდნენ. მათ მიერ საგარეო პოლიტიკის გარკვევასა და არჩევანში ერთსულოვნება არ არსებობდა.

[კახეთში პეტრე I-ის ელჩის გამოჩენამ ქართველ პოლიტიკოსებს კვლავ იმედები გაუღვივა.] რამდენიმე თვის შემდეგ ოთარ არაგვის

¹³⁶ М. Броссе, იქვე, გვ. 156.

¹³⁷ იქვე.

ერისთავი თერგის გუბერნატორს ატყობინებდა ქართლში შექმნილი სიტუაციის ამბავს, თურქების მიერ საქართველოს დამორჩილების დეკლარაციას და უხსნიდა, რომ არაგვის საერისთავო გზაა თერგიდან თბილისისაკენ. ეს გზა 3 დღეს მოითხოვს, რუსმა ჯარმა ჩერქეზეთი უნდა გაიაროს, ხოლო ჩერქეზეთის მფლობელი კი ქართველების მოყვარეა და უმტკივნეულოდ გაატარებს რუს ჯარსო. ოთარ არაგვის ერისთავს იმის ცნობაც ჰქონდა მიღებული, რომ თითქოს 500 რუსი მეომარი დაპრულია 1723 წ. სექტემბრისათვის¹³⁸. ასე რომ, ვახტანგ VI-ს და ქართველ პოლიტიკოსებს ამ ფაქტის გამო მაინც არ ჰქონდათ დაკარგული იმედის უკანასკნელი სხივი. მაგრამ მოხდა ისე, რომ 1723 წ. სექტემბერში პეტერბურგში დაიდო ხელშეკრულება რუსეთ-ოსმალეთს შორის, რომლის მიხედვით კასპის ჩრდილოეთი სანაპიროები რუსეთს დარჩა და ირანის იმპერიის დაშლით კი ისარგებლა თურქეთმა. მან ხელთ იგდო მთელი ამიერკავკასია და მათ შორის საქართველო. რუსეთ-თურქეთის ზავი გაფორმდა 1724 წ. ივნისის კონსტანტინოპოლის ხელშეკრულებით, სადაც მთელი ამიერკავკასია და საქართველო თურქეთის დამორჩილებულ ქვეყნად იქნა აღიარებული. ასე გადაწყდა ამჟერად ამიერკავკასიის და მათ შორის ვახტანგ VI-ის სამშობლოს — საქართველოს ბედიც.

ჩვენ გვინდა ყურადღება მივაქციოთ იმ აზრს, რომელიც ყველა ამ ვითარებათა საფუძველზე რუსეთის საიმპერატორო კარზე იქნა შემუშავებული. ეკატერინე I-ის (1725—1727 წწ.) წერილის მიხედვით, რომელიც ვახტანგ VI-სადმი იყო გაგზავნილი, კარგად ჩანს, თუ რა დიპლომატიურ ხერხებს მიმართავდა რუსეთის სამეფო კარი, როდესაც 1722 წ. „კასპისპირეთის ლაშქრობას“ ამზადებდა და როგორ გეგმავდა მის განხორციელებას მომავალში¹³⁹. ეკატერინე I-ის მიერ რუსეთის პოლიტიკის გამართლების ხერხი მეტად ტენდენციური იყო. ეკატერინე I იმართლებდა თავს და ამართლებდა პეტრე I-ის მოქმედებას „კასპისპირეთის ლაშქრობის“ მოშლის დროს და ერთი სიტყვითაც არ აღნიშნავდა, თუ პეტრეს სამეფო კარი და რუსეთის დიპლომატიამ რა დიდად იყო დაინტერესებული სახელმწიფოებრივი, პოლიტიკური და ეკონომიკური საკითხებით, როდესაც ამ ლაშქრობას გეგმავდა. ეკატერინე I ზიუტად აღნიშნავდა, რომ რუსეთს ანლო აღმოსავლეთის პრობლემის გადაწყვეტა, კასპისპირეთის დაპყრობა, სამხრეთისაკენ გასავალი სავაჭრო გზების ხელში ჩაგდება და ინდოეთთან დაკავშირება სრულიად არ აინტერესებდა. თითქოს ერთადერთი პირდაპირი მიზანი რუსეთის საქართველოს პოლიტიკურ საქმეებში ჩარევისა, მხოლოდ და მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ დაეცვა ქრის-

¹³⁸ М. Броссе, დასახ. ნაშრ., გვ. 183.
¹³⁹ იქვე, გვ. 184.

ტიანული საქართველოს ბედი და ეხსნა საქართველო მაჰმადიანური გარემოცვისაგან. ეკატერინე I, იგონებდა რა რუსეთის მთავრობის მიერ საქართველოს დაცვის მაგალითებს, წერდა: „ეს დახმარება, რომელსაც პეტრე I გაიღებდა, ქრისტიანობის სიყვარულით იყო ვაპირობებული, რათა შეემსუბუქებინა მათთვის (ქრისტიანებისათვის. — მ. ქ.) მძიმე მაჰმადიანური უღელი“.

რაც შეეხება კონკრეტულად „კასპისპირეთის ლაშქრობის“ მიზანს, ეკატერინე I ვახტანგ VI-ს ატყობინებდა, რომ რუსეთის იმპერატორმა მხოლოდ იმიტომ გადაწყვიტა ამ სამხედრო ღონისძიებების ჩატარება, რომ ჯერ ერთი, ქრისტიანობა დაეცვა და, მეორე, ვახტანგ VI-ის, როგორც სახელმწიფოს ხელმძღვანელის პრესტიჟი მთელი აღმოსავლეთის ქვეყნების თვალში აეწია.

„საშირთა, გადაგაქციოთ დამოუკიდებელ ქრისტიანულ მეფედ და გაავალიეროთ თქვენი ძალაუფლებები“¹⁴⁰.

ეკატერინე ახსენებდა ვახტანგ VI-ს, რომ: „Государь Император не шедя своих сил и драгоценного здоровья не оставлял поход“¹⁴¹. ლაშქრობის მოშლის ერთადერთ მიზეზად ეკატერინე I მიიჩნევდა „Приключившиеся препятствия“, რაც სტიქიური უბედურებით იყო გამოწვეული. ეკატერინე I-ის თავის მართლებს დიპლომატიური ხერხი მეტად მარტივი იყო. ეკატერინე პეტრე I-ის უკან დახევის მიზეზად იმასაც სთვლიდა, რომ ვახტანგმა განჯასთან დიდხანს დაჰყო და არ დათრგუნა ირანთა მიერ შექმნილი შეფერხებანი, ზოლო რაც შეეხება იმას, რომ ქართულმა ჯარმა შემახა ვერ აიღო, ეკატერინე ამას ვახტანგის შეცდომად თვლიდა¹⁴². ეს იყო სხვაზე გადაბრალების ოსტატური ხერხი და რეალური ვითარების გაუთვალისწინებლობის მაგალითი. ვახტანგ VI-ს და ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ მესვეურთ რომ შეძლებოდათ თავისი ძალებით ერთსა და იმავე დროს სპარსეთის ბატონობიდან თავის დაღწევა, ლეკ აბრაგთა თარეშის შეჩერება და თურქეთის მოგერიება, მაშინ ზომ მოკავშირეობას რუსეთს არ სთხოვდნენ.

ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ, თუ რამდენად ეცადა ვახტანგი აელაგმა კახელები, რომელნიც ლეკების დახმარებით ქართლს არბევდნენ, როგორ ცდილობდა ბოლო მოეღო ამ ბრძოლებისათვის და თან დაზავებით მოეპოვებინა ხაერთო სიმშვიდე. თბილისის კლიტენი ოსმალებს ზომ მამად ყული-ხანმა ჩააბარა და ქართლის დედაქალაქში შემოიშვა ისინი. ვახტანგ-ბაქარი კი უკანასკნელ წუთამდე იბრძოდნენ და და-

140 М. Броссе, დასახ. ნაშრ., გვ. 184.

141 იქვე.

142 იქვე.

ლებს არ იშურებდნენ, მაგრამ ამდენ მტერთან გამკლავებისათვის მათ რეალური ძალა არ შესწევდათ.

რუსეთის საიმპერატორო კარი, რომელსაც ეკატერინე I განასახიერებდა, არც ერთი სიტყვით არ აღნიშნავდა, რომ მას საკუთარი ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები ამოქმედებდა შავი ზღვისა და კასპისპირეთში გასვლისა, თუ საერთოდ ახლო აღმოსავლეთის საკითხის გადაწყვეტაში. ქართლის სამეფოს საბოლოო პოლიტიკურ მარცხს ჩვენ მთლიანად და მხოლოდ ვახტანგ VI-ის არასწორ პოლიტიკას მივაწერდით და ვაღიარებდით, რომ ქართლის მეფე საერთაშორისო დიპლომატიის განვითარების იმდროინდელ დონეზე არ მდგარა, მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ იმპერატორ ეკატერინე I-ის მთელი წერილის მანძილზე ჩვენ ვერ ვხედავთ ვერც ერთ მოსაზრებას და თუნდაც ერთ ფრაზას, რომელიც ობიექტურად ხსნიდეს იმ რეალურ შინა და გარე პოლიტიკურ ვითარებათა არსს, შექმნილი სიტუაციის რაობას, ე. წ. „კასპისპირეთის ლაშქრობის“ წინა და შემდგომ პერიოდში, რომელშიც ქართლის სამეფო მოექცა და გამოაშკარავა ვახტანგ VI-ის პოლიტიკური ორიენტაცია, რასაც მარცხიც მოჰყვა. არც ერთ შემთხვევაში რუსეთის სამეფო ხელისუფლება არ აღნიშნავს, რომ მას რაიმე პრაქტიკული ინტერესი ამოძრავებდა ამიერკავკასიის მიმართ, რომელიც დაკავშირებული იყო კასპისპირეთის ხელში ჩაგდების და პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სახელმწიფოებრივი უფლებების მოპოვების და გაძლიერების ინტერესებთან. ეკატერინე I დაბეჯითებით იმეორებდა, რომ „იმპერატორ პეტრე I-ის განზრახვა იმაში მდგომარეობდა შეეერთებინა თავისი არმია ქართულ ლაშქარს... გაერთავისუფლებინა ქრისტიანობა, რომელიც სპარსეთის სახელმწიფოს ზეგავლენაში იმყოფებოდა და დაეფუძნებინა თქვენი (ვახტანგის) უკეთილშობილესობა სამეფო ტახტზე“¹⁴³.

ეკატერინე I-ის ეს თავის მართლება შედეგი და პასუხია იმ საყვედურის წერილზე, რომელიც ვახტანგს გაუგზავნია რუსეთის იმპერატორის კარზე (რომელიც ჩვენ ამჟამად ხელთ არა გვაქვს). ეკატერინე I დამარცხებულ ვახტანგს პირდებოდა თავშესაფარს და მფარველობას იმ შემთხვევაში, თუ იგი თან გაიყოლებდა ჯარის ნაწილებს. ეკატერინე ვახტანგს პირდებოდა რუსეთის ტერიტორიაზე მიღებას და დასახლებას მხოლოდ იმ პირობით, თუ რუსეთი შეძლებდა ირანში ფეხის მოკიდებას და მდ. მტკვრის სანაპიროებზე გამაგრებას; სთავაზობდა ვახტანგს საქართველოს ახლოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ ჯარით დასახლებას. საქართველოსთან ახლო დასახლება კი გულისხმობდა რუსეთის სამხრეთი საზღვრის გამაგრებას და თურქეთის მოძალადეებისაგან ქვეყნის დაცვას. ეკატერინე უარს ამბობდა ვახტან-

¹⁴³ М. Броссе, დასახ. ნაშრ., გვ. 186.

გის შეთავაზებულ წინადადებაზე, რომ მას ჩეჩნეთში მდგომარეობაში ციხე-სიმაგრე აეგო, ვინაიდან მიზანშეწონილად არ თვლიდა მსხვერპლი მსხვერპლი გაეღო, ფიქრობდა — ამ შემთხვევაში ეს რუსეთისათვის არახელსაყრელი იქნებოდა.

თავის მხრივ, რუსეთის ულტიმატუმები შეუსრულებელ ოცნებას წარმოადგენდა საქართველოსათვის. ასეთი ჯარის გადაყენა რუსეთში შეუძლებელი იყო.

ამდენად, ვახტანგ VI-ის ყოველმხრივი ბრძოლა, ყველა სასიცოცხლო ძალის დაძაბვა, რათა ახლო აღმოსავლეთის საკითხი მისი სამშობლოსათვის სასიკეთოდ გადაწყვიტა, სამწუხაროდ, მარცხით დამთავრდა. ეს მარცხი, რა თქმა უნდა, შედეგი იყო იმ მძიმე პოლიტიკური სიტუაციისა, რომელიც ანტითურქული კოალიციის ბრძოლის შეწყვეტამ გამოიწვია. ყოველივე ამას ძლიერი ინგლისის სახელმწიფო უწყობდა ხელს, რომელიც, თავის მხრივ, საფრანგეთ-რუსეთის კავშირს უპირისპირდებოდა. რუსეთის სახელმწიფოს თურქეთთან კომპრომისზე წასვლას შედეგად მოჰყვა რუსეთის მხრივ ყოველგვარი ინტერესის შენელება ახლო აღმოსავლეთისა და მათ შორის საქართველოს მიმართ. ქართლი ახალი დამპყრობლის — თურქეთის ხელში აღმოჩნდა. ამრიგად, ვახტანგს არ გაუმართლდა, მან ვერ შეძლო ახლო აღმოსავლეთის სახანოთა საკითხის მოგვარება და საქართველოს გაერთიანება. ვახტანგ VI-მ ვერ გაუწია ანგარიში ყველა იმ სახელმწიფოთა პოლიტიკურ ზრახვებს, რომელნიც დაინტერესებულნი იყვნენ ახლო აღმოსავლეთის საკითხთა და მით უმეტეს საქართველოს ბედ-იღბლის გადაჭრით. 1724 წ. ივლისში დამარცხებულმა და ოსმალთა მიერ დამორჩილებულმა ქართლის მეფემ ვახტანგ VI-მ გადაწყვიტა სამშობლოს გასცლოდა და რუსეთს გადახვეწილიყო. ვახტანგის ვაჟი ვახუშტი ბაგრატიონი ცდილობდა მამის გადაწყვეტილება აეხსნა: „განუტევა (ვახტანგმა) ყოველნი და აირჩია რუსთ-მეფე, რამეთუ ჰგონიებდა განთავისუფლებასა ეკლესიათასა და ძალსა ქრისტიანობისასა“¹⁴⁴.

ამ აქტით საქართველომ და ქართველმა ერმა დაკარგა თავისი ხალხის ყველაზე მოწინავე საზოგადოების პროგრესული ნაწილი, რომელიც სამშობლოს მოწყდა, სხვის სამსახურში აღმოჩნდა, შეპყრობილი სამშობლოზე ფიქრით და გაუნელებელი დარდით. მაგრამ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ იმ 1214 კაცს, რომელთაც ვახტანგ VI „მიუძღოდა“, თვითონაც ეს ნაბიჯი სწორად და სამართლიანად მიჩნდა¹⁴⁵. მართალია, ისტორიამ გვიჩვენა, რომ ეს გადაწყვეტილება თითქმის გამოუსწორებელი ნაბიჯი აღმოჩნდა, მაგრამ ლტოლვილები ასე

¹⁴⁴ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 496.

¹⁴⁵ ხ. ო. ფ. A, № 1582; ფ. A, № 1767.

არ აფასებდნენ ამ ფაქტს. ვახტანგ VI ბოლომდე ვერ სტვერეტდა, რომ რუსეთის საერთაშორისო გეგმები უფრო ფართო ხასიათს იღებდა, ვიდრე ქართლის მეფეს ჰქონდა წარმოდგენილი. რუსეთის მთავრობა თურქეთის წინააღმდეგ ირანს უკავშირდებოდა ახლო აღმოსავლეთის საკითხის მოგვარებაში და ევროპის ქვეყნებთან დაპირისპირებაში ირანსა და თურქეთთან ურთიერთობის გარკვევას ცდილობდა.]

თუ ერთი მხრივ, ინგლისი ვერ ურიგდებოდა ახლო აღმოსავლეთში რუსეთის პოლიტიკის გამარჯვებას, მეორე მხრივ, ვერც საფრანგეთი ეგუებოდა რუსეთის სავაჭრო პოზიციების გაძლიერებას შავ ზღვასა და ხმელთაშუა ზღვაში. ყოველივე ამის გამო, პეტრე I-ის დიპლომატია მეტად ფრთხილი იყო. საქართველოს საკითხის საბოლოო გადაჭრა მის მთავარ პრობლემას არ წარმოადგენდა. ყველა ამ გარემოებას, საუბედუროდ, ვერც ვახტანგ VI-მ გაუწია ანგარიში. XVIII ს. 20-იანი წლებიდან მოყოლებული ქართველი პოლიტიკოსები ბოლომდე მაინც იმედს არ კარგავდნენ, რომ პოლიტიკურ მხარდაჭერას და სამხედრო დახმარებას მიიღებდნენ რუსეთის მთავრობისაგან.]

ჯერ კიდევ 1724 წ. 10/V-ს დომენტი კათალიკოსმა ოფიციალური წერილი გაუგზავნა პეტრე I-ს, სადაც ატყობინებდა, რომ მის სამწყსოს ოსმალნი მოერივნენ, მისი ძმა ვახტანგი იძულებულია დედაქალაქი დატოვოს, ვინაიდან თურქებს ლეკებთან აქვთ პირი შეკრული და არზრუმის ფაშა აპირებს ხელთ იგდოს ქართული სოფლები, ხოლო თბილისი, გორი და სურამი თითქმის ოსმალებითაა სავსეო.

დომენტი ქრისტიანობის დაცემის საშიშროების თავიდან აცილების მიზნით რუსეთის იმპერატორს სთხოვდა დახმარებას: „ვინ იცის, გზა ვიზოვნოთ და მანდ ვიახლოთ, რათა ხელმწიფემ შეგვიწყალოს და შეგვიდოს. მაგის წიგნის მომლოდინე ვართ“¹⁴⁶.

ამ წერილიდან კარგად ჩანს, რომ ქართლის კათალიკოსის თხოვნა ქვეყანაში დარჩენილი თავკაცების საერთო გადაწყვეტილება იყო. ვერ გაართვეს რა თავი შექმნილ სიტუაციას, ერთი მხრივ, ლეკების შემოსევებს და მეორე მხრივ ოსმალთა დამკვიდრებას, ქართლის თავკაცებმა გადაწყვიტეს რუსეთს შეეკედლებოდნენ.

იმავე 1724 წ. ოქტომბერში ოთარ ერისთავი, რომელიც თავის თავს „ქართლის თავადების მეთაურს“ უწოდებდა, თერგის გუბერნატორს ატყობინებდა, „თუ შეველა გინდათ, დრო და გზა ეს არისო“¹⁴⁷ და მეგზურობას პირდებოდა.

ოთარ ერისთავის ძმა რომანოზ არქიმანდრიტი უკვე თერგის გუბერნატორთან მისულიყო და გზის გამკვალავად უნდოდა გამოჰყოლოდა რუს ჯარს ქართლისაკენ. ერისთავის ჯარი თერგიდან წამოსულ რუს ჯარს ჩერქეზეთში უნდა შეხვედროდა.

¹⁴⁶ Переписка грузинских царей, с Росс. гос-ми, 1861, с. 152.

¹⁴⁷ იქვე, გვ. 153.

რუსანიშნავია, რომ დამკვიდრებული მტრის წინააღმდეგ ერთსულ-ლოცნება დამყარდა, არა მარტო ქართლის ცენტრალური ხელისუფლებისაგან გამდგარი თავადების, არამედ ქართლისა და კახეთის ბაგრატიონთა შორისაც. მათ დაინახეს, რომ გაერთიანება პოლიტიკურად და პრაქტიკულად გარდაუვალი გახდა. ჯერ კიდევ 1723 წ. ივნისში, სანამ ვახტანგ VI რუსეთის გზას დაადგებოდა, თერგის გუბერნატორს ოთარ ერისთავისაგან მიღებული ჰქონდა ცნობა, რომ ქართლის და კახეთის ჯარი უკვე გაერთიანებული იყო. ერთი წლის შემდეგ კი ვახტანგ VI-მ გენერალ მათიუშინს შეატყობინა, რომ ქართველების გეგმა წესრიგში იყო მოყვანილი. რუსეთის მთავრობამაც სპეციალური ელჩი გაგზავნა კახეთს, რათა ვახტანგთან შეთანხმებით კახეთის მეფისაგან მიეღო დასტური ქართლისა და კახეთის სამხედრო ძალების გაერთიანების შესახებ¹⁴⁸.

ამავე დროს, სამწუხაროდ, ქართულ სამეფო-სამთავროთა მიღებულ ყველა პოლიტიკურ ღონისძიებას, რომლებსაც თვითონ ვახტანგ VI ხელმძღვანელობდა, შედეგი არ მოჰყოლია. J

6. ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადასახლება და მოღვაწეობა

1724 წ. ივლისში ვახტანგ VI თავისი ამალით ქართლის საზღვრებს სტოვებდა იმ იმედით, რომ რუსეთის დახმარებით კვლავ დაუბრუნდებოდა სამშობლოს. რუსეთმა 1724 წ. ივნისში კონსტანტინოპოლში ოსმალეთთან შეკრა ზავი და ზავის ერთ-ერთ მუხლში საქართველო თურქეთის დაპყრობილ ქვეყნად აღიარა¹⁴⁹. ვახტანგს უნდა გაეთვალისწინებინა ის გარემოება, რომ რუსეთის იმპერია საქართველოსათვის თურქეთთან ზავის დარღვევას არ მოინდომებდა. ვახტანგ VI-ს თან გაჰყვნენ საბა-სულხან ორბელიანი, მამუკა ბარათაშვილი, სარდალი ვახტანგ ამილახვარი, ლევან მუხრან-ბაგრატიონი, მამუკა ორბელიანი, იესე ბარათაშვილი, ოთარ არაგვის ერისთავი, ოთარ ჩოლოყაშვილი, ჯავახ ანდრონიკაშვილი, გიორგი მაჩაბელი, ქაიხოსრო გურული, თურქისტან თურქესტანიშვილი, დიმიტრი ორბელიანი, არქიეპისკოპოსი ქრისტეფორე, მიტროპოლიტი პავლე თბილელი, ეპისკოპოსები: ნიკოლოზ მრაველი. მანგლელი არსენი, იოსებ, საბა და ზოსიმე ორბელიანები. ვახტანგის ამალაში შედიოდნენ ქართლის სახლთუხუცესი, მეჭინიბეთუხუცესი. ემიკალასბაში, მოლარეთუხუცესი, ბოქაულთუხუცესი, ფარეშთუხუცესი და სხვა მოხელენი. სულ 1214 კაცი¹⁵⁰.

148 Переписка грузинских царей, с Росс. гос-ми, 1861, с. 156.
 149 Бутков, Матер. для новой ист. Кавк. с. 1722—1802 г., т. I, с. 57.
 150 ხ. ი. აღწ. ფ. A, ტ. V, № 1767; ფავლენიშვილი, „ვახტანგიანი“, ლიტ. ძიებანი, ტ. IV, 1948, გვ. 175—219. ხ. ი. ფ. A, № 1582.

რამდენადაც ჩვენ თვალი მივადევნებთ პოლიტიკურ სიტუაციასთანმიმდევრობასა და ისტორიულ მოვლენათა მსვლელობას, გვიჩვენებს გავიზიაროთ მ. პაპაშვილის მოსაზრება, რომელიც აღნიშნავს, რომ: „ძნელია დავეთანხმოთ ვინმეს, თუ ვახტანგს რუსეთთან კავშირს შევცდომად ჩაუთვლით. ამის საწინააღმდეგო პოლიტიკა საქართველოში ან ირანის სტაბილიზაციას უღრიდა, ან ახალი სუვერენის, თურქეთის უღელში შებმას. რამდენადაც ამას საქართველოს საერთაშორისო სამართლებრივი მდგომარეობა განაპირობებდა, მისი დარღვევა მხოლოდ რუსეთს შეეძლო“¹⁵¹.

საქმე ისაა, რომ საქართველოში სწორედ რუსეთთან დაუკავშირებლობას ვერავითარ შემთხვევაში ვერ მოჰყვებოდა ირანის ბატონობის სტაბილიზაცია იმ მიზეზით, რომ ირანის იმპერია პოლიტიკური კატასტროფის წინაშე იღვან და ეს ფაქტი თვითონ ვახტანგ VI-სათვის ირანში ტყვეობის დროსაც ვახდა ცნობილი. რაც შეეხება თურქეთის უღელში შებმას, ესეც წინასწარ უნდა ყოფილიყო გათვალისწინებული, ერთი მხრივ ირანის დასუსტებით გამოწვეული თურქეთის გაძლიერებით და მეორე მხრივ, რუსეთის საიმპერატორო კარის მიერ თურქეთისადმი გარკვეული ანგარიშის გაწევით, რასაც რუსეთ-თურქეთის პოლიტიკური სტატუსის გაუთვალისწინებლობა გულისხმობდა. რაც შეეხება იმას, თითქოს საქართველოს საერთაშორისო სამართლებრივი მდგომარეობის დარღვევა მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, ესეც არ არის ფაქტიური საერთაშორისო ვითარების სწორი შეფასება. განა რუსეთის საიმპერატორო კარს ხელეწიფებოდა და აწყობდა საქართველოს დაცვისა და კასპიისპირეთის საკითხის გადაჭრის გამო თურქეთთან საომარი მოქმედების დაწყება? პეტრე პირველმა თუ წინასწარ არ გაითვალისწინა ეს მომენტი, დროულად მაინც შეწყვიტა საომარი მოქმედება და უკან დაიხია. ვფიქრობთ, რუსეთ-საქართველოს კავშირმა მარცხი განიცადა სწორედ იმიტომ, რომ მას საომარი ძალები არ გააჩნდა და ეს წინასწარ გათვალისწინებული არ იქნა, არც რუსეთის საიმპერატორო დიპლომატიებისა და არც ვახტანგ VI-ის მიერ. და ბოლოს, ამ კავშირმა განა იხსნა საქართველო „თურქეთის კიდევ უფრო მძიმე უღელში შებმისაგან“?

რაც შეეხება საქართველოს საერთაშორისო სამართლებრივი მდგომარეობის გათვალისწინებას, რომლის შესახებ ა. ბაქრაძე წერს და მ. პაპაშვილი იზიარებს, რომ თითქოს „როცა პეტრე I-მა მოტყუებულ-

151 მ. პაპაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 141.

ლი ვახტანგ VI იძულებული გახდა სამშობლო დაეტოვებინა. სეთში გადახვეწილიყო, ეს იმითაც იყო გამოწვეული, რომ მეფის საქციელი ირანში, სამართლებრივი თვალსაზრისით, ღალატად შეფასდა¹⁵². უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის რუსეთში გადასახლების დროს, საერთაშორისო სიტუაცია მთლიანად შეცვლილი იყო. რაკი ირანის იმპერია პოლიტიკურად განადგურებული და დაშლილი აღმოჩნდა, ერთი მხრივ, ირანის სამეფო კარის ანარქიისა და ავღანთა შემოსევების გამო, ხოლო, მეორე მხრივ, თურქეთის მომძლავრებით, ირანი თავის სუვერენულ უფლებებს ვახტანგ VI-ის მიმართ ვერ გამოავლენდა. ამდენად, ვახტანგის ამ ნაბიჯს სამართლებრივი თვალსაზრისით ღალატად შეფასებას მნიშვნელობა სრულიად ეკარგებოდა. რაც შეეხება ა. ბაქრაძის იქვე მოტანილ ზოგად დებულებას, თითქოს „ჰაკვიანი სახელმწიფო მოღვაწენი სულიერ მორჩილებას უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდნენ, ვიდრე პოლიტიკურს“¹⁵³, აქ უკვე მათ პოლიტიკურ გონიერებაზე, საუბარი, ვფიქრობთ, საექვოა. მართალია, სულიერ მორჩილებას და რელიგიურ ურთიერთდამოკიდებულებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საქართველოს ფეოდალურ ხანაში და სწორედ ამით ხელმძღვანელობდა ვახტანგ VI, როცა ევროპისა და რუსეთში ამ სარჩულით ეძიებდა პოლიტიკურ მოკავშირეობას, რათა თავისი სახელმწიფოს პოლიტიკური წყობა, ფიზიკური და იდეოლოგიურ-რელიგიური არსებობა შეენარჩუნებინა. მაგრამ ჩვენ ხომ კარგად გვახსოვს, XVII საუკუნიდან მოკიდებული XVIII ს. I მეოთხედის მიწურულამდე რა ხრიკებს მიმართავდნენ ვახტანგ VI-ის წინამორბედნი, როგორ იღებდნენ ფორმალურად მაჰმადიანობას, რომ თავისი სამშობლოსათვის სწორედ ეროვნული სახელმწიფოს ფორმა და უფრო მეტიც, საერთოდ არსებობა შეენარჩუნებინათ. მარტო „სულიერი მორჩილება“ ვერასოდეს ვერ შექმნიდა სახელმწიფოებრივი წყობის პოლიტიკურად და ფიზიკურად გადარჩენის საშუალებას. საკითხი კი სწორედ ასე იდგა ვახტანგ VI-ის წინაშე, როცა იგი რუსეთში გაემგზავრა. მართალია, ვახტანგი თავისი ვარაუდით საბოლოოდ სამშობლოს არ ტოვებდა, მას უკან დაბრუნების იმედი კიდევ ჰქონდა, მაგრამ საქართველო იმ მომენტში სახელმწიფოებრივი გადარჩენის აუცილებლობის წინაშე იდგა და მხოლოდ შემდეგ, როცა იგი პოლიტიკურ სიმშვიდეს და საერთოდ არსებობას შეინარჩუნებდა, მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი მისი „რელიგიურ-სულიერ“ არსებობაზე ფიქრი. ვახტანგ VI-მ აღუნუსხავი და აურაცხელი შრომა გასწია თავისი ერის და თავისი ქვეყნის სულიერი ცხოვრებისა და კულტურის განვითარები-

152 ა. ბაქრაძე, „წარსული წინასწარმეტყველება“, „კრიტიკა“, 1984, № 3, გვ. 30.
 153 იქვე, გვ. 32.

სათვის, მისი აღმატებისა და აღორძინებისათვის. ამ მხრივ მას ემდროინდელ პოლიტიკურ მოღვაწეთა შორის ტოლი არა ჰყავს. ხომ კულტურის სფეროში აქტიურ, რეალურ მოღვაწეობას ეწეოდა, ჯერ ქართლში, შემდეგ ირანში ტყვეობის დროს და ბოლოს, რუსეთში გადასახლების პერიოდში. მაგრამ მან, როგორც პოლიტიკურმა სახელმწიფო მოღვაწემ, ვფიქრობთ, გარკვეულად არასწორი გზა აირჩია, რამაც მას და ქართლის მოწინავე საზოგადოების წარმომადგენელთა შემობლო დაატოვებინა და რუსეთში გადასახლება გადააწყვეტინა. ჯერ „ოსმალბის“ და მერე „ყიზილბაშობის“ დამკვიდრებამ ქართლის სამეფო უკიდურესი კატასტროფის წინაშე დააყენა, რაც, ვფიქრობთ, დიპლომატიის სფეროში ქართლის პოლიტიკურ მესვეურთა არაეღასტიური პოლიტიკის შედეგი იყო და რამაც თავისდა უნებურად ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წყობის არსებობას საფუძველი შეუტყუა.

ვახტანგ VI-ის წინამძღოლობით ქართველი კოლონისტები რაჭის ვზით დიგორს მისულან, იქიდან მათ ქსნის ერისთავის საშუალებით ჩერქეზეთს მიუღწევიათ. ჩერქეზი ბატონი ბაყიშვილი ჯარით შეგებებია. თერგზე კიდევ დამატებითი რაზმები დახვედრია. ვახტანგს პეტრესათვის ფრანგისტან თურქესტანიშვილი და ვახტანგ ამილახორი გაუგზავნია და რუსეთის სამეფო კარისათვის უცნობებია, რომ ქართლ-კახელ კოლონისტებთან ერთად თავშესაფარს თხოულობდა რაჭის ერისთავი და ჩერქეზი ბატონი — ვახტანგის ცოლის ძმა¹⁵⁴. გამაჰმადიანებული კონსტანტინე მამად ყული-ხანი პეტრეს ატყობინებდა ოსმალთა დამკვიდრებით კახეთში დამყარებულ ძმამე ვითარებას და აღნიშნავდა, „ჩემი და ქართლის ბატონის რჩევითა და ერთმანეთის ძალით ვცდილობთ, რომ საქართველო სრულ იმათ (ოსმალთ) ხელში ვერ ჩაიგდონო“. ყოველივე ეს უკვე დაგვიანებული იყო.

ვახტანგმა ქართველ კოლონისტებთან ერთად დაღესტანი გაიარა. ციხე სოლაღთან მათ შემოეგებათ სარდალი გაბრიელ კროპოტოვი¹⁵⁵. აქ მოხდა ვახტანგისა და რუსი სარდლის შეხვედრა. გაბრიელ გელოვანი თავის მემუარებში მოგვითხრობს, თუ როგორ მიაგლინა ვახტანგმა თავისი ელჩი სარდარი ვახტანგ ამილახორი პეტერბურგს და რადიდი პატივით მიიღო ქართველი დესპანი პეტრე I-მა, დაასაჩუქრა და აღუთქვა დახმარება. საინტერესო და სრულიად უცნობ ცნობას გვაწვდის ჩვენი მემუარისტი იმის შესახებ, თუ როგორი რეაქცია მისცა გელათის მონატერში მყოფმა იმერეთის მეფის ბაგრატის ასულმა ნინომ ვახტანგის რუსეთში გადასვლის ფაქტზე. ბატონიშვილი ნინო

¹⁵⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, ცხოვრება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა, ტ. IV, გვ. 507.

¹⁵⁵ М. Броссе, იქვე, გვ. 168; გაბრიელ გელოვანი, [მცირე ანდერძი, ბ. ი. ფ. H, № 1743, გვ. 118.

ფართულად გამოვიდა მონასტრიდან, მივიდა ალექსანდრე იმერთ მეფესთან და ითხოვა დასტური, რომ ვახტანგს გაჰყოლოდა. ალექსანდრე ვახტანგის ამ პოლიტიკური ნაბიჯის წინააღმდეგი იყო და ნინომ დასტური ვერ მიიღო. მაშინ ნინომ ფორმალურად ვახტანგისაგან მოვლინებულ თავად ჩხეიძეს „საბოძვარი“ მიაართვა, ამავე დროს შეკრა მაფრაშები და მოახსენა ალექსანდრე იმერთ მეფეს, რომ მთელ თავის საქონებელს სტოვებდა, ხოლო თვითონ მიემგზავრებოდა ვახტანგთან ერთად რუსეთს. ნინომ ეშმაკობა იხმარა, დატოვებული მაფრაშები ბამბით გაავსო, ხოლო თავისი წილი განძი თან წაიღო.

ვახტანგ VI თავისი ლტოლვილებით ასტრახანს მივიდა, სადაც ასტრახანის გუბერნატორმა ასევე უმასპინძლა სტუმრებს. ბოლოს, გაბრიელ გელოვანი აგრძელებს თხრობას, თუ ხმელეთითა და ზღვის გადალახვით, როგორი სიძნელეებით ჩავიდა ქართლის მეფე პეტერბურგს და იქ პეტრეს გარდაცვალების თავზარდამცემი ამბავი გაიგო.

ცხადია, ერთიანი საქართველო და მახლობელ სახანოთა ერთსულოვნება თურქეთის სამხედრო ძალთა გასანეიტრალებლად რუსეთის იმპერიისათვის ხელსაყრელი იქნებოდა. კონსტანტინე კახთა მეფე ბელადობას ვახტანგს აკისრებდა და პეტრეს უთვლიდა, რომ მას, თავის მხრივ, ამოქმედებინა ერევნის, განჯისა და ყარაბაღის ხელისუფალნი, რათა თურქეთთან შებრძოლებას ნაყოფი გამოეღო: „ამის გარდა, სხვა ყიზილბაშის ქვეყნებიც თქვენის ჯარის მობრძანების მდომანი არიან და სამსახურიც უნდათ“¹⁵⁶. ქართლში დარჩენილი მოწინავე თავადაზნაურობა პეტრე I-ს აგონებდა: „საქართველოს ერთადერთი მომვლელი ვახტანგია და ისიც მანდ დაგებარებინათ“¹⁵⁷.

ვახტანგის რუსეთში გადახიზვნის ერთ-ერთ მიზეზად თვითონ ქართული თავადაზნაურობა რუსეთის მთავრობასაც თვლიდა, რომელმაც ყოველმხრივი დაპირებებით ხელი შეუწყო ქართველების გადასახლებას რუსეთში. გარკვეული ჭგუფი თავადაზნაურობისა მაინც მიიჩნევდა, რომ ქვეყნის დატოვება უმეთაუროდ დიდი შეცდომა იყო. მათი აზრით, მტერთან შეურიგებლობას არ უნდა გამოეწვია მთლიანად სამშობლოსგან გაცლა და მისი მიტოვება. ისიც ნათელი იყო მათთვის, რომ ვახტანგი ასე იოლად ვერ დაბრუნდებოდა და ამიტომ ითხოვდა საქართველოში ბაქარის გამოწვევას, რათა მას სახელმწიფო საქმეები ეწარმოებინა.

1724 წლის დეკემბრისათვის ერთიანი საქართველოსათვის გარეპოლიტიკური ვითარება ისე იყო გართულებული, რომ ვახტანგ VI არც დარეჯან არჩილის ასულის მიერ შემოთავაზებულ წინადადებას

156 М. Броссе, დასახ. ნაშრ., გვ. 173.

157 იქვე.

იღებდა მხედველობაში. დარეჯანი ფიქრობდა, რომ ოსმალეთისაგან შევიწროებულ ვახტანგ VI-ს გილანში მოსალაპარაკებლად თავისი წაჭრე მომადგენელი უნდა გაეგზავნა. ვახტანგი ამ წინადადებას უმართებულოდ მიიჩნევდა, ვინაიდან თვლიდა, რომ ირანის შაჰთან ურთიერთობის გაბმა მხოლოდ და მხოლოდ თურქეთთან დამოკიდებულებას გაუმწვავებდა მის სამშობლოს. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ვახტანგი არც ოსმალეთთან მიიჩნევდა რაიმე დიპლომატიური მოლაპარაკების წარმოებას მიზანშეწონილად და ყველა იმედს სამშობლოს ხსნისათვის რუსეთზე ამყარებდა¹⁵⁸. ვახტანგ VI-ს უნდა განეჭვრიტა, რომ რუსეთს საქართველოს ბედ-იღბლის გადაწყვეტა ამ პირობებში არ შეეძლო და არც ესაჭიროებოდა. ამ მომენტში ვახტანგის ასეთ განწყობილებას თითქოს და მართლაც გარკვეული საარჩული ედო საფუძვლად.

ოთარ და რომანოზ ერისთავები პეტრე I-ს სწერდნენ, რომ თერგზე მისული არაგვის ერისთავის სამშობლოში დაბრუნება შეუძლებელია, ვინაიდან „ქართველ კაცს საქართველოში არ ედგომება“¹⁵⁹.

ეს პერიოდი — 1724 წლის ბოლო და 1725 წლის დასაწყისი, მართლაც ქართლ-კახეთის რბევისა და უკიდურესი დაცემის ხანა იყო.

1725 წ. იანვარში, პეტრე I-ის გარდაცვალების შემდეგ, თურქეთმა კონსტანტინოპოლის ზავის მუხლები დაარღვია და სპარსეთის, კავკასიისა და კასპიისპირეთის წინააღმდეგ აგრესია დაიწყო, მაშინ, როცა ეკატერინე I-ს მთელი ყურადღება გადატანილი ჰქონდა ბალტიისპირეთზე. ერთი პირობა, თითქოს შვედეთ-თურქეთის სახელმწიფოებს ერთობლივი ომი უნდა დაეწყოთ რუსეთის წინააღმდეგ, მაგრამ ესეც არ მოხდა, ვინაიდან თურქულმა ჯარებმა ირანში მარცხი განიცადეს და შეშინებული თურქეთი რუსეთთან ურთიერთობის გამწვავებას მოერიდა. თურქეთის დაზვერვამ კი ძალიან კარგად იცოდა, რომ როგორც კი ქართლის მეფე რუსეთთან ურთიერთობას განიმტკიცებდა, ყველა ღონეს იხმარდა, თავი დაედოთ თურქი მოძალადისაგან.

1725 წ. ზაფხულში დომენტი კათალიკოსი, რომელიც ჯერ ქსნის ხეობაში იმალებოდა, შემდეგ იძულებული შეიქნა კონსტანტინოპოლისათვის შეეფარებინა თავი¹⁶⁰.

რუსეთის მთავრობას მაინც შიში ჰქონდა, რომ ვახტანგს და დომენტის რაიმე საიდუმლო კავშირი არ გაებათ ერთმანეთთან და ამით თურქეთი არ გაელიზიანებინათ რუსეთის წინააღმდეგ. „ადვილი წარმოსადგენია, რომ თავისი ძმა ვაგდანო მთელი საქართველოს სახით

158 М. Броссе, დასახ. ნაშრ., გვ. 176.

159 იქვე.

160 ი. ტ ლ ა შ ა ძ ე, ბაქარიანი, ს. ყუბანეიშვილის გამოც. 1962, სტროფი

პორტის წინააღმდეგ იქნება გამოყვანილი¹⁶¹, წერდა კონსტანტინე-
პოლში მყოფი რუსი ელჩი ნეპლუევი პეტერბურგს.

1726 წ. თურქეთმა ისევ გააძლიერა აგრესია სპარსეთს, კავკასი-
სა და კასპისპირეთის წინააღმდეგ, მაგრამ ერთ წელიწადში სიტუა-
ცია შეიცვალა, ვინაიდან თურქეთმა ირანში კვლავ მარცხი განიცადა
და რუსეთთან ურთიერთობის გამწვავებას მოერიდა. არც ამ შემთხვე-
ვაში მიიღო ვახტანგმა რუსეთისგან მხარდაჭერა. რუსეთმა ისევ ფრთ-
ხილი პოლიტიკის წარმოება ამჯობინა. საქართველოს საკითხი მისი
პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების ჩარჩოებში აღარ მო-
თავსდა. ვახტანგი ისევ დაბეჭითებით ითხოვდა რუსეთის მთავრობისა-
გან თერგზე ციხის აგებას და იქ რუსული სამხედრო მეომრების ჩა-
ყენებას. ვახტანგის მოთხოვნა კვლავ დაუკმაყოფილებელი დარჩა. მაგ-
რამ არც უმადგისობა იყო, რომ რუსეთის მთავრობა ცდილობდა გაერ-
კვია საბოლოოდ ირანის შაჰისა და საქართველოს დამოკიდებულების
ხსნით. ამ მოსაზრებით გადაწყდა 1726 წ. ვახტანგ ამილახორის გი-
ლანში გაგზავნა, რომელსაც ევალებოდა გარკვეული შეთანხმებისა-
თვის მიეღწია. ბოლოს ეს მისია თვითონ ვახტანგ VI-მ იკისრა, ვინაი-
დან, სპარსეთში მრავალგზის ნამყოფს და შაჰთან ხშირ დიპლომატიურ
ურთიერთობაში შემბმულს, ამჯერადაც იმედი ჰქონდა, რომ გარკვეულ
მიზანს მიაღწევდა. ცხადია, ყოველივე ეს თურქეთის სახელმწიფოები-
სათვის საიდუმლოდ უნდა დარჩენილიყო. რუსეთი კასპისპირეთის სა-
კითხის გადაჭრაში თავის საქმეებს აგვარებდა, ხოლო თურქეთი, თავის
მხრივ, რუსეთ-ავსტრიის და რუსეთ-პრუსიის დაზავებით შეშინე-
ბული, ყურს იყრუებდა შექმნილი სიტუაციის მიმართ. ყოველივე ამის
გამო ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ ვახტანგი იძულებული იყო გი-
ლანში გამგზავრებულიყო. ამის ინიციატორი აღმოჩნდა რუსეთი.
მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგს მიუთითეს, მარტო რუ-
სეთის ინტერესები დაეცვა, რუსეთის ხელისუფლება მაინც ში-
შობდა, ვახტანგი საქართველოს საკითხის დასმას არ მოერი-
დებოდა, „იგი უწინარეს ყოვლისა, შეეცდებოდა მიიღოს თავისთვის სა-
ქართველო“¹⁶². ასეთ შეფასებას აძლევდნენ ვახტანგის განწყობილებას
რუსი დიპლომატები. ეს ნიშანდობლივი განცხადება იყო და დამახასია-
თებელი რუსეთის პოლიტიკისათვის — კერძოდ საქართველოს მიმართ.
ცხადია, ვახტანგს თავისი გეგმა ჰქონდა შემუშავებული, რომლის მიხე-
დვით, იგი ჯერ შემახაში უნდა შესულიყო, შემდეგ შირვანში, ხოლო ბო-
ლოს მას კახეთის, ქართლისა და სომხეთის ჯარი უნდა შეეერთებინა. ყო-
ველივე ამის განხორციელებას ვახტანგი შეიარაღებული რუსული

¹⁶¹ გ. პაიჭაძე, Русско-Грузинские отношения в 1726-35 гг. 1965, გვ. 78; იესე ტლაშაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 265.
¹⁶² გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 80.

ჯარის მეშვეობით აპირებდა. ამის იმედს რუსეთის სამეფო კარი აღ-
ლევდა. ვახტანგი რუსეთის მთავრობას იმასაც სთხოვდა, რომ ამ
დროისათვის რუსეთიდან საქართველოში სიმონ ბატონიშვილი და ბა-
ქარი გაეგზავნა, რომელთაც რაჭის ერისთავი და დადიანი შეუერთდე-
ბოდნენ¹⁶³. ბოლოს, მიუხედავად იმისა, რომ ეს გეგმა რუსეთის მთავ-
რობამ არ მიიღო, ვახტანგი მაინც, გილანს გაიგზავნა. ეკატერინე I-მა
ვახტანგი 1726 წ. ივნისში წინასწარ დააჯილდოვა ანდრია პირველწო-
ლებულის ორდენით.

გილანში მყოფ ვახტანგს საშუალება არ მიეცა საქართველოს და
სომხეთის ჯარის შეერთების საკითხი როგორმე მოეგვარებინა. რუსე-
თისათვის აღმოსავლეთის საკითხი ფრიად შორეული გეგმის ერთ-ერთი
პუნქტი იყო. მიუხედავად ყოველივესი კი, რუსეთის საიმპერატორო
კარი თურქეთის წინააღმდეგ ვახტანგს სპარსეთში გზავნიდა, ვარაუდობ-
და, რომ დრო ხელსაყრელი იყო სამოქმედოდ; თურქეთი ძლიერების
ზენიტში აღარ იყო და სპარსეთიც ჯერ არ მომძლავრებულყო. ვახ-
ტანგმა გაუგზავნა შაჰ თამაზს ელჩებად თურქისტან თურქესტანიშვი-
ლი და დავით ნაზარიშვილი, რათა ოფიციალურ მეხვედრაზე თანხმობა
მიეღო¹⁶⁴.

1727 წ. მარტში გენ. ლევაშოვი და სპარსეთის წარმომადგენელი
მუჰამედ რეზა ერთმანეთს შეხვდნენ, შუამავლად კი ვახტანგ VI იქნა
წარდგენილი. ცხადია, სამივე მხარეს თავისი პრეტენზიები ჰქონდა. შაჰ-
თამაზი და ვახტანგი სამეფო ტახტის მოპოვებას ეძიებდნენ, რუსეთი
კი კასპიისპირეთის ხელში ჩაგდებას ლაშობდა.

გენ. ლევაშოვი, როგორც გ. პაიჭაძე აღნიშნავს, რუსეთის მთავ-
რობას აეჭვებდა ვახტანგის ერთგულებაში და ისე ეჭირა თავი, რომ
რუსეთი არავითარ ტერიტორიულ დათმობაზე არ წავიდოდა¹⁶⁵. გ. პაი-
ჭაძეს მოჰყავს დოკუმენტი, საიდანაც ძალიან კარგად ჩანს, თუ რა პო-
ზიციაზე იდგა რუსეთის მმართველობა, საომარი მოქმედების წამო-
წყებისათვის. ნეპლუევი ატყობინებდა რუსეთის მთავრობას, რომ
თითქოს თურქები ირანთან სეპარატიული ზავისათვის ემზადებოდნენ
და ავრცელებდნენ ხმებს, რუსეთის მთავრობა აპირებს ვახტანგ VI გა-
მოაცხადოს ირანის შაჰადო¹⁶⁶. რუსეთის მიერ ხელოვნურად ამ სიტუა-
ციის შექმნამ ვახტანგისათვის სრულიად ცხადი გახადა არსებული ვი-
თარება და მან უკვე თვითონ მოინდომა უშუალოდ ეწარმოებინა სპარ-
სეთთან მოლაპარაკება, მაგრამ დასტურის მისაღებად რუსეთს მი-
მართა. რუსეთის მთავრობამ არ შეუწყო ხელი ვახტანგს, მოითხო-

163 გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 91.
164 იქვე, გვ. 101.
165 იქვე, გვ. 109—111.
166 იქვე, გვ. 116; ხ. ო. აღწერ. ფ. II, ტ. III, 1963.

ვა 1728 წ. მას გილანი დაეტოვებინა და უკან დაბრუნებულ იქნა. ეს ნაბიჯი რუსეთს თითქოს წინასწარ უნდა ჰქონოდა, ამრთავად ვახტანგის მისიამ გილანში კვლავ უშედეგოდ ჩაიარა. ვახტანგის ამდენი წვალება, მისი იმედები სამშობლოში დაბრუნებისა და მისი სახელმწიფოს ხსნისა, უშედეგოდ დამთავრდა. ვახტანგმა ვერ გაითვალისწინა და ვერ განსაზღვრა რუსეთის დიპლომატიის ინტერესების არსი.

შემდეგში ვახტანგმა 1729 წ. საზაფხულო სასახლე მიიღო პრესნიაზე, რომელსაც რიახანის მიტროპოლიტი სტეფანე ფლობდა. ამით რუსეთს უნდოდა ვახტანგი ბოლომდე ერთგულ მოკავშირედ ჰყოლოდა¹⁶⁷.

1729 წ. მოსკოვის მთავრობამ ისევ გააუმჯობესა ვახტანგის მდგომარეობა და საზამთრო შენობა მისცა არბატზე, ნიკიტკის ქუჩაზე, რომლის მფლობელი ადრე ვასილი დოლოგორუკი იყო¹⁶⁸. ხოლო 1729 წ. დეკემბერს ვახტანგის მოთხოვნით, მისი ამაღლის საცხოვრებელი პირობების გასაუმჯობესებლად მთავრობამ გაიღო საშენი მასალა და 10 000 მან. ფულად¹⁶⁹.

ამ დროს კი საქართველოში მდგომარეობა უფრო მძიმდებოდა. ერთი დამპყრობელი მეორეს უნდა შეეცვალა. გ. პაიჭაძეს მოჰყავს დოკუმენტები, საიდანაც კარგად ჩანს, თუ როგორ ცდილობდა ვახტანგ VI რუსეთის მეშვეობით და აქტიური ჩარევით საქართველოში ლეკ აბრავთა თარეში შეენელებინა და ხელი შეეშალა ყირიმსა და თურქეთში ტყვეთა სყიდვისათვის¹⁷⁰. ასევე ვახტანგი რუსეთს სთხოვდა 1731 წ. ეხსნა დომენტი კათალიკოსი თურქთა ტყვეობისაგან. მაგრამ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რა ხდებოდა ვახტანგის პოლიტიკური პოზიციის გამო საქართველოში. 1731 წ. ბარძიმ არაგვის ერისთავიც რუსეთის ხელისუფლებას ატყობინებდა, იმის შიშით, რომ ვახტანგი რუსული ჯარით საქართველოში დაბრუნებას აპირებდა, ირანის შაჰის წახალისებით ლეკი აბრავები ქართლის სოფლებს აწიოკებდნენ და ქართლის მოსახლეობას ანადგურებდნენ. ამავე დროს ირანის შაჰს მთელი სამხრეთი რეგიონები ხელთ ჩაეგდო და ერევნამდე მოსულიყო. ფაშა იძულებული გამხდარა ვახტანგის მომხრე ქართველი ერისთავები გაეთავისუფლებინა. შაჰს ბალდადი დაერბია. ლეკებს კი ქართლის, ხევსურეთის და ოსეთის სოფლები აეწიოკებინათ. ამის გამო იყო, რომ ბარძიმ ქსნის ერისთავი თხოულობდა ქართლში რუსეთიდან ბაგრატიონების დაბრუნებას, „ურუმი დასუსტდა, ბალდადი წაართვეს“.

167 გ. პაიჭაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 116.

168 АВРР, ср. Сношение Рос. с Груз. 1736, г., д. № 3, л. 2.

169 იქვე, 9, № 2, № 6, 8.

170 გ. პაიჭაძე, იქვე, გვ. 116.

ნულარ ანდობ, რომ გაძლიანდეს. ურუმი 200 კაცი არის ქართლში. ხონთქარი და ყენი თქვენ შემოგეხვეწებათ. ეს ქვეყანაც მუქთად თქვენ დაგრჩებათ. თუ ესლა არ ეცადეთ, დაიკარგა“¹⁷¹.

ამ წერილის მიღების შემდეგ ვახტანგი გააქტიურდა და რუსეთის მთავრობას სთხოვდა, რაიმე პრაქტიკული ღონისძიება მიეღო. ვახტანგმა იმპერატორ ანას გამოსძალა ბაქარის საქართველოში დაბრუნების დასტური, რომლის მიხედვით მას 297 კაცი უნდა გაჰყოლოდა, მაგრამ დასტური მხოლოდ ფორმალური აღმოჩნდა. ვახტანგ VI-ის რუსეთთან ურთიერთობის ისტორია ამ სიტუაციაშიც მხოლოდ დაპირებით და დაიმედებით დამთავრდა.

მაგრამ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მიუხედავად ყოველივესი, მთელი იმერეთი, ოდიში და გურია მაინც თავის მფარველად რუსეთს მიიჩნევდა. ამრიგად, ვახტანგის პოლიტიკური პოზიცია საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებსაც ისე ესმოდათ, როგორც თვითონ ვახტანგს. ყველანი გამოსავალს რუსეთთან მოკავშირეობაში ხედავდნენ. მაჰმადიანურ რეალში მოქცეული მთელი საქართველო რუსეთის გარდა. სხვა, უფრო საიმედო გზას ვერ პოულობდა. 1733 წ. რუსეთის საიმპერატორო კარზე ვახტანგ VI-მ გეგმა წარადგინა, რომლის მიხედვით რუსეთის ჯარი ქართველთა მეთაურობით საქართველოში უნდა წამოსულიყო. ვახტანგი ორ გზას ვარაუდობდა: ერთს — შემახის გავლით, მეორეს კი — თერგის შესართავით¹⁷². ამის შემდეგ გზა გაკვალული იქნებოდა. ქსნისა და არაგვის ერისთავები ოსებთან ერთად, რომელთა ერთგულებაში ვახტანგს უკვე ეჭვი აღარ ეპარებოდა, ყოველნაირად შეეცდებოდნენ ამიერიდან რუსეთისადმი ერთგულება გამოეჩინათ. 1733 წ. ბესარიონ კათალიკოსი უთვლიდა ვახტანგს, მარტო სამი-ოთხი პოლკი გეყოფა, რომ საქართველოდან უკანასკნელი დამპყრობელნი განდევნო. ბესარიონი ატყობინებდა, სანამ ყენი გაძლიერდება, საჭიროა ყოველნაირი ღონის ხმარება, თორემ წართმეულის დაბრუნება გაჭირდება¹⁷³. ვახტანგ VI იმასაც უხსნიდა საქართველოში დარჩენილ პატრიოტებს, რომ მან დიდი ზნეობრივი და ფიზიკური მსხვერპლი გაიღო იმის გამო, რათა ირანიდან რაიმე შეთანხმება მოეპოვებინა, მაგრამ ამ შეთანხმების უშედეგობას რუსეთს აბრალებდა. იგი საბოლოოდ დაეჭვებული იყო რუსეთის „ერთგულებაში“ და თავისი „მფარველის“ მთავრობას წერდა: „სპარსეთის შაჰი და მისი მინისტრები კიცხავენ, რასაც თქვენ წერდით და რასაც თქვენამდე იწერებოდა ჩენი სარგებლობის შესახებ, თქვენ კი არაფერს აკეთებდით. თუ ისევ ისე გაგრძელდება, მაშინ ჩემი სახელ-

171 მ. ბ რ ო ს ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 197.
 172 Г. Пайчадзе, გვ. 143.
 173 Переписка..., გვ. 198—199.

მწიფო და სომხეთი სრულად განიავდება და ცოდვა კი ჩემ სულზე
დარჩება¹⁷⁴. ამ წერილიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ ხელდასრულდა ვახ-
ტანგი მისდამი არასაიმედო დამოკიდებულებას, მაგრამ გამოსავალს
ვერ პოულობდა. მაგრამ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ საქართვე-
ლოდან გაგზავნილი ყველა წერილიდან, რომლის ადრესატი ვახტანგო-
იყო, ირკვევა, რომ კახეთის მეფეს, ქსნისა და არაგვის ერისთავს, გივი
ამილახვარს და შოშიტა არაგვის ერისთავს თავის მართლება სჭირ-
დებოდათ და ფიცის დადებაც კი, რომ ისინი ამიერიდან ვახტანგის
ერთგულნი იქნებოდნენ¹⁷⁵.

ამიტომ, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის სა-
ქართველოდან რუსეთში გადასვლას, არა მარტო ლეკთა თარეშმა და
ოსმალ დამპყრობელთა შემოსევამ და რუსეთის საიმპერატორო კარის
დაპირებებმა შეუწყო ხელი, არამედ კახეთის მეფისა და დიდგვარო-
ვანი, გავლენიანი ქართლის თავადების ორგულობამაც. მათ ხელოვ-
ნურად გაამძაფრეს ყველა პირობა, რომ ქართლის მეფეს ისევ გარეთ
ეძია დახმარება და შველა.

ამით შეიძლება აიხსნას ის გარემოება, რომ ამ მძიმე სიტუაციაში
ვახტანგმა ერთმორწმუნე რუსეთი იგულვა მფარველად, რათა მაჰმა-
დიანური სახელმწიფოებისათვის დაეპირისპირებინა იგი. ყველანიარად
ეცადა, ყველა ხერხი იხმარა, ყველა შემოთავაზებულ წინადადებაზე
უარი არ თქვა, რომ როგორმე ქართლის სამეფო ბაგრატიონებს და-
ბრუნებოდა. ამიტომ, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ის მარცხი, რომელიც
ვახტანგის პოლიტიკამ რუსეთის მოკავშირეობის არჩევაში განიცადა,
გამოწვეული იყო საერთაშორისო ვითარებათა გართულებითა და შეუ-
ფასებლობით, იმ შიდა ფეოდალურ-სოციალური წყობის შედეგადაც,
რომელიც იმ დროს საქართველოში არსებობდა. ფეოდალური სახ-
ლების მუდმივი ბრძოლა ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერების
წინააღმდეგ ქვეყნის პოლიტიკურ დასუსტებას და დაუძლურებას იწ-
ვევდა და პოლიტიკურად დაშლილი ქვეყანა გარემო მტერს ადვილად
ვერ უმკლავდებოდა.

1733 წ., როდესაც სრულიად ცხადი გახდა, რომ რუსეთის მთავ-
რობა თავს არ იწუხებდა საქართველოს ბედ-იღბლის გადაჭრით, ქარ-
თლში დარჩენილი დიდგვაროვანი თავადები კვლავ იწვევდნენ ვახტანგს
სამშობლოში და თავიანთ ორგულობას ასე ხსნიდნენ: „სამღურავი
მამაშვილთა შორისაც დასაშვებია, მაგრამ მამაშვილობა მაინც ძალაში
რჩებაო“¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Г. Пайчадзе, გვ. 144.

¹⁷⁵ Перешиска..., გვ. 206—208.

¹⁷⁶ М. Броссе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 206.

შანშე ქსნის ერისთავი, რომელიც თავის დროზე ვახტანგს თავისი ორგულობით ავიწროებდა და ხან შემოსეული მტრის მხარეზე იქცეოდა და ხან არაგვის ერისთავის ქიშპობას ალყადა სამხედრო ძალებს, ახლა ვახტანგს იმის საშიშროებას ატყობინებდა, რომ „თუ შენ არ ჩამოდი რუსეთიდან და არ დაიპყარი ქართლი, თეიმურაზ II დაიპყრობს შენს ქვეყანას“¹⁷⁷.

თავადური ფსიქოლოგია თითქოსდა ერთ სიბრტყეზე აყენებდა და ამ შემთხვევაშიც ვერ ასხვავებდა იმ საშიშროებას, რომელიც მას ელოდა ირან-ოსმალთა დამპყრობლებისაგან და კახთ ბატონის ქართლში გამეფებისაგან. ამდენად, ჩვენი აზრით, დიდი ბრალი მიუძღოდათ ქართველ თავადებს, რომ ვახტანგმა ასეთი რადიკალური გადაწყვეტილება მიიღო და რუსეთში გადაიხვეწა.

საერთაშორისო ვითარება იცვლებოდა. ჯერ კიდევ 1732 წ. 21 იანვარს რეშტში ირან-რუსეთს შორის დადებული ხელშეკრულების მეორე პარაგრაფი საქართველოს ეხებოდა. იმის მიხედვით, საქართველო ირანის პროტექტორატის ქვეშ შედიოდა, ხოლო მეფობა ქართლის ხელისუფალს ვახტანგს ეძლეოდა. რუსეთმა კი, თავის მხრივ, რეშტის ტრაქტატით მოიპოვა ირანში უბაჟო ვაჭრობის უფლება და ტრანზიტის ინდოეთში¹⁷⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ 1733 წ. ნოემბერში ვახტანგმა და ბაქარმა რეშტის ხელშეკრულების განხორციელების წერილობითი თანხმობა მიიღეს, რეალური დახმარების ნიშნები მაინც არ ჩანდა.

ნადირ შაჰის გაძლიერება თურქეთის სახელმწიფოს საფრთხეში აყენებდა და რუსეთსაც შიში უჩინდებოდა, რომ რეშტის ხელშეკრულებით მოპოვებული პრივილეგიები შეიძლებოდა დაჰკარგოდა. ამ რთულ სიტუაციაში საქართველო კვლავ მარტო რჩებოდა. ამიტომ 1734 წ. აპრილში ქართლის თავკაცებმა ვახტანგის დასტურით, რუსეთში ვახტანგ ორბელიანი გაგზავნეს, რომელიც მას ატყობინებდა მთელ შექმნილ სიტუაციას, თურქეთის დასუსტებას და მომძლავრებული სპარსეთის მოსალოდნელ იერიშს. როგორც თვითონ ვახტანგ VI, ისე ქართველები არ ერიდებოდნენ თამამად და ამაყად პირდაპირ ეთქვათ რუსი „მფარველისათვის“ ის, რასაც ისინი რუსეთის დიპლომატიასა და პოლიტიკაში მათთვის მიუღებელს ხედავდნენ: „მეფეს თხოვნით უგზავნიდნენ წარმომადგენლებს, ხოლო მათგან კი ვერავითარ დაცვას ვერ იღებდნენ“¹⁷⁹.

მაგრამ ვახტანგ ორბელიანის უშედეგო ელჩობა არ გამოორიცხავდა იმ გარემოებას, რომ იმავე 1734 წ. ნოემბერს ოტია დადიანმაც, რო-

177 М. Броссе, დასახ. ნაშრ., გვ. 206.

178 Очерки..., დასახელებული ნაშრომი, გვ. 606.

179 Г. Пайчадзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 145.

მელიც ოსმალეთისაგან იყო შევიწროებული, ერთ-ერთ მხსნელად რუსეთი იგულისხმება. აღსანიშნავია, რომ სწორედ 1734 წ. მოსკოვში ქართველოდან 61 კაცი ჩასულა, რაც, ცხადია, უმძიმესი „ოსმალბისა“ და მისი „ყიზილბაშობით“ შენაცვლების საშიშროებასთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ არა ნაკლებ იმასთანაც, რომ მათ მოსკოვში ეგულებოდათ ვახტანგ VI და მისი დასი¹⁸⁰. ამრიგად, ასეთი ნდობა რუსეთისადმი გამოწვეული იყო იმ მძიმე გარე პოლიტიკური სიტუაციით, რომელიც კვლავ იკვანძებოდა ირანსა და ოსმალეთს შორის ამიერ-და იმიერკავკასიის ქვეყნების დანაწილებაში. რუსეთის შედარებით უფრო ელასტიური პოლიტიკა კი ცდილობდა შექმნილი სიტუაცია თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. მას შესაძლებლობა ეძლეოდა ამიერკავკასიაში თავისი პოლიტიკური ძალა განეგრძო ისევ თავის ღონისძიებათა შესასრულებლად. ვახტანგ VI-ს კი მიიჩნევდნენ ამ ღონისძიების შესრულების იარაღად. 1734 წ. მაისს ვახტანგი და ბაქარი კასპიისპირეთში იყვნენ გაგზავნილნი¹⁸¹. ვახტანგი შემახაში მიაგლინეს, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე, რომელიც კარგად იყო გათვითცნობიერებული არსებულ ვითარებაში; მას საომარი მოქმედება უნდა ეწარმოებინა კასპიის ზღვის სანაპიროზე. შემახაში იმხანად ოსმალური გარნიზონი აღარ იდგა. რუსეთის მთავრობამ ასეთი დავალება დააკისრა ვახტანგ VI-ს: პირველ რიგში, მას უნდა გაერკვია ირან-ოსმალეთის ურთიერთობის ხასიათი, შემდეგ უნდა შეესწავლა ირანის სახელმწიფოს პოლიტიკური მდგომარეობა, ირანის დამოკიდებულება შაჰ თამაზ ხანთან და ამავე დროს უნდა დაედგინა, მტკიცე იყო თუ არა ნადირშაჰის კანდიდატურა. აგრეთვე ვახტანგს ევალებოდა გამოერკვია, რა რაოდენობის ჯარის გამოყვანა შეეძლო აღვილობრივ მოსახლეობას¹⁸².

საინტერესო დოკუმენტი მოჰყავს გ. პაიჭაძეს, სადაც აღნიშნულია, რომ რუსეთის მთავრობას განსაზღვრული ჰქონდა გამოეყენებინა ისინი (ვახტანგი და ბაქარი), როგორც ამიერკავკასიის ხალხთა გამოსვლების ორგანიზატორები რუსეთის მხარეზე, რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობათა გამწვავების შემთხვევაში. ამავე დროს ითვალისწინებოდა იმ შესაძლებლობებს, რომელიც უნდა გამოეყენებინა ირანთან ურთიერთობათა რეგულირებისათვის¹⁸³.

მართალია, რუსეთის ხელისუფლება თვლიდა, რომ ამიერკავკასიის ხალხთა მხარდაჭერა ვახტანგის მეშვეობით უნდა მომხდარიყო, არა მარტო იმის გამო, რომ რუსეთის სამეფო კარი რუსეთში მყოფ პოლიტიკოსებზე ამყარებდა იმედებს, არამედ იმიტომაც, რომ ვახ-

¹⁸⁰ ბ. ო. ფ. Рос, № 316.

¹⁸¹ Г. Пайчадзе, იქვე, გვ. 148—149.

¹⁸² АВПР. Сношение Рос. с Перс., 1734 г. № 20, Л. 8—14.

¹⁸³ Г. Пайчадзе, იქვე, გვ. 149.

ტანგ VI-ს და მისი ამაღლის წევრებს რუსეთის დიპლომატიის მესვეურნი მხოლოდ და მხოლოდ ერთგვარ იარაღად თვლიდნენ, სარგებლობდნენ რა მათი თითქმის გამოუვალი მდგომარეობით. 1734 წ. სექტემბერში ვახტანგი დერბენდში უნდა ჩასულიყო ბაქართან ერთად, როცა რუსეთის მთავრობამ, განკარგულება გასცა, მათი ჩასვლა შეეჩერებინა. რუსეთის მთავრობამ ჩათვალა, რომ ირანის კარზე შექმნილი სიტუაცია მათ გადაწყვეტილებას არ შეესაბუთებოდა. ვახტანგმა კვლავ გაიბრძოლა, ყურად არ იღო რუს დიპლომატთა უკან დახვევის გადაწყვეტილება და დერბენდისაკენ გააგრძელა გზა. ნადირშაჰის გაძლიერებით შეშინებული რუსი დიპლომატები კატეგორიულად ითხოვდნენ ვახტანგის უკან დაბრუნებას; აგრეთვე უკრძლავდნენ სომხებთან კავშირის დამყარებას. შემახა ნადირს ჰქონდა დაპყრობილი. ვახტანგი რუსეთისაგან დახმარების მიღების იმედს არ კარგავდა, დედოფალს ატყობინებდა: კახთა მმართველის თეიმურაზის ელჩი მომივიდა, რომელმაც სამშობლოში დაბრუნება მთხოვა და თავის ერთგულებას მთავაზობსო. ვახტანგი რუსეთის დედოფლისაგან ელოდა პასუხს, თუ რანაირად ემოქმედა და თეიმურაზისათვის რა შეეთვალა¹⁸⁴. გაძლიერებულმა ნადირმა ოსმალეთთან საომარი მოქმედება დაიწყო ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე. ვფიქრობთ, რომ ვახტანგს უნდა ესარგებლა ამ შემთხვევით. მას თავისი აქტიური მოქმედებით, ქართველების მხარდაჭერით და სომხების თანადგომით ოსმალები უნდა განედევნა, ხოლო ირანელი დამპყრობელი უფრო მეტად ელასტიური, მოქნილი ურთიერთობით საკუთარ მიწაწყალზე და საკუთარ სამეფოში მიეღო. ხომ ცნობილი იყო, რომ ქართლის მეფეებს სპარსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობისა და ხანგრძლივი დამოკიდებულების დიდი გამოცდილება და ტრადიცია ჰქონდათ. როსტომ ხანიდან მოყოლებული, ვახტანგ VI-ით დამთავრებული, სპარსეთის ხელისუფალნიც გარკვეულ ანგარიშს უწევდნენ ქართველ ბაგრატიონებს, როდესაც თავის კარზე დიდ და სახელოვან სამოქალაქო და სამხედრო თანამდებობებს აძლევდნენ. შესაძლებელია, ვახტანგის პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლას, აღმოსავლეთის ქვეყნებისადმი მეტი გულისყურის გამახვილებას და ნდობას ერთგვარი მოქნილი პოლიტიკით, უფრო უკეთესი შედეგების მოტანა შეეძლო მისი სახელმწიფოსათვის, ვიდრე უცხო კარზე სულ დაექვებულად ყოფნას და იმ იმედით არსებობას, რომ ერთმორწმუნე სამეფო იმპერია სამხედრო დახმარებას გაუწევდა და ამიერკავკასიის გაათავისუფლებდა.

184 Г. Пайчадзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

შესაძლებელია, სწორედ ჯერ ოსმალეთის და შემდეგ ირანის დაუწილობელმა დაპყრობითმა ბრძოლებმა, „ოსმალეთისა“ და „ირანისა“ ზილბაშობის“ დამკვიდრებამ იმიტომ მიიღეს ისეთი მახინჯი ფორმა, რომ ვახტანგი დაუფარავად და აშკარად რუსეთს უკავშირებდა თავისი ქვეყნის ბედ-ილბალს მამინ, როცა რუსეთი თურქეთისა და ირანისათვის ყველაზე დიდ მეტოქედ ითვლებოდა კასპიისპირეთისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების გავლენის გავრცელების სფეროში. მეფის რუსეთს საქართველოს საკითხის გადაწყვეტა, ცხადია, საკუთარი მიზნების განხორციელებისათვის სჭირდებოდა. საგარეო პოლიტიკის ვითარება კი ისე იხლართებოდა, რომ ვახტანგი დაშვებული შეცდომის გამოსწორებას თითქმის ვეღარ ახერხებდა.

1734 წ. დეკემბერს ნადირთან გაგზავნილმა რუსმა ელჩმა საქართველოს საკითხი სრულიად არ იღო ყურად და მთელი კასპიისპირეთი რუსეთმა ირანს უმტკივნეულოდ დაუთმო. რეშტის ზავის შედეგები აღიარებულ იქნა. საქართველო და სომხეთი სპარსეთის დაპყრობილ ქვეყანათა სფეროში მოექცა. ნადირსა და ვახტანგს შორის უშუალო მოლაპარაკება, რომელიც, ვახტანგის ვარაუდით, გულისხმობდა შეთანხმებას, რომ ქართლში ბაგრატიონები აღდგენილიყვნენ, არ შედგა. გ. პაიჭაძე ხსნის რუსულ პოლიტიკას ამ შემთხვევაში და წერს, „რომ რუსეთის პოლიტიკა მთლიანად ეყრდნობოდა იმ თვალსაზრისს, რომ არ გაემწვავებინა ურთიერთობა თურქეთსა და ირანთან და მიდიოდა რა ნადირთან ყველა დათმობაზე, ცდილობდა ჰყოლოდა იგი თურქეთის მიმართ საომარ მდგომარეობაში“¹⁸⁵. მაგრამ გ. პაიჭაძეს იქვე მოჰყავს დოკუმენტი, საიდანაც კარგად ჩანს, თუ რა პოლიტიკას ატარებდა რუსეთის მთავრობა საქართველოს მიმართ, როცა აფერხებდა ნადირისა და ვახტანგის პირად შეხვედრას და ამას იმით ხსნიდა, თითქოს ვახტანგს თავისი მოხუცებულობის გამო ძალა აღარ შესწევდა შეესრულებინა ეს დიპლომატიური მისია, ხოლო ბაქარი კი ავადმყოფობის გამო პირადად ვერ ეახლებოდა ნადირს. რამდენად გულწრფელად იწვევდა ნადირი ვახტანგს, ამის თქმა ძნელია, მაგრამ პირდებოდა, რომ იმ შემთხვევაში, თუ ვახტანგი თვითონ ეახლებოდა მას, ქართლის ტახტს დაუმტკიცებდა, თან უვნებლობაში არწმუნებდა, ვფიქრობთ, ვახტანგი არაფერს კარგავდა ესეც რომ ეცადა.

რუსეთიდან ვახტანგს რეალური დახმარების არავითარი იმედი აღარ ჰქონდა, მაგრამ მან ნადირის შემოთავაზებული წინადადება მაინც არ მიიღო. მან ისევ რუსეთის პოლიტიკურ მესვეურთ დაუჯერა. რუსეთს თურქეთთან ურთიერთობის გამწვავების შიში აჩერებ-

¹⁸⁵ Г. Пайчадзе, იქვე, გვ. 154, 158.

და, ამდენად, ფერხდებოდა ვახტანგის დიპლომატიური მოლაპარაკება ირანთან. ძნელია იმის თქმა, თუ რა მოჰყვებოდა ვახტანგ-ბაქარის ჩასვლას ნადირთან და აღდგებოდა თუ არა ქართლის ბაგრატიონთა დინასტია საქართველოში, მაგრამ ერთი კი ცხადი გახდა, რომ მოხუცებული ვახტანგის მრავალგზის მცდელობამ თითქმის უქმად ჩაიარა. ბოლოს კი, მისმა კვლავ წდობამ რუსეთისადმი, სპარსელებისგან საქართველოს სრული დამორჩილება გამოიწვია. ვახტანგისათვის ცხადი უნდა გამხდარიყო, რომ რუსეთის დაპირებები ან მისი მატერიალური მორალური დახმარება მხოლოდ და მხოლოდ იმ გარემოებით განისაზღვრებოდა, თუ რა აწყობდა იმ მომენტში მეფის რუსეთს. მას კი ის აძლევდა ხელს, რომ ყოველთვის მცირე მსხვერპლის გაუღებლად, მოქნილი დიპლომატიით ჯერ თურქეთი და შემდეგ ირანი ჰყოლოდა გარკვეულ დისტანციურ ურთიერთობაში.

1735 წ. აპრილში განჯაში დაიდო საზავო ხელშეკრულება რუსეთსა და ირანს შორის. რესკრიპტის მერვე პარაგრაფი საქართველოს შეეხო. კერძოდ იმ საკითხს, რომ სპარსეთი ცნობდა ვახტანგს ქართლის ტახტის მპყრობელად, მაგრამ ისევ იმ პირობით, თუ ვახტანგი ირანში ეახლებოდა ნადირს. ვიმეორებთ, რომ შაჰისადმი ხლება იმ არსებული ტრადიციის გაგრძელება იქნებოდა, რაც წინა საუკუნეებში ხდებოდა. ირანის სამეფო კარისადმი ელასტიურმა ვასალურმა დამოკიდებულებამ საქართველოს გარკვეული და შედარებითი მშვიდობიანი ცხოვრება მოუტანა. ვანა ვახტანგის ამ ხასიათის პოლიტიკის შედეგი არ იყო, რომ საქართველო ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული აღმავლობის გზას დაადგა. ვახტანგის ლოიალური პოლიტიკის გამომყდავენებამ ირანის მიმართ შესაძლებელი გახადა ქართლის აღორძინება, მოშენება, ქართული სამეურნეო ცხოვრების წინსვლა. ვანა მაშინ არ მოხდა სააღმშენებლო სამუშაოთა გამოცოცხლება, სარეწაოთა დაარსება, ქართული კულტურის აღორძინება, სოციალური ხასიათის ღონისძიებათა ჩატარება? ყოველივე ეს კი იყო ქართლის სახელმწიფოებრივი მოღვაწის ირანთან მშვიდობიანი ვასალურ ურთიერთობათა დამყარების და მოქნილი პოლიტიკის შედეგი. ვახტანგი დაადგა იმ პოზიციას, რომ ისევ რუსეთში დარჩენილიყო და 1735 წ. მაისში, როდესაც განჯის ზავი უკვე დადებული იყო, მაშინვე ასტრახანში ჩავიდა და ოფიციალური წერილი გაუგზავნა დედოფალ ანას, სადაც ატყობინებდა, რომ არც თვითონ აპირებდა ნადირთან ხლებას და არც ბაქარს გზავნიდა¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Г. Пайчадзе, იქვე, გვ. 162.

1736 წ. ირანსა და თურქეთს შორის სეპარატული ზავი დაიდო. გამარჯვებულმა ირანმა ხელთ იგდო ბაქო, დერბენდი, დაღესტანი, მიწები და თერგის მარცხენა სანაპირო. რუსეთმა, როგორც ვნახეთ, ჯერ თურქეთს და შემდეგ სპარსეთს თითქმის უმტკივნეულოდ, ყოველგვარი პრეტენზიების გარეშე, დაუთმო მთელი ამიერკავკასია და მათ შორის საქართველოც. ამრიგად, ვახტანგის იმედები, რომ რუსეთის მეშვეობით სამშობლოს დაიბრუნებდა და საქართველოს აღორძინებდა, სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკურ-კულტურული განვითარებისათვის ბრძოლას გააგრძელებდა, საბოლოოდ განიფანტა.

საქართველოს პოლიტიკოსთა უმრავლესობამ და მათ შორის ვახტანგ VI-მ ალლო ვერ აუღო შექმნილ ვითარებას და ვერ გაითვალისწინა ბოლომდე ის, რომ კასპიისპირეთი და ამიერკავკასია, მათ შორის საქართველო, რომლის მეფე ვახტანგ VI რუსეთის ხელისუფლებას თუმცა ყველაზე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოღვაწედ მიაჩნდა, მხოლოდ დამატება იყო იმ დიპლომატიისა და პოლიტიკისა, რომელსაც რუსები აწარმოებდნენ მახლობელ და შუა აზიაში.

გ. პაიჭაძე წერს: „ქართლის მეფე ცდილობდა „ქართული საკითხი“ დაეკავშირებინა რუსული პოლიტიკისათვის ირანსა და თურქეთთან მიმართებაში ისე, რომ მისგან სარგებლობა მიეღო საქართველოსათვის“¹⁸⁷. მართალია, ეს ასეც იყო. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, საუბედუროდ, ვახტანგის დიპლომატიის ძირითადი შეცდომა რუსეთზე ორიენტაციის აღება და რუსეთთან დაკავშირება კი არ იყო, არამედ ამ ურთიერთობის აშკარა გამოვლენა და პირდაპირი პროტესტული დამოკიდებულება, ჯერ თურქეთისა და შემდეგ ირანის სახელმწიფოებთან, რომელიც მათ გააქტიურებულ აგრესიაში გადაიზარდა და რომელიც ე. წ. „ოსმალთაში“ და „ყიზილბაშობაში“ გამოვლინდა. მართალია, ვახტანგი ყველა ღონეს ხმარობდა, ყველა საშუალებას მიმართავდა, რომ როგორმე საზავო ურთიერთობაში აღმოჩენილიყო ამ სახელმწიფოებთან, მაგრამ მისი დაუფარავი დამოკიდებულება და ერთგულება რუსეთისადმი, ყოველთვის არა მარტო ყურადღებას აძაბვინებდა ოსმალეთს და ირანს, არამედ აქტიური ბრძოლისაკენ უბიძგებდა აღმოსავლელ დამპყრობელთ.

ქართველების რუსეთიდან სამშობლოში ჩამოსვლა, უკან დაბრუნება, შეუწელებელი პროცესი იყო და იგი დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ როგორ წარიმართებოდა საერთაშორისო ვითარება. მარტო ვახ-

187 Г. Пайчадзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 166.

ტანგის პირადი ამალიდან 1726—34 წწ. 177 კაცმა მიაშურა სამშენობლოს. XVIII ს. 30-იანი წლებიდან კი, როდესაც თურქეთის სახელმწიფო პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა და აღორძინებული სპარსეთის სახელმწიფო ახალ გაძლიერებულ პრეტენდენტს ელოდა, მაშინ საქართველოდან რუსეთს 392 კაცმა შეაფარა თავი¹⁸⁸.

როგორც ცნობილია, ქართველები ფულად დახმარებას იღებდნენ რუსეთის კარისაგან. რუსუდან დედოფლის ოჯახს ცალკე ეძლეოდა 2713 მ. ოქროთი და 1728—34 წწ. მისთვის თავი შეუფარებია 36 კაცს, ხოლო სამშობლოში დაბრუნებულა 34 კაცი. რაც შეეხება ბაქარ ბატონიშვილს, იგი 5243 მან. იღებდა და ვახტანგთან შედარებით უფრო დიდი გასამრჯელო ჰქონდა დანიშნული იმის გამო, რომ მას სამხედრო თანამდებობა ეჭირა რუსეთის კარზე — არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტი იყო. გენერლებს — ვახტანგ და ელიზბარ ამილახორებს, ოთარ ჩოლოყაშვილს, ვახტანგ ორბელიანს და ჯავარ ანდრონიკაშვილს ერთად სულ 3826 მან. ეძლეოდა ოქროთი.

როგორც აღვნიშნეთ, 1726—34 წწ. რუსეთში სულ 392 კაცი გადასულა, ხოლო უკან 177 კაცი დაბრუნებულა, სამწუხაროდ, ეს უკანასკნელი რიცხვი თითქმის ნახევარია იმ ლტოლვილთა, რომელნიც უცხო მიწას აფარებდა თავს, იმის იმედით, რომ იქ მფარველი ეყოლებოდა ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის და იმ მოწინავე ადამიანების სახით, რომელნიც წლების განმავლობაში უცხო ქვეყანას იყვნენ შეხიზნულნი და სამშობლოში დაბრუნებას ვერ ახერხებდნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულმა კოლონიამ ვახტანგ VI-ის მეთაურობით რუსეთში მასზე დაკისრებული პოლიტიკური მისია ბოლომდე ვერ შეასრულა, მან მაინც გასწია დიდი კულტურული მოღვაწეობა უცხო მიწა-წყალზე, მაგრამ, როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, საქმე ის იყო, რომ „საქართველოს ნიადაგს მოწყვეტილი მოსკოვის კოლონია მშობლიურ კულტურულ მოღვაწეთა ახალ თაობასაც არ ქმნიდა“¹⁸⁹.

ვახტანგ VI ასტრახანში დარჩა, რუსული ქვეშევრდომობა არ მიიღო, როცა 1735 წ. „ოსმალთა“ უფრო მძიმე „ყიზილბაშობამ“ შეცვალა. 1737 წ. ასტრახანში სული დალია ქართლის მეფემ და თავისი განუხორციელებელი ოცნებები თან გაიყოლა.

1. ამრიგად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ვახტანგ VI-ის მიერ კომპრომისული პოლიტიკის პირობების დარღვევამ ირანის იმპერიის მიმართ, ფორმალურად მაჰმადიანობის მიუღებლობამ და 1712—1719 წლებში

¹⁸⁸ ბ. ი. ფ. H, № 3078, გვ. 29—35.

¹⁸⁹ ნ. ბერძენიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა, საქ. ისტ. საკითხები, ტ. II, 1965, გვ. 195.

ირანის ტყვეობაში დარჩენამ მძიმე შედეგები მოუტანა საქართველოს. ის დიდი ეკონომიკური, კულტურული და სოციალური ძვრებების დასაწყისად უდიდესი გავლენა მოახდინეს 1703—1712 წლებში ვახტანგ VI-ის მიერ ჩატარებულმა ღონისძიებებმა, შეფერხდა. აღორძინების გზაზე დამდგარმა ქვეყანამ უკან დაიხია.

2. საფრანგეთ-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობა თავიდანვე განწირული იყო, იმ საერთაშორისო ვითარებათა გამო, რომელიც იქმნებოდა, საფრანგეთისათვის, ერთი მხრივ, ირან-თურქეთთან დამოკიდებულებაში და, მეორე მხრივ, ინგლის-პოლანდია-პორტუგალიასთან მიმართებაში. ქართველმა პოლიტიკოსებმა ვახტანგ VI-ის მეთაურობით ეს მომენტი ბოლომდე ვერ გაითვალისწინეს.

3. ვახტანგ VI-ის ირანში ყოფნის დროს (1712—1719 წწ.), მის მიერ რუსეთთან ურთიერთობის დამყარების ცდები ირან-თურქეთის დიპლომატიისათვის უცნობი არ იყო. 1719 წ. გამაჰმადიანებული ვახტანგ VI ოფიციალურად ამიერკავკასიის ხალხთა გაერთიანების საქმეს სათავეში ჩაუდგა და ლეკი აბრაგების წინააღმდეგ ბრძოლების მეთაურობაც იკისრა. მაგრამ ვახტანგმა სწორად დასახული მიზანი ბოლომდე ვერ მიიყვანა. მან მაჰმადიან სახანოებზე დაყრდნობით, ვერც ლეკ აბრაგთა შემოსევები აიცილია თავიდან და ვერც ირანის ვასალური დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლდა. ვახტანგ VI-მ რუსეთს საიმპერატორო კარის დახმარების იმედით მოშალა ეს ღონისძიება. რუსეთის ხელისუფლება, რამდენადაც თვითონ იყო დაინტერესებული თავისი ქვეყნის სამხრეთის სამხედრო ხაზის გამაგრებითა და სავაჭრო პუნქტების ხელში ჩაგდებათ, საქართველოსაც სამხედრო დახმარებას ჰპირდებოდა.

ვფიქრობთ, ვახტანგ VI-ის გამოაშკარავებულმა დიპლომატიურმა რუსულმა ორიენტაციამ და ლეკთა თარეშის გაძლიერებამ, შინაფეოდალურმა შეუწყობლობამ ბრძოლებმა შექმნა წინაპირობა იმისათვის, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში იმდროინდელი სახელმწიფოებრივი (ეკონომიკური, კულტურული და სოციალური) წყობა ორი ათეული წლით მოშლილიყო. საქართველოში ჯერ „ოსმალობა“ და მერე „ყიზილბაშობა“ დამკვიდრდა. ამ დროს კი თურქეთიც და ირანიც, თავის მხრივ, ვახტანგ VI-თან შეთანხმებაზე მიდიოდნენ.

4. გაწბილებულმა ვახტანგ VI-მ 1724 წ. ივლისში სამშობლო დატოვა და 1200 კაცით რუსეთს გადავიდა. მთელმა ქართულმა მოწინავე, პროგრესული საზოგადოების ნაწილმა დასტოვა სამშობლო იმ იმედით, რომ მეფის რუსეთი დაეხმარებოდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენაში. ვახტანგ VI-ის თაობამ ქართული სახელმწიფოებრიობა ვერ აღადგინა და ქვეყანა გავერანდა. რუსეთის ხელისუფ-

ლებამ ხელი არ შეუწყო მასთან მყოფ ვახტანგ VI-ს, რათა 1726, 1728 და 1734 წლებში ირანთან მოლაპარაკება ეწარმოებინა. ვახტანგ VI-მ არ მიიღო რუსული ქვეშევრდომობა და რუსეთის იმპერიის ცენტრიდან ასტრახანში გადავიდა.

1737 წ. გარდაცვლილი ქართლის მეფის ნეშტი ასტრახანის ცივამ მიწამ მიიბარა.

ვახტანგ VI-ს პოლიტიკური ჩანაფიქრი აუხდენელი დარჩა.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

მეორე თავი

ვახტანგ VI-ის დროინდელი ქართლის მოხელეთა საკითხისათვის

„დასტურლამალის“, ვახტანგის კანონების კოდექსისა და დოკუმენტური მასალის შესწავლის საფუძველზე სრულიად ნათლად გამოჩნდა, რომ ვახტანგ VI-ის თაოსნობით 1704—8 წწ. ქართლში ჩატარდა უზარმაზარი საკოდიფიკაციო სამუშაო, რომელსაც სახელმწიფო მექანიზმი წესრიგში უნდა მოეყვანა¹. უნდა მომხდარიყო თანამდებობრივი რეგლამენტაცია, დადგენილიყო ყველა მოხელის უფლება-მოვალეობანი, მოწესრიგებულიყო საგადასახადო-ფინანსური სისტემა, დარგობრივად განაწილებულიყო სახელმწიფო უწყებანი და დანაწილებულიყო ეს დარგები სამოხელეო ფუნქციების განსაზღვრით. ამ საკოდიფიკაციო სამუშაოთა შედეგად ყველა თანამდებობას თავისი მოქმედების კანონი და წესდება დაუმკვიდრდა. რაც შეეხება იმ ფაქტს, თუ რა მიმართებაში იყო ვახტანგის მეთაურობით შედგენილი „დასტურლამალი“ და ვახტანგის კანონების კოდექსი პრაქტიკულად რეალურ ვითარებასთან და როგორი ხასიათის შედეგი გამოიღო ამ კანონმდებლობამ, ამაზე ერთგვარად პასუხს გვაძლევს დოკუმენტური მასალა, აქტიური მოქმედი სამართლის ძეგლები, რომელნიც ბრძანებების, არზებების, ბოძების, ნასყიდობის თუ წყალობის წიგნების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. მაინც დგება საკითხი, იყო თუ არა ზედმიწევნით და გარკვეული სიზუსტით განხორციელებული „დასტურლამალი“ და ვახტანგის კანონების კოდექსის მიხედვით სახელმწიფო წყობის დადგენილი ნორმები. ჩვენ შევეცადეთ ამ კუთხითაც გვეწარმოებინა დაკვირვებანი, წარმოგვეჩინა XVIII ს. I მეოთხედის მოხელეთა, თანამდებობის პირთა თუ პერსონაჟთა სახელები, რომელ-

1 ი. ვ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. I; ი. ვ. სურგულაძე, ნარკვევები სახელმწ. და სამართ. ისტ., 1952 წ.; ვ. გაბაშვილი, „დარბაზის რიგის მოხელენი“ „დასტურლამალის“ მიხ., ენიმ-კის მ-ზე, XIII, 1943 წ.; მისივე, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII ს. თბ., 1958, გვ. 366—375; III. Месхия, Города и городской строй, Тбилиси, 1957; ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963., გ. ჯ ა მ ბ უ რ ი ა, საქ. ისტორ. ნარკვევები, 1973, ტ. IV, გვ. 232—37.

თა არსებობა სპეციალურ ლიტერატურაში აქამდე ცნობილი არ ყოფილა. ვახტანგ VI-მ როდესაც სახელმწიფო სამართლის წიგნის შედგენა და სახელმწიფო კოდექსად ჩამოყალიბება მოინდომა, მან მისი კარისკაცი და სახელმწიფო თანამდებობის პირნი, ან სახელმწიფო მოხელენი კი არ მოიწვია, არამედ გავლენიანი ფეოდალები, სათავადო სახლის მეთაურნი და მაღალი სასულიერო პირნი: დომენტი კათალიკოსი, არაგვის ერისთავის შვილი მთავარეპისკოპოსი გრიგოლ, მიტროპოლიტ-ეპისკოპოს-წინამძღვრები, მუხრანის ბატონი ერეკლე, არაგვის ერისთავი გიორგი, ქსნის ერისთავი დავით, სარდალი ლუარსაბ ორბელიშვილი, ავთანდილ ამილახორი, ერასტი ორბელიშვილი და სხვები².

ეს ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ XVIII ს. დასაწყისისათვის ქართლის სამეფოს ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისათვის, კერძოდ სამოხელეო აპარატის გაძლიერებისათვის, ეს მხოლოდ წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო, რომ ფაქტიურად სახელმწიფოს მართვა ხდებოდა არა სამეფო კარის მიერ დანიშნულ მოხელეთაგან, არამედ იმ თავადების ანუ, „დარბაზ-ბატონების“ საშუალებით, რომლებმაც ფეოდალური სახელმწიფო XVIII საუკუნემდე მოიტანეს. „დასტურლამალისა“ და ვახტანგის სამართლის კანონების შედგენა ამ გადადგმული ნაბიჯის რეალიზაცია იყო. როგორც ცნობილია, ყველა დიდი და მნიშვნელოვანი სახელო მაინც ისევ და ისევ საფეოდალო სახლების ხელთ მოექცა. სახელმწიფო თანამდებობანი მემკვიდრეობით კვლავ საფეოდალო სახლებმა დაიმტკიცეს და მთელი სამოხელეო აპარატი გავლენიან თავადთა სამმართველო ასპარეზად იქცა. ამიტომაც საქართველო XVIII ს. პირველ მეოთხედში რჩებოდა ბატონყმურ-თავადური დაქსაქსულობის ნიადაგზე დამკვიდრებულ სახელმწიფოდ და ვერ მოხერხდა ხელისუფლების სრული ცენტრალიზაცია.

როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნის დასაწყისში, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში, ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლას წინ ეღობებოდა საგარეო პოლიტიკური ფაქტორი — ირან-თურქეთისადმი მორჩილება და ლეკთა თარეში, აგრეთვე გაძლიერებულ სათავადო სახლთა მუდმივი ქიშპი და მათი სამეფო კარისადმი დაპირისპირება. ორივე ეს ფაქტორი უწყობდა ხელს ქვეყნის მეურნეობის დაქვეითებას, სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა განუვითარებლობას და აძლიერებდა კლასობრივ წინააღმდეგობათა გამწვავებას თავადებსა და ყმა-გლეხებს შორის. თავის მხრივ კი, ყოველივე ეს აძნელებდა ძველი ფეოდალური სამოხელეო აპარატის, ახალი ბიუროკრატიული აპარატით შეცვლას.

2 „სამართალი ვახტანგ VI-ისა“, ი. დოლიძის გამოცემა, 1981, გვ. 175.

XVIII ს. პირველი მეოთხედისათვის ქართლის სამეფო ხელისუფლებას ვერ მიეცა საშუალება, აზნაურობას დაყრდნობოთ ვადო-საფეოდალო სახლები დაემცრო და მათი გავლენა ქვეყნის მართვის საქმეში შეენელებინა. სათავადო სახლებმა კვლავ შეინარჩუნეს მემკვიდრეობით მიღებული მსხვილი თანამდებობანი და ქვეყნის მართვაში კვლავ აქტიური როლი დაიმკვიდრეს.

მართალია, „დასტურლამალის“ მიხედვით საკოდიფიკაციო საქმიანობა ნიშნავდა ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლის გაძლიერებას, ცენტრალური სამოხელეო აპარატის გაზრდას, სამოხელეო ფუნქციათა განსაზღვრასა და თანამდებობათა გარკვეულ რიცხობრივ ზრდას, განსაკუთრებით დაბალი რანგის მოხელეთა (მოურავების, მამასახლისების, მდივნების) ფუნქციათა გაფართოებას, მაგრამ ნიშნდობლივია, რომ არ ხერხდებოდა არამემკვიდრეობით მოხელეთა დაწინაურება და მათი რიცხობრივი ზრდა, რომელთაც თავისი პირადი ღირსებებით უნდა მიეღწიათ გარკვეული თანამდებობრივი აღზევებისათვის (თუ არ გავითვალისწინებთ გამონაკლისებს).

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში სრულიად ცხადად ჩანს, რომ სამოხელეო დაწინაურება ხდებოდა მხოლოდ და მხოლოდ სოციალურ საფუძვლებზე. ამა თუ იმ სათავადო სახლის მეთაურები (ერისთავები, ორბელიანები, ყაფლანიშვილები, ბარათაშვილები, ამილახვრები) სამემკვიდრეოდ იტოვებდნენ ქვეყნის მაღალი თანამდებობის მოპოვების უფლებას. იგივე მომენტი შეინიშნება აზნაურთა ფენაში. მემკვიდრეობით მიღებულ მოხელეობას მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია ჰქონდა. ამრიგად, XVIII ს. პირველ მეოთხედში არ გახდა შესაძლებელი თანამდებობათა დანაწილება პირადი ღირსებისა და ნიჭის მიხედვით, რაც ნაწილობრივ, პეტრე I-ის დროინდელი რუსეთის და მით უმეტეს, ევროპის ქვეყნებისათვის დამახასიათებელი ფაქტი იყო.³

აღსანიშნავია ისიც, რომ XVIII ს. I მეოთხედისათვის ქართლის ცენტრალურმა ხელისუფლებამ ვერ მოახერხა სამოხელეო აპარატის დაქვემდებარება იმის გამოც, რომ ვერ გახდა შესაძლებელი მოხელეთა მუდმივი ფულადი ჯამაგირის დანიშვნა. ვერ მოხდა მოხელეთა ფეოდალურ-ნატურალური გამოსაღების მთლიანად ფულადი ჯამაგირით შეცვლა, რამაც, ცხადია, ხელი შეუშალა მოხელეთა სრულ დამორჩილებას ცენტრალური ხელისუფლებისადმი. ეს ფაქტი ისევ და ისევ აიხსნება სასაქონლო მეურნეობის განუვითარებლობით და ფეოდალური ნატურალური რენტის ბატონობით ქვეყნის შიგნით, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, განპირობებული იყო საგარეო ფაქტორით.

³ М. Богословский, Абсолютная реформа Петра Великого, 1902 г.; И. Кореев, Западно-Европейская монархия XVI—XVIII вв.; С. Троицкий, Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в.

ქართლი ამ დროს ირანის „ვალად“, მის ვასალურ ქვეყნად ითვლებოდა. ვინაიდან, ყველა ზემოჩამოთვლილი პირობა ძალაში რჩებოდა, ქვეყანა ისევ ფეოდალურ-თავადურ ნიადაგზე განაგრძობდა არსებობას, ქართლში ვერ მოიკიდა ფეხი ადგილობრივმა ბიუროკრატამ.

მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლი ირანის დაქვემდებარებულ ე. წ. „ვალის“ ქვეყანას წარმოადგენდა და, ამდენად, არსებულ სახელმწიფო პოლიტიკურ ინსტიტუტებს უცხო გავლენა უნდა განეცადა, ისინი მაინც ქართულ, ეროვნულ, ფეოდალურ-საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ პირობებში იყვნენ წარმოშობილი და ქართულ სახელმწიფოებრივ წყობას განასახიერებდნენ⁴. ეს აისახა ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის სხვა საკოდიფიკაციო ხასიათის სამუშაოების განხორციელებაშიც. მაშინ, როდესაც დაისვა საკითხი სამართლის წიგნის შედგენისა, ვახტანგ VI ძირითადად ადგილობრივ, ეროვნულ ნიადაგზე წარმოშობილ სამართლის ძეგლებს დაეყრდნო. მან მის მიერ შემუშავებული „სამართალი ბატონიშვილისა“ ააგო ქართული, ჩვეულებით-ადათობრივი სამართლის და მართლმსაჯულების საფუძველზე, იმ პროცესუალური სამართლის ამსახველი მასალის გამოყენებით, რომელიც განჩინებებისა და გარიგების წიგნების სახით იყო შემორჩენილი. ვახტანგის სამართლის ნორმებმა კანონის სავალდებულო ძალა მოიპოვეს და მოქმედნი გახდნენ, როგორც მთელ აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში⁵. უფრო მეტიც, ამ კანონებმა ერეკლე II-ის მოღვაწეობის ხანაშიც იარსებეს და თითქმის მთელი პროცესუალური სამართლის წარმოება ვახტანგის კანონების საფუძველზე წარიმართა⁶.

ქართულ ისტორიულ წყაროებსა და სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ „დასტურლამალის“ მიხედვით გამოიკვეთა ორი ტიპის მოხელეები: ცენტრალური ხელისუფლების მოხელენი, ანუ „დარბაზის რიგის გამრიგენი“ და ადგილობრივი მმართველობის თანამდებობის პირნი — „საქვეყნო გამრიგენი“⁷.

მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ VI-ის თაოსნობით შედგენილი „დასტურლამალი“ ხელჯონიანი, ე. ი. საპოლიციო აპარატის მოხელე-

4 ე. გაბაშვილი, სპარსული დასტურლამალი, თსუ შრომები, XXXV, გვ. 191—192; მისივე, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII სს., თბ., 1958, გვ. 370.

5 ი. დოლიძე, სამართალი ვახტანგ VI-ისა, 1981, გვ. 40, 41; თ. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966, გვ. 115—118.

6 მ. ქიქოძე, დამამტკიცებელ საბუთთა ისტორიისათვის გვიანფეოდალურ საქართველოში. საქ. სახ. მუზეუმის მ-ბე, ტ. XX, 1959.

7 ე. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII სს.; ი. სურგულაძე, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII ს.; სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, 1952, გვ. 155, 384.

ებთა მოვალეობათა დადგენით იწყება, თავისი მნიშვნელობით და თანამდებობის რეალური უფლებებით მას წინ უსწრებს მმართველობის ადმინისტრაციულ-სამეურნეო-საფინანსო უწყება, რომელსაც სახლთუხუცესი განაგებდა. ეს ანგარიშგასაწევი ფაქტია დეცენტრალიზებული სახელმწიფოს დახასიათებისათვის.

ამრიგად, „დარბაზის რიგის“ მოხელეთა შორის XVIII ს. I შეთხედში, ვახტანგ VI-ის მეფობის დროს უპირველესი მოხელე სახლთუხუცესი იყო. ვახტანგის ჯანიშინობის დროს სამეფო სახლთუხუცესები არიან არაგვის ერისთავი გიორგი და ლუარსაბ ორბელიანები. ლუარსაბ ორბელიანს სამეფო სახლთუხუცესობასთან ერთად ქართლის ადგილობრივი მოხელის სარდლობაც ეკისრა⁸.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში სადედოფლო სახლთუხუცესთაგან ცნობილია არაგვის ერისთავი თეიმურაზი⁹, ხოლო ევდემოზ კათალიკოსს ჰყავს თავისი სახლთუხუცესი ქაიხოსრო. დომენტი კათალიკოსის დროს კი ჩანან ცნობილი გვარის წარმომადგენლები, პოლიტიკური მოღვაწენი პაპუა, რევაზ და ამილბარ მაღალაძენი¹⁰. მაღალაძენი თავისი დიდი ქონებრივი, მატერიალური და სწორედ მოხელეობრივი ძლიერების საფუძველზე ახერხებენ თავადიშვილებისაგანაც ყმა-მამულის შექმნას¹¹. მაგ., ამილბარ მაღალაძე მცხეთის საკათალიკოსო კათედრის სახლთუხუცესობასთან ერთად თრიალეთის სოფლების მოურავობას მოიპოვებს, ხოლო მოგვიანებით ზერტის მოურავობას იმტკიცებს¹². აღსანიშნავია, რომ ამილბარ მაღალაძე საუფროსოდ იმკვიდრებს მდივან-მორღობასაც: „უკეთუ ერთმანეთში (სახლისკაცებში) ყმისა თუ სახლობის ბარათი შემორჩენოდათ, წიგნით ამით გაგვიცუდებიაო“¹³, — დებს შეთანხმებას თავის სახლისკაცებთან ამილბარ მაღალაძე. აქედან კარგად ჩანს, თუ რამდენად სოციალურად ყმა-მამულის ფლობის იდენტურია მოხელეობა გვიანფეოდალურ საქართველოში.

ამ პერიოდში ვხვდებით, აგრეთვე, მთავარეპისკოპოსის სახლთუხუცესს იობას. ანგარიშგასაწევია ის გარემოებაც, რომ ფეოდალური ქართლისათვის და აგრეთვე ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობისათვის დამახასიათებელი იყო სათავადოთა სახლთუხუცესობის არსებობა; ციცი-

⁸ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Hd, № 1813; ფ. Sd, № 772 ფ. Hd, № 2678.
⁹ იქვე, ფ. Hd, № 772; ფ. Hd, № 9745; ფ. Sd, № 680.
¹⁰ საქ. სოც. ისტ. ტ. I, № 259 262, 264; ხ. ი. ფ. Hd, № 9681; ფ. Ad. № 1843; 1815; ფ. Hd, № 968; სამართ. ძეგ. ტ. IV, № 164.
¹¹ ხ. ი. ფ. Hd, № 9687.
¹² იქვე, ფ. Hd, № 1774, № 1670.
¹³ ცისი, ფ. 1448, № 5577.

შვილების — კობიაშვილების, ჯავახიშვილების — კარიჭაშვილების, ამილახვრიშვილების — ქარუმიძეების და ნახუცრიშვილების, მუხრანბატონების, ზედგენიძეების და სხვა¹⁴. მუხრანბატონების სახლთუხუცესი დემეტრე ზედგენიძე იღებს დამატებით ციხისძირის, შიოსუბნის და მისაქციელის მოურავობას¹⁵. დემეტრე თავის სამოხელეო უფლებებს იმტკიცებს „სახელოების დამკვიდრების წიგნით“, სადაც ვკითხულობთ: „ეგ (სახელო) შენ გქონებოდა და შენის სახლისკაცების გაყრაშიც შენ გამოგყოლებოდა და ამ სახელოებთან ხელი არა ვისა აქვსო“¹⁶.

ამრიგად, „დასტურლამალის“ მიხედვით დაკანონებული სახლთუხუცესის თანამდებობრივი რეგლამენტაცია პრაქტიკულად ზედმიწევნით და სიზუსტით არ ხორციელდება. ერთი მოხელეობრივი უფლება იძლეოდა საშუალებას მეორე თანამდებობრივი ფუნქცია განხორციელებინა.

ამრიგად, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში, როდესაც „დასტურლამალი“ დგებოდა, სახლთუხუცესობა მემკვიდრეობითი თანამდებობა იყო, ხოლო ზოგადად მაინც არ იფარგლებოდა ერთი გარკვეული რეგლამენტაციით. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ „დარბაზის რიგის გამრიგე“ — უპირველესი მოხელე — სახლთუხუცესი სხვა სახელოს, ადგილობრივი მმართველობის მოხელის ე. წ. „საქვეყნო გამრიგის“ ფუნქციას იერთებს.

როგორც ვნახეთ, XVIII ს. I ათეულის მოღვაწე სამეფო სახლთუხუცესი ლუარსაბ ორბელიანი ერთდროულად ქართლში სარდლობას ეწევა, ასევე დომენტი კათალიკოსის სახლთუხუცესები — მაღალაძენიც სარდლობას კისრულობენ, ხოლო მუხრან-ბატონის სახლთუხუცესი დემეტრე ზედგენიძე ქართლის სოფლების მოურავობასაც ასრულებს.

ამრიგად, „დასტურლამალში“ დაცულ, გამოკვეთილ სამოხელეო ნორმებში და დღევანდელ ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებული ორი განსხვავებული მმართველობის — ცენტრალურ აპარატსა და მმართველობის ადგილობრივ აპარატს შორის სამოხელეო მკვეთრი ზღვარი შერყეულია.

სახლთუხუცესის უპირველეს დაქვემდებარებულ მოხელედ მიჩნეულია ნაზირი, რომელიც ლიტერატურაში სამ სახელწოდებას ატარებს: სალაროს, ქარხნის და ჩარფა ნაზირის¹⁷. ნაზირებს უშუალოდ

14 საქ. სიძ. ტ. II, № 401; ხ. ი. ფ. Qd, № 2196; საქ. სიძ. ტ. II, № 247; ხ. ი. ფ. Hd, № 2175; ფ. Qd, № 334.

15 ხ. ი. ფ. Hd, № 214.

16 იქვე, ფ. Qd, № 1457, ცსია, ფ. 1448, № 829.

17 ც. ვ. ს. უ რ გ უ ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 183.

სახელმწიფო გადასახადების დროული აკრეფა ევალეზობათ, ხოლო ნაზირთა ასეთი დანაწევრება XVIII ს. I მეოთხედის დოკუმენტურ მასალაში არ გვხვდება. ჩვენ ვხვდებით ოთარ და ედიშერ ნაზირებს¹⁸. ედიშერ ნაზირი შალიკაშვილია¹⁹, რომელიც ნაზირობასთან ერთად „ტაშირის ჰაიდარბეგის მემალობას და გულთაფის სოფლების“ მოურავობას ეწევა²⁰. ასევე ოთარ ნაზირი მდივნობას კისრულობს²¹. სამეფო ნაზირების გარდა, ვახტანგის მოღვაწეობის დროს ჩანან თავადიშვილთა — ორბელიანთა ნაზირები — ფარემუზა და დიმიტრი²² და სარდლის ნაზირი თაყა²³. ნაზირები, გარდა თავისი ძირითადი ვალდებულებებისა, მოსამართლეობასაც ეწეოდნენ²⁴.

ამრიგად, ნაზირობა მოქმედი იურიდიული დოკუმენტების მიხედვით სამეფო, სათავადო სახლის და ზოგჯერ სასარდლოს თანამდებობაა და გარკვეულ შემთხვევაში, დამატებით სხვა სამეურნეო ფუნქციის მატარებელიცაა. მას მემალობა, მეღალობა, მოურავობა, მდივნობა და ერბოსმკრეფელობა აკისრია, რაც გვაფიქრებინებს, რომ „დარბაზის რიგის მოხელეთა“ და „საქვეყნო გამრიგე“ მოხელეთა ფუნქციების თანხედრობა შესაძლებელი ხდება.

ცნობილია, რომ სახლთუხუცესის საუწყებოში შემავალი მოლარეთუხუცესები სამეფო კარზე მოღვაწეობდნენ, მათგან ცნობილია მანუჩარ ორბელიძე, ასლანბეგიშვილი, სეხნია ჩხეიძე და მხეჭაბუკ ორბელიანი.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდს ემთხვევა კათალიკოსის ცნობილი მოლარეთუხუცესი პაპუნა დოჭიძე, რომლის ბედის გადაწყვეტაში თვითონ ვახტანგ VI-ს დიდი მონაწილეობა მიუღია და იგი დომენტი კათალიკოსისათვის უახლესია, რომლის კარზე გაზრდილა და დიდძალი ქონება დაუგროვებია²⁵. მას საკათალიკოსო მოლარეთუხუცესობის გარდა სოფ. აშენდის ნაცვლობა და მეღალეობაც მოუპოვებია²⁶.

ანალოგიურად ზემოჩამოთვლილი მოხელეებისა, ვახტანგ VI-ის დროს მოლარეთუხუცესობა სათავადო სახლის მეთაურებსაც ჰქო-

18 ხ. ო. ფ. Sd, № 58, 769; ფ. Hd, № 201, 549; სოც. ისტ. I. 151.
 19 ცსია. ფ. 1450, დ. 37,22.
 20 ხ. ო. ფ. Hd, № 2143.
 21 დოკ. სოც. ისტ. I, № 158; ხ. ო. ფ. Hd, № 8541.
 22 ხ. ო. ფ. Hd, № 457; საქ. სიძე. II, № 200; სოც. ისტ. I, № 151.
 23 ცსია. ფ. 1448, № 2840.
 24 ხ. ო. ფ. Ad, № 1647; ფ. Hd, № 465, ფ. Sd, № 777, 619, 797.
 25 ხ. ო. ფ. Ad, № 1575, 1589, 1603, 1698, 1699, 1731.
 26 იქვე, ფ. Ad, № 1652.

ნიათ — არავის ერისთავებს, ორბელიანებს, ჯავახიშვილებს და ავალიშვილებს²⁷.

სახლთუხუცესის სახელოში შემავალი მუშრები და თავლიდარები, რომელნიც სალაროს აღმწერლობას და ანგარიშის მწარმოებლობას ეწეოდნენ, სინამდვილეში დამატებით ხხვა ფუნქციასაც ასრულებდნენ²⁸. მათ ზოგჯერ თარხან გლეხთა რაოდენობის განსაზღვრა ეკისრებოდა და საბოლიციო მსახურის ფუნქციის შესრულებას ავალბებდნენ²⁹.

არც „დასტურლამალში“ და არც სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილი არ არის ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში მეითართა-მეფის პირად ხელშინაურთა სახელები. საბუთებში კი ამ დროისათვის გვხვდება მანუჩარ ანდრონიკაშვილი და უფრო მოგვიანებით მისი ვაჟი ზაზა³⁰.

სახლთუხუცესის სახელოში შემავალი თუშმალი — სასახლის სამზარეულოს მოსამსახურე, ამ დროისათვის ზალინა დონდორაშვილია, რომელსაც თავის ძირითად ვალდებულებასთან ერთად ტაშირის ჰაიდარბეგის ხეობის მეღალობა და ხასადრობა ჰქონდა ბოძებული³¹.

„დასტურლამალის“ მიხედვით, სახლთუხუცესის დაქვემდებარებული მოხელე ფარეშთუხუცესი და ფარეშები სამეფო კარის შინაგანი ცხოვრების თანაზიარნი იყვნენ და ისინი ისტორიულ დოკუმენტებში გვხვდებიან³². ანალოგიურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე ყალიონყორჩების, აუშტრებისა (სანოვავის მეურვე) და მეღვინეთუხუცესის შემთხვევაშიც. ისინი მოქმედ მოხელეებად ჩანან³³.

აღსანიშნავია, რომ „დასტურლამალში“ ჩამოთვლილ სამეფო მერიქიფეებს შორის, დოკუმენტებში ვხვდებით მერიქიფე ბეჟან ნახუცრიშვილს, სავანელ ამირხანას და გიორგი რუსიშვილს, რომელნიც ვახტანგ VI-ის დას ანუკას რგებია მზითვად³⁴. რაც შეეხება ზურაბ მერიქიფეს, იგი გერმანოზიშვილების მოხელედ ჩანს³⁵. იყო შემთხვევები, რომ მერიქიფენი, გარდა ღვინის ჩამოსხმისა, იურიდიულ დოკუმენტებსაც აფორმებდნენ³⁶. ამ შემთხვევაშიც მოხელის ერთი სახის

27 ხ. ი. ფ. Hd, № 1833; ფ. Sd, 772; საქ. სოდ. II, 228, 248.

28 ივ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 193.

29 ხ. ი. ფ. Hd, 1992, 49; ფ. Qd, № 963.

30 იქვე, ფ. Hd, № 14387; ფ. Sd, № 636.

31 ცსია, ფ. 1450, დ. 37, № 229.

32 ხ. ი. ფ. Sd, № 670; ცსია, ფ. 1448, № 5455.

33 იქვე, ფ. Hd, № 2013, № 6363; ცსია, ფ. 1450, დ. 18, № 106, 698.

34 იქვე, ფ. Ad, № 145.

35 იქვე, ფ. ფ. Hd, № 2448; საქ. სოდ. ტ. III, № 518.

36 იქვე, ფ. Hd, № 2493.

თანამდებობის ფლობა აღწევდა საშუალებას მეორე სახის მფლობელებსა და ეკისრა. ასევე სახლთუხუცესის სახელოს დაქვემდებარებული მე-ჯინიბეთუხუცესნი რატიშვილები ყაიყულის შანაზარასოფლის და ველისსოფლის მოურავობას იღებდნენ.

საინტერესოა, რომ სახლთუხუცესის სახელოში შემავალი ბაზიერთუხუცესნი ჩვენგან მოძიებულ დოკუმენტებში ძირითადად თავადიშვილთა წარმომავლობისა იყვნენ — მაგ.: ოთარ ორბელიშვილი, ავთანდილ ერისთავი და ზაზა ციციშვილი. ვახტანგ IV-ის მოღვაწეობის პერიოდში ისინი ბაზიერთუხუცესის თანამდებობას ასრულებდნენ³⁷.

სახლთუხუცესის უწყებაში შემავალი მოხელე ფეშქაშნივისი, რომელიც საქართველოდან გაგზავნილი საქონლის თადარიგს აწარმოებდა და აგრეთვე სპარსულ ძღვენებს ანაწილებდა დანიშნულები-სამებრ, ძირითადად საგარეო საქმეთა პრაქტიკული მომწესრიგებელი იყო³⁸. ფეშქაშნივისი ჩილდაშვილი ვახტანგის ჯანიშინობის დროს ქართლში შემოსული ფეშქაშიდან გასამრჯელოს ერთ მესამედს იღებდა³⁹. ვხვდებით ამავე პერიოდში ფეშქაშნივის ქაიხოსროს, რომელიც „საქართველოს ხელმწიფის მეითრისშვილადაა“ მოხსენიებული⁴⁰. „დასტურლამალის“ ფეშქაშნივისის ფულად გასამრჯელოს სამართლის ამ მუხლის შემდგენელნი პირდაპირ „ჯამაგირს“ უწოდებენ, მაგრამ არ საზღვრავენ მის ოდენობას.

დარბაზის რიგის მოხელე ვამრიგეთა შორის სპეციალურ ლიტერატურაში ერთ-ერთ მთავარ სახელოდ აღიარებულია ეშიკალასბაში. როგორც ვ. გაბაშვილი აღნიშნავს, „ეშიკალასბაში იმოდენა მნიშვნელობის მოხელე იყო, რომ „დასტურლამალი“, „ხელჯოხიანთა“, ე. ი. საპოლიციო მოხელეთა „კარით“ და მათი დახასიათებით იხსენიება“⁴¹.

მართალია, „დასტურლამალი“, როგორც სახელმწიფო საკანონმდებლო ძეგლი, საპოლიციო დარგის — ეშიკალასბაშის სამოხელეო ნორმათა დადგენით და აღწერით დაიწყო⁴² და ეშიკალასბაში უპირველესი მოხელე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ყველა ფუნქციითა რეალური გათვალისწინებით, მასზე მაღლა მაინც სახლთუხუცესი ჩანს. თვითონ „დასტურლამალშივე“ თანამდებობის პირთა ჩამოთვლისას პირველად სახლთუხუცესები, შემდეგ მდივანბეგი და მერე ეშიკალას-

37 საქ. სიძ. III, № 401; დოკ. საქ. სრც. 1, 270; ხ. ი. ფ. Sd, № 117.
 38 ი. ვ. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208.
 39 ცსია. ფ. 14448, № 100.
 40 საქ. სოც. ისტ., I, № 186.
 41 ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85.
 42 დასტურლამალი, გვ. 477.

ბაში მოჰყვება. იგივე სურათია ისტორიულ დოკუმენტებში⁴³. ემიკალასბაში კალასბაშს წინ უსწრებს სახთლუხუცესი და მდივანბეგიც კი.

ეს ეგრეთწოდებული „ხელჯობიანი“ მოხელე საპოლიციო ფუნქციებს ასრულებდა და ითვლებოდა ცენტრალური ხელისუფლების აღმასრულებელი თანამდებობის პირად. „დასტურლამალის“ პირველსავე სტრიქონებში ვკითხულობთ, რომ ვახტანგის განმგებლობის დროს ორი ემიკალასბაში არსებულა: ზურაბ არაგვის ერისთავი და ზურაბ ამილახორიშვილი⁴⁴.

„დასტურლამალისავე“ მონაცემების მიხედვით, ემიკალასბაშის კომპეტენციაში შედიოდა ფართო უფლებრივ-სამსახურებრივი ვალდებულებანი, ფართო, ე. ი. საერთო სახელმწიფოებრივი უფლებების განხორციელება მთელ სამეფოში და ვიწრო ე. წ. სამეფო სახლის — სასახლის მოვლა-პატრონობა. ემიკალასბაშს ებარა აგრეთვე საიასაულლო-საგამომძიებლო საქმის წარმოებაც. მაგრამ ანგარიშგასაწევია, რომ ცენტრალური ხელისუფლების მიერ შედგენილი „დასტურლამალი“ აღგენდა, რომ საქმის ძიება და სამართლის წარმოება ემიკალასბაშის და მისი ხელქვეითი მოხელეების გარეშეც შესაძლებელი იყო⁴⁵.

ვფიქრობთ, რომ ეს მომენტი თითქოს და ცენტრალური ხელისუფლების ძალაუფლების სისუსტის მაგალითი უნდა იყოს, როცა მემკვიდრეობით მიღებული დიდი სახლოს მეთაურს უპირისპირდნა ადგილობრივი დამოუკიდებელი სამოქმედო ორგანო. ამავე დროს ცენტრალური ხელისუფლება, ვახტანგ VI-ის მეთაურობით, ცდილობს თავისი კომპეტენცია არ შელახოს და ითხოვს, რომ მის მიერ ბოქაულთუხუცესის გარეშე გაგზავნილ გამოსაძიებელ საქმეში აღებულ საიასაულლოდან, ერთი მეოთხედი მაინც ემიკალასბაშს მიეცეს⁴⁶. ასევე კანონმდებლობით გამოძიების გარეშე მოპოვებული თანხიდან ნახევარი ემიკალასბაშს და ბოქაულთუხუცესს შორის იყოფოდა, დანარჩენს კი ყაფიჩები და იასაულები ინაწილებდნენ ერთმანეთში⁴⁷. ამ შემთხვევაშიც ემიკალასბაშს თავისი უფლებები ჰქონდა მოპოვებული ფეოდალურ-თანამდებობრივი უფლებრივი მდგომარეობის უპირატესობის გამო.

ვახტანგ VI-ის დროინდელი იურიდიული დოკუმენტების მიხედვით, ემიკალასბაში ზურაბ არაგვის ერისთავი ყველაზე მოქმედი პოლიტიკური მოღვაწე იყო, რომელსაც თავისი ბეჭედი ჰქონდა სა-

43 ხ. ე. ფ. Qd, № 2826, 1040.
 44 დასტურლამალი, გვ. 638.
 45 იქვე, გვ. 670.
 46 იქვე, გვ. 640.
 47 იქვე.

კუთარი უფლებების დასამტკიცებლად⁴⁸. ეშიკალასბაში გიორგი მამიალახორიშვილი კი, რომელიც გამოსაძიებელ საქმეს აწარმოებდა, პირდაპირ მიუთითებდა, რომ ეყრდნობოდა „სამართლის“ კოდექსის „ლ“ კარს⁴⁹.

სამეფო ეშიკალასბაშს ზურაბ ერისთავს თავისი მოღარეთუხუცესი ჰყავდა, გვარად კობიაშვილი⁵⁰, ხოლო რაც შეეხება სადედოფლო ეშიკალასბაშს ასლავ სოლოლაშვილს, ვახტანგ VI-მ მას გომარეთის მოურავობა უბოძა⁵¹. ეშიკალასბაშად, ჩანს, ამ ხანებში აზნაურიშვილი დოლენჯი ბედინაშვილი⁵², ამილახორიშვილების ეშიკალასბაშობას ასრულებენ დემეტრე გარაყანიძე, ქაიხოსრო და როსებ ეშიკალასბაშები⁵³.

ამრიგად, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში ეშიკალასბაშებს, როგორც ზემოჩამოთვლილ მოხელეებს, გარკვეულ შემთხვევებში, სახლთუხუცესობა, ბოქაულთუხუცესობა და მოურავობაც ეკისრებოთ.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის 20-იანი წლებისათვის გვხვდება ეშიკალასბაშის სხვადასხვა სახეობანი — ნაიბეშიკალასბაში და ჰარმის ეშიკალასბაში, რომელნიც „დასტურლამალი“ საერთოდ არ არის მოხსენიებული. ესენი ცხადია, ეშიკალასბაშობის ნაირსახეობებს წარმოადგენდნენ და სახელწოდების მიხედვით განსხვავებულ ფუნქციებსაც ატარებდნენ. ნაიბ ეშიკალასბაშს ზაზას ყორიასაულობაც ჰქონია დამატებით მიღებული და ჯარდან ჰარმის (ე. ი. სასახლის) ეშიკალასბაშთან სადავო საქმე გაურჩევია⁵⁴.

ჩვენთვისაც გადაჭრით ძნელი სათქმელია, კერძოდ, ნაიბეშიკალასბაშებს, განსხვავებით ეშიკალასბაშისაგან, რა საქმიანობა უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ ვვარაუდობთ, რომ მას საბოლიციო დარგის მეთაურობა ჰქონდა დაკისრებული.

მ. კეკელია აღნიშნავს, რომ მოგვიანებით, XVIII ს. II ნახევარში ნაიბ ეშიკალასბაშს ცალკე სამოქმედო უბანი გააჩნდა და არ ჩანს რა დამოკიდებულებაში იყო საერთოდ მთავარ ეშიკალასბაშთან⁵⁵.

რაც შეეხება ჰარმის ეშიკალასბაშს, ივ. სურგულაძე ფიქრობს, რომ ვინაიდან „დასტურლამალი“ მას იცნობს, მისი წარმოშობაც XVIII ს.

48 ხ. ი. ფ. Ad, № 1040; ფ. Qd, № 9037.
 49 იქვე, ფ. Hd, № 208, № 2367.
 50 საქ. სოც. ისტ. ტ. I, 197, 222; ხ. ი. ფ. Hd, № 1813.
 51 საქ. სოც. ტ. III, № 216.
 52 ხ. ი. ფ. Hd, № 1813; სოც. ისტ. I, 197.222.
 53 იქვე, ფ. Qd, № 12315; სოც. ისტ. I, 151.
 54 იქვე, ფ. Qd, № 1300.
 55 მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი, 1970, გვ. 309.

II ნახევრით უნდა იყოს განსაზღვრული⁵⁶. დოკუმენტებში კი ეს განსხვავება ეშიკაღასბაშისა ვახტანგ VI-ის დროს ვხვდებით.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში ეშიკაღასბაშის მთავარ საშტატო მესვეურთ ბოქაულთუხუცესები ქმნიდნენ. ამათ ვახტანგ VI „ღარბაზ ბატონებად“ მოიხსენიებს. ესენი იყვნენ ციციშვილები, ამილახორიშვილები, ორბელიშვილები⁵⁷. რაც შეეხება ბოქაულთუხუცეს ბექან ამილახორიშვილს, ვახტანგ VI მებალახობის სახელოს უმატებს⁵⁸. ბოქაულთუხუცეს ღურმიშხან საგინაშვილს კი თავისი უფლებების დასადასტურებლად პირადი ბეჭედი აქვს ზედწერილით: „მონა ღვთისა ბოქაულთუხუცესი ღურმიშხან“⁵⁹. ვახტანგ VI-ის დროს ჩანს საკათალიკოსოს ბოქაულთუხუცესი მანუჩარ გარაყანიძე⁶⁰, ხოლო მუხრანბატონთა სათავადო სახლის ბოქაულთუხუცესობას ზედგინ ზედგინიძე ეწევა⁶¹.

მსგავსად სხვა მოხელეებისა ბოქაულთუხუცესები დამატებით თანამდებობასაც იერთებდნენ. დემეტრე ორბელიშვილი ტაშირის სამეფო სახასო სოფლების მოურავობას კისრულობს ბოქაულთუხუცესობასთან ერთად⁶². საინტერესოა, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობს კონტროლი გააძლიეროს საბოქაულთუხუცესო და საიასაულო სარგოს ადების შემთხვევაში და თავლიდარ თუმანიშვილს ავალებს საბოქაულო გამოსაღების აკრეფას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჯარიმას აწესებს 20 მარჩილის ოდენობით⁶³.

ბოქაულთუხუცესს რანგით სოიბათიასაული მოსდევდა. ვახტანგ VI-ის დროინდელ დოკუმენტებში ვხვდებით ბექან დოღმაზაშვილს სოიბათიასაულს, რომელიც მოწმედ ესწრება ყმა-მამულის ნასყიდობას და გიორგი შანშიაშვილს, რომელიც ადგენს ნასყიდობას და თამასუქის წიგნს⁶⁴.

ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, ფართო ფუნქცია ეკისრება მესტუმრეთ, რომელნიც საპოლიციო უწყების მოხელეები არიან.

---

56 ი. ვ. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 258.
57 ხ. ი. ფ. Sd, № 713, 313; ცსია, ფ. 1450, დ. II, № 166; ხ. ი. ფ. Ad № 147, 1846; ფ. Hd, 14064; ცსია, ფ. 145, დ. 18, № 106.
58 იქვე, ფ. Ad, № 1368.
59 ნ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, მასალები ქართული ფრაგისტის ისტორიიდან, 1978, გვ. 54; ხ. ი. ფ. Hd, № 664, 5245, 9423.
60 სამართ. ძეგ. III, № 214.
61 ხ. ი. ფ. Hd, № 9385.
62 საქ. სიძ. ტ. III, № 22; ხ. ი. ფ. Hd, № 44.
63 ხ. ი. ფ. Ad, № 952; დოკ. სოც. I, № 255; ხ. ი. ფ. Sd, № 102; ფ. Hd, № 1782.
64 საქ. სოც. ისტ. I, გვ. 255; მას. ევ. ისტ. II, №; ხ. ი. ფ. Ad, № 952; ფ. Sd, № 102, ფ. Hd, № 1782.

ივ. სურგულაძე მესტუმრის ფუნქციის განსაზღვრისას წერს: „რომ იგი „სტუმრის მიღების მოხელე“ იყო⁶⁵. მაგრამ ჩვენ ვთვლით, რომ მესტუმრის ფუნქციები მაინც უფრო გაფართოებული იყო ვახტანგ VI-ის დროს და ცენტრალური ხელისუფლების სხვადასხვა ხასიათის ბრძანებების აღმსრულებელ მოხელედ ითვლებოდა. მას გარდა სტუმრების მიღება-გასტუმრებისა, ქვეყანაში გარკვეული რეჟიმისა და წესრიგის დამყარებაც ევალებოდა. 1703 წ. ვახტანგ ჯანიშინი მესტუმრის საშუალებით და თანადგომით ბოქალთუხუცესს იბაშერს გზავნის თათრული მოსახლეობის დასარბევად⁶⁶. აგრეთვე მესტუმრის საშუალებით ვახტანგ VI ახერხებს ციციშვილებისა და ჯავახიშვილების მოლაშქრეთა სიების შედგენას⁶⁷. ვახტანგ VI არიგებს მესტუმრის მეშვეობით სასამართლო საქმის წარმოებას და იურიდიული განაჩენის ადგილზე შესრულებას⁶⁸. ასევე ვახტანგ ჯანიშინი მესტუმრის საშუალებით ახერხებს სამეფო ხოდაბუნდებიდან მოწეული ჭირნახულის თადარიგის გაწევას და სომხეთის სამოურავო ტკბილის ადგილზე მოტანას⁶⁹. იყო შემთხვევები, როცა მესტუმრენი მონაწილეობას იღებდნენ უკაცრიელი მამულების მოშენებაში⁷⁰. ამრიგად, ყველა ზემოჩამოთვლილ შემთხვევაში მესტუმრის ფუნქცია განსაზღვრული არ იყო. ამდენად, ვფიქრობთ, რომ ზოგჯერ „დასტურლამალის“ მიხედვით გამოკვეთილი სამოხელეო ვალდებულებანი რეალურ ვითარებას ბოლომდე არ ეთანხმებოდა.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე, როდესაც იასაულების ფუნქციებს ვსაზღვრავთ. იასაულებს, ცნობილია, არც საქმის გამოძიება ეკითხებოდათ და არც წარმოება. ისინი მარტო დადგენილი ბრძანებების სისრულეში მოყვანის ფუნქციებს ასრულებდნენ. იასაულები ემსახურებოდნენ ყველა დარგს, იქნებოდა ეს სამეურნეო, ადმინისტრაციული, საფინანსო, სასამართლო თუ სამეფო კარის დაცვის უწყებანი⁷¹.

ვახტანგ VI-ის იასაული ბედინაშვილი აწესრიგებს ელიზბარ დავითაშვილისა და ზალინა უმიკაშვილის ფულზე დავის საქმეს, აგრეთვე ვახტანგ VI უკანონოდ გაყიდული მამულების დაბრუნებას იასაულის საშუალებით ახერხებს⁷². იასაულების საშუალებით ხდება „მყრელობის“ შესრულება, რომელსაც ფართო ხასიათი ჰქონდა ვახ-

65 ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ძეგლები, 1970, გვ. 799.
 66 ბ. ი. ფ. Ad, № 1476.
 67 იქვე, ფ. Hd, № 14064.
 68 საქ. სიძვ. ტ. II, № 319.
 69 ბ. ი. ფ. Hd, № 6630, № 6423.
 70 ცსი, ფ. 1450, დ. 29, № 117.
 71 დასტურლამალი, გვ. 384.
 72 ბ. ი. ფ. Hd, № 9312, 14316.

ტანგის დროს, კახეთში გახიზნული გლეხების დაბრუნების შემთხვევაში⁷³.

იყო შემთხვევაც, რომ იასაული ადგილზე სადავო საქმეს არჩევდა. ვახტანგ VI იასაულს აბარებდა — „თუმანიშვილებს სამართალი უყავი“⁷⁴.

ამრიგად, მესტუმრეებს და იასაულებს მკაცრად გამოკვეთილი, დაკონკრეტებული ვალდებულებანი არ ჰქონდათ განსაზღვრული. მათი უფლება-მოვალეობანი უფრო ფართო ხასიათს ატარებდა და ძირითადად ცენტრალური ხელისუფლების ნაბრძანები განკარგულების შემსრულებლის როლი ეკისრათ.

გარდა საპოლიციო მოხელეებისა, მეფის დაცვის ორგანიზაციის წარმომადგენლებიც არსებობდნენ, რომელთა შემადგენლობაში შედიოდნენ ყურაღასი, ყორჩიბაში, უზბაში და მინბაში.

ვახტანგ VI-ის მიერ ჩამოყალიბებულ „მცველთა ჯარს“ ყულარაღასი მეთაურობდა. ამ დროისათვის ცნობილია ქაიხოსრო ამირეჯიბი, რომლის ჯამაგირი 12 თუმანს უდრიდა⁷⁵. ყულარაღასი ქაიხოსრო ჯავახიშვილი, გარდა სამხედრო ვალდებულების შესრულებისა, არიგებდა ბარათაშვილების, ავალიშვილების და თურქესტანიშვილების სადავო საქმეს⁷⁶. ვახტანგ VI-ის დროს მოღვაწეობს ყორჩიბაში ამილახორიშვილი ბარძიმ⁷⁷ და ზურაბ ამილახორიშვილი, რომელიც ერთდროულად მარტყოფის მოურავობას ასრულებდა⁷⁸.

„დარბაზის რიგის მოხელეთა“ შორის თავისი მნიშვნელობით მდივანბეგს დიდი როლი ეკისრა. რამდენადაც ცენტრალური ხელისუფლება თავის უფლებებს ზრდიდა, იმდენად ცდილობდა იგი მდივანბეგის უფლებების გაფართოებას, რათა სათავადო სახლების სასამართლო ფუნქციები შეეკვეცა. ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში ცნობილი იყო ერასტი ორბელიანი, ვახტანგ მდივანბეგ ორბელიანის ვაჟი, საბა-სულხან ორბელიანის ძმა⁷⁹.

თ. ენუქიძეს მითითებული აქვს დოკუმენტი, სადაც აღნიშნულია, რომ ერასტი ორბელიანი უშიველია მის ბიძას პაპუნას, საგანგებო ცოდნა მიუცია მისთვის და მას მდივანბეგობა გაუწევია ქართლის სამეფოს კარზე 1703—31 წწ.⁸⁰ ერასტი ორბელიანს თავისი საკუთარი

73 ცსია, ფ. 1450, დ. 12,31; ფ. 1448, № 5337; ბ. ი. ფ. Sd, № 518, 618; ფ. Hd, № 401, 845, 12299, 14086, 14976.

74 ბ. ი. ფ. Qd, № 491.

75 დასტურლამალი, გვ. 384.

76 ცსია, ფ. 1450, დ. 10, № 114; დ. 5, № 108; ბ. ი. ფ. Hd, № 14917.

77 დასტურლამალი, გვ. 384.

78 ბ. ი. ფ. Ad, № 913; ფ. Ad, № 1085; სიძე. II, 228.

79 ბ. ი. ფ. Ad 1041; ცსია. ფ. 1448, № 1070; დასტურ. გვ. 635.

80 თ. ენუქიძე, აღმოს. საქ. მდივანბეგთა ქრონოლოგ. რიგი, „მრავალთა-ვი“, 1971, გვ. 206—307.

სამი ბეჭედი ჰქონია განსხვავებული ზედწერილით⁸¹ და მდივანბეგობასთან ერთად ერასტის სარდლის სახელოც უტარებია⁸². აღსანიშნავია, რომ ერასტი ორბელიანის მოღვაწეობის დროს 1706—07 წწ. მდივანბეგად მოხსენიებულია ვახტანგ ყაფლანიშვილი⁸³, ხოლო XVIII ს. 10-იან წლებში კი მოღვაწეობს მდივანბეგი ავთანდილი, რომელიც არაერთ სასამართლო გადაწყვეტილების აქტს ესწრებოდა⁸⁴.

ამრიგად, ქართლში რამდენიმე მდივანბეგი მოღვაწეობდა. მაგ. მდივანბეგი ბანგუა და ბარძიმ ვახუშტი ორბელიანის ობლების გადამბურავ პირთა შორის არიან მოხსენიებული⁸⁵.

დოკუმენტებშიც გვხვდებიან თითქმის ერთდროულად ავთანდილ ორბელიშვილი, ორბელ ორბელიშვილი, ვახტანგ ყაფლანიშვილი, პაატა (ერისთავის შვილი), დიმიტრი და სოლომონ მდივანბეგები⁸⁶.

მდივანბეგს, სასამართლო წარმოების უზენაეს ხელისუფალს, გარდა მართლმსაჯულებისა, „დასტურლამალის“ მიხედვით⁸⁷ სხვა ხასიათის ვალდებულებანიც ეკისრა, რის გამოც მას სარგო ჰქონდა კუთვნილი. „მალის“ განსაზღვრიდან მასვე ევალებოდა წილის მიღება, ლალის, პირისთავის, ნახირისთავის და კულუხის დადგენაში გარკვეული სარგოსა და იჯარის აკრფა, ვაჭრობის წარმოება, ტყავის ყიდვის შემთხვევაში ბაჟის აღება, მყრელობაში მონაწილეობის მიღება, ზარაფხანისა და ყსაბხანის ბაჟის შეკრება, სამოურავო საგადასახადო წიგნების შედგენა, სასახლისკაცო წილის ბარათების მოწესრიგება, მოსახლეობის აღწერა და თამასუქების გაფორმება. რამდენად ხორციელდებოდა მდივანბეგის ყველა ეს ფუნქცია, ჩვენთვის ძნელი სათქმელია, ვინაიდან დოკუმენტური მასალა არ იძლევა ამის საშუალებას, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ არც მდივანბეგის ვალდებულებანი ატარებდნენ მკვეთრად გამოხატულ ხასიათს.

მდივანბეგს მორდალი ექვემდებარებოდა, იგი ბეჭდის მცველი იყო. „დასტურლამალის“ 190-ე მუხლი საზღვრავს მორდლის ფუნქციებს და მას გარკვეულ უფლებებს ანიჭებს. ჩვენ დოკუმენტურ მასალაში ეს ვალდებულებანი ჩამოყალიბებული არ არის. მაგრამ 1712 წ.

81 ნ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63; თ. უორდანიანი, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 501.

82 საქ. სიძვ. ტ. II, გვ. 70.

83 ცსია, 1450, დ; 16; ხ. ი. ფ. Hd, № 2543.

84 ხ. ი. ფ. Hd, № 2081, 2367; ფ. Ad, № 1040; ფ. Qd, № 1997; ნ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

85 ივ. სურგულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 330.

86 ხ. ი. ფ. Hd, № 2534, 373, 10044; ფ. Sd, № 582; ფ. Qd, № 1731.

87 დასტურლამალი. გვ. 646—647.

მამულის ნასყიდობის წიგნით ოთარ მორდალი ნასყიდობის აქტს
 ესწრებოდა⁸⁸ და სოლომონ მაღალაძეც საკათალიკოსო სახლთუხრატ
 ცესობასთან ერთად მორდლობასაც იღებდა საუფროსოდ, როდესაც
 ზღებოდა სასახლისკაცო გაყრა, რაც ფეოდალური წყობილების ბუ-
 ნებისათვის იყო დამახასიათებელი⁸⁹. მოგვიანებით გვხვდება მორდა-
 ლი ავთანდილი, რომლის ბეჭედს თავისი ზედწერილი აქვს: „მონა-
 ღვთისა მორდარი ავთანდილი“⁹⁰. ვახტანგის მეფობის ხანაში ვხვდე-
 ბით აგრეთვე სადედოფლო მორდალს ბეგთაბეგს⁹¹. „დასტურლამა-
 ლის“ მიხედვით, მორდალი მონაწილეობას იღებდა ვაჭრობის, გლე-
 ხის გაცემის, ბაჟების დადგენის დროს, იჯარის, ზარაფხანაში მუშაო-
 ბის და სხვათა შემთხვევაში⁹². ამდენად, მორდალი ჩართული იყო
 ქართლის ეკონომიკურ და პრაქტიკულ ცხოვრებაში. ჩვენ ხელთ არ-
 სებული დოკუმენტები კი ამ დასკვნის გამოტანის საშუალებას არ იძ-
 ლევა, ვინაიდან მორდალი, როგორც სხვა აქტიური თანამდებობის
 პირი, ამ პერიოდში არ ჩანს.

ძლიერი და გავლენიანი სამოხელეო ინსტიტუტი ვახტანგ VI-ის
 დროს სამდივნო იყო. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ
 ქართლის სამეფოში ერთი ან სამი მოხელე მდივანმწიგნობრობდა.
 ძირითადად ამ ხანებისათვის ეს სახელო ხელთ ეპყრა თუმანიშვილთა
 საგვარეულოს. ყველაზე აქტიური საქმიანობით გამოირჩეოდა გივი
 თუმანიშვილი, რომლის მოღვაწეობის ფარგლები 1700—1720 წწ.
 მოიცავდა. იგი ყველაზე მოქმედ პერსონაჟად ვახტანგ VI-ის დროს
 ჩანს⁹³. ამავე დროს მდივანმწიგნობრობს ოთარ თუმანიშვილი, რო-
 მელიც ადგენს ციციშვილების, ჯავახიშვილებისა და ორბელიანთა იუ-
 რიდიულ დოკუმენტებს⁹⁴. ოთარ და გივი თუმანიშვილების პარალე-
 ლურად მოღვაწეობენ ავთანდილ, გიორგი და დავით თუმანიშვილე-
 ბი⁹⁵. ზღიენობა თუმანიშვილთა მკვიდრ საგვარეულო სახელოს წარ-
 მოადგენდა. დგებოდა მათი სპეციალური ყმა-მამულთა ნუსხები და

88 ხ. ი. ფ. Hd, № 1457.

89 იქვე, ფ. Ad, № 763.

90 საქ. სიძვ. II, 258, 256, 25; ხ. ი. ფ. Sd, № 90, № 664.

91 საქ. სიძვ. II, 258, 256.

92 დასტურლამალი, გვ. 719.

93 ხ. ი. ფ. Ad, № 1045, 1741; ფ. Ad, № 2312, 5719; ფ. Hd, № 14077; ცსია, ფ. 1450, დ. 17, № 10.

94 სოც. ისტ. ტ. I, 166; საქ. სიძ. II, № 11, 248, 250; ხ. ი. ფ. Hd, № 758, 820, 14077.

95 საქ. სიძვ. ტ. II, № 246, 248, 250; ხ. ი. ფ. Hd, № 1822; ფ. Qd, № 263; ფ. Ad, № 977; ხ. ი. ფ. Hd, № 1699, 4472, 9385, 14102; ფ. Sd, № 99; ფ. Ad, № 1279.

სასახლისკაცო ქონებათა დამდგენი წიგნები⁹⁶. ვახტანგ VI-ის დროს/ ვხვდებით მდივანწიგნობარს როსტომ ჯულაბაშვილს, რომელმაც ვახტანგს ირანშიც კი გაჰყვა⁹⁷. მდივანწიგნობრობა საკათალიკოსო კათედრაზე, ვახტანგ VI-ის დროს ევალა სოლომონ მაღალაძეს, რომელმაც ვახტანგისავე შეკვეთით მხედრული შრიფტის შექმნაზე იმუშავა⁹⁸. საინტერესოა, რომ სოლომონ მაღალაძეს, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, კათალიკოსის სახლთუხუცესობასთან ერთად მდივნობაც ჰქონდა დაკისრებული და თან მორდალისა და ქადაგის ვალდებულებებს ასრულებდა⁹⁹.

მდივნები, არსებული დოკუმენტების მიხედვით, გარდა იურიდიული დოკუმენტების შედგენისა, ადმინისტრაციული უფლებებითაც სარგებლობდნენ. მათი ხელრთვა ან დასტური ბეჭდის სახით, ამა თუ იმ იურიდიულ დოკუმენტს გარკვეულ უფლებას მატებდა.

იყო შემთხვევები, როდესაც მდივნობა პირდაპირ მსაჯულობასთან იყო დაკავშირებული. მდივნები ადგილზე იგზავნებოდნენ სადავო საქმის გასარჩევად. 1706 წ. ვახტანგ ჯანიშინი გივი მდივანს გზავნიდა გოსტამაბიშვილებისა და მარნეულელთა რუების ხმარების წესის დასაცავად¹⁰⁰. ასევე საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ვახტანგ VI 1720 წ. მდივან სულხან თუმანიშვილს ანდობს სამხედრო პირთა სიების შედგენას ყოველგვარი სარდლის გარეშე¹⁰¹.

„დასტურლამალის“ მიხედვით, მდივნებს სამოხელეო ფუნქციები მეტად მრავალფეროვანი ჰქონდათ: სამხედრო სიების დადგენა საბოჭაულო საქმიანობაში გარევა, ზარაფხანის მომსახურება, აბანოსა და არაყხანის იჯარების განსახლვრა, „ბეითალმანი“ — უძეოდ გადასული მამულის აღნუსხვა, ტყვეთა სყიდვის თადარიგი, მალის აკრეფა მდივნის ძირეულ ვალდებულებაში შედიოდა. ასეთსავე მონაწილეობას იღებენ მდივნები კოდისპურის, საბალახოს, პირისთავის, ნახირისთავის, კულუხის და ღალის აკრეფაში¹⁰².

„დასტურლამალის“ და არსებული დოკუმენტური მასალის შეჯერების საფუძველზე ნათელი გახდა, რომ სახელმწიფო უწყებათა ორი საფეხური „დარბაზის რიგის მოხელენი“ (ე. ი. ცენტრალური ხელისუფლების მმართველი უწყებანი) და „საქვეყნო გამრიგე მოხელენი“ (ადგილობრივი სამმართველო მოხელენი) დადასტურებული

⁹⁶ ბ. ი. ფ. Qv, № 9037; საქ. სიძვ. ტ. I, № 132.

⁹⁷ იქვე, ფ. Hd, № 9536.

⁹⁸ ქრ. შარაშიძე, ქართული სტამბა, თბ., 1955, გვ. 114.

⁹⁹ ქართული სამართ. ძეგლები, ტ. III, № 187, 200; სიძვ. III, 62; ბ. ი. ფ. Ad, № 1652.

¹⁰⁰ ბ. ი. ფ. Hd, № 2392; საქ. სიძვ. III, № 23.

¹⁰¹ იქვე, ფ. Qd, № 255.

¹⁰² დასტურლამალი, გვ. 642, 516, 536, 539, 646—47.

და მოცემულია სამართლის ძეგლებსა და იურიდიულ დოკუმენტებში.

ამრიგად, ვახტანგ VI-ის ხელმწიფის რიგის მოხელეთაგან, მისი ჯანიშინობისა თუ მეფობის პერიოდში, ყველა სამეფო კარს საკუთარი სახლთუხუცესი ჰყავდა და ისინი სათავადო სახლის მეთაურთა წარმომავლობის იყვნენ. ისინი ამ სახელოს მემკვიდრეობით იღებდნენ. ჩანს, ასევე არსებულან სადედოფლო, საკათალიკოსო, სამთავარეპისკოპოსო და სათავადო სახლების სახლთუხუცესები. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ „დარბაზის რიგის მოხელენი“ მსხვილ სახელმწიფოებრივ სახელოსთან ერთად იერთებენ სხვა თანამდებობასაც. მაგალითად, სამეფო სახლთუხუცეს ლუარსაბ ორბელიანს ყულარაღასობა და სარდლობაც ეკისრა: დავით ორბელიანი სახლთუხუცესობასთან ერთად სარდლობას ეწევა. ასევე სარდლობს სახლთუხუცესი ზაზა ციციშვილი. კათალიკოსის სახლთუხუცესი სოლომონ მოღალატეს მოურავობა და მორდლობა ევალება.

პაპუნა მაღალაძე კათალიკოსის სახლთუხუცესია და ამავე დროს, საეკლესიო-სახასო სოფლების ხასადრობას და მოურავობას ეწევა. სახლთუხუცესის დაქვემდებარებული მოხელენიც მემკვიდრეობით იღებენ თანამდებობებს. ისინიც ხშირად არ იფარგლებიან დადგენილი სამოხელეო რეგლამენტაციით და სხვა თანამდებობრივ ფუნქციასაც ასრულებენ. მაგ., ნაზირ ედიშერ შალიკაშვილს ტაშირის ჰაიდარბეგის მემალობა და საბალახის ფურის ერბოსმკრეფელობა ჰქონდა მინდობილი. მას აგრეთვე გულთაფის სოფლების მოურავობა ევალა.

ანალოგიური მდგომარეობაა მოლარეთუხუცესობის უწყებაშიც. საკათალიკოსო მოლარეთუხუცესს პაპუნა დოჭიძეს სოფელ აშენდის ნაცვლობა და მეღალობა და, აგრეთვე, სოფ. ციხედიდის მოურავობა ჰბოძებია, ხოლო სარიდან მაღალაძეს კი — სოფ. ზერტის მოურავობა.

ამავე უწყების მოხელე მუშობები დამატებით მდივანმწიგნობრად გვევლინებიან. რაც შეეხება სალაროს თავლიდარებს, ისინი საპოლიციო ფუნქციებს ასრულებენ და იურიდიული აქტების შედგენას ესწრებიან.

სახლთუხუცესის სახელოში შემავალი თუმშალებიც დამატებით სხვა სახელოს ფუნქციას ატარებდნენ. დონდარაშვილი ზალინა ტაშირის აირდაბეგის ხეობის მეღალობას და ხასადარობას ასრულებდა. მას მეჩინიბეთუხუცესის სახასო სოფლების შანაზარასოფლის და ველის სოფლის მოურავობა ევალებოდა.

ანალოგიური სიტუაციაა ეშიკაღასბაშის სახელოში. ეშიკაღასბა-

ში ომან მოურავის შვილი სახლთუხუცესის სახელოს მატარებელი ემიკადასბაში თავყელი შვილი ხოსიტა ბოქაულთუხუცესობას ასრულობს, ბოქაულთუხუცესი ზაზა გედევანი შვილი კი სარდლობას ეწევა, ხოლო დემეტრე ორბელი შვილი, რომელიც ბოქაულთუხუცესობის სახელოს მატარებელია, ტაშირის სახასო სოფლების ყათილღუს და ბოცხორის მოურავიცაა. ბოქაულთუხუცესი ბეჟან ამილახორი შვილი მებალახობის სახელოს ატარებს. რაც შეეხება მეფის დაცვის ორგანიზაციის მეთაურს ყორჩიბაშ ზურაბ ამილახორი შვილს, მას მარტყოფის მოურავობა აკისრია.

მსგავს მოვლენებს ვხვდებით სამდივანბეგო სახელოშიც, ცენტრალური ხელისუფლების მოხელე მდივანბეგი ერასტი ორბელიანი ადგილობრივი მოხელის სარდლის ფუნქციას ასრულებს. სამდივანბეგოს მოხელეს მდივანს კი დადგენილი მისი ვალდებულებების გარდა, აკისრია ზოგჯერ სოფლების მეთაურობა, ეგრეთ წოდებული „ყაირსასობა“.

ამრიგად, აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ „დასტურლამალის“ მიხედვით მოცემულ მოხელეთა ნაირსახეობას იცნობს ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტური მასალა; ე. ი. ცოცხალი მოქმედი სამართალი. უფრო მეტიც, სახელმწიფოს მართვა ვახტანგ VI-ის თაოსნობით, ამ მოხელეთა მეშვეობით წარმოებს. ამ თანამდებობათა ფუნქციების შესრულების თვალსაზრისით, თითქმის ზედმიწევნით დადასტურებულია ქართულ სახელმწიფოებრივ ყოფაში ყოველი მათი უფლება-მოვალეობის რეალიზაციის ფაქტი. მაგრამ აღსანიშნავია ის მომენტი, რომ რეგლამენტაცია სამოხელეო ფუნქციათა შორის ერთგვარად დარღვეულია. ერთი და იგივე მოხელე სხვადასხვა თანამდებობის სხვადასხვა მოხელეების უწყების წარმომადგენელია და სხვადასხვა ვალდებულებას ასრულებს.

საინტერესოა, რომ ხდება „დარბაზის რიგის მოხელეთა“, ე. ი. ცენტრალური ხელისუფლების მოხელეთაგან ადგილობრივ მოხელეთა ვალდებულებების კისრება და შესრულება, მათი ფუნქციების შერწყმა და ამის ნიადაგზე მათ შორის ერთგვარად ზღვარის წაშლა. ეს ფაქტი ახსნილი უნდა იქნას ფეოდალური სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი სისუსტით. ფეოდალური დაქსაქსულობის, ფეხმოკიდებული, ძირგამჯდარი ბატონყმობისა და ფეოდალური „დაჩინულობის“ საფუძველზე დიდგვარიანი სათავადო სახლები, ერთი მხრივ, იერთებდნენ რამდენიმე სამოხელეო თანამდებობას, მეორე მხრივ, ერთგვარად შლიდნენ „დასტურლამალის“ მიხედვით გამოყოფილ და დაკანონებულ ორი დიდი უწყების — ცენტრალური ხელისუფლების და ადგილობრივი მმართველობის გათვალისწინებულ და დადგენილ ზღვარს.

ნიშანდობლივია აგრეთვე ის ფაქტი, რომ მოქმედი სამართლებრივი ძველების მიხედვით, დაბალი რანგის მოხელეთა ფუნქციები და ვალდებულებანი ისე მკვეთრად გამოკვეთილ მონახაზს არ იძლევა, როგორც ეს საკანონმდებლო ძველში — „დასტურლამალია“ წარმოდგენილი. მაგალითად, მესტუმრე საპოლიციო აპარატის მუშაკია, მას სასამართლო გადაწყვეტილების შესრულება ევალება ადგილზე, იგი თათართა მოსახლეობის დარბევის მონაწილეა, ერევა თავადიშვილთა სასახლიკაცო დავის მოწესრიგების საქმეში ადგილზე და თავადიშვილთა დარაზმვის აღმსრულებელია, მაშინ როდესაც „დასტურლამალის“ მიხედვით, მას მხოლოდ სტუმრების მიღება და მათი განლაგება ეკისრა.

ასევე ყაფიჩები და იასაულები, გარდა საპოლიციო განკარგულების სისრულეში მოყვანისა, სხვადასხვა დარგს ემსახურებოდნენ: სამეურნეო, ადმინისტრაციული, საფინანსო და სასამართლო.

მრავალფეროვანი საქმიანობით იყვნენ ცნობილი მდივნები, რომელთაც მრავალი ფუნქციის შესრულება ეკისრებოდათ. მდივნებს ევალებოდათ სამხედრო სიების დადგენა, საბოჭაულო საქმიანობა, ზარაფხანის მომსახურება, თბილისის აბანოს, არაყანის იჯარების თადარიგი, ბეთალმანი მამულის, ვაქრობის, ტყვეთა სყიდვის, „მალის“ აკრეფის მოწესრიგება და სხვ.

ამრიგად, გარკვეული რეგლამენტაცია, დაწესებული იურიდიული სტატუსი დაბალი რანგის მოხელეთა შორისაც ერთგვარად დარღვეულია.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღიარებული, ვახტანგ VI-ის საკოდიფიკაციო საქმიანობა დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მქონე ღონისძიება იყო ქართულ სამოხელეო წყობილების განსაზღვრის საქმეში. მაგრამ სინამდვილეში მოხელეთა ფუნქციები განცალკევება, თანამდებობათა დანაწილება ძირფესვიანად ვერ მოხერხდა, ვინაიდან ზოგჯერ, გარკვეულ შემთხვევაში, საპოლიციო ადმინისტრაციული და სამეურნეო ვალდებულებათა შერწყმა გახდა აუცილებელი. მოხელეების ფუნქციათა გაერთიანება კი იმის დადასტურებაა, რომ ცენტრალური ხელისუფლება შედარებით სუსტია და ფეოდალური ურთიერთობა გახანგრძლივებულია. სახელმწიფოს ბრძოლა ცენტრალიზაციისათვის გამარჯვებას ვერ აღწევს. დიდმა ცდებმა ამ მიმართულებით ჯერ კიდევ შედეგი ვერ მიიღო. საგარეო ვითარების სირთულე, ლეკიანობა, ქვეყანაში საშინაო ფეოდალური დაქსაქსულობა ქმნიდა საიმისო პირობას, რომ ქართლის პოლიტიკური მეთაურის ვახტანგ VI-ის მიერ შემუშავებული სამოხელეო აპა-

რატის ბიუროკრატიზაცია ჯერ კიდევ განუხორციელებელია
მართალია, ვახტანგ VI-ის მიერ შემუშავებული „დასტურლამალი“
ქართული მოხელეობრივი ცხოვრების ანარეკლი იყო, მაგრამ რთულ
სოციალურ ვითარებათა საფუძველზე შექმნილი რეალურად არსებუ-
ლი მდგომარეობა სახელმწიფო სამართლის ჩამოყალიბებულ პუნქ-
ტებს ბოლომდე და ზედმიწევნით არ შეესატყვისებოდა.

მესამე თავი

ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა სამეურნეო სფეროში

1. სოფლის მეურნეობის დარგთა განვითარება

XVIII ს. I მეოთხედის ქართლის ეკონომიკური ცხოვრების უმთავრესი სიმძიმე სოფლის მეურნეობას აწვა, სოფლის მეურნეობის განვითარება კი მარცვლეული კულტურის ხარჯზე ხდებოდა.

ვახტანგ VI-ის დროინდელი ქართლი ცნობილი იყო თავისი ხორბლით, ქერით, შვრიით, ფეტვით, ქრთილით და ისლით. ცხადია, განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო ის ზონები, რომელნიც მდინარეებსა და რუებს ემიჯნებოდნენ. მტკვრის, არაგვის, მეჭუდის, ლიახვის, ძამის, რეხას და მაშავერის ხეობები განთქმულნი იყვნენ თავიანთი მარცვლეული კულტურით¹.

ქართულ პურს აღტაცებაში მოუყვანია უცხო ნეგოციანტი შ. შარდენი: „ქართლში... მშვენიერი პური მოდის. სხვაგან არსად იცის ასეთი პური“² — წერდა იგი.

საინტერესოა, რომ ქართლის სამეფო კარს მარტო მსხვილ სათავადოთაგან, როგორც იყო ქსნისა და არაგვის საერისთაო, საამილახორო, საყაფლანიშვილო, საციციშვილო და სხვათა სახელმწიფო გადასახადის სახით (კოდის პური) გათარხნებული და ბოგანო გლეხების გარდა, 2621 კომლიდან დაახლოებით 1048 კოდი ხორბალი და ქერი მოსდიოდა³. სამეფო-სახასო საყმო მამულიდან მოწეული მარცვლეული კი ისაზღვრებოდა მოსავლის ვარგისიანობის გათვალისწინებით⁴.

1 ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 243. გვ. 37, 38, 40, 68.

2 შ. შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1975, გვ. 243.

3 დასტურლამალი, ქართ. სამართ. ძეგ., ი. სურგულაძის გამოც. 1970, გვ. 522. 521 (კოდი XVIII საუკუნისათვის 10 ლიტ. ან 12 ლიტრას შეიცავდა, „დასტურლამალის“ მიხედვით). გვ. 520, 602.

4 იქვე, გვ. 511.

7 ვახტანგ VI-ის ქართლში მოღვაწეობის ხანაში სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთ ყველაზე განვითარებულ დარგთან მეფეობდა. ითვლებოდა. ვაზის კულტურის საუკეთესო ჯიშები ხარობდა ატენის, მუხრანის, არაგვის, ქსნის, მტკვრისა და მაშავერის სანაპიროებზე⁵. ვაზის მოვლა დიდ, რთულ, მძიმე და სათუთ სამუშაოებთან იყო დაკავშირებული და „ყოველისფერი ზურის მუშაობას“ გულისხმობდა. ამ მუშაობაში შედიოდა ბარვა, მიწის სასუქით გაპოხიერება, დაწინდვნა, გასხვლა და ასარვა⁶. ეს ყოველივე ასახული იყო ვახტანგ VI-ის მიერ შემუშავებულ სამართლის ძეგლში — „დასტურლამალში“.

ვენაიდან ვენახის მოვლისა და ნაყოფიერებისათვის რთული პროცედურის ჩატარება იყო საჭირო, ზვარსა და ვენახს თავისი სპეციალური, დამხმარე მეურნეობა გასჩენია, რომელიც „სასარესა და საწყლისპიროს⁷ სახელს ატარებდა.

ვენახს, რომელსაც სასარე ერთვოდა, „ხარდანი“ ეწოდებოდა⁸. ვაზს გარდა ასარვისა სჭირდებოდა გასხვლა, რომელიც გულისხმობდა ვაზის უვარგისი „რქებისაგან“ განთავისუფლებას. ვაზის მოვლის ერთ-ერთ სახეობას „წიღნა“ წარმოადგენდა, რომელიც თხლად გაშენებული და დაბერებული ვენახის შევსებაში მდგომარეობდა. განახლება ხდებოდა ვაზის ე. წ. სამემკვიდრეო რტოს გადაწყვენისა, ახალი, სალი და ღონიერი რტოს გაჩენის ხარჯზე.

როგორც ცნობილია, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს, ღვინის მოყვანა ორი სახის მამულის დამუშავებაში მდგომარეობდა. „ზეარი“⁹ იყო, როგორც სამეფო-სახასო საკუთრების, ისე საბატონო სათავადო, საერთო საკუთრების სახეობა, რომელშიაც ყმა-გლეხს მხოლოდ „მუშაობა“ ევალებოდა. ხოლო რაც შეეხება, საკუთრივ „ვენახს“, იგი გლეხის მეურნეობის ისეთი სახეობა იყო, რომლის დამუშავებისაგან მიღებული პროდუქტი ღვინის სახით „კულუხით“ ბარდებოდა ბატონს. „კულუხი“ შეწერით იყო და ისაზღვრებოდა მოწეული პროდუქტის მიხედვით.

„დიდს (ვენახს) დიდობით და ცოტას ცოტაობით“¹⁰ — წერია ვახტანგ VI-ის დასტურლამალში.

სამეფო ზვრების დამუშავების სპეციალური წესი XVIII საუკუნისათვის დადგენილი ყოფილა, რომლის მიხედვით განსაზღვრული იყო მუშაობის ხარისხი. აღსანიშნავია, რომ სამეფო კარი თავის ზვრებს

5 ვახუშტი, დასაბ. ნაშრომი, გვ. 57, 59, 63, 70.
 6 დასტურლამალი, გვ. 9, 60—604.
 7 ს. ც. ი. ა. ფ., 1450, დ. 18, № 132; 136; დ. 15, № 76; დ. 10, № 113.
 8 სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, თბ., 1928, გვ. 452.
 9 იქვე, გვ. 129.
 10 დასტურლამალი, გვ. 595.

ქირითაც ამუშავებდა¹¹, რაც მეღვინეობის ინტენსიფიკაციაზე მეტყვე-
ლებს. გაზრდილი მოთხოვნის ღვინის პროდუქტზე ფულადი გასაღწე-
ვლოთი ანაზღაურებასაც თხოულობდა. გარდა სამეფო კარისა, და-
ქირავებული შრომით ხდებოდა საბატონო ზვრების დამუშავება.
მაგ., ედიშერ ციციშვილის ზვარში მუშაობა წარმოებდა „ბატონის
ფასით“¹². აღსანიშნავია, რომ ე. წ. „დიდ ზვარს“, რომელიც სა-
მეფოდ ითვლებოდა, დაქირავებული გლეხები თავისი საპოხით და
თავისი სარებით ამუშავებდნენ და მეტი პასუხისმგებლობით ეკიდე-
ბოდნენ მოწვეული პროდუქტის მიღებასაც. მათ სამეფო სალაროდან
საზღაური ეძლეოდათ „თეთრისა და ფარჩის სახით“¹³ (უკანასკნელი
ფულადი ექვივალენტის სახეს ატარებდა).

სამეფო-საბატონო ზვრებს თავისი მეზვრე ჰყავდა¹⁴, რომელიც
ყველა ზემოჩამოთვლილ სამუშაოს ხელმძღვანელობდა. მოწვეული
ყურძნის მოკრეფა-მოგროვებას „მესთულე“¹⁵ აწარმოებდა, ხოლო
დაწურულ და დაყენებულ ღვინოს ქვევრებში კი მემარნე¹⁶ ანაწი-
ლებდა. ამ დროისათვის არსებობდა სპეციალური სამეურნეო უჯრე-
დი „საღვინე“, რომელსაც თავისი თავლიდარი ჰყავდა¹⁷ და რომელიც
ღვინის გაცემა-მიღებას აღრიცხავდა და აწარმოებდა. თავლიდარის
გარდა, „საღვინეს“ „მეღვინე“ და „მეღვინეთუხუცესიც“ ემსახურე-
ბოდა¹⁸. მეღვინე და მეღვინეთუხუცესნი სამეფო სახლის გარდა, ქარ-
თლის სათავადო სახლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოხელეებად ითვ-
ლებოდნენ, რომელნიც ღვინის მოხმარების საქმიანობის თადარიგს
სწევდნენ.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროისათვის მეღვინეობის განვი-
თარებასთან დაკავშირებით, დადასტურებულია აგრეთვე მერიქიფე-
თა არსებობაც¹⁹. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ დროისათვის ქართლში
მეტად მოჭარბებულია ღვინის დამამზადებელი და შესანახი სამეურ-
ნეო ნაგებობათა მოწყობა-გამართვა. საწნახლეები და ჭურ-მარნები
არა მარტო სამეფო კარს, სათავადო სახლსა და თავადიშვილ-აზნაუ-
რებსაც ჰქონდათ. ხშირად მათი მფლობელნი გლეხებიც იყვნენ²⁰.
XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში სოფ. ალთან სპეციალური

11 დასტურლამალი, გვ. 604.
12 იქვე.
13 იქვე.
14 ე. თაყაიშვილი, არქ. მუზ., 1907, წ. 1, გვ. 136, 137, 140, 141, 177.
15 დასტურლამალი, გვ. 521.
16 იქვე.
17 იქვე, ს. ც. ი. ა. ფ. 1448, დ, I, გვ. 80.
18 იქვე, გვ. 670.
19 ხელნ. ინსტ. ფ. Ad., № 146.
20 საქ. სიძვ. ტ. 1, გვ. 125, 133; ფ. 11, გვ. 227.

საწარმო არსებულა, სადაც აკეთებდნენ ქართლში განთქმულსა და გავრცელებულ მაღალხარისხოვან ჭურებს და რითაც ქართლის ნაწილი მარაგდებოდა²¹. როგორც ვხედავთ, მეღვინეობის განვითარებას თან სდევდა რთული სამოხელეო ინსტიტუტის ჩამოყალიბების აუცილებლობა, რომელიც ხელმძღვანელობდა, როგორც ამ პროდუქტის მოყვანისათვის მძიმე სამუშაოების ჩატარებას, ისე მის შემდგომ შენახვა-განაწილებას და ეს ყოველივე ვახტანგ VI-ის შემუშავებულ საკანონმდებლო ძეგლში — „დასტურლამალში“ იყო ასახული.

XVIII ს. პირველი მეოთხედისათვის ღვინის საზომ ერთეულად ყველაზე გავრცელებული იყო კოკა და „პატარა კოკა“. საშუალოდ კოკა 10 ლიტრას შეიცავდა. იყო შემთხვევა, რომ ერთი „დიდი კოკა“ ღვინო ამ დროისათვის 1 მარჩილად ანუ 3 აბაზად ფასობდა. ღვინის მეორე საზომს საპალნე წარმოადგენდა. საპალნობით ხდებოდა ღვინის ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე გადატანა, ხოლო შემდეგ მისი გასაღება. ხშირად თავის მისაღებს ფეოდალური სახლები ყმა-გლეხებისაგან საპალნობით იღებდნენ.

ქართული ღვინის მაღალხარისხიანობაზე ფრანგი ნეგოციანტი შარდენი აღნიშავს: „ამისთანა ქვეყანა არ მოიპოვება, სადაც იმდენს და ისიც კარგ ღვინოს სვამდნენ“²².

შ. შარდენს თვალში სცემია ისიც, რომ ქართველები თბილისის ქუჩებში უხვად ყიდდნენ ღვინოს: „მოაქვთ იგი პირდაპირ დახლებზე და ფართო მომხმარებელს უხვად აწოდებენ“²³.

მეღვინეობის განვითარებასთან დაკავშირებით ქართულმა ღვინომ, დააკმაყოფილა რა ქვეყნის შიგნით არსებული მოთხოვნილება, მიიღო საექსპორტო პროდუქტის სახეც. ქართული ღვინო თავის სამშობლოს ფარგლებს გასცდა და საერთაშორისო ბაზარზეც უბადლო სავაჭრო საგნის ადგილი დაიმკვიდრა. იგი გასწვდა სომხეთს, სპარსეთს და ესპანეთსაც კი. ცხენის საპალნე საუკეთესო ქართულ ღვინო 8 ფრანკად გადიოდა უცხოურ ბაზარზე. ხოლო რაც შეეხება მდარე ხარისხის ქართულ ღვინოს, იგი 4 ფრანკად საღებოდა²⁴.

ამრიგად, XVIII საუკუნისათვის ქართული ღვინო ხასიათდებოდა რა თავისი მაღალხარისხოვნებით, გასავალს პოულობდა როგორც საშინაო, ისე საგარეო ბაზარზე. ქართულმა ღვინომ დაიმკვიდრა საექსპორტო პროდუქტის უფლებაც.

21 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 18.
 22 შ. შ ა რ დ ე ნ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 241.
 23 შარდენის მოგზაურობა, თბ., 1975, გვ. 247.
 24 იქვე, გვ. 297.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში ქართლის სოფლის მეურნეობის დარგთა შორის მესაქონლეობას გარკვეული ადგილი ემკობრა. მესაქონლეობა უმთავრესად ქართლის მთიან ადგილებში იყო განვითარებული. თუ ბარი მთას აწვდიდა მარცვლეულს, ღვინოსა და ხილს, მთა მას რძის ნაწარმით, მატყლითა და ხორციით ამარავებდა.

მარტო დავით ერისთავის ქალს მზითვად რგებია „ცხინის ჯოგი მისის მეჯოგით, სადიასახლისო ფური ცხრა მისის დიასახლისით, ცხვარი 100 მისის მეცხვარით, ღორი 30 მისის მეღორით“²⁵.

ასევე აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI-ის დროს მარტო საყაფლანშივილოს გლეხებს უნდა გაეღოთ 69 თავი ძროხა, 616 თავი ცხვარი და ბატკანი, ხოლო თხა 104 თავი²⁶.

ქართლის განვითარებულ მესაქონლეობაზე აღნიშნავს შარდენიცი და თავის მოგზაურობაში წერს, რომ „ქართლში, როგორც მსხვილი, ისე წვრილფეხა საქონელი მრავალია და ძალიან კარგი ჯიშისაა“²⁷.

საქონელზე დადებულ გადასახადთა ნაირსახეობა განვითარებულ მესაქონლეობაზე მიგვიჩივებს. „ნახირისთავი“. „პირისთავი“. „სამლაშე“. „საბალახე“ და „ულაყი“ მესაქონლეობასთან დაკავშირებული გადასახადები იყო.

მსხვილფეხა საქონლის მომრავლებას და მეცხენეობის განვითარებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ვახტანგ VI-ის შედგენილ სახელმწიფო გარიგების წიგნში სპეციალური თავია გამოყოფილი. რომელსაც „აჯილის* მოხმარების“ წესი ეწოდებოდა. აჯილა ზამთარში საგანგებოდ უნდა შენახულიყო. მას აბარებდნენ კათალიკოსს, მთავარეპისკოპოსს, მროველს, მანგლელს, ქვათახევის წინამძღვარს, ქსნის ერისთავს, ამილახორს, ციციშვილს, სომხთის მელიქს და ჯავახიშვილს²⁸. მათ განსაკუთრებულ პირობებში უნდა ჰყოლოდათ აჯილდა. შემდეგ კი მეჯოგისათვის უნდა ჩაებარებინათ, სადაც მას ჯოგში გარევედნენ და მოგებულ კვიცზე მეჯოგე პასუხს აგებდა. „ნახირისთავი“ ყველაზე მძიმე გადასახადად ითვლებოდა. „ნახირისთავი“ დაკავშირებული იყო მსხვილფეხა საქონლის, კერძოდ, ნახირის ქონასთან. იგი ყოველწლიურ გამოსაღებს არ წარმოადგენდა და ეწერებოდა სოფელს, როგორც სამეფო-სახასო გამოსაღები²⁹. მეცხვარეობის განვითარებასთან იყო დაკავშირებული გადასახადების „პირისთავისა“ და

25 საქ. სიძვ. ტ. III, გვ. 501.

26 გ. ჯამბურია, ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 105.

27 შ. შარდენი, დასახ. ნაშრ., გვ. 245.

* აჯილა — საჯიშე კურატია (სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, 1928, გვ. 30).

28 დასტურლამალი, გვ. 684, 678.

29 დასტურლამალი, გვ. 522—523.

„საბალახის“ დაწესება. „პირისთავის“ სპეციალური წესი შემუშავებულია, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ სამეფოდ „პირისთავის“ მებრძოდა ას ცხვარზე ერთი³⁰. რაც შეეხება მეორე სახის გამოსაღებს, იგი „საბალახის“ სახელწოდებას ატარებდა და მაისსა და თიბათვეში 100 სული ცხვირიდან ერთ სულს გამოჰყოფდნენ. მეფის მოხელე-მებალახე დაადღვინებდა არჩეულს და ისევ ფარაში ტოვებდა. მებალახესაც თავისი სარგო ეძლეოდა, რომელსაც შიშლიგი ეწოდებოდა³¹.

აღნიშნული გადასახადების ზუსტი განსაზღვრა იმის მაჩვენებელი იყო, რომ ცენტრალური ხელისუფლება, ვახტანგ VI-ის თაოსნობით, სახელმწიფო შემოსავლის გაზრდისათვის იბრძოდა და ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას ხელს უწყობდა.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდისათვის შესაძლებელი ხდება ზოგიერთი მსხვილფეხა საქონლის, კერძოდ ხარის ფულადი ექვივალენტის განსაზღვრა. ყოფილა შემთხვევა, რომ ერთი ხარი 19 აბაზად შეფასებულა³², მეორე შემთხვევაში კი 15 აბაზად, ხოლო კამეჩი 8 მარჩილად, რაც 4 მანეთსა და 4 აბაზს უდრიდა³³. ამრიგად, აღებულ ხანაში, დაახლოებით ერთი ხარის ფასი მერყეობდა 3-სა და 4 მანეთს შორის. რაც შეეხება ძროხას, ვახტანგის სამართლის მიხედვით, „2 მინალთუნად ჩავარდებისო“³⁴, ე. ი. 2 მანეთად. აღსანიშნავია, რომ ქართული ბედაურები ექსპორტის საგანს წარმოადგენდნენ, რომელსაც ამიერკავკასიისა და მის გარეთ „ქართული ცხენის“ სახელით იცნობდნენ³⁵.

ვახტანგ VI-ის დროს სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა მეხილეობა-მებაღეობამ. განსაკუთრებით ცნობილი იყო ქართლის ტერიტორია ხილის საესე ბაღებით. ქციისა, მაშავერის და დებედის ხეობები ხილის დიდ პროდუქტს იძლეოდა³⁶. შიდა ქართლის რაიონებიდან კი მეხილეობას მისდევდნენ თეძამის ხეობაში, გორის, მეტეხ-სასირეთის, ატენის, სვირის და ხოვლეს მიდამოებში³⁷. მეხილეობით იყო, აგრეთვე, ცნობილი მტკვრის ჩრდი-

30 დასტურლამალი, გვ. 527.

31 იქვე, გვ. 522.

32 ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა, 1907, წ. 1, გვ. 157.

33 ხელნ. ინსტ., ფ. Hd, 971.

34 ვახტანგის სამართალი, გვ. 14—15.

35 კ. ქუციას, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქალაქები, თბ., 1981, გვ. 121.

36 ვახუშტი, აღწერა... გვ. 34.

37 იქვე, გვ. 56, 58, 74, 77.

ლოეთით მდებარე ტერიტორია — ლიახვის, ქსნის, არაგვის, რენის და მეჭუდის პირის მინდვრები³⁸. ქალაქ თბილისის მისადგომების განთქმული იყო თავისი მაღალხარისხოვანი ბალებით. ბალები ქალაქის შიგნით იყო მოქცეული. საფიქრებელია, რომ ეს შემდეგში ცნობილი ორთაქალის ბალები უნდა ყოფილიყო. თბილისში იყო აგრეთვე ე. წ. სამეფო, თბილელის და საკუთრივ ქალაქის ბალები.

ვახტანგ VI-მ სპეციალური წესით სათანადოდ დაადგინა თბილისის ბალების მორწყვის დღეები, რასაც თავლიდარი ასლანი აწესრიგებდა. ვინც ამ გარიგებას დაარღვევდა, 12 მინალთუნი ჯარიმა უნდა გადაეხადა³⁹.

გავრცელებულ ხილთა შორის ქართლში ხარობდა ნარინჯი, თურინჯი, ლიმონი, ზეთისხილი, ბროწეული, ყურძენი (ხილად სახმარი), ატამი, ვაშლი, ჭერამი, ალუჩა, ტყემალი, ნუში, უნაბი, თუთა, ქლიავი, ლეღვი, ბალი, ალუბალი, მსხალი, „მრავალგვარი ვაშლი, კომში, ნიგოზი, თხილი, ზღმარტლი, ფშატი, საზამთრო და ნესვი“⁴⁰.

აღწერდა რა შ. შარდენი ქართლის ეკონომიკურ მდგომარეობას, აღნიშნავდა, რომ „ქართლში ხილიც ძალიან კარგი იცის, ყოველგვარი ხილი მოდის. ევროპის არც ერთ ადგილას არ მოდის უკეთესი ვაშლი და მსხალი. აზიაშიც არსად არ მოდის უკეთესი ბროწეული“⁴¹.

მებაღეობა სამეფო სახლის სამეურნეო საქმიანობის მნიშველოვანი უბანი გამხდარა. ამაზე მიუთითებს „მებაღეთუხუცესისა“ და მისდამი დაქვემდებარებული მებაღეების შემადგენლობა, რომელთა უფლება-მოვალეობანი სპეციალურად განუსაზღვრავთ⁴². მებაღეებს ევალებოდა ყოველი ბაღის მოვლა და თადარიგის გაწევა, რაც ბაღის ნაყოფიერებასთან იყო დაკავშირებული. მეხილეობა ქართლში ისეთ ჭარბ პროდუქტს იძლეოდა, რომ თბილისის ბაზარზე პროვინციებიდან ჩასული ხილი ავსებდა მის ასორტიმენტს.

XVIII საუკუნისათვის ქართლის მეურნეობის ერთ-ერთ განვითარებულ სახეობას მეთევზეობა წარმოადგენდა. თევზის სხვადასხვა ჯიშებით ცნობილი იყო მდ. მტკვარი, ლიახვი, ქსანი, მეჭუდა, რეხა და სხვა. თრიალეთსა და ტბა ფარავნიდან სამეფო სახლს დიდი შემოსავალი შემოსდიოდა, რომელიც საპალნობით ბარდებოდა სპეციალურ მოხელეს, ვინმე ლარაძეს⁴³.

38 ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 74, 78.

39 დასტურლამალი, გვ. 548—549.

40 ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა..., გვ. 21.

41 შ. შარდენი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 243.

42 საქ. სიძვ. ტ. II, გვ. 141; ს. ც. ი. ა. ფ., 1450, დ. 45, № 122; ფ. Qd, № 6998.

43 დასტურლამალი, გვ. 510.

მეთევზეობით განთქმულ რაიონებში „სათევზე გოდორი“ გოდორის მეურნეობის ისეთსავე ატრიბუტს წარმოადგენდა, როგორც მეურნეობებთან ერთად ხმარებაში მყოფი სახნავ-სათესი მიწა, საწყლისპირო და წისქვილი⁴⁴.

ვახტანგ VI-ს თევზის საჭერი გოდორების კონისათვის სპეციალური რიგი შეუმუშავებია. სამეფო კონების თადარიგის გაწევა გაბაშვილებს ჰქონიათ მიბარებული. გარდა სამეფო „კონებისა“, არსებულა ანჩისხატისა და კათალიკოსის კონი, რომელთა „მოვლა“, „ქვეებით შევსება“ და კონით დაჭერილი თევზის განაწილება აზნაურიშვილებს თარიშვილსა და მესხიშვილს ჰბარებია⁴⁵.

სპეციალურ სამუშაოებს ატარებდნენ მიჩენილი „კაცები“ ნელი თევზის დასამუშავებლად, ხმელი თევზი გამოჰყავდათ და ხიზილალას თვითონვე ამზადებდნენ. ქ. თბილისის მეთევზენი სამეფო ბაეს მხოლოდ ხმელ თევზებზე იხდიდნენ. თბილისში ხმელი თევზი, განსაკუთრებით ზუთხი და გელაქნური ქართლის სხვადასხვა კუთხიდან შემოსული სასაქონლო პროდუქტის ერთ-ერთ გავრცელებულ სახეობას წარმოადგენდა. თევზის საზომ ერთეულად, გარდა საპალნისა, XVIII საუკუნისათვის ლიტრაც იყო. რუისის სამწყოსში შემავალი სოფლების ზანავის, ახალდაბისა და სანავისხევის მაცხოვრებელნი „დრამის“ მაგივრად გადასახადს ლიტრობით თევზს იხდიდნენ⁴⁶.

ქართლის სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან დარგს ძველთაგან მეაბრეშუმეობა წარმოადგენდა. ყველა უცხო მოგზაური, რომელსაც კი XVII და XVIII სს. მიჯნაზე საქართველოში და, კერძოდ, ქართლში შემოუდგამს ფეხი, დიდი ყურადღება მიუქცევია იმ გარემოებისათვის, რომ საქართველოში აბრეშუმის კულტურის განვითარება მაღალ საფეხურზე მდგარა.

XVII ს. მოგზაური ტავერნიე აღნიშნავდა, რომ „თბილისი საკმაოდ დიდი ქალაქია და აქ აბრეშუმით ვაჭრობა სწარმოებს“⁴⁷.

არანაკლები ყურადღება მიუქცევია შარდენს საქართველოში აბრეშუმის განვითარებისა და მისი უცხოეთში გატანის ფაქტისათვის. „ქართველებს... აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთში. არზრუმში და სხვა გარეშე ქვეყნებში, სადაც კარგ ფასად ჰყიდიან“⁴⁸. — წერდა იგი.

ვახტანგ VI-ის დროს მეაბრეშუმეობით ცნობილი რაიონები იყო ქართლში დებედის, ხრამისა და მეჯუდის ხეობები. ამ ხეობათა

44 საქ. სიძე. ტ. II, გვ. 225, 226.

45 დასტურლამალი, გვ. 513.

46 დასტურლამალი, გვ. 422.

47 ტავერნიეს მოგზაურობა, ყურნ. „მ-ბე“, 1898 წ., № 6, გვ. 4.

48 შ. შარდენი, დასახ. ნაშრ., გვ. 83.

მცხოვრები გლეხები სამეფო, საეკლესიო და საბატონო გამოსაღებების
 ბი აბრეშუმის ყაჭი კვერცხის ოდენობით იყო განსაზღვრული⁴⁹.

ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალის“ მიხედვით, მეაბრეშუმეობის
 განვითარების შესახებ დგინდება, რომ აბრეშუმის ბოჭკოს გამოყვა-
 ნისათვის სპეციალური ტექნიკა იყო შემუშავებული. აბრეშუმის ჭიის
 მოვლისათვის გამოყოფილი პირები — „ქუმჩები“ აკეთებდნენ ლას-
 ტებს, რომლებსაც „ქუმები“ ეწოდებოდათ და ამ „ქუმებზე“ აბრე-
 შუმის ჭია ქსოვდა აბრეშუმის ბოჭკოს⁵⁰. ბოჭკოდან მეწარმე გლეხი
 ე. წ. „გულს“ მიიღებდა, რომელიც დამუშავებული ნართის სახეობას
 წარმოადგენდა და დახვევის შედეგად იყო ნაწარმოები, რომელსაც
 მორგვის სახე ჰქონდა. აბრეშუმის ნართის მიღების შემდეგ ე. წ.
 „მანჯანიკი“⁵¹ — სართავი მანქანა აბრეშუმის ძაფს იძლეოდა. ამრი-
 გად, აბრეშუმის ძაფის მიღება მძიმე და ხანგრძლივი მუშაობის შე-
 დეგს წარმოადგენდა. ამითვე აიხსნება ის გარემოება, რომ ფარჩაზე,
 რომელზედაც მეტი შრომა იყო გაწეული, ნაკლები ფულადი გამო-
 საღები იყო დაწესებული, ვიდრე აბრეშუმის ფაბრიკატზე, რომელიც
 დიდი წარმატებით საღდებოდა თბილისის ბაზარზე. მინბაში თბილი-
 სის საბაჟოს აბრეშუმის საპალნეზედ შაურს იღებდა, ხოლო ფარჩის
 საპალნეზედ ნახევარ შაურს⁵².

XVIII ს. 20-იანი წლებისათვის ქართლში ერთი ლიტრა აბრეშუ-
 მის ფაბრიკატის შექმნა დაახლოებით 6 მანეთად ყოფილა შესაძლე-
 ბელი⁵³. იყო შემთხვევები, როდესაც ქართლში შექმნილ აბრეშუმის
 ფაბრიკატს უცხო ვაჭრები საქართველოს საზღვრის გარეთაც გაიტან-
 დნენ ხოლმე. შარდენის ცნობით, სპარსეთი ფართოდ ვაჭრობდა აბ-
 რეშუმით, რომელიც უმთავრესად საქართველოდან შემოჰქონდათ.
 მისი ცნობით, საქართველოდან 2000-მდე საპალნე აბრეშუმი შემო-
 დიოდა სპარსეთის ბაზარზე⁵⁴, რაც აბრეშუმის ფაბრიკატის დიდ ოდენ-
 ობას გულისხმობდა.

ქართული აბრეშუმის სასაქონლო ფუნქციის შესახებ ტავერნიეც
 აღნიშნავს, რომელიც წერს, რომ ადგილობრივი ქართული აბრეშუმი
 არა მარტო თბილისის ბაზარს ამარაგებდა, არამედ სომეხი ვაჭრები-
 სათვის გასაღებისა და შემოსავლის წყაროს წარმოადგენდა. მათი სა-
 შუალებით ქართული აბრეშუმი სმირნასა და ხმელთაშუა ზღვის ნავ-

49 დასტურლამალი, გვ. 582; ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა..., გვ. 34, 45.

50 ნ. აბესაძე, მეაბრეშუმეობა საქართველოში, თბ., 1957, გვ. 194—195.

51 დასტურლამალი, გვ. 582.

52 იქვე, გვ. 570.

53 ს. ც. ი. ა., ფ. 1448, № 153, 318.

54 შარდენი მოგზაურობა, გვ. 297.

სადგურებსაც კვებავდა⁵⁵. ქართული აბრეშუმის საერთაშორისო კონლო პროდუქტად ქცევა მისი მაღალხარისხოვნებით იყო განპირობებული. ქართული აბრეშუმი, პირველ ყოვლისა, მისი უშუალო მწარმოებლის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა და ნატურალური გამოსაღების ფორმას წარმოადგენდა⁵⁶. უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის მოღვაწეობის ხანაში აბრეშუმის ნედლეულის და ნაწარმის მიღების ტექნიკა კვლავ ძველ ტრადიციულ წესს ემყარებოდა და თავისი სიახლით არ გამოირჩეოდა⁵⁷. მიუხედავად ამისა, აღსანიშნავია, რომ სპეციალური საბაჟო ნიხრი, რომელიც დაწესდა 1736 წ. თბილისის სატრანზიტო სავაჭრო საქონელზე, აბრეშუმის ბაჟს გარკვეულ ადგილს უთმობდა. მათ შორის ქართულ აბრეშუმზე სპეციალური ბაჟი იქნა დადგენილი⁵⁸.

ტექნიკური კულტურებიდან ვახტანგის დროს ქართლში გავრცელებული იყო სელი და კანაფი. სელი მოჰყავდათ სამხრეთ საქართველოში, კერძოდ, აბოცსა, ტაშირსა და ყაიყულში. სელიდან უმთავრესად ხდიდნენ ზეთს, რომელიც იხმარებოდა, როგორც საკვებ, ისე საწვავ საშუალებად. თბილისის ბაზარზე უმთავრესად ტაშირის და აბოცის ზეთი შემოდებოდა, რომელსაც დიდი მომხმარებელი ჰყავდა⁵⁹. ქართლში გამოყვანილ ზეთის პროდუქტს მისი სიმცირის გამო ცენტრალური ხელისუფლება უწევდა კონტროლს. ვახტანგ VI-მ აკრძალა ქართული ზეთის ქვეყნიდან გატანა, რისთვისაც დაწესდა ჯარიმა იმ პირთა მიმართ, რომელნიც ზეთს ქვეყნიდან გაიტანდნენ⁶⁰.

გარდა ზეთისა, ქართლში კანაფის წარმოება დადასტურებული ვახტანგის დროს. კანაფისაგან საოჯახო მოხმარების ქსოვილებს ამზადებდნენ. კანაფი შიდა ქართლის დაბა ალის მცხოვრებთა ერთ-ერთი გამოსაღების სახეობას წარმოადგენდა. მათ სახეცო ფულადი გადასახადის მაგიერ შეწერილი ჰქონდათ ტილოც, რაც ცხადია, მათში შინამრეწველობის ამ სახეობის გავრცობასა და განვითარებას გულისხმობდა⁶¹.

XVIII ს. პირველი მეოთხედის ქვეყნის ეკონომიკურ მოღონიერებას თან სდევდა წიაღისეული მადნეულის დამუშავება. ამ დროი-

55 ტავერნიეს მოგზაურობა, ჟურნ. „მოამბე“, 1898 წ. № 6, გვ. 4.
 56 დასტურლამალი, გვ. 582.
 57 ნ. აბესაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 195—196.
 58 ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოც., ტ. VII, თბ., 1965, გვ. 393.
 59 ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 103; „დასტურლამალი“, გვ. 582; ქართ. ცხ. IV, გვ. 319.
 60 დასტურლამალი, გვ. 10.
 61 ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზ., 1907, წიგნი. I, გვ. 177.

სათვის ტაშირი ცნობილი იყო თავისი სპილენძით და წითელი მარმარილოთი, რომელიც გამოირჩეოდა გარკვეული ელვარებით, სიმაგრითა და დახვეწილობით⁶². სპილენძის დამუშავება ხდებოდა აგრეთვე შიდა ქართლის ერთ-ერთ პუნქტში — სარკინეთში, რომლისთვისაც საკუთარი სახელიც შეერქვათ თავისი ბუნებრივი თვისებების გამო. სარკინეთში, გარდა სპილენძისა, ითხრებოდა რკინაც და „იპოვების მცირე ლაქვარდიც“⁶³. ცნობების უქონლობის გამო ძნელია თქმა, რა ხასიათს ატარებდა სპილენძის ამოღება და დამუშავება, მაგრამ, ცხადია, რომ ამის კულტურა ქართლის სამეფოს ჰქონდა და აწარმოებდა კიდევ.

რაც შეეხება სამეფო, სათავადო და სამონასტრო ნაგებობათა და სასახლეების მშენებლობას, ეს ხდებოდა ადგილობრივი ქვითა და მარმარილოთი, რომელიც ყარადაქის მთიდან ამოჰქონდათ და ცნობილი იყო განუსაზღვრელი სიმკვრივით⁶⁴.

2. მირუშეთა ინსტიტუტი

ვახტანგ VI-მ ქართლის სოფლის მეურნეობის დარგთა განვითარების მიზნით, განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია სარწყავი არხებისა და რუთა სისტემის მოწესრიგებას და იმ საირიგაციო ხასიათის მშენებლობათა ჩატარებას, რომელიც ქართლის სოფლის მეურნეობის დარგთა განვითარებასთან იყო დაკავშირებული. განსაკუთრებით აღსანიშნავია არხების მშენებლობანი ქციისა და მაშავრის ხეობებში. ვახტანგ VI-ის ეპიტაფიაში აღნიშნულია, თუ როგორ დაუკავშირა ვახტანგმა ქცია ხუნანს. ამით როგორ აქცია ქციის, მაშავრისა და ხუნანის უდაბური ველნი ნაყოფიერების წალკოტად⁶⁵.

სეხნია ჩხეიძე ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის აღწერისას აღნიშნავდა: „განილო რუ ნახიდურითგან, ვიდრე ყის ყალამდის... განილო რუ ნაგებიდან ბოლოსა ყარაისასა“⁶⁶, მოირწყო მოსავლიანი ყარაის ველნი.

უდაბურ ადგილებში არხების გაყვანას დაბებისა და სოფლების დასახლება მოჰყვებოდა. უკაცრიელი მამულები ხალხით ივსებოდა. „ალაშენა სოფლები უშენსა ადგილებსა“, — წერს სეხნია ჩხეიძე. ვახუშტიც განსაკუთრებით აღნიშნავს ვახტანგის მიერ რუთა მშენებლობის ფაქტს, რომელიც, თავის მხრივ, მოსახლეობის ზრდას

62 ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 103; ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 319.
 63 იქვე, გვ. 37.
 64 ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 39.
 65 ელ. მეტრეველი. ვახტანგ VI-ის ეპიტაფიის ავტორი, უნივერსიტეტის შრ., ტ. 43, 1951.
 66 სეხნია ჩხეიძე. საქ. ცხ-ბა. 1913, თბ., გვ. 25.

იწვევდა, დაბებისა და სოფლების მოშენებას გულისხმობდა. ^{პეტრიაშვილი}
 რუნი და აღაშენა მრავალი დაბები“⁶⁷.

ვახუშტის ცნობები სარწყავი არხებით დასერის შესახებ გვაძლევს საშუალებას წარმოვიდგინოთ, თუ როგორ ნაყოფიერდებოდა მტკვრით მთელი ყარაიას ველი. „ნაგებიდან გაიღო ედ მეფემან ვახტანგ რუ მტკვრისაგან და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს ჭალებს ქვეითნი მინდორნი“⁶⁸.

ამავე დროს მოხდა ვახტანგ VI-ის თანამეცხედრის რუსუდან დედოფლის თაოსნობით გორის პირდაპირ წმ. გიორგის ეკლესიის მიდამოების არხებით დასერვა, წყალი ბურეთის მთიდან მოდიოდა⁶⁹.

აღის წყლის დასაგლეითი, სურამის წყლის გადმოტანა დაღალულიდან ხოლამდე (ლიხამდე) ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ერთერთ ეტაპს ეკუთვნის⁷⁰. მისივე მეცადინეობით ხდება ბოლიან პირიდან, ე. ი. ლიხიდან აღმოსავლეთისაკენ — მდ. მტკვრისაკენ, დაახლოებით სოფ. ქვიშხეთის გასწვრივ მოზრდილი არხის გაყვანა⁷¹.

არხების მშენებლობას თან სდევდა უდაბური ადგილების მოშენება, დაუსახლებელი ტერიტორიების ათვისება-გამოყენება, ახალი დაბებისა და სოფლების დასახლება.

შარდენიც აღნიშნავდა, რომ „ქართლის მიწას მორწყვა უხდება: მორწყვა უხვად აღმოაცენებს ყოველგვარ მარცვალს, მწვანილსა და ხილსა“⁷².

რუთა გაყვანის ასეთი დიდი დაინტერესება ვახტანგ VI-ის მიერ შემუშავებულ ქართულ იურიდიულ ძეგლებშიც არის ასახული, რომელთა მიხედვით ირკვევა, რომ რუების მოხმარებას და სარწყავი არხების გამოყენებას XVIII ს. პირველ მეოთხედისათვის სპეციალური რიგი ჰქონია დადგენილი.

ვახტანგ VI უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგების განვითარებისათვის რუთა მოწესრიგების საქმეს. ამ საკითხს ვახტანგ VI თავის სამართლის 170-ე მუხლს სპეციალურად უძღვნის, საიდანაც ირკვევა, თუ რამდენად დაინტერესებულია ცენტრალური ხელისუფლება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებით, სოფლის მეურნეობის დარგების დაწინაურებით, რომელზედაც დამოკიდებული იყო ქვეყანაში მოსარწყავი სისტემის მოწესრიგება და გავრცობა. ამ მუხლში პირდაპირ ნათქვამია, რომ

67 ვახუშტი ბაგრატიონი, ცხ-ბა და ქმნილება მეფეთა ქართლისათა, 1973, თბ., გვ. 492.

68 ვახუშტი, აღწერა., გვ. 51.

69 იქვე, გვ. 57, 58.

70 იქვე, გვ. 81.

71 იქვე.

72 შ. შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, 1975, გვ. 243.

თუ სამეფო კარი და ცენტრალური ხელისუფლება ეცდებოდა გაიყვანოს არხები, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი ხელს შეუწყობს „ქვეყნის შენახვას“, კერძოდ „პურის მოსავლისათვის იქს ყოველივეს“⁷³.

ცენტრალური ხელისუფლება ილაშქრებდა საირიგაციო მშენებლობათა შემაფერხებელი ძალებისა და პირობების წინააღმდეგ. „რუს სათავეს ვერავინ დაუშლის, სადაც რუ მოიხდენს, ვენახი და ხოდაბუნი, რაც დახვდების, გადაჭრის და იქ გაატარებს“⁷⁴.

„დასტურლამალში“ რუთა გამოყენების საქმეს თავისი ადგილი უჭირავს. სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის თვალსაზრისით, განმარტებულია რუს მოხმარების არსი და მნიშვნელობა. რჯულდებაში დადგენილია, თუ რომელი სოფელი ისარგებლებს და სადამდე უნდა იყოს გადაყვანილი ესა თუ ის რუ. მაგალითისათვის საინტერესოა რუთ სარგებლობის წესი. ურბნისის რუს იყენებდნენ საქაშეთიდან შინდელნი, შემდეგ ვარიანელნი, სასირელნი, ხოლო არაშენდელნი კი რუისის თავამდი. რაც შეეხება თვითონ ურბნელთ, ისინი სარგებლობდნენ გორის გზისა და მლაშის წყლის შესაკრავთან⁷⁵.

ვახტანგ VI-ის შემუშავებულ „დასტურლამალში“ გარდა ურბნისის რუების, თბილისის „ციხის ბაღების“ მორწყვის შესახებაც მოცემულია სპეციალური წესი. ციხის ბაღებში იგულისხმებოდა ის ბაღები, რომელნიც თვითონ ქალაქის გაღვანში იყო მოქცეული და ემატებოდა ე. წ. სალთაგარის ბაღებიც (ორთაქალის ბაღებს უნდა გულისხმობდეს, აბანოებთან მდებარე)⁷⁶. ორთაქალის ბაღებისათვის ორი დღე იყო განკუთვნილი — ოთხშაბათი და ხუთშაბათი. „უჭეროთ წყალი არ აღინონ., ცოტ-ცოტაობის რასათით გაიყოფდენ და ისრე აღინონ“⁷⁷, წერია სპეციალურ თავში.

რუთა გამოყენების კვირის დანარჩენი დღეებიც განაწილებული იყო. პარასკევს დღისით წყალი ციხის ანბრისათვის (სურსათისათვის) მიდიოდა, პარასკევს საღამოს, შაბათს, კვირა დღეს და ღამეს სამეფო ბაღებს მორწყავდა, ხოლო ორშაბათსა და სამშაბათს დღეღამე თბილელსა და საკუთრივ ქალაქის ბაღებისაკენ უნდა ედინა.

ცენტრალური ხელისუფლება თავის ძალაუფლებას წყლით მოხმარების საქმეზეც კანონიერად ავლენდა. „დასტურლამალში“ ხაზგასმით დადგენილია, რომ თუ „ვინიცობაა წყალ-ცოტაობა იყოს, ბატონის ბაღს წყალი არ უნდა დააკლდესო“⁷⁸.

73 ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, გვ. 92.
 74 დასტურლამალი, გვ. 531.
 75 იქვე, გვ. 548.
 76 იქვე.
 77 იქვე.
 78 დასტურლამალი, § 213, გვ. 549—550.

პირველ რიგში თბილისში ბალები უნდა ყოფილიყო წყლით უზრუნველყოფილი. უფრო მეტიც, თბილისის სამეფო ბაღის გარიგების წიგნი არსებობდა, რომელიც ებარა ფარემ თავლიდარს ასლანს. სარგებლობის ეს დადგენილი რიგი და წესი ვახტანგ VI-ის მიერ სახელმწიფო კანონმდებლობის ერთ-ერთი ნორმა იყო, ამიტომაც მისი დამრღვევი ისჯებოდა და ჯარიმდებოდა 12 მინალთუნით. იგი „საბატონო ჯარიმით“ იყო გამოცხადებული. ამ ჯარიმის ათის-თავს კი სამეფო მოხელე ფარემთ თავლიდარი ასლანი იღებდა⁷⁹.

1707 წ. ერთ-ერთი საბუთიდან ირკვევა, რომ ინდო ვაბაშვილს დიდი მონაწილეობა მიუღია ვახტანგის თაოსნობით ყიზილყალის, გულთაფისა და ხუნანის არხების გაყვანის საქმეში: „ახალი მოუგონარი და უცილობელი რუ გავიდევით, ჩვენი სახასო დიდი ურწყავი მინდვრები სარწყავათ გავხადეთ“⁸⁰. ამის გამო ვახტანგ VI-მ ინდო ვაბაშვილს საზღაურად ხუნანის მოურავობა უბოძა.

როგორც ვხედავთ, ცენტრალური ხელისუფლება ვახტანგ VI-ის თაოსნობით განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა საირიგაციო საშუალებებს თავის სამფლობელოებში და ყოველმხრივ ცდილობდა მთელი ქართლის სათავადოებშიც ანალოგიური სამუშაოები ჩატარებულიყო.

„რუს სარწყავ წყალს, როგორც მამულს გაიყოფენ ძმანი, ისრე წყალი იმდენ ნაკადულად გაიყოფის“⁸¹, წერია ვახტანგის სამართალში.

1717—1719 წწ. სპეციალური სასამართლო დგება ჯავახიშვილების სასახლისკაცო დავის გამო, სადაც დავის მთავარი ობიექტი ხოვლეს წყალია. მტკიცე განაწესი დგინდება თუ რომელი სახლისკაცი, როდის და რა ხნით ისარგებლებს ხოვლეს რუთი⁸².

რუს სახლისკაცობის რიგის დაცვის პრინციპი გაყოფაში ჯავახიშვილებთანაცაა დაცული. მაგ., შუათანა ძმის უფლება სარწყავ რუზე ასეა დადგენილი ჯავახიშვილებთან: „რაც ფარემუს უჭირავს, ავთანდილიმ და ერასტიმ უნდა შუაღამ მოურწყონ. მას უკან შუა ძმათ შუა გაიყონ“⁸³, ვკითხულობთ გარიგების წიგნში.

როდესაც დურმიშხან და პაპუნა გოსტაშაბიშვილებს გაუცვლიათ თავისი მამულები, დურმიშხანს თავისი წილი „წყლის ნახევარი“ პაპუნასათვის დაუთმოა⁸⁴.

79 დასტურლამალი § 213, გვ. 548.

80 ს. ც. ი. ა, ფ. 1450, დ. 18, № 104.

81 ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI, სამართლის წიგნი, გვ. 80, § 114.

82 საქ. სიძვ., ტ. II, გვ. 309.

83 იქვე.

84 საქ. სიძვ., ტ. I, გვ. 69—70.

რუ და სარწყავი წყალი, როგორც აღვნიშნეთ, ფეოდალური საკუთრების ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენდა, მაგრამ მისი განსხვავება მაინც იყო შესაძლებელი. XVIII ს. I მეოთხედში თუმანიშვილებს ქსნის ერისთავებისაგან მდ. ლიხვიდან თავისთვის რუ აეღოთ და თავის მამულში გადაუგდიათ, ამისათვის თუმანიშვილებს ფეშქაში მოუერთმევია ერისთავებისათვის. რა ხასიათისა იყო ეს ფეშქაში, არ ჩანს. ცხადია, ამას იურიდიული უფლება ჰქონდა მოპოვებული, როგორც ქსნის ერისთავს, რუს პატრონს, მაგრამ იმისათვის, რომ ეს უფლება დროებით მაინც თუმანიშვილებისათვის დაეთმო, ქონებრივი საზღაური აუღია სამაგიეროდ⁸⁵.

ფეოდალური სამართალი რუს გაყიდვის წინააღმდეგ ილაშქრებდა. 1719 წ. ვახტანგ VI-მ სასამართლო დანიშნა, რომელიც წყლის ირგვლივ დავას არჩევდა და ერთდროულად ადგენდა: „წყალს ნურავენ გაყიდისო“⁸⁶, ე. ი. რუს გაყიდვის ფაქტები არსებობდა. ფეოდალური სამართალი ამ შემთხვევაში გამოდიოდა ფეოდალური საკუთრების დაურღვევლობის პრინციპიდან, რუსა და წყლის, როგორც საერთო საკუთრების ნორმათა დაცვის პოზიციებიდან, მაგრამ ვახტანგის შედგენილი სამართალი იცავდა აგრეთვე საკუთრების უფლებას იმ საქონელზე, რომელსაც სათავისთავო საქონლის სახე ჰქონდა მიღებული თავისი გარჯითა და შრომით მოპოვების შედეგად. ეს იყო „სათავისთა“ ქონების დანაწილების ფაქტი.

მაგალითად, რუს მოშენებასა და მის გაყვანაზე თუ იშრომებდა რომელიმე კერძო პირი, მას ამ რუზე უფლება უმკვიდრდებოდა. 1706 წ. შეთანხმების ბარათით ირკვევა, რომ გიორგი მელიქის რუ, რომელიც მოუწესრიგებელი იყო, ოქუანთ მეფარამას ისე შეუტეებია, რომ მისი გამოყენება გამხდარა შესაძლებელი. გაწეული ხარჯისათვის რუ სანახევრო საკუთრებად ქცეულა⁸⁷.

როს გამოყენების უფროს-უმცროსობის პრინციპი აზნაურების თურქესტანიელების სახლის შემთხვევაშიცაა დადასტურებული. ოთხი ძმისშვილებიდან უპირატესობა ორ უფროს ძმასა აქვს. პირველ რიგში ისინი რწყავენ თავის მამულებს, შემდეგ კი ჯერი უმცროს ძმაზე დგება და ბოლოს „თუ ურიგოდ მორწყავს ვინმე, იმ ალაგს ჩვენთვის წავართმევთო“⁸⁸. ვახტანგ VI ითხოვდა, რომ თურქესტანიელებს თავისი მერუე დაეყენებინათ და მისთვის დაეკისრებინათ ყველა საქმე, რაც მამულის რწყვას შეეხებოდა.

85 ხ. ი. ფ. Sd, № 858.
86 ხ. ი. ფ. Qd, № 1027; საქ. სიძვ. ტ. II, გვ. 9.
87 ს. ც. ი. ა., ფ. 1450, დ. 12, № 134.
88 ს. ც. ი. ა., ფ. 1450, დ. 11, № 134.

ამრიგად, ვახტანგ VI და მისი სამართალი იცავდა რუთა სისტემას ფეოდალურ საკუთრებას, ყოველ მხრივ ცდილობდა ქართლის ეს ბუნებრივი სიმდიდრე რაციონალურად გამოეყენებინათ.

XVIII ს. პირველი მეოთხედისათვის ქართლში არსებობდა მრავალი რუ, რომელიც ქართლის სოფლის მეურნეობის განვითარების ერთ-ერთი მთავარი პირობათაგანი იყო. ცენტრალური ხელისუფლება რუთა გამოყენების ხელშეუხებლობის პრინციპს ატარებდა ვახტანგის სამართლის 170-ე პარაგრაფით, რომლის მიხედვითაც ვერც ერთი სოფელი ვერ შეეცილებოდა მეორე სოფელს.

გ. ჯამბურია წერს, რომ მარტო საყაფლანიშვილოში ამ დროისათვის ჭაბაღის, შულაერის, მაშავერისა და ქციის რუები არსებობდა⁸⁹.

ანალოგიური რუები საამილახოროს ტერიტორიაზეც არსებობდა. XVIII ს. დასაწყისისათვის დამოწმებულია ზერტის, სობისის, თორტიზის რუები⁹⁰. თადარიგი თითოეულ სოფელს ევალეობდა. თითოეულ ასეთ რუს თავისი მერუე მზრუნველი ჰყავდა იგი ყველა სხვა ვალდებულებისაგან განთავისუფლებული იყო. მას ევალეობდა ისეთი სამუშაოების ჩატარება, როგორც იყო რუს დაცვა, რათა წყალი არ გაპარულიყო; ღარით „გამურვა“ — ჯვარედინა რუების ზევიდან და ქვევიდან ღარით გატარება, სარწყავ ტერიტორიაზე წყლის თანაბარი განაწილება. ყველა ამ სამუშაოთა თადარიგს მერუე აწარმოებდა⁹¹. ასე ჩამოყალიბდა მერუეთა ინსტიტუტი.

XVIII ს. I მეოთხედისათვის რუთა მოწესრიგებისათვის და ახალ რუთა გაკეთებისათვის დიდი სამუშაოები ჩატარდა. პატარა და დიდი ლიახვი დაუკავშირდა ერთმანეთს. გაყვანილ იქნა კარალეთის, გარეჯერის, ხავიწათუბნის, ბოგირის და სხვა რუები. ყოველი სოფელი თავის რუს თვითონ უვლიდა და მასთან დაკავშირებულ ყველა ხარჯსაც თვითონ სწევდა⁹².

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს თბილისის სანახები გლდანისა და ავჭალის წყლით ირწყვებოდა. მაგ., გურამიშვილები მაინც ვერ ახერხებდნენ თავისი მამულების ჭეროვნად მორწყვას, ამიტომ რუს საკითხი სადავო ობიექტს წარმოადგენდა. წყლის განაწილება მაინც სასამართლო გადაწყვეტილების საფუძველზე ხორციელდებოდა.

⁸⁹ გ. ჯამბურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 103—104.

⁹⁰ ხ. ი. ფ. Ad, № 1251; ფ. Sd, № 585; მ. ქიქოძე, ქართლის სათავადოების ისტორიიდან XV—XVIII სს. (საამილახორო). მას საქ. და კავკ. ისტ. ნაკვ. 35, 1963, გვ. 100.

⁹¹ ხ. ი. ფ. Sd, № 858 (მერუეს მერაბი სცვლის ოფიციალური პასუხისმგებელი).

⁹² ხ. ი. ფ. Sd, № 858.

თანაბრად ხდებოდა მისი სარგებლობის წესის დაცვა⁹³, რომელზეც ფეოდალური საკუთრებისათვის შენარჩუნების შემთხვევაში ქონებრივ შესაძლებლობებზე იყო დამოკიდებული. უპირატესობა წყლით სარგებლობისას იმას ენიჭებოდა, ვინც მეტ ჯაფასა და უნარს გამოიჩენდა ამა თუ იმ რუს დაცვის საქმეში, ვინც მეტ ხარჯს გაიღებდა. ერთ-ერთი წყლის გარიგების ბარათის ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „ვინც დიდი ხარჯის მძღვეელი იყოს, იმან მეტი წყალი აღინოს. ვინც ნაკლები ხარჯის მძღვეელი იყოს, იმან ნაკლები წყალი აღინოს — ამ მერუესაც თავისი უნდა მისცენ“⁹⁴.

ამ საბუთიდან ჩანს, რომ რუთი სარგებლობას ქონებრივი შესაძლებლობანი საზღვრავდნენ. სოციალურ და ეკონომიკურ უპირატესობას რუს მოხმარებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. კერძო ინტერესის ზრდა რუთა მოხმარების შემთხვევაში უპირატეს მდგომარეობას იძენდა.

წყლის სამეურნეო გამოყენებისა და წყლის დაგროვების ერთ-ერთი წესი საბასთანაცაა დაცული, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ წყლის დაგროვება ხდებოდა წყლით ღარიბ ადგილებში, წინასწარ მოწყობილ ორმოებში, რომელსაც „ლაკვები“ ეწოდება. ს. ორბელიანი ლაკვების შესახებ წერდა: „ჭაი არის მთხრობელი კლდისა ანუ ნაგები წყალათავის სადგომლად, ვიეთნი ლაკვს უგმობენ; ჯურღმული არის, რა ურწყულთა ადგილთა თხარონ მთხრობელი, რომ მუნ წყალი აღმოუცენოს“⁹⁵.

რუთა მოწესრიგებას, მერუეთა ინსტიტუტის ჩამოყალიბებას, საირიგაციო ხასიათის მშენებლობათა ზრდას და წყლის სამეურნეო გამოყენებას, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს, ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობისა და სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგების განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მინიჭებული.

ქვეყნის ეკონომიურმა მოღონიერებამ, სოფლის მეურნეობის დარგების შედარებითა განვითარებამ და ქართლის გარკვეულმა პოლიტიკურმა სიმშვიდემ, თავის მხრივ, ქვეყნის მოშენებაზე ზრუნვა განაპირობა.

როგორც აღვნიშნეთ, მთავარი დიდი მშენებლობანი საირიგაციო ხაზით მიიმართებოდა, რომელნიც პირველ რიგში ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესების და სოფლის მეურნეობის დარგების განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო.

93 ხ. ი. ფ. Hd, № 14977.

94 იქვე, ფ. Qd, 637.

95 სულხან საბა ორბელიანი, „სიტყვის კონა“, თბ., 1955, გვ. 101.

საირიგაციო მშენებლობათა გვერდით მიმდინარეობდა საერო და საეკლესიო ხასიათის ნაგებობათა შენება-მოწესრიგება.

ვახტანგ VI-ის თაოსნობით დიდი სამუშაოები ჩატარდა ქალაქ თბილისში. აშენდა მეფის სასახლე. ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: „პატიოსანი მიჭურტინისა და ოქროს ვარაყითა შეთხზული, მზემან ამისამან, ამისი უმშვენიერესი სახლი არც ერანს შიგან მინახავს“⁹⁶. თბილისის ე. წ. გარეთუბანში ბატონიშვილთა და თავადთა საცხოვრებლები შენდებოდა. 1712 წ. ხორამში ბატონიშვილმა ქალაქის გარეთუბანში იყიდა სასახლე⁹⁷. გარეთუბანშივე მუხრან ბატონმა სასახლე ააგო.

სააღმშენებლო მაღალი ტექნიკისა და განვითარებული არქიტექტურული დონის შესახებ შესანიშნავ მასალას იძლევა ვახტანგ VI-ის სიძის ვახუშტი აბაშიძის ხელით შესრულებული სააღმშენებლო პროექტი, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ კახეთში, კერძოდ დავით გარეჯში, ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის თაოსნობით უნდა აშენებულიყო სამხედრო დანიშნულების ნაგებობა თავისი კოშკით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ამ არქიტექტურულ ჩანახაზებში სპეციალური ტერმინებია დადასტურებული: „ადლი“, „ქართული ადლი“, „ჩვენებური ადლი“, ჩარეკი და სხვა⁹⁸. ამავე დროს მიმდინარეობს (1716 წ.) წინარეხელ მაღალადეთა დიდი მშენებლობანი, შენდება წინარეხში სასახლეები, ეკლესია და საძვალე სასაფლაოს ერთი მთლიანი ანსამბლი, ერთგვარი ფეოდალური უჯრედი⁹⁹. ამ პერიოდს ეკუთვნის შანშე ქსნის ერისთავის მიერ შემსსვრილი ვანათის ციხის რესტავრაცია¹⁰⁰.

გარდა საერო ხასიათის ნაგებობათა მშენებლობისა, ვახტანგ VI დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საეკლესიო ნაგებობების აგებასა და შემკობას. მან არა ერთ ტაძარს ჩაუყარა საფუძველი, არა ერთი ეკლესია შეამკო. სვეტიცხოველის რესტავრაცია მის დროს დამთავრდა, დომენტი კათალიკოსი წერდა:

მშვიდობით მოველი, დამიხვდა სამცხეთო გარიგებული.

სამირონეა მურასა, ოქროსა კარი შებმული,

⁹⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა..., გვ. 53.

⁹⁷ დოკ. თბ., ისტ., 1945, თბ., № 77.

⁹⁸ ვ. ბერიძე, XVIII ს. ქართ. ხუროთმოძ. ნახაზები, საქ. მეცნ. მოამბე, XIV, 1947, გვ. 224.

⁹⁹ ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 75.

¹⁰⁰ ვ. ბერიძე, მცხეთის კათედრალი სვეტიცხოველი, მუზ. მ-ზე XV, 1948, გვ. 143.

სვეტია კარგად შემკული, გარ (ემო მო) ფარდებული,

და ჩემს ძმას, ვახტანგსა მოეწყო, ღმერთმან აღიღოს ქებული“¹⁰¹

დომენტი კათალიკოსის სიტყვებს ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილიც, სადაც მოთხრობილია, თუ რა ხასიათის სამუშაოები ჩატარდა სვეტიცხოველის შეკეთების დროს. „ვახტანგ მეფემან შეამკო სამირონესი ოქროთა, მინითა და ვერცხლითა და ჰყო მოფენილ-მოფარდაგული ზეზითა ერილითა“¹⁰¹.

გარდა სვეტიცხოველისა, ვახტანგმა თბილისის სიონის საყდრის რესტავრაციაც ჩაატარებინა. ამ პერიოდში ხელახლად აღადგინა სიონის გუმბათი, ტაძრის სამხრეთი მხარე, განაახლა ცხოვლისმყოფელის სვეტი და დაასვენა იქ შემკული ხატი. სვეტს შემოავლო მძიმე ზარბაზის ფარდა და გამოუცვალა კანკელის სვეტები¹⁰².

სპარსელებისაგან მოოხრებული ურბნისის ეკლესია ამ დროს იქნა აღდგენილი. გაშავრდა ურბნისის დასავლეთით მდებარე ქვითკირის ზღუდე და შეიმკო წმ. სტეფანე პირველი მოწამის ხატი¹⁰³. ამავე პერიოდში განახლდა სადგერის ეკლესია, რომლის ხატიც შემკობილ იქნა ძვირფასი თვალმარგალიტით¹⁰⁴. აგრეთვე ვახტანგის მოღვაწეობის დროს, კერძოდ 1712 წ. დამთავრდა ქსოვრისის ტაძრის მშენებლობაც. ზურაბ რატიშვილი და მისი თანამედროვე ანა სოლოღაშვილი ქართლის ამ მშენიერ ტაძარს უდებენ საფუძველს¹⁰⁵. ვახტანგ VI-მ მარმარილოთი შეამკობინა არყნალ-შამბიანის ხევის შუა მდებარე წყარო, რომელიც რამდენიმე სამიმოსვლო-საქარაუნო გზას აერთიანებდა¹⁰⁶.

ქვეყნის ეკონომიური დაწინაურების და ცენტრალური ხელისუფლების ზრუნვის შესანიშნავ მაგალითს იძლევა პაპუნა დოქიძის ნაშრომ-ნაღვაწთა ნუსხა, რომლის მიხედვით ირკვევა, თუ რა დიდძალი ფულადი დანაზოგი ჰქონია პაპუნა დოქიძეს, რათა შეეძინა ატენის სასახლის ალაგი, მას აუგია სასახლე, თავისი სამეურნეო ნაგებობით — დარბაზით, საწოლით, მარნით, საკუჭნაოთი, სახაბაზოთი, საჯინბოთი, ბოსელით, კალო-საბძლით. აუშენებია კარგი ქვითკირის წისქვილი, დაუბრუნებია დიდი დოლაბი და წისქვილთანვე აუშენებია მოზრდილი ფარეხი¹⁰⁷.

101 ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 61, 19.

102 ვ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 224.

103 ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 78, 26.

104 იქვე, გვ. 83, 34.

105 პ. ზაქარია, არქიტექტურული ძეგლები სოფ. ქსოვრისში, საქ. აკად. მ-ბე, 1949, ტ. X, გვ. 635.

106 ვახუშტი, იქვე, გვ. 40, 34.

107 ხ. ი., Hd, № 1656.

ყოველივე ამ საქმიანობის ჩატარება დიდ მატერიალურ სახსრებს მოითხოვდა. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა, პაპუნა დოქიძეს მულიც შეუძენია. სულ ოცდათხუთმეტი დღის მიწა უყიდია და 6-მდე ვენახი ზვრით. შეუძენია აგრეთვე ყმები თავისი მამულით მეტეხსა და ატენში. პაპუნა დოქიძეს წასახალისებლად ვახტანგ VI-ისაგან წყალობად საძვალე-სასაფლაოც მიუღია, სადაც საყდარი აუშენებია. ამრიგად, დოქიძის ახლად წარმოქმნილი ფეოდალური უჯრედი საფეოდალო-სათავადოს არ ჩამოუვარდებოდა. მას პატარა სათავადოსათვის დამახასიათებელი ნიშნები გასჩენია ყმა-მამულისა, საძვალე-სასაფლაოსა და სასახლის სახით. ყოველი მსგავსი წამოწყების წამახალისებელი ვახტანგ VI იყო.

4. ხელოსნობა ვახტანგ VI-ის დროს

ხელოსნობა ამ დროისათვის მკიდროდ იყო დაკავშირებული სოფლის მეურნეობასთან. პირადი მოხმარების ბევრი საგანი — საოჯახო ინვენტარი, ტანსაცმელი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღები და სხვა, ადგილობრივ ოჯახებსა და სასოფლო ცენტრებში მზადდებოდა. სოფლის ხელოსანთა ნაწარმი ბაზარზეც გადიოდა. ხელოსან-საქონელმწარმოებლები უმთავრესად ქალაქებში იყვნენ კონცენტრირებულნი.

ვახტანგ VI-ის მეფობის დროს მომრავლდნენ სამეფო-სახასო და სათავადო ხელოსნები¹⁰⁸. მაგ., მკედლები ჰყავდათ ციციშვილებს და ამილახორიშვილებს¹⁰⁹. ვხვდებით აგრეთვე სადედოფლო აზნაურიშვილთა ხელოსნებსაც¹¹⁰. მარტო სომხით-საბარათიანოს მეწინავე სადროშის ტერიტორიაზე 35 მკედელი სახლობდა. გარდა მკედლებისა, იქ იყვნენ მღებრები, ფეიქრები, ღურგლები, ქვის მჭრელები, ხაბაზები, მეტყავეები, მექვაბეები, ნალბანდები და მეფუტკრეები¹¹¹.

XVIII ს. 20-იანი წლებისათვის სომხით-საბარათიანოს ტერიტორიაზე დაახლოებით ხელოსნობის 10—12 სახეობას მისდევდნენ. ხელოსანთა განაწილება კუთვნილებისა და მოთხოვნილების მიხედვით ხდებოდა. სამეფო სახლის გარდა, ზემოჩამოთვლილ ხელოსანთ კიდევ 11 მკერვალი ჰყავდა, რომელნიც სამეფო კარის შემოსვას ემსახურებოდნენ¹¹². სამეფო სახლის გარდა ხელოსნები სასულიერო კა-

¹⁰⁸ ე. თაყაიშვილი, საქართველოს აღწერილობანი, 1907, გვ. 6, 51, 104, 289, 291, 309, 312, 324—25, 379.

¹⁰⁹ იქვე გვ. 28, 32, 33, 111, 253, 266.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 65, 82, 126, 131, 246.

¹¹¹ იქვე, გვ. 51, 115, 289, 312, 68, 93, 279, 131, 70, 107, 299, 303, 119, 151, 104.

¹¹² დასტურლამალი, გვ. 657.

თედრალებსაც ჰყავდათ. ესენი იყვნენ ოქრომჭედლები და მჭედლები, რომელნიც აგრეთვე ეკლესია-მონასტრების შემკობას, მორთვას და განახლებას ახდენდნენ¹¹³.

აღსანიშნავია, რომ ყმა-ხელოსნები ზოგჯერ თავის საბატონო გამოსაღებს ფულად იხდიდნენ¹¹⁴.

ვახტანგ VI-ის დროისათვის დადასტურებულია ისეთი შეძლებული ხელოსნები, რომელთაც საკუთარი სახლი ჰქონდათ, ე. წ. დარბაზით, სათონეთი და მარნით¹¹⁵. იყო შემთხვევებიც, რომ ხელოსნებს თავისი საკუთარი დუქნები ჰქონდათ, სადაც თავის ნაშრომს უშუალოდ ასაღებდნენ¹¹⁶. მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ ისეთი ხელმოკლე ხელოსნები არსებობდნენ, რომელნიც ვერ ახერხებდნენ ჯარიმის გადახდას და თავნასყიდ ყმად აცხადებდნენ თავს¹¹⁷. გახშირებული იყო შემთხვევები, როდესაც ხელოსნები ქირავდებოდნენ სხვადასხვა სამუშაოზე და ხელფასს ლებულობდნენ¹¹⁸.

შ. მესხია აღნიშნავს, რომ ამ დროისათვის თბილისში ხელოსნობის 57 სახეობა არსებობდა, რომელიც ხელოსნობის ვიწრო სპეციალიზაციას მოითვლიდა და რომელიც, ცხადია, ამ დარგების განვითარების მაღალ დონეს განაპირობებდა¹¹⁹.

ხელოსნობის ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ სახეობას XVIII ს. I მეოთხედისათვის სამღებრო საქმიანობა წარმოადგენდა. ყველაზე ცნობილი სამღებროები იყო ე. წ. ქალაქში ანუ თბილისში; ყაიყულში, საბარათაშვილოში, ზემო ქართლში და სხვა. ზემო ქართლის სამღებრო დამოუკიდებელი იყო¹²⁰.

ვახტანგ VI-ის მეფობის ხანაში თბილისში სამღებროს მთელი უბანი არსებობდა, რომელიც სამღებრო შენობათა კომპლექსს ჰქმნიდა¹²¹.

სამღებრო თბილისსა და ყაიყულში სადედოფლო საკუთრებას წარმოადგენდა, მას ცენტრალური ხელისუფლებისაგან დანიშნული მოხელე მღებართუხუცესი განაგებდა. ზემო ქართლის სამღებრო ამილახორის კომპეტენციისაში შედიოდა, მას ალელი კაცი უწევდა ხელმ-

113 ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133, 136, 141, 151, 154.

114 ხ. ი., ფ. Sd, № 6998.

115 ც. ს. ი. ა., ფ. 1450, დ. 7, 71.

116 ხ. ი., ფ. Sd, № 89.

117 ც. ს. ი. ა., ფ. 1448, № 844.

118 ხ. ი., ფ. Qd, № 8651.

119 შ. М е с х и я, Города и городской строй феодальной Грузии XVII—XVIII вв. 1959 с. 24—32.

120 დასტურლამალი, გვ. 717; ნ. ბერძენიშვილი, სამღებროთა შესახებ XVIII სს. საქ; მას. კავკ. და საქ. ისტ. 1937, ნაკ. VI, გვ. 437—440.

121 სცია, ფ. 1450, დ. № 60.

ძღვანელობას. გარდა ზემოჩამოთვლილი სამღებროებისა, არსებობდა კიდევ გორის¹²², სამთავისისა¹²³ და მძოვრეთის სამღებრო¹²⁴, რომელთაც ამილახორიშვილები და ციციშვილები პატრონობდნენ. ამ უკანასკნელთა იჯარას პირდაპირ მისი მფლობელნი იღებდნენ სამეფო კარის განკარგულების გარეშე.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში არსებობდა, აგრეთვე, სახელმწიფო სამღებრო ქვიშხეთში, რომელიც ვახტანგ VI-ს აბაშიძეებისათვის გადაეცა¹²⁵. სამღებროს შემოსავალი აბაშიძის კუთვნილებას წარმოადგენდა.

ამრიგად, გარდა სადედოფლო სამღებროსი, ქართლში საფეოდალო, სათავადო სამღებროებიც ყოფილა დაარსებული.

სამღებრო XVIII საუკუნისათვის სპეციალურ ორგანიზაციის წარმოადგენდა, რომელიც მღებართუხუცესის მეთაურობით, მღებართა შემადგენლობით, შეიცავდა სამღებრო ქვევრებს თავისი სათბობით, ღებვის პროცესის ჩასატარებლად¹²⁶. სამღებროებში იღებებოდა სხვადასხვა სახის ქსოვილი, დარაი, შაიდიში, ყუთნი, დორისპირი, შალის ქსოვილი და სხვ¹²⁷.

სამღებროთა ექსპლოატაცია ხდებოდა საიჯარო წესით, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ კერძო-საფეოდალო სამღებროები საღებავს სამეფო მღებართუხუცესისაგან იძენდნენ. სამეფო მღებართუხუცესის გარეშე „ნურც იყიდის და ნურც გაყიდის“¹²⁸, წერია ერთ-ერთი განკარგულების წიგნში.

XVIII ს. პირველი მეოთხედის სამღებროები, სადაც იჯარით ხდებოდა სამღებრო საქმის წარმოება, შუა საუკუნეების ტიპიურ სახელოსნოს არ წარმოადგენდა, როგორც ხელოსნობის სხვა დარგები და განსხვავებით შინამრეწველურ ხასიათს ატარებდა. ძირითადად, ღებვის საქმე სამეფო სახლის, კერძოდ დედოფლის მონოპოლია იყო.

ვახტანგ VI-ის თაოსნობით თბილისში გაიხსნა მნიშვნელოვანი სარეწაო — ქართული ზარაფხანა, რომელიც სახელმწიფო საწყისებზე იყო დაფუძნებული. თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი ვერცხლის სპარსულწარწერიანი მონეტები ქართული სახელმწიფოს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ძლიერებასაც გამოხატავდა. ისინი ადგილობრივი იყვნენ. მაგრამ თავისი ზედწერილით განაპირობებდნენ ირანის შაჰების პო-

122 ხ. ი., ფ. Qd, № 8015.

123 ს. ც. ი., ა., ფ. 1448, № 235.

124 ხ. ი., ფ. Qd, № 809, 13650.

125 ს. ც. ი. ა., ფ. 1448, № 235.

126 ნ. ბერძენიშვილი, სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქ-ში, მას. საქ. და კავკას. ისტ. 1937, ნაკ. VI, გვ. 437, 440.

127 ს. ც. ი. ა., ფ. 1450, დ. 17 № 118.

128 იქვე.

ლიტიკურ ჰეგემონობას¹²⁹. თბილისის ზარაფხანამ სპილენძის მონეტების სამი სახეობა მაინც მოჭრა, რომელზედაც ქართველი მეფეების გამგებლების სახელები იყო გამოხატული. მათ შორის ვახტანგ გამგებლის ზედწერილით 1708—1709 წწ. მოჭრილ იქნა სპილენძის მონეტაც, სამანძიანი ხომალდით, ვახტანგის დაქარაგმებული სახელითა და ევროპული თარიღით — 1708—1709 წწ.¹³⁰ ყოველივე ეს მეტყველი ფაქტია იმ გარემოებისა, თუ რამდენად ცდილობდა ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება, ვახტანგ VI-ის მეთაურობით, თავისი პოლიტიკური გავლენით ესარგებლა. გარდა ამისა, ეს მოვლენა იმასაც ნიშნავდა, რომ ვახტანგ გამგებელს ევროპული გამოცდილებანიც უნდოდა დაენერგა თავის სახელმწიფოში. თბილისის ზარაფხანაში, საიდანაც საიჯარო შემოსავლის სახით მეფე ყოველწლიურად 30 ათას მანეთს იღებდა, დაჭირავებული მუშები მუშაობდნენ, ამდენად იგი მანუფაქტურების სახეს ატარებდა¹³¹.

თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი მონეტა, მართალია, ირანისადმი ვასალურ ხასიათს გამოხატავდა, მაგრამ მას ისეთივე დამახასიათებელი და ერთგვარად დამოუკიდებელი თვისებები გაუჩნდა, როგორც თვითონ ქართლის სახელმწიფოებრივობას. იგი, ერთი მხრივ, ირანის იმპერიისადმი დაქვემდებარებულ ქვეყანას წარმოადგენდა, მაგრამ ამავე დროს გარკვეული დამოუკიდებლობის მქონე სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ერთეულის სახეს ატარებდა. ყოველივე ეს ვახტანგ VI-ისა და მის უშუალო წინაპართა სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის დამსახურება იყო. სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ქართლის სახელმწიფოებრივმა მმართველებმა ვახტანგ გამგებლის მეთაურობით (სიმონ და ბაქარ გამგებლებმა) ისარგებლეს რა სეფევიდების დინასტიის დასუსტებით, მოინდომეს, რომ ქართული მონეტა გადაექციათ თავის საკუთარ რეგალიად, რის გამოც ქართულ მონეტას მიეცა ეროვნული სახე. მით უმეტეს, აცხადებს ნ. ქოიავა, რომ ისეთი ნომინალი, როგორც იყო მარჩილი (600 ფულადი ერთეული) და მინალთუნი (1000 ფულადი ერთეული) საერთოდ ირანში არც კი მოჭრილა¹³². მართალია, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს ქართლში ირანის შაჰის დასტურით და შეთანხმებით იჭრებოდა

129 დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე. უცხო ნიმუშების მიხედვით საქართველოში მოჭრილი ზოგიერთი მონეტის საკითხისათვის. საქ. მეცნ. აკად. მ-ბე, XXVII, № 1, 1959, გვ. 117.

130 დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე. ქართული ნუმიზმატიკა, 1950, გვ. 96; E. A. Пахомов, Монеты Грузии, Тб., 1970, с. 252.

131 Ш. А. Месхия. Города и городской строй феодальной Грузии XVII—XVIII вв. 1950, Тб., с. 124, Т. Кутелия. Грузия и Сефевидский Иран, 1979, Тб., с. 110.

132 ნ. ქოიავა, ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII ს. ქართლ-კახეთში, 1963, თბ., გვ. 43.

მონეტა, მაგრამ მას ადგილობრივი, ეროვნული და უნდა ვითქვამოდეს სისტემატური ხასიათიც ჰქონდა მიღებული.

5. ვაჭრობა ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში

XVIII ს. დასაწყისისათვის, როგორც აღინიშნა, ქართლის ფეოდალურ-ბატონყმურ ეკონომიკას გამოცოცხლება დაეტყო. სოფლის მეურნეობაში ერთთავად შესამჩნევი გახდა მეურნეობის გარკვეული სპეციალიზაცია, რომელიც იწვევდა ცალკეულ რაიონებს შორის კავშირის განმტკიცებას და საშინაო ბაზრის შემდგომ განვითარებას. ქალაქების ზრდასთან ერთად, დიდი ყურადღება დაეთმო გზების გაუმჯობესებას და მათი დაცვის საქმეს, ხიდების აშენება-შეკეთებას, ქარვასლა-ფუნდუკების მშენებლობას. განვითარება დაეტყო ვაჭრობას, როგორც ქართლის შიგნით, ისე საქართველოს სამეფო-სამთავროებსა და საზღვარგარეთაც. იმის გამო, რომ ქართლის მთავარ ეკონომიკურ ბაზას სოფლის მეურნეობა წარმოადგენდა და ხელოსნობა მიწისმოქმედებასთან იყო დაკავშირებული, შინაგანი ვაჭრობა დიდ აღმავლობას ვერ განიცდიდა, მაგრამ ქართლში მაინც ექვსი ცენტრალური-სავაჭრო მაგისტრალი გამოიკვეთა, რომელმაც თავი ქართლის დედაქალაქში მოიყარა. ეს საქარავნო გზები თავისი ექვსი განაყოფით უერთდებოდა ჩრდილოეთის, დასავლეთის, სამხრეთის და აღმოსავლეთის განაპირა რაიონებს და ქვეყნებს¹³³.

ამ გზების წყალობით ხდებოდა ქართლის სამეფოს დაკავშირება საქართველოს სხვა სამთავროებთან, ამიერკავკასიასთან, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე მეზობელ სახანოებთან და სპარსეთ-თურქეთის სახელმწიფოებთან. „ქართლის სატახტო ქალაქი წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სატრანზიტო პუნქტს, რომლის მეშვეობით წარმოებდა გაცხოველებული ვაჭრობა, როგორც აღმოსავლეთ ამიერკავკასიასა, ისე თურქეთსა და ირანის ქალაქებს შორის“¹³⁴.

არსებობდა აგრეთვე თბილის-ერევნის უშუალოდ დამაკავშირებელი გზაც, რომელსაც სომხური წყაროები „ქართულ გზას“ უწოდებდნენ¹³⁵. ამ გზით ჩამოჰქონდათ გასაყიდი პროდუქტი, არა მარტო

¹³³ სამიმოსვლო გზები დგინდება ვახუშტი ბაგრატიონის რუკით. 1923 წ. ჯავახიშვილის მიერ გამოც.; ვ. ბერძენი, XVIII ს. თბილისი ვახუშტის გეგმის მიხედვით, ანალები, 1947, გვ. 171—172; მ. ბერძენიშვილი, თბილისის გარეგანი სახე XVIII ს-ში. თბ., 1965, გვ. 4—5.

¹³⁴ კ. კუცია, თბილისისა და აღმოსავლეთ ა/კ ქალაქების სავაჭრო ურთიერთობა XVII—XVIII სს. კრ., „ძიებანი საქ. და კავკ. ისტორიიდან“, თბ., 1976, გვ. 58.

¹³⁵ გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII—XVIII სს. თბ., 1982, გვ. 187.

სომეხ სოციალისტებს, არამედ დიდვაჭარ ხოცებს. „თბილისში სომხური საქონლიდან კარგად საღებოდა ხალიჩები, ნოხები, ტყავი და ზედა“¹³⁶. საქართველოდან ამ გზით, როგორც ცნობილია, გაჰქონდათ იაფად შექმნილი ღვინო, ენდრო, ბოსტნეული და სახელგანთქმული ქართული ხილი. გარდა ამისა, ე. წ. „ქართული ცხენი“, რომელიც „გურჯის“ ცხენის სახელით იყო ცნობილი¹³⁷.

ვახტანგ VI-მ სავაჭრო-საქარავნო და სამიმოსვლო გზები, როგორც სამეფო კარის, ისე სათავადო სახლების დაცვისა და ზრუნვის საგნად გადააქცია. ვაჭრობა-აღებმიცემობით დაინტერესებული ცენტრალური ხელისუფლება გზებისა და ხიდების მოვლისათვის სპეციალურ რიგს ადგენდა. „დასტურლამალში“ დაცული პარაგრაფი მზ „გზების შენახვისათვის“ გვაძლევს საშუალებას დავინახოთ, თუ როგორ იყო დაინტერესებული ცენტრალური ხელისუფლება ეკონომიკურად და პოლიტიკურად დაქსაქსული ფეოდალური ქვეყნის შეკავშირებაში.

მისიონერი დიონიჯო კარლო პიაჩელი თბილისის მომარაგების შესახებ წერდა: „თბილისის სურსათ-სანოვარე ძალიან იაფია, ვინაიდან მიწას ისინი ხნავენ 12 ხარით, რომელთა შორის 6 კამეჩია. ამიტომ მიწები კარგადაა დამუშავებული და კარგ მოსავალს იძლევა. ესაა იმის მიზეზი, რომ აქ ყველაფერი იაფია. აქ სარჩოს რთველისა და ღვინობის თვეში ამზადებენ. ამ დროს ცოტა ფულით (ჩვენ ქვეყნებთან შედარებით) მთელი წლის სარჩოს შეგროვება შეიძლება“¹³⁸.

XVIII საუკუნისათვის სავაჭრო-სამიმოსვლო გზები სამეფო კარის სათავადო სახლების და ცალკეული სოფლების ზრუნვის საგანი გახდა¹³⁹. ცენტრალური ხელისუფლების ზრუნვა განაპირობებდა პოლიტიკურად და ეკონომიკურად დაქსაქსული ქვეყნების შეკავშირებას. როგორც აღვნიშნეთ, თბილისის ექვს გზას ექვსივე კარი ჰქონდა. ერთი ავლაბარში იყო, დანარჩენი ხუთი კი — მტკვრის მარჯვენა ნაპირას¹⁴⁰. თბილისის ბაზარზე ამ ექვსი კარის საშუალებით პერიფერიებიდან მოედინებოდა საქონელი. ადგილობრივი სავაჭრო პროდუქტებიდან ქართლის ბაზარზე შემოდინოდა ქსოვილები, ფარჩა, აბრეშუმი, მატყლი, სელი, ბამბა, წინდები, სანოვარე: ხორცი, თევზეული, ბრინჯი, ზეთი, ერბო, ქონი, თაფლი, ხილი, ფქვილი, ბოსტნეული,

136 გ. შ ა ი ს უ რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 188.

137 კ. კ უ ც ი ა, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქალაქები, 1981, გვ. 121.

138 დ ი ო ნ ი ჯ ო კ ა რ ლ ო ს, „თბილისის აღწერა“, ბ. გიორგაძის თარგ. მასალები, საქ. კავკ. ისტ. ნაკ. 29, 1951, გვ. 156, 159, 160.

139 დასტურლამალი, გვ. 532—533.

140 ე. ბ ე რ ი ძ ე, XVIII ს. თბილისი ვახუშტის გეგმის მიხედვით, ანალები, 1947 წ. გვ. 141—142; მ. ბ ე რ ძ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი, თბ., გარეგანი სახე, XVIII ს. 1965, გვ. 5.

მარცვლელი. შემოდირდა საღებავი, უმთავრესად ენდრო და თამბაქო, პირუტყვი და ფრინველი. გარდა ადგილობრივი საქონლისა, თბილისის ბაზარზე ცნობილი იყო თავრიზის ფარჩა, ორდუბადის აბრეშუმი, ქირმანის შალი და ე. წ. „საყათის საქონელი“, სანელებლები და ფუფუნების საგნები.

შ. შარდენის ცნობით, „კარგად არის შენახული დიდი საბაზრო შენობები“, რომელთაც თავისი მოცულობის მიხედვით უფრო სახელმწიფო სავაჭრო მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, ვიდრე კერძო ხასიათი. მაგრამ დადასტურებულია, რომ XVIII ს. დასაწყისისათვის მეფის სასახლის წინ არსებობდა ოთხკუთხა მოედანი, რომლის ირგვლივ კერძო მოვაჭრეთა დუქნები მდგარა. შარდენმა ამ ბაზარს „გრძელი“ უწოდა და აღნიშნა, რომ ეს დუქნები დიდი გულისყურით არის მოწყობილი, სპეციალური ადგილი აქვთ მიჩენილი და ქალაქს გადმოჰყურებენ ზევიდან¹⁴¹. ამ ბაზარს ქართული წყაროები „რასტა-ბაზარს“ უწოდებდნენ, რომელიც თბილისის მოედანს ერტყა გარს¹⁴². აქ შეხვდებოდით ოქრომჭედელის, ბაყალს, სარაჯს, მენაბდეს, ხარაზს, მექაბეს, მეჭურჭლეს, მეზანდუკეს და სხვ¹⁴³. იყო შემთხვევები, როდესაც ერთი მოვაჭრე რამდენიმე დუქანს ფლობდა, იგი მსხვილ მოვაჭრედ ითვლებოდა. მაგ., თუმანიშვილები და გოგნიაშვილები ხუთი-ექვსი დუქანს მებატრონებად ითვლებოდნენ¹⁴⁴.

XVIII საუკუნისათვის დუქნები და ქულები ფეოდალური საკუთრების გარკვეულ სახეობას წარმოადგენდნენ. მათი განსხვავება და გაყიდვა სპეციალური ფეოდალური ნორმების დაცვით ხდებოდა¹⁴⁵.

ცენტრალური ხელისუფლება ცალკეულ კერძო მოვაჭრეთა აღებ-მიცემობაში ერეოდა და თავისთვის სასარგებლოდ აწესებდა გამოსაღებს დუქანის ფლობისათვის, რაც თვეში ერთ შაურს უდრიდა¹⁴⁶. ვახტანგ VI-ის დროისათვის თბილისში დაახლოებით სახელმწიფო გადასახადის გამღები 200-მდე დუქანი არსებულა. გარდა ამისა, სახელმწიფო თბილისელ სახასო ვაჭართაგან იღებდა „მახტასაც“, რომელიც გროვდებოდა სახელმწიფო ვაჭარ-ხელოსნებისაგან¹⁴⁷. მაგ., XVIII ს. 10-იანი წლებისათვის თბილისელ ვაჭართა ერთ ნაწილს 5

141 შ. შარდენი, დასახ. ნაშრ., გვ. 94.

142 მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

143 ს. ც. ა., ფ. 1450, დ. 6, № 76, 104; დ. 25, № 32; დ. 4, № 226; დ. 8, № 15.

144 ხ. ი. ფ. Hd 482; ს. ც. ა. ფ. 1450, დ. 16 № 14.

145 ს. ც. ა. ფ. 1448, № 4420.

146 დასტურლამალი, გვ. 537.

147 III. Месхиа, Города и городской строй феодальной Грузии XVII—XVIII вв., 1950, с. 101.

მინალოთუნი „მახტა“ ედოთ სახელმწიფო გამოსაღებად¹⁴⁸. „მახტის“ განსაზღვრა ვაჭრის ქონებრივი შესაძლებლობების მიხედვით ხდებოდა. თბილისში შემოსული გასაყიდი საქონლის აწონვა ვახტანგ VI-ისგან შემუშავებული წესის მიხედვით ხდებოდა, სპეციალურ დიდ სასწორზე, რომელსაც „ყაფანი“ ეწოდებოდა. „ყაფანზე“ იწონებოდა ფქვილი, ქერი, ბრინჯი, ფეტვი, შაბი და სხვა. „დასტურლამალის“ მიხედვით, „ყაფანი“ იჯარით გაიცემოდა¹⁴⁹. მცირე მოცულობის საქონელი აბრეშუმში, ლილა, საღებავები და სანელებლები მეორე სახის სასწორზე — „მიზანზე“¹⁵⁰ იწონებოდა. მესამე სახის სასწორი კი „საყადი“ იყო, რომელიც, ანალოგიურად „მიზანისა“, არა უმეტეს 7 გირვანქა წონის საქონელს წონიდა¹⁵¹.

ქართლის მეფე ვახტანგი მფარველობდა მოქალაქეებსა და დიდ ვაჭრებს. მათი საქმიანობის წახალისების მიზნით, შედგა „საკუთრების ქალაქური წესი“, რომლის მიხედვით უშვილოდ გადაშენებული მოქალაქის „ბეითალმანი“ ქონება უნდა დარჩენოდა განსვენებულის ნათესავს და არა მის სიუზერენს, როგორც ეს მანამდე იყო¹⁵². ვახტანგმა ეს დებულება 1722 წ. დააკანონა თბილისის მოქალაქეთა სასარგებლოდ¹⁵³. ამ შემთხვევაში ვაჭარ-მოქალაქეთა საკუთრების დაცვას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ვაჭრობის თავისუფალ განვითარებას ფეოდალურ საბაჟოთა სისტემა მაინც ბორკავდა.

თბილისის მთავარი საბაჟოს გარდა, არსებობდა საბაჟოები სათავადო საზღვრებზე. ასეთი საბაჟოები ამილახორებს ჰქონდათ სოფ. იგოეთთან, ყაფლანიშვილებს — ბოლნისთან¹⁵⁴. საბაჟოები არსებობდა გორთან, ცხინვალთან, ალთან, სურამთან, ახალდაბასა და სხვა.

სამეფო ხელისუფლება შეეცადა უფრო მეტად ჩარეულიყო სათავადოთა სავაჭრო-საშინაო საქმეებში. ამ გარემოებამ რამდენადმე ხელი შეუწყო სავაჭრო-ეკონომიკური ცხოვრების გამოცოცხლებას. ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში ქართლში სავაჭრო კაპიტალი ძველებურად ხელს უწყობდა საქონელგაცვლას და ამით წვრილ საქონელმწარმოებელსა და მომხმარებლებს შორის კავშირს ამყარებდა. ცენტრალური ხელისუფლება თავისი საბაჟო პოლიტიკით არსებითად სავაჭრო მოგებაში მონაწილეობდა, ამავე დროს იგი რამდენად-

148 ხ. ი., ფ. Hd, № 14470.

149 დასტურლამალი, გვ. 537.

150 იქვე, გვ. 538.

151 იქვე, გვ. 541.

152 შ. მე ს ხ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 315.

153 ხ. ი. ფ. Hd, № 2938.

154 გ. ჯ ა მ ბ უ რ ი ა, ქართ. ფეოდ. ურთ. ისტ., თბ., 1955, გვ. 107.

ში მფარველობდა ადგილობრივ საქონელმწარმოებლებს და მათ უცხოური საქონლის კონკურენციისაგან იცავდა. მაგ., „დასტურლამალის“ მიხედვით, უცხოურ აბრეშუმზე დაწესებული ბაჟი თითქმის ოთხჯერ სჭარბობდა ბაჟს ადგილობრივ აბრეშუმზე¹⁵⁵. ვახტანგ VI-ის საბაჟო პოლიტიკა იქითკენ იყო მიმართული, რომ პირველი მოხმარების საგანზე მცირე ბაჟი დაეწესა. მაგალითად, საბალნე მარილზე 2 ბისტი (2 შაური) იქნა დაწესებული¹⁵⁶.

ვახტანგ, VI-ის მთელი საშინაო პოლიტიკა და, კერძოდ, საბაჟო პოლიტიკა ხელს უწყობდა ადგილობრივ წარმოებათა განვითარებას. XVIII ს. 30-იანი წლებისათვის საბაჟო პოლიტიკა პირველი მოხმარების საგნებზე არ შეცვლილა. თუ შევადარებთ 1736 წ. „ქალაქის ბაჟისა და ციხის კარის შართლამასი „დასტურლამალთან“¹⁵⁷, დავინახავთ თუ, საბაჟო ტარიფს არ განუცდია ცვლილებები ბრინჯზე, მარლიზე, გელაქურსა და ხმელ თევზზე. აგრეთვე, უცვლელი დარჩენილა 1736 წლისათვის „ყაფნის ბაჟი“ ფქვილზე, ქერზე, ფეტვზე, თაფლსა და ერბოზე¹⁵⁸. ხოლო რაც შეეხება, „ჩელიქის“ ბაჟის რიგის პროდუქტებს, როგორცაა ფარჩა, ბამბა, შაბი, რკინა, ენდრო და სხვა, 1736 წ იგი ქალაქის ბაჟის „შართლამასთან“ შედარებით მატულობს. ბამბა „დასტურლამალით“ 2 აბაზია¹⁵⁹, „შართლამის“ მიხედვით — 10 შაური¹⁶⁰. ასევე შაბსა და ენდროზეც თავრიზის ფარჩაზე კი „შართლამის“ მიხედვით ბაჟი კლებულობს. თუ „დასტურლამალის“ მიხედვით თავრიზის ფარჩაზე თუმანზე 10 შაური იყო, 1736 წელს ერთნახევარჯერ იკლო და 1 აბაზამდე დავიდა. ცხადია, ოსმალთა-ყიზილბაშობის ქართულ სახელმწიფოებრივ წყობაში ქართლის ეკონომიკას დასცემდა ბაზარზე საქონელთა ფასის გაბერვა და თავის მხრივ, საბაჟო ტარიფის გაზრდას გამოიწვევდა, მით უმეტეს ისეთი არაპირველი მოხმარების პროდუქტებზე, როგორც ფარჩაა, შაბი, რკინა და ენდრო იყო.

თბილისსა და ქართლში შემოსული მოვაჭრენი თავს ქარვასლებში აფარებდნენ. მარტო თბილისში რამდენიმე ქარვასლა არსებობდა. ერთი დღევანდელი ქალაქის საბჭოს შენობის ადგილას მდებარეობდა, სიონის სამხრეთით „თბილელის ქარვასლა“ იყო. კიდევ სამხრე-

155 დასტურლამალი, გვ. 540, 541.

156 იქვე, გვ. 552.

157 შ. მესხია, მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიიდან, მას. შპ. და კავ. ისტ., ნაკ. 30, 1945, გვ. 78—79.

158 დასტურლამალი, გვ. 540.

159 იქვე, გვ. 542.

160 შ. მესხია, იქვე, გვ. 79.

თით „მელიქის ქარვასლა“ და „მეფის ფუნდუკი“¹⁶¹. თბილისში კერძო მეპატრონეთა ქარვასლებიც არსებობდა. მაგ., ვინმე იოსებ მღვდელს თავისი ქარვასლიდან წლიური შემოსავალი 225 ყურუში ჰქონდა¹⁶². ქარვასლები და ფუნდუკები ყოფილა ახალციხეში, ახალქალაქსა¹⁶³ და ქციის ხევში, შამბიანის მთასთან¹⁶⁴, რომელიც სამიმოსვლო გზაზე იყო აგებული.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს ქართლის საექსპორტო საქონელს აბრეშუმი, ღვინო, სახელოსნო ნაწარმი, ქსოვილები და ბეწვეული წარმოადგენდა. ყველა ამ საქონლის შესაძენად უცხოელი ვაჭრები თბილისს ეტანებოდნენ. იქ ყიდულობდნენ ქართული აბრეშუმის ფაბრიკატს და უფრო ძვირ ფასებში ჰყიდნენ სამხრეთ-აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ვინმე ფარსადან-ბეგს XVIII ს. 10-იან წლებში 60 თუმნის აბრეშუმი გაუტანია საქართველოდან გასაყიდად¹⁶⁵. დიდ სავაჭრო საქმიანობას ეწეოდნენ გორელი ვაჭრები ჯულაბაშვილები¹⁶⁶. ისინი ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც იკიდებენ ფეხს, ვახტანგ VI-ის კარზე დაწინაურებული ჩანან და ფართო ქსელი აქვთ გაბმული ირანსა და ჩრდილო კავკასიაში. პაპუნა ჯულაბაშვილს თავისი პუნქტი ისპაანში აქვს, აქ თავისი რწმუნებული ჰყავს ხოჯა-ბეგ დათუნა, რომელთაგანაც მჭიდრო სავაჭრო ოპერაციებს ატარებს. როსტომ ჯულაბაშვილი კი საერთოდ ვახტანგ VI-ს თან ხლებია ისპაანს¹⁶⁷. ჯულაბაშვილები „ფსონის“ სავაჭრო გაერთიანების წევრები არიან. ისინი იაფად იძენენ საქონელს და შემდეგ ძვირ ფასებში ყიდიან. მათ თავისი „ფსონები“ ჰყავთ გილანში, თავრიზსა და ასტრახანში. გარდა ჯულაბაშვილებისა, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს სავაჭრო საქმიანობას ეწევიან გოგიჯანაშვილები, მამინაიშვილები და მამულაიშვილები¹⁶⁸.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროსვე დასტურდება საგარეო ვაჭრობის ვალუტის პარტეტის არსებობა. იგი ასახულია ვახტანგის სამართლის XV და XVI მუხლებში, სადაც კარგადაა ქართული მონეტის შეფარდება უცხოურ მონეტასთან. მაგ., შაურს, ყიზილბაშნი უზალთუნს

161 ვ. ბერიძე, XVIII ს. თბილისი ვახუშტის გეგმის მიხ-ით, ანალები, ტ. I, 1947, გვ. 145.
 162 ხ. ი. ფ. Hd, № 820.
 163 შ. შარდენი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 242; დოკ. საქ. სოც. ისტ. ტ. I, გვ. 110.
 164 ვახუშტი აღწერა; გვ. 40.
 165 ხ. ი., მ. თამარაშვილის პ. ფონდი, № 10, 1122, გვ. 19.
 166 დ. მეგრელაძე, მას. საქ. ეკ. ისტ.; მას. საქ. და კავკ. ისტ. ნაყ. 35, 1955, გვ. 213—214.
 167 ხ. ი. ფ. Hd, № 7325.
 168 ც. ს. ი. ა., ფ. 1450; დ. 29, № 137; ფ. 1451, დ. 1, აღწ. 5, 1; „მოამბე“, 1903, IX, გვ. 1—35.

უწოდებენ, ოსმალნი კი თანგირს; „ოთხ შაურს აბაზი ჰქვიან დ... ფუნ-
გნი თულთს ეძახიან...,, ოცდაათს თუმანს ურუმნი ქისას ეძახიან...,, სამ
შაურს ფრანგი რუბს...“ ამრიგად, ქართული მონეტა გარკვეულ
შემთხვევაში მსოფლიო ფულის ფუნქციას იძენდა. საინტე-
რესოა, რომ ქართლში, ვახტანგის გამგებლობის პერიოდში,
ირანულ-ეროვნულ მონეტასთან ერთად ჩნდება უცხოური მონეტის
საჭიროებაც. ტურნეფორის ქართლში ყოფნის დროს მოქმედებდა
„პიასტრი“ და „ვენეტიკური სეკინი“¹⁶⁹. ეს არ იყო შემთხვევითი მო-
ვლენა.

რაც შეეხება ერთიანი ეროვნული ბაზრის ჩასახვას, მ. სამსონაძე
შიინნეს, რომ იგი ხდება ვახტანგ VI-ის მეფობის ხანაში, როდესაც
საშინაო საქონელგაცვლაში სავაჭრო კაბიტალი იწყებს ჩარევას. „სრუ-
ლი საფუძველი გვაქვს, — წერს მ. სამსონაძე, — ეს პროცესი
XVIII ს. პირველ მეოთხედში დაწყებულად მივიჩნიოთ“¹⁷⁰.

მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ VI-ის დროს ქართლის ვაჭრობა
განვითარების გზას დაადგა და ვაჭართა ფენას საგრძნობი ზრდა და-
ეტყო, ქართულმა ვაჭრობამ მაინც ვერ მოახერხა, ფეოდალური ურ-
თიერთობის გახანგრძლივების პირობებში თავისი კლასობრივი, სო-
ციალური უფლებებისა და პრივილეგიების დამკვიდრება. ვახტანგ
VI-ის სამართლის მიხედვით ვაჭრები უფლებრივად უფრო დაბალ
საფეხურზე მდგარან, ვიდრე აზნაურობა. ყველაზე შეძლებული, ე. ი.
პირველი რანგის ვაჭრები უთანაბრდებოდნენ მეორე კატეგორიის აზ-
ნაურებს, წვრილი, სულ უკანასკნელ საფეხურზე მდგომი ვაჭრები კი
მსახურებს¹⁷¹.

ვაჭართა უფლებრივი მდგომარეობა იმაშიც გამოიხატებოდა, რომ
პირველი კატეგორიის თავადის სისხლი თექვსმეტჯერ უფრო მეტად
იყო შეფასებული, ვიდრე იმავე კატეგორიის ვაჭრის, რამაც ასახვა
პოვა ვახტანგ VI-ის სამართალში.

XVIII საუკუნისათვის ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება
ცდილობდა უცხოელი ვაჭრები ქართლში მოეზიდა. ეს ინტერესი გა-
მოწვეული იყო იმის გამოც, რომ ქართლი ევროპისა და აღმოსავლე-
თის ქვეყნების გზაჯვარედინზე მდებარეობდა, სადაც შესაძლებელი
იყო საქონლის იაფად შექენა¹⁷². იმავე პოზიციებიდან იბრძოდა სულ-
ხან-საბა ორბელიანის მისიონი, რომელიც ცდილობდა საფრანგეთის

169 ი. ე. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული საფასურთმცოდნეობა ანუ ნუმისმეტი-
კა — მეტროლოგია, თბ., 1925, გვ. 56.

170 მ. სამსონაძე, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება
XIX ს. I მესამედში. თბ., 1980, გვ. 35.

171 ვახტანგ VI-ის სამართალი, გვ. 31.

172 შ. შ ა რ დ ე ნ ი, მოგზაურობა, გვ. 266.

მთავრობა დაეინტერესებინა იმით, რომ ქართლი ფრანგული საქონლის სატრანზიტო-სავაჭრო ხაზზე მდებარეობს. ვახტანგ VI ჰპირდებოდა ფრანგ სოვდაგრებს სრულ უზრუნველყოფას და ხელის შეწყობას დასავლეთ საქართველოსა და ჩერქეზეთთან ვაჭრობისათვის, კონსტანტინოპოლისკენ გზის გაკაფვას და ისეთი საქონლის შექმნას, როგორც იყო მატყლი, აბრეშუმი, ღვინო და ტილო, რომელიც მათი ინტერესის სფეროში შედიოდა¹⁷³.

მართლაც, XVIII ს. პირველ მეოთხედში საქართველოსადმი ინტერესი როგორც ევროპელების, ისე რუსეთის მხრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ ქართლი ტერიტორიულად მდებარეობდა დიდ სავაჭრო გზაჯვარედინზე, რომელიც აერთებდა აღმოსავლეთს დასავლეთთან. ამრიგად, ვახტანგ VI-ის ქართლის სამეურნეო-ეკონომიკური ცხოვრება განსაკუთრებით 1703—12 წწ. შედარებით პოლიტიკურად მშვიდობიანობის პირობებში აღმავალი განვითარების გზით მიდიოდა.

6. ნატურალური და ფულადი საზღაური ვახტანგ VI-ის დროს

XVIII საუკუნის I მეოთხედისათვის ქართლში ნატურალური საზღაურის¹⁷⁴ გვერდით ფართოვდებოდა საზღაურის ისეთი სახე, რომელიც სესხის, ვალის, სარგებლის, ჯარიმისა და სისხლის დაურევების, ნატურალური ფორმის გარდა, ფულადი ფორმის სახეობასაც იძენდა. ეს პროცესი ვახტანგ VI-ის დროს გარკვეული ტემპით მიმდინარეობდა.

მარტივი სასაქონლო წარმოების არსებობის გამო ნატურალური საზღაური კვლავ ძალაში რჩებოდა, იგი თავის მნიშვნელობას არ ჰკარგავდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მის პარალელურად ფულადი საზღაურიც განავარძობდა არსებობას და თანდათანობით უფრო გამოკვეთილ სახეს იღებდა.

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ „ფული XVIII ს-ში... სუსტად არის განვითარებული, როგორც გადახდის და მიმოქცევის საშუალება... ჩვეულებრივი მოვლენაა ნატურალური სესხი, მისი დაფარვა ნატურით, პროცენტების გასტუმრება ნატურით“ და ა. შ.¹⁷⁵.

ნ. ქოიავას მიერ წარმოდგენილი სურათი მეტისმეტად მუქია და თანადროული ნარატიული თუ დოკუმენტური მასალა საშუალებას იძ-

173 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 312.
 174 საზღაური — ზღვევინების მონაცემი. საბა ორბელიანი, „სიტყვის კონა“, 1949, გვ. 552.
 175 ნ. ქოიავა, ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII ს. ქართლ-კახეთში. თბ., 1963, გვ. 48.

ლევა გარკვეული კორექტივები შევიტანოთ მასში. ჩვენს ხელთ არსებული სამართლის ძეგლები — განჩინებისა და გარდაწყვეტილების წიგნები, თამასუქები და ვალის ბარათები, ხარჯის ნუსხები ცოტა სხვაგვრად ასახავენ არსებულ ვითარებას.

როგორც ცნობილია, ვახტანგის საკანონმდებლო წიგნების მიხედვით, ფულის ბრუნვა შესულია მოქმედებაში. ფული გაცვლის საყოველთაო ექვივალენტადაა ქცეული და ფულის საშუალებით ხდება სამუშაო ძალის შეფასება. ფულის მეშვეობით დგინდება სამუშაო ძალის საფასური. შედარებით ფართოვდება ფულის მიმოქცევა, რაც იმის მანიშნებელია, რომ ჩნდება მარტივი სასაქონლო წარმოების გარკვეული ჩანასახები. ამის დასადასტურებლად თუნდაც ის კმარა, რომ გარკვეულ შემთხვევაში ცოცხალი სამუშაო ძალა, ე. ი. ყმა-გლეხის მუშაობა, ყალიბდება საქონლის სახეობად და იღებს საქონლის გარკვეულ ფორმას. ფულის მეშვეობითა და მონაწილეობით სამუშაო ძალა — ყმა-გლეხი თუ მისი საქონლებელი გირავდება, ფული ისესხება, პროცენტი ისაზღვრება, დამნაშავეც ფულით ჯარიმდება. ამრიგად, ვახტანგ VI-ის დროს, სამუშაო ძალის გაცვლის პროცესში ფული მეტნაკლებად მონაწილეობს.

ჯერ კიდევ ადრე, XVII საუკუნის 70-იანი წლების ფრანგი მოგზაური შარდენი მოგვითხრობდა რა საქართველოს შესახებ, აღწერდა ქართლის ეკონომიკურ მდგომარეობას და ქართლის მაცხოვრებელთა ყოფა-ცხოვრებას, აღნიშნავდა, რომ მათ შეუძლიათ ფრანგ მისიონერებთან „ივაჭრონ, ფული სარგებლით გაასესხონ და ისესხონ“¹⁷⁶. შარდენის ცნობას ადასტურებს დღეს ჩვენ ხელთ მყოფი ზოგიერთი დოკუმენტური მასალა.

ვახტანგ VI-ს თავის სამართლის კანონებში სპეციალური თავი აქვს შედგენილი, სადაც იგი ვალისა და სარგებლის ზოგად სახეობებს ჩამოთვლის და აღნიშნავს სარგებლის ყველა სახესხვაობას: ერთ თუმანში აღებულს 5 აბაზს, 4 აბაზს, 3 აბაზს, 10 შაურს, 2 აბაზს, 5 შაურს, აბაზს, 3 შაურს, 2 შაურს და მიუთითებს, რომ „ანაში დიად ბევრი გვარიც ქმნილა“¹⁷⁷.

ცნობილია, რომ გარკვეული თანხის გასესხების დროს, სარგებლის პროცენტის დონე ისაზღვრებოდა ეკონომიური ვითარებით. როგორც ზევით ვნახეთ, ვახტანგ VI-ის ოფიციალური სახელმწიფოებრივი სამართალი საზღვრავს და ადგენს პროცენტის ნორმას და საერთოდ ამჯობინებს პროცენტის აღებას ან არ აღებას, ზოგჯერ კი მცირე პრო-

¹⁷⁶ შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1935, გვ. 95; მისივე, დასახ. ნაშრომი, თბ., 1975, გვ. 324.

¹⁷⁷ ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, § 116; ქართული სამართლის ძეგლები, თბ., 1963, ტ. I, გვ. 512.

ცენტის აღებას. ვახტანგის სამართალი ადგენდა, როგორც ვახტანგის, 12, 18, 24 და 30 პროცენტსაც. აქ მიღებულია მინიმუმი 12 პროცენტი და მაქსიმუმი 30 პროცენტი. ნ. ქოიავა წერს, რომ: „30%, როგორც პროცენტის უდიდესი ნორმა, ძლიერ მაღალ ნორმად უნდა ჩაითვალოს“. იქვე განაგრძობს: „XVIII საუკუნეში დასავლეთ ევროპაში კანონით გათვალისწინებული პროცენტის უდიდესი ნორმა არსად არ აღემატებოდა 10%-ს, მაგრამ იქაც სინამდვილეში, გაცილებით უფრო მაღალი იყო“¹⁷⁸.

გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მართალია, ჩვენ ხელთ არსებული დოკუმენტური მასალის მიხედვით, საქართველოში 30% სარგებელი არ არის გავრცელებული სახე, მაგრამ მაინც გვხვდება სხვა სარგებლისა და სხვა პროცენტებთან ერთად. ამრიგად, ვახტანგის სამართალი არ ადგენს სარგებლის რაიმე ერთიან ნორმას, იგი ფიქსაციას ახდენს სარგებლის იმ განაკვეთებისას, რომელთაც სინამდვილეში ჰქონდათ ადგილი. ვახტანგ VI-მ კარგად იცის, რომ არ ხერხდება სარგებლის ნორმის ავტომატურად რეგულირება. სასაქონლო ფულად ურთიერთობაში კანონმდებლობის აქტიურ ჩარევას არ შეუძლია რაიმე ეფექტი მოგვცეს. ყოველ კერძო შემთხვევას თავისი გარკვეული ადგილი ეთმობა. ვახტანგის სამართალი და ყოველი ერთი ფაქტი კონკრეტულ შემთხვევას გულისხმობს და მისი განზოგადება ყოველთვის და ყველა შემთხვევაში შეუძლებელია. თითოეული კერძო ფაქტი ზოგად კანონად ვერ გასაღდება. ერთი კი ცხადია, რომ ვახტანგის კანონმდებლობა კარგად იცნობს ფულადი სარგებლის ნაირსახეობებს და ყოველ გარკვეულ მომენტს უსადაგებს მათ. დაგირავების დროს ისაზღვრებოდა გარკვეული პროცენტი არსებულ მიწოდებასთან თანაფარდობით და თუ ჭარბი იყო მოთხოვნა მიწოდებაზე, მაშინ იზრდებოდა პროცენტიც.

ვახტანგის მიერ მოცემული სარგებლის რაობათა სურათი ისაზღვრებოდა იმ თამასუქებისა და ვალის ბარათებით, რომლინც XVIII ს. პირველ მეოთხედში იყვნენ ძალაში და სარგებლის გარკვეულ შემთხვევებს ასახავდნენ.

ამრიგად, ჩვენ არა მარტო სესხის ფულად გამოხატულებას, არამედ სარგებლისა და პროცენტის გარკვეულ ნაირსახეობას ვხედავთ. ეს არ იყო მშრალი კანონი. ვფიქრობთ, ეს იყო ის ჰემმარიტი და რეალური ვითარების ამსახველი კანონი, რომელიც XVIII საუკუნისათვის ქართლის ეკონომიკურ ყოფაში შეინიშნა. მართალია, სამართლის წიგნში ვახტანგ VI ძირითადად ნატურალური სესხისა და ნატურალური სარგებლის ნიმუშებს იძლევა, მაგრამ არ არის დადგენილი, რა ხასიათის ნატურალური ნორმაა ყველაზე უფრო გავრცელებული XVIII ს. პირველი მეოთხედისათვის სარგებლის გადახდის შემთხვევაში. „პურზე

178 ნ. ქოიავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84—85.

ერთი ორადაც გაცემულა, ერთი სამადაც, ათი თხუთმეტადაც...
ერთი სამად, ერთი ორად, ერთნახევრადაც და ა. შ.“

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ე. წ. „გირაოს“ ანუ დაგირავე-
ბის გარეშე ფულის გასესხება, როგორც წესი, ამ დროისათვის არ ხდე-
ბოდა. სწორედ „გირაო“ იძლეოდა პასუხს კრედიტორისათვის იმ შემ-
თხვევაში, როცა მსესხებელი რაიმე მიზეზით დათქმულ ვადაში ან
დათქმული პირობებით ვერ გადაიხდიდა ვალს.

როგორც აღვნიშნეთ, სარგებლით გასესხების მრავალი ფაქტია და-
მოწმებული. ხშირად გასესხებული ფულის სარგებელი ნატურით ნაზ-
ღაურდებოდა და ეს ნატურალური გამოსაღები კრედიტორს დაგირა-
ვებული ყმებისაგან უნდა აეღო. მაგ., როდესაც პაპუა ციციშვილი
ოთარაანთ პაატაშვილისაგან 26 მარჩილ თეთრს სესხად იღებდა, მასთან
თავის ყმას აგირავებდა „თავისი მამულით, სახლკართ, ვენახით, სარ-
წყავით, ურწყავით, ბაღბოსტნით, თავისი წყლით, სასაფლაოთი, საწის-
ქვილეთი, მითით თუ ბარით“. შეთანხმება ასეთი იყო, რომ პაატაშვილი
მოიხმარდა ამ ყმას და ყველა გამოსაღებით ისარგებლებდა, სანამ ცი-
ციშვილი მას თავნს არ გადაუხდიდა. ციციშვილს ფულადი სარგებე-
ლი აღარ მოეთხოვებოდა, სანამ ყმა-გლეხისაგან გამოსაღებს პაატაშვი-
ლი აიღებდა¹⁷⁹. სესხის აღება ამ შემთხვევაში, ჩვენი ვარაუდით, ციცი-
შვილის გასავლის დაფარვას ხმარდებოდა. ხშირად, როგორც ნ. ქო-
ნიავა აღნიშნავს, „სესხის აღებას... თავადაზნაურობის მიერ ომი, სტი-
ქიური უბედურებანი და გლეხის ვალდებულების შეუსრულებლობანი
იწვევდა“¹⁸⁰. თუმცა, ძირითადად სესხის აღება ვახტანგ VI-ის მოღვა-
წეობის დროს ხდებოდა პირადი და არა მოგების მომტანი საჭირო-
ებისათვის.

გვაქვს ისეთი შემთხვევაც, როცა გირაოს სხვა ფუნქცია ეკისრა.
კერძოდ, გირაო გამოიყენებოდა ვალის პროცენტის დასაფარავად. გი-
რაოს გაყიდვის უფლება, ცხადია, აკრძალული იყო. ეს მხოლოდ იძუ-
ლებითი წესით მოხდებოდა, როცა მოვალე ვერ მოახერხებდა ვალის
გადახდას. უპირატესი მდგომარეობა, ცხადია, გამსესხებელსა და მის
ნათესავებს ჰქონდათ მოპოვებული. გირაოს ღირებულება, როგორც
წესი, საგრძნობლად სჭარბობდა თავნს და შესაბამისად ეს ზედმეტი
თანხა უბრუნდებოდა მოვალეს მისი გადახდის შემდეგ. რაც შეეხება,
იურიდიულ უფლებას, ეს ამკარად ფეოდალური კანონით მსესხებლის
მხარეზე იყო, მას შეეძლო გაეყიდა თავდაპირველი გირაო, სამაგიერო
გირაოს დადებით, მაშინ, როდესაც გამსესხებელი ვერც ერთ შემთხვე-
ვაში ვერ გაყიდა მას. გირაო გამსესხებლის ხელში გადადიოდა მხო-
ლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სასამართლო გადაწყვეტდა, რომ მოვალეს

179 ხელნაწ. ინსტ. ფ. Qd, № 877.
180 ნ. ქო ნ ი ა ვ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 81.

არ შეეძლო ვალის გადახდა. გირაო იძულების წესით იყიდებოდა, მით უმეტეს, რომ სულაც არ იყო საჭირო, გირაო მაინცდამაინც გამსესხებულს ეყიდა. გირაოს შესყიდვაში უპირატესობა გამსესხებულთათვის ითვლებოდა და თუ ეს უკანასკნელნი უარს იტყოდნენ გირაოს შესყიდვაზე, მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეეძლო გირაო რომელიმე სხვა პირს ეყიდა. ამრიგად, გამსესხებელი გირაოზე მხოლოდ დროებით იძენდა იურიდიულ უფლებას, ვინაიდან მისი განსხვავება მას არ შეეძლო, რისი განმსაზღვრელიც თვით გირაოს არსებული ფეოდალური სისტემა იყო. მსესხებულს გირაოზე არ გააჩნდა არავითარი იურიდიული უფლება, მისი უფლება მხოლოდ გირაოს შემოსავლით განისაზღვრებოდა. მაგრამ ხდებოდა ისე, რომ XVIII ს. პირველი მეოთხედისათვის სავაზშო ან სავაჭრო კაპიტალი არ ინდობდა როგორც უშუალო მწარმოებელს, ისე ფეოდალურ არისტოკრატისაც. ეს უკანასკნელი ხშირად ვერ ახერხებდა ვალის დაფარვას თავისი სოციალურ-ეკონომიკური დაკნინების გამო და იძულებული იყო გირაო (ძირითადად ყმა-მამული) გაეყიდა და ამით გაესტუმრებინა ვალი. თვითონ მსესხებელნი, დასაშვებია, რომ ვახტანგ VI-ის დროს დაინტერესებულნი ყოფილიყვნენ გირაოს უკან დაბრუნებით, მისი შემდგომი ფეოდალური ექსპლოატაციის მიზნით. სავაზშო ან სავაჭრო კაპიტალის ასეთი ხშირი ტენდენცია უფრო გვიან ხანაშია მოსალოდნელი, ვახტანგ VI-ის დროს კი მას შედარებით ნაკლებად ვხვდებით.

ხშირად გირავნობის ნატურალურ სახეობასთან გვაქვს საქმე: მაგ., როდესაც სვიმონ აბრამიშვილს თავისი ბიძაშვილისათვის 13 მარჩილი უსესხებია და გირაოდ „თავისი შესავალ-გასავალი დაუღვია¹⁸¹, სარგებლის მაგიერ გამსესხებულს ვენახის შემოსავლით უნდა ესარგებლნა. ოთხ თუმან ნახევარ თეთრში დაგირავებულა სამი კომლი. ფულად სარგებლისაგან განთავისუფლდა მოვალე და ყმებისაგან ნაკისრი გამოსაღების აღება კი კრედიტორს რგებია წილად.

როინ და ოთარ ჯავახიშვილების თამასუქიც ასეთი პირობით „შემდგარა¹⁸². ამრიგად, აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ყმა-მამულზე სარგებლის ნატურით გადახდის შემთხვევასთან. ასეთი მაგალითები ჩვენთვის საკვლევ ხანაში ხშირია, სადაც მოვალენი პირდაპირ აცხადებენ: „სანამ შენ თეთრს მოგცემდე, ჩემ წილ გამოსაღებს შენ სჯამდე, თეთრის სარგებელს კი არა მთხოვდე“¹⁸³.

სარგებლის ასეთსავე ნატურალურ სახეობას წარმოადგენდა სახ-

181 ხელნაწ. ინსტ. ფ. Hd, № 3823.

182 იქვე, ფ. dS, № 129.

183 მასალები საქ. ეკ. ინსტ., გვ. 14, № 8; ხელნ. ინსტ., ფ. Hd, № 3808.

ლის ქირა, რომელზედაც დამგირავებელი უარს ამბობდა: „ამ სახლის ქირას არ გთხოვ და არც შენი თეთრის სარგებელს“¹⁸⁴.

როგორც ზემოთ ჩამოთვლილი შემთხვევებიდან ჩანს, ხშირად სარგებელი ნატურალურ სახეს ატარებდა, მაგრამ სარგებლის, ამ გავრცელებული ე. წ. პროცენტის ნატურით დაფარვის გვერდით ვითარდებოდა სარგებლის ფულადი ფორმა.

გასესხების მთავარ მიზანს, ცხადია, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაშიც პროცენტის აღება წარმოადგენდა. კაპიტალი ამ შემთხვევაში, ძირითადად, სავაზშო ან სავაჭრო იყო, ხოლო კრედიტის შინაარსი კი მდგომარეობდა იმაში, რომ აღებული სესხი ძირითადად დაებანდა, არა როგორც ზედმეტი ღირებულების შემქმნელი წყარო, არამედ, როგორც საარსებო ან კი დამატებითი ხარჯების გადახდის საშუალება. მაგრამ ვხვდებით შემთხვევებს, როცა ფულის გამსესხებლის ხელში ზოგჯერ სესხი იქცეოდა სავაზშო კაპიტალად, რომელსაც ისევ გაცემდა. ამდენად, გამსესხებელი მევახშის როლში გამოდიოდა და პროცენტსაც თვითონ იღებდა. ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს ქართლის სამეფო მნიშვნელოვან ეკონომიკურ აღმავლობას განიცდის. შეინიშნება მარტივი სასაქონლო წარმოების შემთხვევათა გაფართოება და წარმოებით წესზე გადასვლის ნიშნები (ზარაფხანის, სამღებროთა, სტამბის, არაყხანის, დაბახანის და სხვათა აქტიური საქმიანობა), რომელნიც სახელმწიფოს მონოპოლიებს წარმოადგენდნენ და იჯარით გაიციმოდნენ. ფეოდალურ სახელმწიფოში პროცენტის ნაირსახეობა ჩნდება. ვახტანგ VI-ის მეფობის ხანაში პროცენტი თუ სარგებელი, რომელიც არსებულ ფულად სახეს ატარებდა, თითქმის გარკვეულ ნორმად იყო დაწესებული. უფრო ხშირად თვეში სარგებელი მერყეობდა თუმანზე, აბაზიდან ორ შაურამდე. ამის მაგალითები ხშირია. მაგ., „შაქარია თურმანიძეს 5 თუმნის ვალში თუმნის სარგებელი თვეში ერთი აბაზი უნდა მიეცა“¹⁸⁵. ასევე ზაალ თარხნიშვილს ამილახორ სახლთხუცესის 11 თუმან ვალში სარგებელი თვეში ერთი აბაზის რაოდენობით უნდა ეხადნა¹⁸⁶. მამუკა მოურავისშვილი მოძღვრის ძმისწულის შიოსაგან 15 თუმან ახალ თეთრში 1 აბაზ სარგებელს იხდიდა¹⁸⁷. ასევე ხეჩუანთ მელქუას უნდა მიეღო თუმნის სარგებელი თვეში აბაზი¹⁸⁸. შემდეგ კი ვხვდებით თუმნის სარგებელს თვეში სამ შაურს, რაც ყარაბუღაშვილისა და სოლოლაშვილების შეთანხმებას მოჰყოლია¹⁸⁹. ასევე ნიკო

184 ხ. ი. ფ. Hd, № 15007.

185 მასალები საქ. ეკონომიკური ისტორიისათვის, ტ. II, გვ. 9.

186 იქვე, გვ. 13, № 6; ხ. ი., ფ. Hd, № 3784.

187 იქვე, ფ. Hd, № 14886.

188 ს. ც. ი. ა., ფ. № 1448, № 701.

189 მასალები საქართველოს ეკლესიის ისტორიისათვის, ტ. II, გვ. 13, № 17.

ლოზ თუმანიშვილს ერთ თუმან თეთრში თვეში სამი შაური პროცენტი
აუღია¹⁹⁰.

მაგრამ არის შემთხვევა, როდესაც კრედიტორი ამაზე უფრო
მცირე სარგებელზეც თანხმდება. თუმნის სარგებელი თვის თავზე ორ
შაურად ღგინდება. მოქალაქე ჯალიბეგაშვილი ბეჟუა საქუაშვილს
თუმნის სარგებელს თვეში 2 შაურს ჰპირდება¹⁹¹, ასევე ჩითახანთ
გოგინაშვილი არუთინა ფარემუზ ნაზირას 8 თუმანნახევარ თავნში,
თუმანზე 2 შაურს უნაღდება¹⁹². რამაზაშვილი ბეჟანა ხითარიშვილს
თუმნის სარგებელს თვეში 2 შაურს აძლევს¹⁹³.

ამრიგად, მცირეპროცენტიანი სესხის არსებობა ვახტანგ VI-ის
მოღვაწეობის დროს ქვეყანაში დაბალი კრედიტის გარკვეულ არსებო-
ბაზე მიგვიჩივებს. ნ. ქოიავას მცირეპროცენტიანი სესხის არსებობა-
ში ეჭვი შეაქვს და მის დოკუმენტურ მასალაში ასახვას შემდეგნაი-
რად ხსნის: „საბუთებში აღვლილი აქვს პროცენტის განაკვეთის საეჭვო
დამთხვევას კანონით დაწესებულ განაკვეთთან. არ უნდა დაგვავიწყდეს,
რომ ეს განაკვეთი ნაჩვენებია ხელწერილში, რომელსაც ოფიციალური
დოკუმენტის ხასიათი აქვს და რომლის ჩავარდნა მოსამართლის, ე. ი.
სახელმწიფო მოხელის ხელში გამორიცხული არ იყო. ფაქტიური, ფა-
სეული პროცენტი უფრო მაღალი იქნებოდა, ვიდრე კანონით გათვა-
ლისწინებულ და ხელშეკრულებაში ნაჩვენები. უფრო მაღალი პრო-
ცენტი აიღებოდა ფასეულობად“¹⁹⁴.

ვითვალისწინებთ რა ქართლის არასტაბილურ ეკონომიკურ მდგო-
მარეობას ვახტანგ VI-ის ხანაში, დასაშვებად მიგვაჩნია ძვირფასიანი
კრედიტის (30%-ის) არსებობა, მით უმეტეს, რომ ამის ცალკეული
მაგალითი ჩვენს მიერაცაა მოტანილი. მაგრამ დოკუმენტური მასალა
უპირატესად დაბალპროცენტიანი კრედიტის (10%-ის) გავრცელებას
ადასტურებს. ნ. ქოიავას გამოთქმულ მოსაზრებას კი დოკუმენტურ მა-
სალაში სარგებლის დაბალი პროცენტის განზრახ ჩვენების შესახებ,
ჩვენ ვერ გავიზიარებთ, ვინაიდან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვახტანგ
VI-ის სამართალში სამართლის მაქსიმალური ნორმა 30% იყო აღიარ-
ებული და ვალის წიგნებში მასზე დაბალი პროცენტის განზრახ ჩვენე-
ბა კრედიტორის ინტერესებში სულაც არ შედიოდა. ამრიგად, სავ-
სებით სამართლიანად მიგვაჩნია, რომ დოკუმენტური მასალა ქვეყნის
ეკონომიკის რეალურ ვითარებას ასახავს და მათი გათვალისწინებით
შესაძლებელია ფაქტიური მდგომარეობის აღდგენა.

190 ხ. ი. ფ. Sd, № 1009.
191 ს. ც. ი. ა., ფ. № 1448, № 4215.
192 იქვე, ფ. Ad, № 755, ფ. Sd, № 831.
193 იქვე, ფ. Qd, № 8664.
194 ნ. ქოიავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85—86.

ვხვდებით ისეთ შემთხვევასაც, როდესაც მაგ.: იასე ჭილაშვილი აგირავეებს თავის ყმას და იღებს სესხად ორმოც ფლურსა (7 აბაზს) ანუ მანეთ ნახევარი და ორ მინალთუნს თეთრს. შანაშვილი იძლევა სარგებელს თვეში 6 აბაზს, ხოლო თავისი დაქირავებული ყმის გამო-საღებს თვითონ იღებს. აგირავეებს ყმას მხოლოდ თავნის გამო. მოვა-ლვე ისევ სესხად აძლევს დამგირავებელს დამატებით ორ თუმანს და აიძულებს მას უარი თქვას თავისი ყმის გამოსაღებზეც: „შენ თეთრს სარგებელი არ ჰქონდეს“¹⁹⁵. არსებობს ისეთი შემთხვევაც, როდესაც 12 თუმანში ავთანდილ თარხნიშვილი მდივანბეგ ერასტის 4 თუმანს თეთრს და „ერთ პატარა გოგოს“ აძლევს¹⁹⁶.

ნ. ქოიავას მტკიცებით, ერთი მხრივ, თითქოს ფულადი ანუ ფასეუ-ლი პროცენტის დაბალი განაკვეთის არსებობა ვახტანგ VI-ის დროს დასაეჭვებელია, მაშინ როდესაც გარდა ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობი-სა, დოკუმენტური მასალაც იძლევა საშუალებას აღვნიშნოთ, რომ და-ბალი პროცენტის მოქმედუნარიანობა ხშირი იყო. მაგრამ მეორე მხრივ კი საინტერესოა, რომ 12 თუმან თეთრში სარგებელი 4 თუმანი გაიცე-მოდა, ე. ი. 30 პროცენტი. ამრიგად, უმაღლესი ზღვარი 30 პროცენ-ტიც ყოფილა ზოგიერთ შემთხვევაში დადასტურებული¹⁹⁷, მაგრამ უფრო გავრცელებული გვხვდება 12 და 10 პროცენტი, ვინაიდან ამისი პრეცედენტი ჩვენ ხელთაა. ამ შემთხვევაში პროცენტი გირავნობის ინსტიტუტთან არის დაკავშირებული და გირავნობის მთავარ ფუნქცი-ასთან ერთად, პროცენტის დაფარვის საშუალებასაც ასრულებს. პრო-ცენტის გასტუმრება ფულით, როგორც ვნახეთ, არც თუ ისე იშვიათი შემთხვევაა ვახტანგ VI-ის მეფობის დროს და ფულადი საზღაური მაინც გადახდის ერთ-ერთ საშუალებად გვევლინება.

ვახტანგ VI-ის მეფობის დროს ის პირნი, რომელნიც ფულს სარ-გებლით ასესხებდნენ, ახდენდნენ ამ ფაქტის სპეციალურ დოკუმენტურ გაფორმებას. დგებოდა ვალის ბარათი, სადაც კარგად ისახებოდა ფუ-ლის გასესხების და მისი ზრდის მთელი პროცედურა. 1709 წ. ვალის ნუსხაში პირდაპირ ჩამოთვლილია ერთი უცნობი პიროვნების ხელში მყოფი თამასუქები, სადაც განსაზღვრულია ფულის რაოდენობა და აღ-ნიშნულია, თუ რომელ მევალეს რა რაოდენობის თამასუქი მიუცია მისთვის:

- „ქაშხარბეგის თამასუქი (4 თუმანი)
- ელიზბარას თამასუქი გ (3 თუმანი)
- ფირანის თამასუქი ჰ (5 მინალთუნი)

¹⁹⁵ ს. ც. ი. ა., ფ. № 1450, დ. 5, № 63.
¹⁹⁶ ხელნ. ინსტ., ფ. Hd, № 13690, 1390.
¹⁹⁷ ხელნ. ინსტ., ფ. Sd 607, 1801.

შერგილის ოსეფასი თამასუქი და (ჰ) (5 თუმანი), 5 მინალთუნი
მამასახლისის ფარსადანისი თამასუქი ბ (2 თუმანი, 6 მინალთ.)
ყარაბუღაშვილის თამასუქი ა (1 თუმანი)
მირიძანაანთ ოსეფას თამასუქი ა (1 თუმანი და 9 მინალთუნი), ია-
სეს თამასუქი ვ“.

სულ 9 თამასუქია გაცემული — დაახლოებით 18 თუმნის და 4
მინალთუნის ოდენობით¹⁹⁸.

შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში თამასუქთა ნუს-
ხის მფლობელს გარკვეული მევახშეობისათვის მიუყვია ხელი, რომე-
ლიც აწარმოებს ამ თამასუქთა აღრიცხვა-აღნუსხვას. რა ხასიათის
სარგებელს იღებდა ეს მევახშე ამ შემთხვევაში, ან კი როგორ იყო
მოპოვებული ეს თანხა არ ჩანს, მაგრამ ვფიქრობთ, იგი თამასუქს გას-
ცემდა მევახშეობის მიზნით, რაც მას სავაზო კრედიტის გაზრდა-გა-
ფართოების და შემდეგ, შესაძლებელია, ისევ დაბანდებისათვის სჭირ-
დებოდა.

საინტერესო ცნობას იძლევა, აგრეთვე, ერთ-ერთი მევახშის ანგა-
რიშის ნუსხა, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ მას 8 თვის მანძილზე
მარტო სარგებელი 65 თუმანი აუღია. 65 თუმანი აუღია მევახშეს 162
თუმნის თავნის სარგებლად¹⁹⁹. ამ შემთხვევაში ვალი ისევ ფულადი
დაბანდების საშუალებას წარმოადგენდა და სავარაუდებელია, ვახშის
ზრდის წყაროს ქმნიდა. როგორც ვხედავთ, პროცენტის ხვედრითი
წონა სინამდვილეშიც რამდენადმე მაღალი იყო, ვიდრე ეს ცნობილია
სამეცნიერო ლიტერატურაში. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ფულადი
პროცენტის ხვედრითი წონა არ შემოიფარგლება მხოლოდ თუმანზე
ერთი აბაზითა და ან 2 შაურით. ზოგჯერ იგი თუმანზე 5 აბაზსაც
იძლეოდა. ამ ზღვარს, როგორც ხევით აღვნიშნეთ, თვითონ ვახტანგის
სამართლის 116-ე პარაგრაფიც ადგენს. ასევე კარგად ჩანს ვახტანგ
VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში, როცა ე. წ. „ვალის გარიგებაში“ ფუ-
ლადი გირაოს ძირითადი ფუნქცია თავნის დაფარვის გარანტია იყო,
ხოლო გირაოს ნივთიერი ფორმების (ყმა-მამული, საქონელი, ნივთი და
ა. შ.) ღირებულება თავნზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგ VI-ის მოღვაწეო-
ბის პერიოდში მევახშეობითა თუ ვაჭრობით გატაცებულნი თარხნი-
შვილები იყვნენ. ვფიქრობთ, თარხნიშვილები, მამულაშვილები, გო-
რიჯანაშვილები, ჯულაბაშვილები სესხს იღებდნენ თავიანთი საბრუ-
ნავი სახსრების შესავსებად, მაშინ, როცა საჭირო იყო საქონლის მეტი
რაოდენობით დაგროვება. მარტო დავით თარხნიშვილი რამდენიმე პი-
როვნებისაგან იღებს ვალს: ბენედიქტე წინამძღვრისაგან 10 თუმან

198 ხელნ. ინსტ. ფ. Sd, № 1861.
199 ხელნ. ინსტ. ფ. dS, № 607.

თეთრს²⁰⁰, ჩაუშლარ ქეამ დევიშბეგისაგან 6 თუმან თეთრს²⁰¹, თაგისო ბიძა თარხნისაგან 16 თუმან „ახალ თეთრს“ და სხვ.²⁰² იგი ყველა მუხრანის კუთვნილ სარგებელს. სადავო არაფერია დებიტორ კრედიტორთა შორის და, რაც მთავარია, დავით თარხნიშვილი მოკლე ვადაში უბათილებს ყველას თამასუქებს, რადგან ვალები სრულიად აღარ რჩება. ცხადია, დავით თარხნიშვილი გარკვეული საქონლის დაგროვების შედეგად ახერხებს ყველა ვალის პირნათლად და დროულად დაბრუნებას. გარკვეულ საქმიანობასთანაა დაკავშირებული მოკლე ვადით ფულის სესხების საჭიროება და შემდეგ მისი განაღდება. როგორც ჩანს, დავით თარხნიშვილს 2—3 წლის ვადაში თავნისა და სარგებლის დაბრუნება ნაყოფიერი ვაჭრობის შედეგად ან ინტენსიური მეურნეობის გაფართოებით მოუხერხებია. ჩვენი ვარაუდით, საქმე უნდა გვქონდეს სავაზმო ან სავაჭრო კაპიტალთან.

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს სარგებლის ფულადმა ანაზღაურებამ ქართულ ეკონომიკაში გარკვეული ადგილი მოიპოვა. ამის პირდაპირი ამსახველი ვახტანგის კანონმდებლობა იყო. მართალია, მან სარგებლის ნატურალური ფორმა ვერ განდევნა, მაგრამ თვითონ გარკვეული მოქმედუნარიანი გახდა.

ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტებისა და დაკვირვებების საფუძველზე შეიძლება ერთგვარი დასკვნა გაკეთდეს. ვახტანგ VI-ის დროს ფულადი პროცენტის ხვედრითი წონა ძირითადად მაღალი არ იყო, იგი დაახლოებით 10—12 პროცენტს უდრიდა, ხოლო ზოგ შემთხვევაში ორმაგად იზრდებოდა (დავით თარხნიშვილის მაგალითი; ხ. ი. დაცული საბუთი, ფ. Sd, № 607, 1861). სარგებელზე უპირატესად დაბალი პროცენტის გაზრცელება ძირითადად ქვეყნის ეკონომიკის გარკვეულ აღმავლობასა და განვითარებაზე მიგვანიშნებს და გარკვეულ მარტივ სასაქონლო ურთიერთობათა გაფართოებისაკენ იხრება, მაგრამ ამავე დროს, რაც შეეხება სავაზმო კაპიტალს, ნ. ქოიავა აღნიშნავს, რომ „ფეოდალურ საზოგადოებაში... იგი არ ზოგავდა არც ფეოდალს, ხოლო უკანასკნელი არც გლეხს. ადგილი ჰქონდა გლეხების, ხელოსნების, ვაჭრების და ფეოდალების განშრევებს“²⁰³.

მართლაც, ვახტანგის სამართლით წარმოსახულ სისხლის სამართლის დაურევების სისტემაში ფეოდალურ-სოციალური იერარქიის კიბეს ბეჭა აღბუღას სამართალს თუ შევადარებთ, დავინახავთ, რომ XVIII საუკუნისათვის, მართლაც მოხდა არსებულ სოციალურ ფენათა შორის განშრევება. ფეოდალთა ფენა თუ XIV ს. შედგებოდა ერთი ხა-

200 იქვე, ფ. Hd, № 700; მას. საქ. ეკ. ისტ., ტ. II, № 13, გვ. 18.
 201 მასალები საქ. ეკ. ისტ., ტ. II, № 13, გვ. 18.
 202 იქვე, ტ. II, № 15, № 20, № 35; გვ. 10, 19, 35.
 203 ნ. ქოიავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 103.

რისხის თავადისაგან, ვახტანგის სამართალში სამი ხარისხის თავადი დამოწმებული. აგრეთვე, აზნაურთა ფენაშიც მოხდა განშრეგება. ვახტანგ VI-ის დროს ორი ხარისხის აზნაურის მაგიერ 3 სახის აზნაური გაჩნდა. რაც შეეხება გლეხთა კატეგორიის განშრეგებას, აქაც სოციალური დანაწევრება გამოიკვეთა. „ნასყიდი“ და „ბოგანო“ გლეხმა გარკვეული სოციალური კატეგორიის ფუნქცია დაიმკვიდრა. ვფიქრობთ, ყოველივე ეს აიხსნება, ერთი მხრივ, ფეოდალიზმის გახანგრძლივებით, მისი დაჩინულობით საქართველოში, ხოლო, მეორე მხრივ, ერთგვარად ფეოდალურ მარტივ სასაქონლო მეურნეობაში სავაჭრო და სავაჭრო კაპიტალის შეჭრის ხარჯზეც.

რაც შეეხება სარგებლისა და პრცენტის დადგენის ზუსტ მაგალითებს, ამას ვახტანგის სამართლისა და არსებული დოკუმენტური მასალის მიხედვით ვერ ვახერხებთ. ზოგადად კი, ისინი ზემოთქმულის მიხედვით, სრულიად გარკვეულად არსებობენ. ზოგჯერ, როგორც ითქვა, მაღალი პროცენტის არსებობა ძირითადად იყო ქვეყნის ეკონომიკური დაქვეითების, გარეპოლიტიკური რთული სიტუაციის შედეგი, რომელიც ვახტანგ VI-ის დროინდელ ქართლში სამეფოს ირანისადმი დაქვემდებარებას, ლეკიანობას და შიდა ფეოდალურ ომებს უნდა მოჰყოლოდა. ეს ფაქტორები, თავის მხრივ, მაღალპროცენტიანი ვალის არსებობას განაპირობებდნენ და ხელს უშლიდნენ საერთოდ, როგორც კაპიტალის, ისე ვალის სოფლის მეურნეობაში, ვაჭრობასა და წარმოებაში ხშირ დაბანდებას, თუ არ გავითვალისწინებთ ცალკეულ შემთხვევებს.

მაგრამ ამ ცალკეულ შემთხვევათა არსებობა (თარხნიშვილების მაგალითები და ზემომოტანილი 2 შემთხვევა) მაინც გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოთ, რომ სავაჭრო და სავაჭრო კაპიტალი მთლად უცხო არ იყო ამ დროისათვის. რაც შეეხება, კაპიტალის მასობრივ დაბანდებას XVIII ს. პირველი მეოთხედის სოფლის მეურნეობაში და მით უმეტეს მრეწველობაში, ამისი ცნობები ჩვენ არ მოგვეპოვება, რის გამოც დაბეჯითებით ამ შესაძლებლობებს ვერც ვუშვებთ. როგორც დაბალი, ისე მაღალი პროცენტის შემთხვევებისათვის, ერთ-ერთ მიზეზად — ცვალებად კონიუნქტურად, ანუ ნიშან-თვისებათა ერთობლიობად უნდა ჩაითვალოს ის, რაც ვახტანგ VI-ის დროინდელ მარტივ სასაქონლო მეურნეობას ახასიათებდა, კერძოდ, ბოლომდე განუვითარებელ სასაქონლო ურთიერთობათა ზრდის ცდებს.

ჩვენი დოკუმენტების საფუძველზე არ გვეძლევა საშუალება პროცენტის დადგენის დროს ფულადი და ნატურალური ფორმების ღირებულება შევაფარდოთ ან შევაფასოთ. საამისო მასალა არ გავაჩნია. არ შეგვიძლია აგრეთვე, ერთსა და იმავე ოდენობის ვალში გადახდილი ნატურა და ფული შეფასდეს თანაბარი ან განსხვავებული ღირებულებ-

ბით. ყოველივე ამის საშუალებას ჩვენ არ გვაძლევს ვახტანგის
 მოღვაწეობის დროინდელი არსებული მასალა. ერთი კი ცხადია, რომ
 ნატურალური საზღაურის გვერდით ვითარდება ფულადი საზღაურის
 ფორმებიც და, გარდა ამისა, ჩნდება სავაჭრო და სავაჭრო კაპიტალის
 განვითარების ნიშნები. ფული იფართოებს მიმოქცევის საშუალებას.

სადაც არსებობდა ვაჭრობის უძველესი საშუალებები, ისინი დაიწყეს ფული-
 მოღვაწეობის დროინდელი არსებული მასალა. ერთი კი ცხადია, რომ
 ნატურალური საზღაურის გვერდით ვითარდება ფულადი საზღაურის
 ფორმებიც და, გარდა ამისა, ჩნდება სავაჭრო და სავაჭრო კაპიტალის
 განვითარების ნიშნები. ფული იფართოებს მიმოქცევის საშუალებას.
 სადაც არსებობდა ვაჭრობის უძველესი საშუალებები, ისინი დაიწყეს ფული-
 მოღვაწეობის დროინდელი არსებული მასალა. ერთი კი ცხადია, რომ
 ნატურალური საზღაურის გვერდით ვითარდება ფულადი საზღაურის
 ფორმებიც და, გარდა ამისა, ჩნდება სავაჭრო და სავაჭრო კაპიტალის
 განვითარების ნიშნები. ფული იფართოებს მიმოქცევის საშუალებას.

მეოთხე თარი

სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგების ცდები ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის დროს და კლასობრივი ბრძოლა

ვახტანგ VI-მ მნიშვნელოვანი ახალი ღონისძიებები ჩაატარა დარღვეული „ბატონყმური რიგის“ მოსაწესრიგებლად. ამ ღონისძიებათა ძირითადი მიზანი იყო გაბატონებული კლასის უფლებების დაცვა-განმტკიცება და მწარმოებელი საზოგადოების „ნორმალურ“ პირობებში ჩაყენება, რაც თავის მხრივ, ფეოდალური სახელმწიფოს ინტერესებიდან გამომდინარეობდა. როგორც ცნობილია, 1704—08 წწ. სპეციალურად შეაგროვეს არსებული გადაწყვეტილებების, გარიგებისა და განჩინების წიგნები და შეიმუშავეს სახელმწიფო ადმინისტრაციული და სამეურნეო სამართლის წიგნი, რომელსაც „დასტურლამალი“ ეწოდა. „დასტურლამალში“ დადგენილ იქნა სახელმწიფო მოხელე-ხელისუფალთა უფლებამოვალეობანი, მათი ჯამაგირი, მიწის მფლობელობისა და მიწით სარგებლობის წესები, სამეფო-სახასო მამულის მომვლელ მსახურთა წესრიგი, სახელმწიფო გამოსაღებთა რაოდენობა და სხვა.

„დასტურლამალი“ ქართლის სახელმწიფო-პოლიტიკური წყობილების განმტკიცებას ემსახურებოდა. მასში დიდი ყურადღება ექცეოდა სახელმწიფო-სამეფო მეურნეობის მოვლა-პატრონობის საკითხებს. ცენტრალური ხელისუფლება ვახტანგ VI-ის მეთაურობით ამით სამეფო შემოსავალს ადგენდა და მწარმოებელთა რაციონალური ექსპლოატაციის საქმეს აგვარებდა. „დასტურლამალში“ დიდი გავლენა იქონია სახელმწიფოს ეკონომიკური საფუძვლების განმტკიცებაზე არა მარტო ქართლში, არამედ მეზობელ პოლიტიკურ ერთეულებშიც. როგორც აღვნიშნეთ, ძირითადად „დასტურლამალი“ ემსახურებოდა სამოხელეო უფლება-მოვალეობათა განსაზღვრას, რაც პრაქტიკაში უნდა ასახულიყო.

სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ვახტანგის დროს შედგენილ კანონთა კრებულს, რომელიც მალე მთელი საქართველოს ბატონყმური ურთიერთობის ძირითად კოდექსად იქცა.

ვახტანგ VI თვითონაც ხატებდა, რომ მისი თაოსნობით შედგენი-

ლი კანონმდებლობა ქვეყანაში ავბედობის დროს მოშლილი წესრიგის აღდგენას ისახავდა მიზნად. „საქართველოს მეფენი ბევრჯერ დიდად ამალღებულნი და ნებისმიერ თავისად ბრძანებულნი და ბევრჯერ უამთა და დროთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომე ოდენ სახელი მეფე რქმევია, თორემ მართებული არა უქნევიანებათ რა. როგორც ყმათა სდომებიათ, ისრე უსამართლებიათ და ურიგებიათ. ამისი მომსწრები თვითონ მეცა ვარ და სხვანი მრავალნი. ხნით ჩემსა უფროსნი არიან და ისინიც ამგვარს დროს ბევრს შეესწრებოდენ“¹.

ვახტანგ VI-მ ძველი კანონებისა და ადათობრივი სამართლის მკოდნე პირთა მოშველებით შეადგინა სამართლის კრებული და სამეფოს მსაჯულებს სახელმძღვანელოდ მიუჩინა. მანვე ზუსტად განმარტა მოსამართლეთა უფლება-მოვალეობანი და ყველას მტკიცე წესრიგის დამყარებისაკენ მოუწოდა. ვახტანგის „სამართალში“ აირეკლა XVII—XVIII სს. ფეოდალური სოციალური ფენების უფლებრივი და ეკონომიკური მდგომარეობა.

ვახტანგის შემუშავებულ „სამართალში“ განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ფეოდალთა უმაღლესი ფენების პრივილეგიათა განსაზღვრას. ჩამოთვლილია სამი ხარისხის თავადთა „სისხლის“ ფასი. მათ შორის პირველი ხარისხის ანუ დიდებული თავადის „სისხლის“ 1536 თუმანს უდრიდა. ვახტანგის სამართლის მიხედვით თავადი თავის სოციალურ უპირატესობას იმკვიდრებდა „მამულით, კაცობით, ბატონის სამსახურით, ციხით, მონასტრით, უფროსის კაცის მოყვარედ მოკიდებით“².

პირველი ხარისხის თავადი სათავადო სახლის მეთაური იყო. „სასახლისკაცო რიგის“ დაცვა სახლის მეთაურის კომპეტენციაში შედიოდა. მის უფლებას წარმოადგენდა სათავადო სახლის მართვაც. მთელი სათავადო სამოხელეო აპარატიც მას ექვემდებარებოდა. დიდებულ თავადზე იყო დამოკიდებული მეზობელ სათავადოებთან ურთიერთობის დამყარება და მის განკარგულებაში შემავალი საერთო-სათავადო ყმა-მამული, რომლის შემოსავლის 2 ნაწილს თვითონ იღებდა და დანარჩენს „სახლისკაცებს“ — თავადიშვილებს ურიგებდა³.

მეორე ხარისხის, ანუ შუა თავადის სისხლი ორჯერ ნაკლებს უდრიდა — 793 თუმანს, მესამე ხარისხის თავადისა კი — ოთხჯერ ნაკლებს, ანუ 384 თუმანს⁴.

1 ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, მუხ. 25.

2 იქვე, მუხლი 23.

3 გ. ჯამბურია, დოკ. ქართ. სათავადოს ისტ. მას. კავკ. და საქ. 1960 წ. ნაკვ. 33, გვ. 118; ხ. ი. ფ. Sd, № 228; М. Кикодзе, Из истории феодальной Грузии (Саамилахваро), 1953, с. 13.

4 ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, მუხ. 26, 27, 28.

ეს გარემოება იმას მოწმობდა, რომ ვახტანგ VI-ის დროს თავად-
თა წოდებაში დიფერენციაცია გაღრმავებული იყო. თუ ვაგვითვალისწინებთ, რომ XIV ს. კანონმდებლობა მხოლოდ ერთი ხარისხის „დიდ-
ბულს“ აღნიშნავდა⁵.

ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენს აღებულ ხანაშიც თავადები და სათავადოები წარმოადგენდნენ, ამიტომაც ვახტანგ VI-მ თავის სამართალში სათავადო სახლის ორგანიზაციის საკითხს და სახლიკაცთა უმცროს-უფროსობის დაცვის საქმეს თორმეტი მუხლი დაუთმო. ამ მუხლებმა საბოლოოდ განსაზღვრეს სათავადო სახლის მეთაურისა და სახლისკაცთა უფლება-მოვალეობანი. სათავადო სახლში „სასახლისკაცო რიგის“ დაცვა ბატონყმურ-თავადურ სახელმწიფოს ინტერესებში შედიოდა და ცენტრალური ხელისუფლება ამ სათავადო სახლების გაყრისა და დაშლის წინააღმდეგი იყო. ამავე დროს მეფე ზომებს იღებდა, რომ სათავადო სახლების შემდგომი გაძლიერება არ დაეშვა.

ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის მიხედვით, ქართლში აზნაურებიც სამ ხარისხად იყოფოდნენ. „გადიდებული აზნაურის სისხლი 192 თუმნად ფასობდა, „შუა“ აზნაურებისა — 96 თუმნად, ხოლო მესამე ანუ „ცალმოგული“ აზნაურისა — 48 თუმნად⁶.

როგორც ვხედავთ, აზნაურთა ფენამაც განიცადა ერთგვარი დიფერენციაცია. XIV ს. კანონმდებლობაში ორი ხარისხის აზნაური არსებობდა, ხოლო ვახტანგის დროს კი — სამი ხარისხისა⁷.

ვახტანგის სამართლის მიხედვით, სააზნაურო სახლში ჩამოყალიბდა ფეოდალური საკუთრების ორი ფორმა: სახასო-საერთო და სათავისთავო, მაგრამ XVIII ს. დასაწყისისათვის გახშირებული უყმო აზნაურთა არსებობაც. რაც შეეხება სისხლის შეფარდებას, აქაც სწავდასხვაობაა. ვახტანგის სამართლის მიხედვით, XVIII საუკუნისათვის აზნაურთა სისხლი ორჯერ უფრო შემცირებულია XIV საუკუნესთან შეფარდებით.

ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობდა არ დაეკარგა თავისი გავლენა თავადთა ყმობაში მყოფ აზნაურებზე. ამიტომ სამეფო კარი ხშირად ერეოდა თავადისა და აზნაურის ურთიერთობაში (ვახტანგ VI — ბექან ამილახორიშვილისა და ტარსაიჭაშვილის ურთიერთობაში⁸, ნაზარალახანი — იოთამ ამილახორიშვილისა და ქარუმაძეთა ურთიერთობაში⁹) და ამით თავის უზენაეს ხელისუფლებას ახორციელებდა. სა-

5 ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოც., I, გვ. 426.

6 ვახტანგ VI-ის წიგნის სამართალი, მუხ. 29, 30, 31.

7 ცსია, ფ. 1448, № 1694; ე. თაყაიშვილი, მასალები საქ. სტატისტიკ. აღწერ. XVIII ს. თბ., 1907; გ. აკოფაშვილი, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XV—XVIII სს. ქართლში, 1965, გვ. 91.

8 ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, მუხლები 30, 31, 32.

9 საქ. სიძვ., ტ. III, გვ. 211.

ერთოდ, ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობდა, რომ სათავადო აზნაურები მიემხრო და ამით თავადთა მოსალოდნელი წინააღმდეგობა გაეტეხა.

ვახტანგის სამართალში გარკვეული ყურადღება ეთმობა ვაჭართა ფენას. ამ შემთხვევაშიაც სამეფო ხელისუფლება, რომელიც ვაჭრობის გაფართოებით დაინტერესებული იყო, ვაჭართა უფლებებს იცავდა. XIV საუკუნის კანონმდებლობისაგან განსხვავებით, ვახტანგის სამართალი ვაჭართა ოთხ კატეგორიას განსაზღვრავდა. ეს მიუთითებს ცენტრალური ხელისუფლების გარკვეულ დაინტერესებას ვაჭართა ფენისადმი. ვაჭართა „სისხლი“ მათი მდგომარეობის შესაბამისად შეფარდებული იყო აზნაურთა, მსახურთა და გლეხის სისხლთან. „დიდებული ვაჭრის“ სისხლი იგივეა, რაც შუა „აზნაურისა“ — 96 თუმანი, „მეორე ვაჭრისა“, რაც „ცალმოგუი აზნაურისა“ — 48 თუმანი, ხოლო მსახურებთან და გლეხებთან არიან გათანაბრებული III და IV კატეგორიის ვაჭრები¹⁰

ამრიგად, „დიდებულმა ვაჭარმა“ მხოლოდ შუა აზნაურის „სისხლამდე“ მიაღწია. საგულისხმოა, რომ XIV საუკუნეშიც ანალოგიურ შემთხვევასთან გვექონდა საქმე. მაშინაც დიდი ვაჭრის სისხლი საშუალო აზნაურის სისხლის ტოლი იყო. ასე რომ, როგორც ვხედავთ, ვაჭართა უფლებებში საუკუნეთა მანძილზე ცვლილებები თითქმის არ მომხდარა, რაც ქვეყნის ეკონომიკური წინსვლის შეფერხების მაჩვენებელი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ვახტანგ VI-ს თაოსნობით ყველაფერს აკეთებდა, რომ ქვეყანა ეკონომიკურად მოღონიერებულიყო და გაძლიერებულიყო, სავაჭრო-საქარავნო გზები მოშენებულიყო, ვაჭართა ფენა პრივილეგიებს ვერ იძენა.

ვახტანგის კანონმდებლობის სოციალური არსი გამოვლინდა მწარმოებელი საზოგადოების უფლებათა განსაზღვრის დროს. ვახტანგის სამართალში კარგად აისახა ბატონყმობის დადგენილი რეჟიმი: ბატონის სრული საკუთრება წარმოების საშუალებებზე — („ყმისა ყველა ბატონისა არის“) და არასრული საკუთრება წარმოების მუშაკზე — ყმა-გლეხზე. ვახტანგის კანონებით ყმა-გლეხის სისხლი დიდებულთა ვადთან შედარებით 128-ჯერ ნაკლებად იქნა შეფასებული (1536 თუმანი — 12 თუმანი), XIV საუკუნის სამართლის მიხედვით კი გლეხის სისხლი 100-ჯერ ნაკლები იყო. ამრიგად, კლასობრივი დიფერენციაცია კიდევ უფრო გაღრმავებული იყო ვახტანგ VI-ის დროისათვის. ეს გარემოება მწარმოებელი საზოგადოების ექსპლოატაციის შემდგომ გაძლიერებაზე მეტყველებდა.

ვახტანგ VI-მ კანონმდებლობის სპეციალური თავი მიუძღვნა „ბატონყმობის რიგის“ მოწესრიგების საკითხს. აქ პირველ რიგში აისახა

¹⁰ ბ. ო. ფ. Ad, № 2220.

ფეოდალთა კლასის ბრძოლა ბატონყმური ჩაგვრის შედეგად გაქცეულ ყმა-გლეხთა დაბრუნებისათვის. მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ ამის წინააღმდეგ იბრძოდა ვახტანგის კანონმდებლობა და სამართალი აღიარებდა, რომ ბატონს 30 წლის განმავლობაში შეეძლო ეძებნა გაქცეული ყმა და თავის მამულში დაებრუნებინა¹¹. კანონმდებელი მეფე, არასამეფო ყმამამულის ინტერესებსაც არ ივიწყებდა: ბატონისაგან გაქცეული ყმა თუ სამეფო მამულში, ამ შემთხვევაში თრიალეთში შეიხიზნებოდა, მაშინ მისი მოძებნის ვადა 12 წელიწადი იყო¹². გარდა ამისა, კანონი უფრო მეტ „შეღვათებს“ ანიჭებდა ისეთ გაქცეულებს, რომელნიც „გადაკარგვის“ შემდეგ მეფე-ბატონის მამულებზე სამეფოსახასო ყმებად დასახლებოდნენ. ამ შემთხვევაში ძველი მეზატონე გაქცეულ ყმას საბოლოოდ კარგავდა. გასაგებია, რომ ასეთ კანონმდებლობას, რომლის შემდგენელი და თაოსანი ვახტანგ VI იყო, საგრძნობლად უნდა შეეზღუდა ფეოდალთა თვითნებობა და სამეფო ხელისუფლებისათვის მეტი უფლებები დაემკვიდრებინა. სახასო ყმათა მდგომარეობა ვახტანგის სამართლის მიხედვით გაუმჯობესდა. ფეოდალთა ძალმომრეობა და თვითნებობა უნდა შეზღუდულიყო იმის შიშით, რომ გლეხები არ აყრილიყვნენ და 6 წლის დამალვის შემდეგ მეფის მამულებში არ დასახლებულიყვნენ.

„ნურა კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა,... ხელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაეკარგება“¹³, წერია ვახტანგის სამართალში. ვახტანგ VI-ის სამართალში რამდენადმე აისახა ზოგიერთი ცვლილება გლეხთა ცალკეულ კატეგორიებს შორის. ვახტანგის კანონებში დადასტურებულია, მაგალითად, მსახურთა მდგომარეობის გაუარესება. XIV საუკუნის კანონმდებლობაში მსახურის სისხლი ორნახევარჯერ სჭარბობდა გლეხისას, სხვაობა მსახურის და გლეხის სისხლს შორის შემცირდა. ვახტანგის სამართლის მიხედვით, მსახურის სისხლმა დაიკლო. იგი ორჯერ მეტი ვახდა გლეხის სისხლთან შედარებით. ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ იმატა დაბეგრულ მსახურთა რაოდენობამაც. თვითონ ბეგარა დამძიმდა. თუ უწინ მსახურებს ლაშქარანადირობა და სამასპინძლო ეკისრათ, ახლა დაემატათ შრომითი ბეგარა (ზვარში მუშაობა, ხენა, თესვა, მკა) და ზოგჯერ საბალახოც¹⁴. მაგრამ ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ ვახტანგის კანონმდებლობა განსაკუთრებით ამახვილებდა ყურადღებას მსახურთა უფლებების შენარჩუნებისათვის. ისე-

11 ვახტანგ VI. სამართ. წიგნი, მუხლები 30, 31, 32; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1973, გვ. 395.

12 ვახტანგ VI, სამართ. წიგნი, მუხლი 202.

13 იქვე, მუხლი 201.

14 დასტურლამალი, გვ. 596. „მოამბე“, 1903 წ. IX, გვ. 6; დოკ. სოც. ისტ. ტ. I., გვ. 143.

თი მსახურები, რომელნიც „თავდახსნილობით“ მოიპოვებდნენ, თავის აზატობას, თავისუფლებას, დიდი უფლებების მქონენი გახდებოდნენ. „აზატ ნაქმნარისაგან კიდევ უფრო აზატი იქნება“¹⁵, წერია ვახტანგის სამართალში. მსახურთა ძველ „საპატიო“ ვალდებულებებს (ლაშქარ-ნადირობა, გამასპინძლება) დაემატა ახალი მოვალეობანი — ზვარში მუშაობა, ხენა-თესვა და სხვა¹⁶.

სამართალში, აგრეთვე, გარკვეული ადგილი დაეთმო „ბოგანო“ გლეხთა კატეგორიას. აღსანიშნავია, რომ განისაზღვრა მისი ადგილი მწარმოებელთა ფენებში და დადგინდა საგადასახადო შეღავათები, რაც მათი დაკნინებული ქონებრივი მდგომარეობით აიხსნებოდა¹⁷. „ბოგანო“ გლეხთა გამრავლებამ გამოიწვია სახელმწიფოსგან მათი დაცვის აუცილებლობა.

ვახტანგ VI-სათვის სრულად ცხადი იყო, რომ „ბატონყმური რიგის“ ნორმალიზაცია ფეოდალური წყობილების ჩარჩოებში შეუძლებელი იქნებოდა ისე, თუ საბატონო გადასახადების აკრეფაში მკაცრი წესრიგი არ დამყარდებოდა. ვახტანგ VI-ის თაოსნობით ცენტრალური ხელისუფლება მწარმოებელთა კლასის ფიზიკური დაცვის მიზნით, ფეოდალებს კატეგორიულად ლმობიერებისაკენ მოუწოდებდა და თავის კანონმდებლობაშიც მკაცრად უსვამდა ხაზს, რომ „უღების დაღება (ანუ გლეხებისათვის ზედმეტი გადასახადების დაკისრება) კაცის კვლის ოდენ არის“¹⁸. ამიტომაც, როგორც ზემოთ ითქვა, „დასტურლამალით“ ცენტრალურმა ხელისუფლებამ სამეფო-საგადასახადო სისტემა მოაწესრიგა¹⁹.

სამეურნეო-ეკონომიკური ცხოვრების წინსვლა და სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგება ვახტანგის მეფობის დროს ქართლში, საერთოდ ქვეყნის შედარებითი აღმავლობის მაჩვენებელი იყო, რაც ასევე შედარებითმა მშვიდობიანობამ მოიტანა. ბატონყმური წესრიგის დამყარება მნიშვნელოვნად ზღუდავდა ფეოდალთა თვითნებობას, მაგრამ, მეორე მხრივ, იზრდებოდა და ძლიერდებოდა ფეოდალთა კლასის სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია, რომლის მოთხოვნები სულ უფრო და უფრო ფართოვდებოდა. ყოველივე ამის ობიექტური შედეგი მწარმოებელთა ექსპლოატაციის შემდგომი ზრდა უნდა ყოფილიყო

15 ვახტანგ VI, სამართალი, მუხლი 260.
 16 დასტურლამალი, გვ. 596. დოკ. საქ. ისტ. ტ. I, გვ. 143, „მოამბე“, 1903 წ.
 17 ვახტანგის სამართალი, მუხ. 100; ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკ. ისტ. ტ. I, I. გვ. 16; დ. მეგრელიძე, კლასობრივი ბრძოლა XVII—XVIII სს., 1982, 23-37.
 18 ვახტანგის სამართალი, მუხ. 214.
 19 ეს საკითხი ვრცლადა განხილული ივ. სურგულაძის ნაშრომში „ნარკვევები საქ. სახელმწიფო და სამართლის ისტორიიდან“, თბ., 1955, გვ. 112—120.

და ასეც მოხდა. უმთავრესად დაწესებული გადასახადების გაზრდა „ხარჯში გარევა“ და „ხარჯში მიდგომა“ იყო. გადასახადთა გადახდის უუნარობა იწვევდა ყმისა და ბატონის ურთიერთობის გამწვავებას.

განაწამები გლეხები არა მარტო აყრა-გაქცევით, არამედ ზოგჯერ უფრო აქტიურადაც იბრძოდნენ ბატონყმური ჩაგვრის წინააღმდეგ. საკმაოდ ძლიერი ყოფილა კარწახელებისა და უზნარიანელთა გამოსვლა თრიალეთში, სადაც ვახტანგ VI-ს უჟაცრიელი ადგილების დასახლება განუზრახავს და სათანადო ბრძანებაც გაუცია. ამით, რა თქმა უნდა, თრიალეთის მცხოვრებთა სახელმწიფო სამსახური იზრდებოდა, ამიტომ „მრავალი შფოთი და ცილობა“ დაწყებულა. სახელმწიფო პირთაგან აჯანყებულთა დაშოშმინება მორიგების ვხით რომ ვერ მოხერხდა, ძალით სცადეს, მაგრამ შედეგს მაინც ვერ მიაღწიეს. „გლეხი კაცის თავხედობა ვერ მოვშალებთ“²⁰, წერდა ვახტანგ მეფე.

კარწახელებისა და უზნარიანის გლეხთა გამოსვლას უშედეგოდ არ ჩაუვლია. აჯანყებულებმა მიზანს მიაღწიეს. ისინი სამეფო ვალდებულებისაგან გაუთავისუფლებიან. კარწახელებისა და უზნარიანის გლეხთა გამოსვლა კლასთა ბრძოლის ადრინდელი ისტორიის ერთ-ერთი მეტყველი ფურცელთაგანია.

XVIII ს. პირველ მეოთხედში სულ უფრო და უფრო შესამჩნევი ხდებოდა კლასობრივი ბრძოლის შედარებით ახალი და თავისებური ფორმა — სოციალური ჩაგვრისა და თავის დაღწევის მიზნით მამაკაპურ სარწმუნოებაზე ხელის აღება — „გათათრება“ თუ „გალეკება“.

ქართველი გლეხის „გალეკებას“ ნ. ბერძენიშვილი სოციალურ საფუძველს უძებნის და აღნიშნავს, რომ კახელი გლეხები (იგულისხმება ქართლელი გლეხებიც) „ლეკობაში“ „უბატონობას“ ხედავენ და ეს კი საბოლოოდ ყოველივე დაბრკოლებას სძლედა... გლეხი გალექებაში უბატონობას ეძებდა“²¹.

ბატონყმური ჩაგვრითა და უცხოელთა ძალმომრეობით შევიწროებული გლეხები ხშირად თავიანთ მშობლიურ ადგილებში ვეღარ ძლებდნენ, გარბოდნენ, „ყზახობდნენ“ და „ხიზანდებოდნენ“. ამის უამრავი მაგალითი გვაქვს. მაგ. გლეხები მიილტვოდნენ რუსეთში ვახტანგ VI-სთან და ქართველ მოახალშენეებთან, რომელნიც ქართლში დამყარებულ რეჟიმს გაურბოდნენ. ვახტანგის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით შემდგარი უწყისების მიხედვით, რუსეთისათვის 392 კაცს

20 ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, ისტ. საბ., V, გვ. 12.

21 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, XVIII ს. საქართველოს ისტორიიდან, მსკი, 1944, ნაყ. I, გვ. 187—88.

შეუფარებია თავი, ხოლო სამშობლოში დაბრუნებულა 1772²². ეს იმას
ნიშნავდა, თუ რამდენად აიძულებდა ქართველ კაცს გარეშე მტრობა
და სოციალური ჩაგვრის აუცილებლობა სამშობლოს გასცლოდა. ამას-
თანავე „გაქცევასთან“ დაკავშირებული და მეტ-ნაკლებად გავრცელებული მოვლენა გახდა გახიზვნა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, რაც, უმეტეს შემთხვევაში, „გათათრებაში“ გამოიხატებოდა. ბატონყმური ექსპლოატაციისაგან გაქცეულთა ლტოლვას სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ რამდენადმე აქვებდა შედარებით „რბილი ჩაგვრა“, რაც ამ ქვეყნის ჩამორჩენილობას ახასიათებდა და ის პიროვნული თავისუფლების ილუზიები, რის გამოც გაქცეულთა იმედგაცრუება (რელიგიური და ეროვნული ჩაგვრის იმ სამყაროში) გარდაუვალი იყო.

„გაღვიწყობა“ კლასობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი პასიური ფორმა იყო, რომელიც დაღესტნელ მთიელთა შემოტევებისა და უკიდურესი გაძლიერების პერიოდში წარმოიშვა²³. მწარმოებელი საზოგადოების აყრას თავის მიწაწყლიდან და სხვა ბატონთან თუ მეზობელ ქვეყანაში შეხიზვნას ვახტანგ VI განსაზღვრულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ამ მიზნით მან სპეციალური ღონისძიება გაატარა. ეს იყო ე. წ. „მყრელობა“, რომლის საშუალებითაც არა მარტო კახეთიდან, არამედ ქართლის სხვადასხვა კუთხეში გახიზნული გლეხები თავიანთ ძველ მამულებზე უნდა დაებრუნებინათ. ვახტანგ VI-მ იმასაც მიაღწია, რომ სპარსეთიდანაც ოფიციალურად მიიღო დასტური ამ ღონისძიების ჩასატარებლად²⁴. სპეციალურ „მყრელებს“ მიენდოთ ეს მძიმე საქმე. „მყრელობა“ ეფექტურად მიმდინარეობდა, მაგრამ იყო შემთხვევები, როდესაც წასული ყმები ძალადობდნენ და უკან არ ბრუნდებოდნენ.

ვახტანგმა ისიც მოახერხა, რომ „მყრელობის“ განხორციელებაში კახეთის სამეფო კარიც აქტიურად ჩაება. კახეთის სამეფო კარის მოხელენი პირობას სდებდნენ, რომ, თუ ღირსეულად ვერ შეასრულებდნენ დასახულ მიზანს და ქართველი ყმების აყრას ვერ მოახერხებდნენ, ჯარიმას გადაიხდიდნენ 500 თუმნის ოდენობით. ათასობით გაქცეულ-გადახვეწილი გლეხი უბრუნდებოდა თავის ძველ კერას. ვახტანგ VI-ის შემუშავებულმა კანონმდებლობამ განსაკუთრებული შედეგაღებები მიანიჭა „ახალ მოსულ კაცებს“, რომლებიც ერთი წლის ვადით გაანთავისუფლეს გადასახადებისაგან²⁵.

22 ბ. ი. ფ. H, № 3078, გვ. 1—29.

23 მ. დუშბაძე, საქ. ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1973, გვ. 397; დ. მეგრელაძე, გლეხობის კლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში (XVII—XVIII სს.). 1979, გვ. 58.

24 ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, V, ტფ., 1913, გვ. 17, 24.

25 დასტურლამალი, პ. უმიკაშვილის გამოც. 1886, გვ. 10.

მეხუთე თავი

ქართული კულტურის აღორძინება ვახტანგ VI-ის თაოსნობით

XVIII საუკუნის დასაწყისში საქართველო ირანისა და თურქეთის ძლიერ პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ ზეგავლენას განიცდიდა. ვახუშტი ბაგრატიონის სიტყვით, XVII ს. მეორე ნახევრიდან „შეერთიან ქართველთა“ ყიზილბაშური „უგვანო“ წეს-ჩვეულებანი. ვახტანგ VI-ის მეთაურობით ქართული პოლიტიკისა და იდეოლოგიის მოღვაწენი კარგად ხედავენ ამ საშიშროებას. მათ ესმოდათ, რომ ქართველობისათვის ეროვნული სახის შენარჩუნება, გარდა ფიზიკურ არსებობაზე ზრუნვისა, მის კულტურასა და იდეოლოგიაზე ზრუნვასაც მოითხოვდა. ქართული კულტურის დაცვისა და განვითარებისათვის ბრძოლაში უდიდესი როლი სწორედ ვახტანგ VI-მ შეასრულა. მის ირგვლივ დაირაზმა მთელი დასი ქართული მოწინავე საზოგადოების წარმომადგენლებისა (საქართველოს ყოველი მხრიდან), რომელთაც არ დაიშურეს ყველა შესაძლებლობანი ქართული ენის, ქართული ლიტერატურის, კულტურისა და მეცნიერების ასაღორძინებლად.

ივ. ჭავჭავაძის დახასიათებით, „სწორედ გასაოცარი ხანა იყო ეს ხანა! ასეთი დაუღალავი შედგარი მუშაობა, რომელსაც ერთი საზოგადო მიმართულება ჰქონდა და ფართო და ღრმა ნიადაგი ებყრა. უფლებას გვაძლევს ქართული მწერლობის ამ ხანას ენციკლოპედიური ხანა დავარქვათ სახელად. თითქმის ყველა იმდროინდელი მოღვაწის აზრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალი საუკუნის ნამუშევარი და ნაჭირნახულები შეეკრიბათ, შეესწავლათ და ჩამომავლობისათვის დამთავრებული, ყოველმხრივი წარმოდგენა და ცოდნა გადაეცათ. იმ დიდი საქმის მოთავედ და სულის ჩამდგმელად დიდებული, დაუვიწყარი ვახტანგი იყო“¹.

XVIII საუკუნის დამდგმისათვის საქართველოში სასწავლო-საგანმანათლებლო კერათა რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა. შესაფერისი სწავლა-განათლების მიღებას მხოლოდ სამეფო ოჯახისა და

1 ივ. ჭავჭავაძის, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. I, 1928, გვ. 116.

დიდ ფეოდალთა შვილები ახერხებენ. ვახტანგ VI-ის სიტყვებით: „მრავალგზის მტერთაგან მოხრებული იყო და არღა დაშობილ იყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილოსოფოსთა, (რის გამოც) სხვათა ენის კაცნი ქართველთა ეციცხებოდნენ“².

ვახტანგ VI-მ სათანადო ღონისძიებები გაატარა განათლებისა და ცოდნის გასავრცელებლად. თანამედროვის სიტყვით, ვახტანგი იყო „ყრმათათვის დიდად მოღვაწე და სწავლა-შემატების გულის-მოდგინე“³.

ვახტანგ VI-ის ღონისძიებათა შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოში განათლების კერათა რაოდენობა საგრძნობლად გაფართოვდა. ამ საქმეს ემსახურებოდა ქართული სტამბების მიერ სახელმძღვანელოების გამოცემა, რაც სიახლეს წარმოადგენდა. პირველი ქართული მეთოდური პედაგოგიური სახელმძღვანელო — „სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა“ 1711 წელს დაიბეჭდა თბილისის სტამბაში. სახელმძღვანელო დაბეჭდილი იყო მხედრული შრიფტით და შედგენილი იყო გერმანე სიონის ხუცეს მონაზონის მიერ. იგი იოლი, საერო ენით ადვილასათვისებელი ვახდა ჭაბუკებისათვის. ვახტანგ VI-მ ეს წიგნი ავტორს შეამოკლებინა, რათა ადვილი გამხდარიყო ხმარებისათვის.

წიგნს ახლავს ვახტანგ VI-ის წინასიტყვაობა, სადაც წერია, წიგნი იბეჭდება „ძეთა და ასულთა ჩემთა აღსაზრდელად“.

სახელმძღვანელოს ავტორი გერმანე წერს წინასიტყვაობაში, რომ ეს „სასწავლო წიგნი“ ვახტანგმა „ყრმათათვისაც დიდად მოღვაწემ და სწავლა შემატების გულისმოდგინემ... დააბეჭდინა თვისა საფასეთა წარსაგებელთა“⁴.

1721 წ. თბილისშივე გამოიცა ვახტანგ VI-ის მიერ სპარსულიდან თარგმნილი კოსმოგრაფია-გეოდეზიის სასწავლო-სახელმძღვანელო „აიათი, ანუ ქმნულების ცოდნა“⁵. ეს იყო პირველი ნაბეჭდი სამეცნიერო-საბუნებისმეტყველო სახელმძღვანელო და მას ქართული კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს, იმის გამო, რომ იგი მიჩნეულია ასტრონომიის, ნატურალური ასტროლოგიის, გეოგრაფიისა და გეომეტრიის პოპულარული შესწავლის ერთ-ერთ პირველ ცდად⁶.

2 ქრ. შარაშიძე, ქართული ნაბეჭდი სახელმძღვანელოები XVIII ს. (კრებულში, სწავლა-აზრდის ისტორია საქართველოში), ტ. I, 1937, გვ. 34.
 3 ქართული წიგნი, ტ. I, 1941, გვ. 17.
 4 იქვე, გვ. 18.
 5 იქვე, გვ. 29—30.
 6 რ. ჩაგუნავა, ვახტანგ ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო სამეცნიერო მოღვაწეობა, 1986, თბ., გვ. 22—23.

ვახტანგ VI სახელმძღვანელოებს რუსეთში ყოფნის დროსაც ბეჭდავდა. 1732—37 წწ. მოსკოვის სტამბის ქართულ განყოფილებში გამოიცა თეოფანე პროკოპოვიჩის სახელმძღვანელოს „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“ ქართული თარგმანი⁷.

განათლებისა და მეცნიერების საქმის წარმატებას დიდად შეუწყო ხელი თბილისში ქართული სტამბის დაარსებამ. ვახტანგ VI-მ ეს დიდი ღონისძიება სისრულეში მოიყვანა სამშობლოდან გადახვეწილი ქართული სწავლულის, მეცნიერის, მესტამბის და გრავიორის ანთიმოზ ივერიელის აქტიური მონაწილეობით. ანთიმოზი (1650—1716 წწ.) 16 წლის ასაკში თურქ-ოსმალებს გაუტაციათ და სტამბულის ბაზარზე გაუყიდიათ. ქართველი ტყვე იერუსალიმის პატრიარქს შეუხსყიდა და საპატრიარქო კარზე ჰყოლია დაახლოებულ პირად. ანთიმოზს პატრიარქის იმედები გაუმართლებია და შეუხსწავლია არაბული, ბერძნული და სლავური ენები. იგი ჩინებული მხატვარი, ხუროთმოძღვარი, პოეტი და მოქადაგე გამხდარა⁸. ანთიმოზი იერუსალიმის საპატრიარქო კარზე 23 წელი დარჩენილა. არსებობს ვარაუდი, რომ ანთიმოზს აქ გარკვეული მოვალეობა უნდა ჰქონოდა დაკისრებული, კერძოდ თარჯიმნობა, რომელიც ხელს შეუწყობდა ქართველ საერო და სასულიერო ბრძანებათა იერუსალიმის საპატრიარქო კართან ურთიერთსაყოფად⁹. ამიტომაც იყო, რომ კონსტანტინოპოლის ბაზარზე ქართველი ტყვეთ, რომელიც გარკვეული ნიშნებით გამოირჩეოდა, იერუსალიმის პატრიარქი დაინტერესებულა და არავინმე აღმოსავლელი ფეოდალი, რომელნიც აქტიურად ქართველ ტყვეებს იძენდნენ. მაგრამ, როდესაც 1698 წ. უნგროვლახეთის მთავარს კონსტანტინე ბრაკოვიანუს იერუსალიმის პატრიარქისათვის მოუთხოვია სტამბის ხელობის მცოდნე, ამ უკანასკნელს უნგროვლახეთში მესტამბე ანთიმოზ „ანდრია ქართველი“ მოუვლენია. აქედან დაიწყო ანთიმოზ ივერიელმა თავისი სასტამბო საქმიანობა. მან აქცია ვლახეთი მართლმადიდებელ ქრისტიანულ ცენტრად და აქედან მოახერხა მთელი ქრისტიანული აღმოსავლეთის ნაბეჭდი წიგნებით მომარაგება¹⁰. 1705 წ. მადლიერმა რუმინელებმა ანთიმოზი რიმიანსკის ეპისკოპოსის პატივში აიყვანეს. ქართლის პოლიტიკურმა მესვეურმა ვახტანგ VI-მ თავისი მიზნების განხორციელება იერუსალიმის პატრიარქებისა და უნგროვლახეთის უშუალო მონაწილეობით მოინდომა. მას იქ ან-

7 ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 36.

8 გ. ლეონიძე, ქართული ეროვნული სტამბის ისტორიისათვის. „დროშა“, 1951, № 2, გვ. 16; ო. გვინჩიძე, ანთიმ ივერიელი, თბ., 1973.

9 შ. კურდღელაშვილი, ქართ. სტამბის ისტ-დან, 1959, გვ. 25; ვალერი იუ კრისტეა, „ანთიმოზ ივერიელი“, ლიტ. საქართველო, 1984 წ., 3/III, გვ. 4.

10 М. Роллер, История Румынии, 1950, с. 181.

თი მოზ ივერიელი ეგულებოდა, რომელიც შეეცდებოდა თავისი დე-
კარგული სამშობლოსათვის ძალა და ენერგია არ დაეშურა და ბეჭ-
დვითი საქმე ისე აელორძინებინა, როგორც ეს მან თავის მეორე სამ-
შობლოში — უნგროვლახეთში მოახერხა.

პირველ რიგში, ვახტანგმა იერუსალიმის პატრიარქ ხრისანტეს
სთხოვა საქართველოში გამოცდილი მესტამბე გაეგზავნათ. ხრისანტეს
კი, თავის მხრივ მაშინვე ანთიმოზისათვის (რომელიც ხრისანტესთან
ერთად იერუსალიმის კარზე მოღვაწეობდა) უცნობებია ქართლის
მმართველის თხოვნა. სიყრმიდან სამშობლოს მოწყვეტილ ანთიმოზს
საქართველოში წიგნის ბეჭდვის წარმოება პირად საქმედ მიუჩნევია
და 1707—08 წწ. ამ საქმეში გამოცდილი და გაწაფული თავისი მო-
წაფე მიჰაი სტეფანაშვილი-იშტვანოვიჩი მოუვლენია¹¹. ეს დაახლო-
ებით იმ წლებში მოხდა, როდესაც ანთიმოზ ივერიელი თავისი სასუ-
ლიერო და პოლიგრაფიული საქმიანობის აღზევების ზენიტზე იყო
ასული. 1708 წ. ანთიმოზს უნგროვლახეთის მიტროპოლიტობა ჰქონ-
და ბოძებული. 1708—1709 წწ. კი ქართული სტამბის მომზადების
წლები იყო.

„მომართა ქვეყანასა ქართლისა, დიდის საფასითა და წარსაგე-
ბელითა“, წერია ვახტანგის შესახებ 1711 წ. გამოცემულ „სწავლა-
ნის“ ანდერძში.

სტამბისათვის სპეციალური „სახლები“ აშენდა, რომელიც მეფის
სასახლესთან იყო ახლოს, მტკვრის მარჯვენა მხარეს, ანჩისხატისა და
სიონის ტაძრის შუა მდებარე ფართობზე. იგი რამდენიმე ოთახიან შე-
ნობას წარმოადგენდა. რაც შეეხება სტამბის მოწყობას — სასტამბო
შრიფტის, სასტამბო იარაღების და სასტამბო დაზგის შემზადებას,
ადგილზე უნდა გაკეთებულიყო¹². მიჰაი სტეფანაშვილი მაღალკვალი-
ფიციური მესტამბე იყო, კარგად ჰქონდა შესწავლილი თავისი მას-
წავლებისაგან პოლიგრაფიული საქმიანობა და მისთვის ადგილზე
სასტამბო დაზგის მოწყობა ძნელი არ უნდა ყოფილიყო.

ვლახელი მიჰაის თაოსნობით, ქართულმა სტამბამ 1709 წ. დაბეჭ-
და პირველი „სახარება“ და თბილისის სტამბის მოღვაწეობას საფუ-
ძველი ჩაუყარა. ამ „სახარების“ ერთი ცალი ვახტანგ VI-მ ანთიმოზ
ივერიელს გაუგზავნა. ანთიმოზს იგი საგანგებო ყდაში ჩაუსვამს და
ვლახეთის მმართველს კონსტანტინე ბრაკოვიანუსათვის უბოძებია¹³.

¹¹ გ. ლეონიძე, ქართული სტამბის ისტორიიდან, „დროშა“, 1951 წ. № 2,
გვ. 17; ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, 1955, გვ. 89.

¹² ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—22 წწ.), გვ.
90—92; ე. ლორთქიფანიძე, ვახტანგ VI და ქართ. სტამბის მოღვაწენი, 1962,
გვ. 79—80.

¹³ გ. ლეონიძე, დასახელებული წერილი, გვ. 18.

ამრიგად, ქართლის მეფეს ანთიმოზ ივერიელის საშუალებით მოუხერხებია უნგროვლახეთის მბრძანებლისათვის მადლობის გადახდა და იმ სამსახურისთვის, რომელიც ვლახეთის სახელმწიფოს საქართველოსათვის გაუწევია.

ვახტანგ VI-ის უშუალო მონაწილეობითა და რედაქტორობით 1709—1712 წწ. თბილისის სტამბაში დაიბეჭდა 14 წიგნი, რომელთაგან 11 საეკლესიო იყო, 2 სასწავლო სახელმძღვანელო და ერთიც „ვეფხისტყაოსანი“. სასულიერო ლიტერატურაზე გულისყურის გაძლიერება ვახტანგს ერთ-ერთ პოლიტიკურ იდეოლოგიურ ღონისძიებად და ქვეყნის აღდგენა-გაძლიერების საშუალებად მიაჩნდა. ვახტანგის სტამბის სახელმძღვანელო რედაქტორი ნიკოლოზ ორბელიანი წერდა: „ხელით წერაში ჩვენი საღვთო წერილნი გარყენილ იყო“. ამიტომაც საღმრთო წიგნები იბეჭდებოდა მათი დედნებთან შეკრება-შედარების და რედაქტირების შედეგად. სასულიერო ხასიათის წიგნთა ბეჭდვის შემდეგ ვახტანგ VI-მ საერო ხასიათის წიგნებზე გადაინაცვლა. პირველ რიგში მათი გული მოიგო: „გაცუდდნენ ყოველნი მზრახველნი“ — სწერია 1709 წ. „სამოციქულო“ ლექსში.

სტამბის მოწყობისადმი სკეპტიკურად განწყობილ პირთა წინააღმდეგობის მიუხედავად, ვახტანგმა ბეჭდვა ხუცურიით — ნუსხა-ხუცური შრიფტით დაიწყო და შემდეგ მხედრულზე გადავიდა. სასულიერო წიგნების მხედრული შრიფტით დაბეჭდვა, „მოსახლეობაში მათი ფართო გავრცელება, მისი პოპულარიზაცია საზოგადოების თვითშეგუების ამაღლებისა და მათი ზნეობრივი სრულყოფის მიზნით ხდებოდა“¹⁴. ვახტანგ VI-ს ამ ღონისძიების გატარება სრულიად დროულად მიაჩნდა. ვახტანგის სტამბის ქალაქს ჭვირნიშანი ჰქონდა, რაც მის ევროპულ წარმომობაზე ლაპარაკობს. არსებობს აზრი, რომ ქალაქის მოტანა ევროპიდან და მესტამბის მოწვევა ერთდროულად უნდა მომხდარიყო¹⁵, რაც სრულიად დასაშვებია. ქართული წიგნის გამომცემლებსა და რედაქტორებს მძიმე და საპასუხისმგებლო საქმე დაევალიათ. მათ უნდა მოეხდინათ სასულიერო და სასწავლო წიგნების შეჭერება უცხო და მშობლიურ დედანთან, ამის საფუძველზე უნდა შეეტანათ შესწორებები და დაზიანებული ადგილები აღედგინათ. ეს შარტო ტექნიკურ სამუშაოებს არ გულისხმობდა და კვალიფიციურ მუშაკთა დასს მოითხოვდა. ასეთი დასი ქართლში აღმოჩნდა, ვახტანგ VI-ის თაოსნობით ნიკოლოზ ორბელიანის, გერმანე მღვდელმონაზონის, მიქელ მესტამბის, გარსევანყოფილი მღვდელი გაბრიელის და კვიპრინე სამთავნელის სახით¹⁶. რედაქტორები გარდა სტილისტური

1 14 ე. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88.
 15 ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.
 16 იქვე, გვ. 123, 124.

ცვლილებებისა, შინაარსობრივ სხვაობებსაც იძლეოდნენ ტექსტის გამარტივებისა და გაგების თვალსაზრისით. თვითონ ვახტანგის და:

„ვთქვი ენით ადვილით, რომ იყოს მოუწყინები,
არვინ გამხადოთ ამისთვის საკითხხე-მოსაყენები“.

მხედრული შრიფტის წარმოქმნა და შემოღება ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული. ქართული კულტურის ისტორიაში ამ ფაქტს დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ადვილი მხედრული შრიფტითა და ადვილი „სოფლიური“ ენით დაწერილი წიგნები უფრო დიდ გავრცელების არეს მოიცავდა და უფრო იოლად შესძლებდა პოლიტიკურად დაქსაქსული სახელმწიფოს შემომტკიცება-გაერთიანებას. ვახტანგ VI-ს სოლომონ მაღალაძისათვის, რომელიც კათალიკოსის კარის მდივან-მწიგნობარი იყო, დაუვალებია მხედრული შრიფტის ხელნაწერი ნიმუშის დამზადება¹⁷.

დადგენილია, რომ სოლომონ მაღალაძის მოღვაწეობის ხანა (1703—1737 წწ.) ვახტანგ VI-ის კულტურულ-პოლიტიკური საქმიანობის წლებს ემთხვევა. მაღალაძის მიერ ხელით ნაწერი მხედრული ვახტანგის ნაბეჭდი წიგნების მხედრულის მსგავსია¹⁸.

1712 წ. ქართული წიგნის ბეჭდვის საქმიანობა შეფერხდა. ირანის შაჰმა ვახტანგს მაჰმადიანობის მიღება შესთავაზა და ურჩი პასუხის მიღებისთანავე, გაგულისებულმა ირანის მბრძანებელმა ქართლის გამგებელი ისპაჰანს იხმო. აზიური პოლიტიკის მოძულე ვახტანგი ირანის ძნელსა და მძიმე გზას დაადგა. როგორც ჩანს, ვახტანგის საქართველოდან უცხოეთში გადახვეწას თან მოჰყვა მიჰაი სტეფანაშვილის თავის სამშობლოში დაბრუნება. 1713 წ. აპრილს ანთიმოზ ივერიელი პატრიარქ ხრისანთეს წერდა, რომ მიჰაი თავის დედაქალაქს დაუბრუნდა და შემდეგ ჰოლანდიაში მიდის თავისი ხელობის უფრო ღრმად დასაუფლებლად¹⁹. მიჰაის საქართველოდან წასვლა და შემდეგ უკან სამშობლოში დაბრუნება, არ შეიძლება მარტო სასტამბო საქმის კვალიფიკაციის ამაღლების სურვილით ყოფილიყო გამოწვეული. უნდა გავითვალისწინოთ ის მომენტიც, რომ მესტამბე თავისი მასწავლებლის ანთიმოზის და თავისი თანამოღვაწის ვახტანგის პოლიტიკის სულიერი თანაგამზრახიც უნდა ყოფილიყო. ვახტანგ VI-მ ქრისტიანობა არ დაჰკმო და უარყო შაჰის წინადადება. ხოლო რუმინეთში მყოფი ანთიმოზ ქართველიც (რომელიც აზიური პოლიტიკის გატარების წინააღმდეგი იყო თავის მეორე სამშობლოში) ცნობილია

17 ქ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14, 114.

18 იქვე, გვ. 112—113.

19 გ. ლ ე ო ნ ი ძ ე, დასახ. წერილი, გვ. 18.

ევროპისა და, კერძოდ, რუსული ორიენტაციისაკენ იხრებოდა. ანთიმოზი თავისი რწმენის მსხვერპლი გახდა. ოსმალთაგან დადგენილმა ეპისკოპოსთა ყრილობამ ანთიმოზი შერისხა და იგი რუმინეთის კანონიერი მმართველის მემობხედ გამოაცხადა. მას მისნობაც დასწამეს. კრებამ მას მიტროპოლიტის უმაღლესი ხარისხი ახადა და გააძევა სინას მთაზე. სინას მთამდე ანთიმოზს არ მიუღწევია. თურქმა ჯარისკაცებმა მოხუცი ქართველი მოღვაწე 1716 წ. ქ. აღრიანოპოლთან დაიპირეს, ასო-ასო აკუწეს და მდ. მარიცის ტალღებს გაატანეს. ასეთი გულსაკლავი იყო ბოლო კიდევ ერთი ქართველი დიდი მოღვაწისა, რომლის ბედი 16 წლის ასაკში თურქმა მტაცებლებმა გადაწყვიტეს, ხოლო სიბერის უკანასკნელი წლებიც მათვე შეუკვეციეს და სიკვდილი დაუჩქარეს. ამდენად, ჩვენი ვარაუდით, მიჰაი სტეფანაშვილის საქართველოდან უკან უნგრეთის მიმართული დაბრუნება სწორედ მაშინ მოხდა, როდესაც ვახტანგ VI-მ თავისი პოლიტიკური ხაზი სრულიად შეცვალა, სპარსეთის შაჰის წინადადება არ მიიღო და თავი ტყვეობისათვის გაიმეტა. ვფიქრობთ, ეს აქტი ანთიმოზისა და ვახტანგის ერთობლივი პოლიტიკური თანამშრომლობის თვალსაზრისით უნდა ყოფილიყო გაპირობებული. ქართლის გამგებლის, ვახტანგის სამშობლოდან გამგზავრებას თან მოჰყვა სტამბის მუშაეთა მუშაობის საგრძნობი შენელება.

თბილისის ქართულმა სტამბამ 1712 წ. დასაწყისში მხოლოდ „ვეფხისტყაოსანი“ და „კურთხევანი“ დაბეჭდა. „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის აუცილებლობა ორი მომენტი იყო გაპირობებული. პირველ ყოვლისა, „ვეფხისტყაოსნის“ არსებული ხელნაწერები ველარ აკმაყოფილებდნენ ამ ნაწარმოებისადმი წაყენებულ გაზრდილ მოთხოვნილებას. ქართული საზოგადოების კულტურული დონე ახალი დეკლავს აყენებდა. მეორე მომენტი კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება თავს იმდენად მოლონიერებულად გრძნობდა, რომ თავისი პოლიტიკის წარმოებას იდეოლოგიაში სრულიად მიზანშეწონილად მიიჩნევდა.

თბილისის სტამბა საკმაოდ დიდ პროდუქციას იძლეოდა, მაგრამ წიგნზე არსებულ მოთხოვნილებას მაინც ვერ აკმაყოფილებდა. XVIII საუკუნისათვის განათლებისა და წიგნთა გამრავლება-გავრცელების მნიშვნელოვან ცენტრებად კვლავ ეკლესია-მონასტრები რჩებოდნენ. ქართლში განსაკუთრებით ცნობილი იყო შიო მღვიმე და მცხეთა. მაღალ დონეზე იდგა კალიგრაფია და წიგნის მხატვრული გაფორმება (თავსამკაულები, ბოლოსართები, მთავრული ასოები, ილუსტრაციები, ყდა...).

ვახტანგისდროინდელ საკათედრო ტაძრებსა და მონასტრებში, მსხვილ საფეოდალო სასახლეებში არსებობდა მდიდარი ბიბლიოთე-

კები და დოკუმენტთა საცავები — „საწიგნეები“, მაგ., ქართლში შიო მღვიმეს, მცხეთის საყდრის, თბილისის სიონის და სხვათა წიგნსაცავები ჰქონდათ.

ვახტანგ VI-ის თაოსნობით თბილისში 1709 წ. სტამბის გამართვა და წიგნების ბეჭდვის დაწყება ეროვნული მნიშვნელობის ფაქტი იყო. იგი „პირველი სტამბა იყო საერთოდ კავკასიაში“²⁰, რისი წყალობითაც ევროპული ცივილიზაციის ეს დინება თბილისიდან უნდა გავრცელებულიყო მახლობელ აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში. ასეც მოხდა. ეს ფაქტი ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივ-სახოგადოებრივი მოღვაწეობის უაღრესად მნიშვნელოვანი და ყურადსაღები ღონისძიება იყო. თბილისის სტამბაში ნაბეჭდი წიგნები საქართველოს ფარგლებსაც გასცდა. დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსანი“ ჩვეულებრივ გამოცემულ წიგნს არ წარმოადგენდა. მისი პირველი გამოცემის საკითხს შეეხო არა ერთი ცნობილი მკვლევარი, რომელთაც უმთავრესად გაამახვილეს ყურადღება ფილოლოგიურ-ლიტერატურული თვალსაზრისით²¹.

„ვეფხისტყაოსანი“, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, პირველად დაბეჭდა 1712 წ. ქ. თბილისის ვახტანგ VI-ის თაოსნობით და უშუალო მონაწილეობით.

აკადემიკოს ნ. ბერძენიშვილის სიტყვით: „ფეოდალური საქართველოს ცივილიზაცია სამ სვეტს ემყარებოდა. „ვეფხისტყაოსანი“, სახარება და „ქართლის ცხოვრება“ იყო გამარჯვებული ფეოდალური ურთიერთობის სამი „წმინდა წიგნი“²².

ცივილიზაციის ამ სამი სვეტის შემავრება ვახტანგ VI-მ მოახდინა. მან პირველმა 1709 წ. თავის მიერვე მოწყობილ სტამბაში დაბეჭდა ქართული სახარება, გამოსაცემად მოამზადა და დასტამბა „ვეფხისტყაოსანი“ და თვითონვე უხელმძღვანელა „ქართლის ცხოვრების“ მეცნიერული ტექსტის დადგენისათვის ჩატარებულ სამუშაოებს. მართო ეს ფაქტი ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივ-კულტურული მოღვაწეობის შეფასებისათვის კმაროდა.]

20 პ. გუგუშვილი, ქართული სტამბის წიგნი 1629—1979 წწ., თბ., 1985, გვ. 739.

21 ა. შანიძე, „ვეფხისტყაოსანი“, შესავალი წერილი, 1937; კ. კეკელიძე, ეტიუდები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II, გვ. 270—85; ა. ბარამიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული განმარტება, ლიტ. გაზ. 1962 წ., № 46; გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, 1941; ქ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955; ს. ცაიშვილი, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის რედაქცია, 1957.

22 ნ. ბერძენიშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, შესავალი წერილი, 1966, გვ. 7.

ვახტანგ VI-მ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტს დაურთო ბოლოსიტყვაობა შემდეგი სათაურით: „თარგმანი პირველი წიგნისა ამის ვეფხისტყაოსნისა, თქმული ბატონიშვილის პატრონის ვახტანგისა“.

ამ ბოლოსიტყვაობით, როგორც აღიარებულია სპეციალურ ლიტერატურაში, ვახტანგმა დასაბამი დაუდო ლიტერატურულ-კრიტიკული აზროვნების განვითარებას საქართველოში და საფუძველი ჩაუყარა სპეციალურ დისციპლინას, რომელსაც დღეს „მეცნიერული რუსთველოლოგია“ ეწოდება²³.

ვახტანგის მიერ შედგენილი „თარგმანი“, რომელიც წარმოადგენს ქართული ლიტერატურული კრიტიკის საძირკველს, საინტერესოა, როგორც ქართული ფეოდალური აზროვნების, იდეურ-პოლიტიკური შეხედულების გამომხატველი დოკუმენტიც.

„ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემისა და მისი ბოლოსიტყვაობის შედგენის საჭიროება, უწინარეს ყოვლისა, გაპირობებული იყო იმ იდეური ჭიდილით, რომელიც არსებობდა სამეფო კარსა და კლერიკალთა შორის XVI—XVIII სს-ში.

ყოველი კომენტარი, რომელიც ქართლის პოლიტიკურმა მმართველმა „ვეფხისტყაოსანს“ განმარტებების სახით დაურთო, გაბატონებული იდეოლოგიის პოზიციიდანაა შედგენილი და ამ მსოფლმხედველობის ერთგვარ ანარეკლს წარმოადგენს. ვახტანგი იძულებული შეიქნა მიემართა ისეთი ხერხისათვის (ე. წ. ალეგორიულ-მისტიკური ხერხისათვის), რომელიც დაიცავდა პოემას „ავად მჩხრეკელთა“ მოსალოდნელი თავდასხმისაგან. ვახტანგ VI-ისგან ამორჩეული საშუალება ერთგვარი ფრთხილი პოლიტიკური ფანდი, თავისებური „დიპლომატიური სვლა“ იყო, რომლის მეშვეობით მას უნდა გაემართლებინა „ვეფხისტყაოსნის“ ბეჭდური გამოცემა და მისი ფართო გავრცელება იმ პირთა წინაშე, რომელთა ხელთ იყო იმდროინდელი იდეოლოგიის საჭე და ძალაუფლება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, პოემის დაბეჭდვის სანქციის მიღება შეუძლებელი იქნებოდა. თავის კომენტარებში ვახტანგ VI-მ „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსი განიხილა ფეოდალურ სოციალურ ურთიერთობებზე წარმოქმნილი, ქრისტიანულ-კლერიკალური მორალის, გაბატონებული ფილოსოფიური და ეთნიკური წარმონაქმნის შუქზე, რათა თავისი მიზანი განეხორციელებინა და პოემის გამოცემის თავდაპირველი სანქცია მიეღო. ვახტანგს კარგად ესმოდა, რომ მას, როგორც ქვეყნის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეს, მისი

²³ გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგია, 1941, გვ. 64; ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 164—67; ა. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული განმარტებანი, ლიტ. გაზ., 1962, № 4; ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის გამოცემისადმი დამოკიდებულება XVIII—XIX სს., ლიტერ. ძიებანი, 1943, წ. 1.

იდეოლოგიური მესვეურობაც უნდა ეკისრა. იგი პირდაპირ აცხადებს თავის კომენტარებში, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ შეფასება მისი პირადი საქმეა, მისი უშუალო დანიშნულებაა, რადგან იგი ქვეყნის პოლიტიკური გამგებელია და სულიერი ცხოვრების მწარმოებელი.

„ქუეყნის უფროსი — წერს იგი — ავის დამშლელი ჯამს და ამად დავშვერ“²⁴.

ავის დამშლელის როლში თვითონ ვახტანგი გამოვიდა. ერის წინაშე ეს პასუხისმგებლობა თვითონ იღო თავს. თავისი პოლიტიკური უფლებები მან „ავის დაშლისაკენ“ წარმართა და ოფიციალურ წრეებში დაუშვებელი და მიუღებელი კლასიკური ხანის ლიტერატურული ძეგლი — „ვეფხისტყაოსანი“ ისევ ქართული აზროვნებისა და პოეზიის შედეგად გამოაცხადა.

ვახტანგ VI-ის რთული და მძიმე პოლიტიკური ცხოვრება მუდამ ვადახლართული იყო ეროვნული კულტურისა და აზროვნების აღორძინებასთან.

ქართველი ერის სულიერმა ჭირისუფალმა კარგად აუღო ალლო იმ გარემოებას, რომ საღვთისმეტყველო ლიტერატურასთან ერთად დაბეჭდვა და გამრავლება სჭირდებოდა საერო ლიტერატურულ ძეგლებსაც. მომწიფებული იყო დრო, როცა ქართული მოწინავე საზოგადოება საერო მწერლობისადმი გამოცოცხლებულ ინტერესს გამოიჩენდა. თავისი გამოცემის ბოლოსიტყვაობაში ვახტანგი წერს: „საღმთოს აღარ კითხულობდნენ და სოფლის ზღაპარს უფრო წაიკითხავდნენ“²⁵.

ვახტანგის დამოკიდებულება „ვეფხისტყაოსნისადმი“, როგორც საერო ხასიათის ძეგლისადმი, კიდევ უფრო ანგარიშგასაწევი და დამაჯერებელია, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ მის შემდგომ ღვაწლს ამ სფეროში. პოლიტიკურ სარბიელს მოწყვეტილმა და სამშობლოდან დაკარგულმა მეფემ საერო ხასიათის ლიტერატურის აღორძინებისა და განვითარების საქმეს შეალია მთელი თავისი შემოქმედებითი ძალები და შესაძლებლობანი.

ვახტანგ VI-ის მთელი ეს საქმიანობა ქართველი ერის კულტურული ცხოვრების გამდიდრებისაკენ იყო მიმართული. „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემაც ამ მოთხოვნებს პასუხობდა.

ვახტანგი თავის გამოცემას უნაკლოდ არ მიიჩნევდა: „თუმცა უწესოდ იყო და ანუ უკეთ სცნო ვინმე, თქვენცა სთარგმნეთ“²⁶, მორიდებით აღნიშნავდა იგი. ტექსტში ცვლილებების შეტანის შესახებ,

24 შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, 1712, ა. შანიძის გამოც., თბ., 1937, გვ. სვ. 7.

25 იქვე, გვ. ტბ.

26 იქვე, გვ. სპზ.

გამომცემელი აღნიშნავდა: „რაც რუსთველისაა იმის გარდა, არა მით-
ქვამს რა“.

მას კარგად ესმოდა, რომ „ამისი („ვეფხისტყაოსნის“) უკადრისის
მკადრე, თავს გამოხს“²⁷.

მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ VI-მ კეთილსინდისიერი შრომა
გასწია „ვეფხისტყაოსნის“ გამოსაცემად, იგი მაინც აღიარებს, „მე
თარგმანი მრავალი დამრჩა“²⁸.

ვახტანგ VI-ის დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან პირ-
ველმა შეძლო მეცნიერულ სიმაღლეზე აყვანა „ვეფხისტყაოსნის“ გა-
გების საქმე, პირველმა მისცა ქართველ მკითხველს პოემის კრიტი-
კული ანალიზი. ვახტანგი თავის ნაბიჯს გამართლებას უძებნის, რო-
დესაც აღნიშნავს: „ყველაკასა უხაროდა... (პოემის გამოცემა. — მ.
ქ.) საღმთოსა და საეროსა, ვისაც აქუს სმენა გულსა“²⁹.

ვახტანგ VI-ისათვის მთავარი იყო გაეფანტა „ვეფხისტყაოსნის“
ირგვლივ კლერიკალურ წრეებში გაბატონებული აზრი და გაექარ-
წყლებინა იმ პირთა შეხედულებანი, რომელნიც ამ ნაწარმოებს თავი-
სი ტენდენციური უცოდინარობით სათანადოდ ვერ „სთარგმნიდნენ“
და მალაღმბნობრივ ხასიათს უკარგავდნენ. ვახტანგმა მათ „უფიცნი“
უწოდა, რომელნიც „მსგავსად თვალთა, ვერა სცნობენ მცნობელნი“
და ძვირფას ქვას უბრალო ბრჭყვიალა ქვად ასაღებენო. იგი ამ
„უფიცთ“ ადარებდა ისეთ ჭიათ, რომელნიც ფრინველთა გვამს შესე-
ვიან, ძიძგნიან, გემოს ვერ გრძნობენ და ვერ ძლებიან, ფრინველის
სხეულს კი ანადგურებენ და თვითონაც იხოცებიან. საგულისხმოა, რომ
ამ ალეგორიულ შედარებას ვახტანგმა XVIII ს. რეაქციული კლერი-
კალობის იდეოლოგთა დახასიათებისათვის მიმართა, რათა კიდევ უფრო
მძაფრად დაენახვებინა მკითხველისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ
არსებული ოფიციალური შეხედულების სიმცდარე.

ვახტანგი თავის კომენტარების შესავალში წერს იმ სარგებლობის
შესახებ, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ რეაბილიტაციას უნდი მოეტა-
ნა ქართველი ერის სულიერი ცხოვრების გამდიდრებისათვის. ერთი
მხრივ, „უსწავლელნი და უმეცარნი სოფლის საშველად და სიბრძნედ
შეურაცხს“ და, მეორე მხრივ, მეცნიერ სცნობენ ესრედ, ვითარ გა-
ნიმარტვის“ და „რომ არს იგი სიბრძნისა და კეთილის ერთი დარგი“³⁰.

როგორც ცნობილია, ვახტანგ VI-ს ეკუთვნის საინტერესო და-
კვირვება „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტის ორიგინალობის საკითხის ირ-
გვლივ. გარდა იმისა, რომ მან პირველმა აწარმოვა და იმ დასკვნამდე

27 შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. სპზ.

28 იქვე.

29 იქვე, გვ. სპგ.

30 იქვე, გვ. სპზ.

მივიდა, რომ „სპარსში“ „ვეფხისტყაოსნის მსგავსი ამბავი არ მოიხსენიება. მან ამ მტკიცებას გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებებით დასაბუთებულად საფუძვლად. ვახტანგის რწმენით, ყოველივე სპარსულ-მაჰმადიანური მიუღებელი და შეუთვისებელი იყო ქართული იდეოლოგიური სინამდვილისათვის, ქართველი ხალხის აზროვნებისა და ფსიქიკისათვის. თვითონ ის ფაქტი, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ პირველმა გამოცემელმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია პოემის წარმომავლობის საკითხს, მარტო ძეგლის ორიგინალობის ძიების თვალსაზრისით არ უნდა ყოფილიყო საინტერესო. ამას უფრო ფართო, შეიძლება ითქვას, ისტორიული, მნიშვნელობაც უნდა ჰქონოდა. ცნობილია, რომ „სპარსულობა“ — სპარსულ-ადმინისტრაციული თუ ფსიქიკურ-კულტურული ფორმის აღიარება მაჰმადიანური გარემოების პირობებში, პოლიტიკურ მორჩილებას, ირანული ექსპანსიის წინაშე ქედის მოხრას გულისხმობდა და „ქართველობის“ ქართული იდეოლოგიის საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული. სპარსული პოლიტიკისა და მაჰმადიანური იდეოლოგიის გავლენების მოძულე ქართლის მეფე ყოველ მხრივ ცდილობს დაამტკიცოს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ქართული ეროვნული გენიის ნაყოფია და არ არის აღმოცენებული ირანული კულტურის ნიადაგზე. ირანული პოლიტიკის ჰეგემონიის პირობებში, სპარსეთის „ვალის“ — ვახტანგ VI-ის მსგავსი განცხადება თამამი პოლიტიკური ნაბიჯი იყო და ნათლად გამოხატავდა მის ურჩ დამოკიდებულებას თავისი სიუზერენისადმი. ვახტანგის ანტისპარსული განწყობილება განსაკუთრებით აშკარად „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემიდან რამდენიმე თვის შემდეგ გამომჟღავნდა, როცა მან შაჰის შეთავაზებულ გამაჰმადიანებაზე უარი განაცხადა, რის გამოც შორეულ ქირმანს გადაასახლეს.

როგორც აღვნიშნეთ, ვახტანგს აუცილებლად სჭირდებოდა თავისი ქვეყნის იდეოლოგიურ მესვეურთა მხარდაჭერა, რათა თანამემამულეთათვის დაემტკიცებინა თუ რა დიდ, პრაქტიკულ — ეროვნულ, პროგრესულ საქმეს უდებდა სათავეს, როდესაც „ვეფხისტყაოსნის“ ბეჭდვის საქმეს იწყებდა.

„ვეფხისტყაოსნის“ იდეური რეაბილიტაციის თვალსაზრისი ჩანს შაირობის ვახტანგისეულ განმარტებაშიც. ვახტანგი ხაზგასმით აღნიშნავს, შაირობა სიბრძნის დარგია, საღმრთოა, რადგან „დარგი ერთსა რიგსა ჰქვიან. საღმთო, რომ საღმთოთ გაიგონოს და დაისწავლოს, მსმენელთათვის დიდი სარგებელია“³¹. ამ შემთხვევაშიც, ქართლის სახელმწიფო მოღვაწეს და იდეოლოგს ღვთის მსახურთა თვალით უნდა შეეხებდა „ვეფხისტყაოსნის“ გავრცელების საქმისათვის და შაი-

³¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. სჟზ.

რობის ამ შესანიშნავი ნიმუშისათვის ღვთის სამსახურიც დაევალებინა, სინამდვილეში ვახტანგი შაირობის, როგორც ლიტერატურული ქმარის, შეფასებისას მთლიანად იზიარებს რუსთაველის თვალსაზრისს.

„ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოსიტყვაობაში ვახტანგი სოციალური ხასიათის საკითხებზეც ამახვილებს ყურადღებას. იგი ვასალურ-სიუზერენულ დამოკიდებულებას ბატონისა და ყმის ურთიერთობის კრილში განიხილავს. ცხადია, ვახტანგი ფეოდალური ურთიერთობის დამახასიათებელ თემას ანეითარებს და საზოგადოების გაბატონებული ფენის ინტერესების მქადაგებლად გამოდის, როდესაც აღნიშნავს: „ეს ბატონყმობის სასწავლელთ უთქვამს“, „ბატონის ბრძანება ყმამ წყნარად და გასინჯვით უნდა მოისმინოს და კიდევ უნდა რცხვენოდეს და კიდევ უნდა ემინოდეს“³².

ვახტანგი უყურადღებოდ არ ტოვებდა ფეოდალური ბუნებისათვის დამახასიათებელ სიუზერენ-ვასალური ურთიერთობის მეორე მხარესაც. თუ ერთი მხრივ იგი ითხოვდა ყმისაგან ბატონისადმი სამსახურს, რიდსა და ზოგჯერ შიშსაც კი, მეორე მხრივ, იგი ბატონს ავალებდა ერთგული ყმის დაფასებას. „კაი ყმა უნდა (ბატონს) უყვარდეს“ — „ბატონს კაი ყმის ვაზრდა უნდა იამოს“, წერს ვახტანგ VI.

როგორც ცნობილია, ვახტანგ VI-მ „ბატონყმური რიგის“ მოწესრიგებისა და სამართლის ნორმების დადგენისათვის დიდი სამუშაოები ჩაატარა, სამართლის მთელი კოდექსი შეადგინა და საგულისხმოა, რომ მან თავის კომენტარებშიც გაამახვილა ყურადღება ამ საკითხთა მიმართ და ყმის ვასალური დამოკიდებულება ბატონისადმი, ერთგვარად, ღვთის სამსახურს გაუთანაბრა. „ვინც ბატონისათვის თავს მოიკლავს, მართებული საქნელი საქმე არის და ცხონებაც აქვს“³³, ხოლო „ვინც უზენაესი ბატონის — მეფის უფლებას შეასრულებს, იგი ღვთის ბრძანებასაც აღგება“, წერს იგი.

ამ შემთხვევაში, ქართლის პოლიტიკური ხელმძღვანელი, პირველ ყოვლისა, ფეოდალური სახელმწიფოს იდეოლოგიური საფუძვლის განმტკიცებას ცდილობდა, მეორე მხრივ, ვახტანგს მიზნად ჰქონდა „ვეფხისტყაოსნისადმი“ ფანატიკურად განწყობილ კლერიკალთათვის ეხვეწებინა პოემის ავტორის ღვთის უშიშროება და განგებისადმი უაღრესი ქედის მოხრა. ამ საშუალებით იგი ცდილობდა იმ პირთა გულის მოგებას, რომელნიც ყოველ მხრივ ეცდებოდნენ პოემის გავრცელების საქმის შეფერხებას.

საინტერესოა, აგრეთვე, ვახტანგის კომენტარი სახელმწიფო გამგებლის სახელმწიფოებრივი მოღვაწის შესახებ. ქვეყნის უზენაეს

³² შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. ტ.
³³ იქვე, გვ. ტნა; რთდ.

მმართველს, ფეოდალ მეფეს იგი მზეს ადარებს. „მეფედ ქებად მსხვე
ითქმის და იმას უბნობს, რადგან იმას შედარებია მტერი“³⁴, წერს...

ამრიგად, ვახტანგი აბსოლუტიზმისაკენ ლტოლვას საფუძვლად უდებს იმ ტრადიციულ შეხედულებას, რომელიც კლასიკურ ხანაში, აბსოლუტური მონარქიის ძლიერების დროს შემუშავდა.

ვახტანგის ყურადღება მიიპყრო განსაკუთრებით „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ-ერთმა კარდინალურმა საკითხმა — მიჯნურობამ. ამ მხრივაც, გამომცემელმა გარკვეული დამოკიდებულება გამოამჟღავნა პოემის მიმართ.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ვახტანგმა რუსთველური მიჯნურობა არასწორად გაიგო. ამ მოტივს ალევგორიულ-მისტიკური საფუძველი მოუძებნა და ღვთის სიყვარულს გაუთანაბრა. არსებობს აზრი, რომ ვახტანგის კომენტარებში გამომჟღავნდა სიყვარულისა და მიჯნურობის სუფისტური გაგება, რაც მისი ლირიკისათვის იყო დამახასიათებელი³⁵. ჩვენი ფიქრით, ასეთი მოსაზრება სადავოა, რისთვის დასჭირდა ვახტანგს განსაკუთრებული ყურადღების გამახვილება მიჯნურობის მოტივზე? საფიქრებელია, რომ აქაც მთავარი მიზეზი იყო ის რეალური აუცილებლობა, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემასთან იყო დაკავშირებული. ვახტანგი რამდენიმე ადგილას პირდაპირ აცხადებს: „ვეფხისტყაოსანი“ „სამეძაო“ თხზულებად იყო აღიარებული და იმის „დასაცავად დავშვირე“.

„რუსთველისათვის ამ წიგნის დაწერა რომ საერთოდ დაგიწამებიათ, იმას საერთოდ არ დაუწერია. მეძავნიც და მისი მღვდარნიც ნამეტნავად გაულანძლავს“³⁶ — წერს გამომცემელი. ამ პუნქტშიც ვახტანგის მთავარი მიზანი იყო გაეფანტა ეს მცდარი, გაბატონებული შეხედულება „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის შესახებ, რომელიც XVII—XVIII საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. ვახტანგს ეს მძიმე ცილისწამებაც უნდა მოეხსნა „ვეფხისტყაოსნისათვის“ და ყველა იმ სტროფის ირგვლივ უნდა დაერთო კომენტარი, სადაც კი მიჯნურობაზე იყო საუბარი. ამრიგად, ყოველი ეს შენიშვნა, როგორც სხვა შენიშვნები, გამომცემელმა წინასწარ აღებული გეზით შეადგინა, რათა გაებათილებინა XVIII საუკუნისათვის ჩამოყალიბებული „გახანგრძლივებული“ ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველზე წარმოშობი-

34 შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. ტომი.

35 კ. კეკელიძე, ეტიუდები, ტ. II, გვ. 185; ა. ბარამიძე, ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, შესავალი, გვ. XIV; შ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, 1957, გვ. 147—48; ს. ცაიშვილი, რუსთველური მიჯნურობის განმარტება ვახტანგ VI-თან, ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, 1957 წ. ტ. II, გვ. 237—39; მ. ქიქოძე, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის საკითხისათვის. მაცნე, 1965, წ. გვ. 96—105.

36 ვახტანგ VI, თარგმანი, გვ. ტმზ.

ლი ოფიციალური აზრი, საერთოდ „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსსა და კერძოდ, რუსთველური მიჯნურობის ირგვლივ. ამ ამოცანის შესრულება ერთი ხელის დაკვირვებით, ცხადია, ვერ მოხერხდებოდა. პირველ რიგში, აქაც საჭირო იყო ანგარიშის გაწევა იმ საზოგადოებისადმი, რომელიც ამ ნაწარმოების გამოცემისა და გავრცელების საბოლოო ბედს წყვეტდა. ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავუშვათ ვარაუდი, რომ ვახტანგისეული მიჯნურობის განმარტება ნაკარნახევი იყო არა იმდენად მისი პირადი რწმენით (სუფისტური თუ ნეოპლატონური შესხედულებებით), როგორც ეს აღიარებულია სპეციალურ ლიტერატურაში, არამედ პოლიტიკური მოსაზრებითაც.

ეს იყო ნაცადი ხერხი, რომელსაც ვახტანგმა, როგორც ვნახეთ, „ვეფხისტყაოსნის“ რეაბილიტაციის მიზნით არაერთგზის მიმართა სხვა საკითხთა განმარტების დროსაც, რათა საბოლოოდ გაეზოთილებინა აზრი, თითქოს „რუსთველის ნათქვამში საღმთო არ ერიოს“ — რაო³⁷.

რასაკვირველია, ჩვენთვის ძნელია გადაჭრით მსჯელობა იმ ლიტერატურულ მიმდინარეობათა შესახებ, რომლებმაც ვახტანგის პოეზიაზე მოახდინეს გავლენა, რადგან ეს სპეციალურ კვლევას მოითხოვს³⁸. მაგრამ ამავე დროს ძალზე სათუოდ წარმოგვიდგება მოსაზრება, რომლის მიხედვით ვახტანგის მიერ რუსთველური მიჯნურობის განმარტება სუფისტური მსოფლმხედველობის გამოვლინებად მივიჩნიოთ. მით უმეტეს, ძნელია იმ აზრის გაზიარება, რომ ასეთი მრწამსი საფუძვლად ედო საერთოდ ვახტანგის შემოქმედებას.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ სუფიზმი აღიარებს ჰუმანიტარულ მხოლოდ ღმერთს და მარტოოდენ მისდამი ლტოლვაში, მის სამსახურში ხელდას სიცოცხლის გამართლებას, რომ სუფისტებისათვის ობიექტური სამყარო, კერძოდ ადამიანთა რეალური, პრაქტიკული ყოფა, სრულიად მოწყვეტილია ღვთისაგან და თუ ამასთან ერთად გავიხსენებთ ვახტანგ VI-ის მთელ მოღვაწეობას, მის მრავალფეროვან და დიდ პრაქტიკულ საქმიანობას საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში, გარკვეულ შეუსაბამობას დავინახავთ.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ სუფისტური მოძღვრების მიმდევარს თავისი საქმიანობით ისე ჰქონდეს გადგმული ფესვები პრაქტიკულ ცხოვრებაში, ისე იყოს დაკავშირებული ცხოვრებისეულ ყველა სფეროს, როგორც ვახტანგი იყო. ჩვენ ვერ დავასახელებთ თითქმის ვერც ერთ გვიანდყოფილ ხანის ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეს, რომ

37 ვახტანგ VI, გვ. სუა.

38 ს. ცაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 248—359; მისივე, ძველი ქართული მწერლობა, II, 1985, გვ. 348—359.

მელსაც ისეთი მრავალმხრივი პრაქტიკული საქმიანობა ჰქონდეს ჩა-
ტარებული თავისი ერის კულტურული ცხოვრების განვითარებაში,
როგორც ეს ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობას ახასიათებს. რა მოსახერხებელი
რა საფუძველზე შეიძლება მოხდეს ვახტანგ VI-ის პრაქტიკული საქ-
მიანობის გათიშვა მისი მსოფლმხედველობისაგან? არ არის გამორი-
ცხული, რომ სუფისტურმა მსოფლმხედველობამ გარკვეული გავლენა
მოახდინა ქართულ მწერლობაზე, მაგრამ ვფიქრობთ, არა ისეთი სიძ-
ლიერით, როგორც ვახტანგის ლიტერატურულ მემკვიდრეობას და,
კერძოდ, მის კომენტარებს მიაწერენ.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მაჰმადიანურ, აღმოსავლურ
სახელმწიფოთა ჰეგემონობის პირობებში ამიერკავკასიის ხალხთა შო-
რის პირველ რიგში სწორედ ქართველმა ერმა შესძლო შეენარჩუნე-
ბინა ნაციონალური კულტურა, ქრისტიანულ-ქართული იდეოლოგია,
ისევე, როგორც მან ეროვნულ ძალთა უაღრესი დაძაბვით შეინარჩუ-
ნა ქართული სახელმწიფო და ქართული სამართალი.

საგულისხმოა, რომ ვახტანგი განმარტავს რა რუსთველის მიჯნურო-
ბას, წერს: „რუსთველს ცოლქმრობის სიყვარულზე უთქვამს, არა თუ
შეძობაზედო“, — მაგრამ ცხადია, იმასაც უნდა გაეწიოს ანგარიში,
რომ სხვა ადგილას იგი აღნიშნავს, რომ „რუსთველის მიჯნურობა
ღვთისადმი ღტოლვაა და სასუფევლისადმი გათანაბრება“³⁹.

ამჟამად ისიც, რომ ვახტანგის ლირიკულ ლექსში „სატრფია-
ლონი“ ქალის სიყვარული ალეგორიული გამოხატულებაა ღვთის სი-
ყვარულისა, მაგრამ არ შეიძლება არ შეინიშნოს ლექსში „სალბუნად
გულისა“ სიცოცხლის, რეალური ცხოვრების ის შთაგონებული სიყ-
ვარული, რომელიც სუფისტური დოგმების ერთგული პოეტისათვის
უცხო უნდა ყოფილიყო. ამ ლექსში, ჩვენი ფიქრით, სატრფიალო მო-
ტივს რეალური ქალის სიყვარული უდევს საფუძვლად და მასში პო-
ეტურად წარმოსახულ მოვლენებშიც, ამქვეყნიური ცხოვრების სიამეა
ნაგულისხმევი და არა მარადიული სასუფევლის ნეტარება. „სალბუ-
ნად გულისაში“ სამშობლოდან გადახვეწილი პოეტი — მეფე სრუ-
ლიად რეალურად აღადგენს თავის მესხიერებაში სიჭაბუკის ბედნიერ
დღეებს, ცოცხალი ფერებით აღწერს ბუნების წარუშლელ შთაბეჭდი-
ლებებს, მაისის თბილისს:

რა სჯობს მაისში ტფილისსა, ვარდი ვარსკვლავებრ ესხასა,
მწვანედ ღვლაღვდეს გარემო, ცვარი ცის მასზედ ესხასა...⁴⁰.

პოეტი იგონებს სამშობლოში გატარებულ ტკბილ წუთებს: ბულ-
ბულთა გალობას, ცაცხვებისა და ტირიფის შრიალს, შეეარდნით ნადი-

³⁹ ვახტანგ VI, დასახ. ნაშრ., გვ. სპ, სპთ, ტმგ.

⁴⁰ ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, ა. ბარამიძის რედ., 1975, თბ.,
გვ. 35.

რობის სცენებს, „აქ დასცენ ნადირთ და იქ ისროდენ, გააწითლონ სისხლით წყალი“, კოჯრის გრილ სიოს, ქციასა და ხრამში თევზაობის თელ სურათს. „სწყვეტდნენ, ჰხოცდნენ, სისხლის მათით სევდა სულა დაიკარგონ“⁴¹.

პოეტი მეფე შეჰხარის საქართველოს ბუნებას, საქართველოს ცას, სამშობლოს მობიბინე მდელოს, ამქვეყნიურ ბედნიერებას და სიცოცხლის სიამეთ. ძნელი წარმოსადგენი არ არის, რომ სიცოცხლით ესოდენ აღტაცებულ მეფე-პოეტს რეალური ქალის ეშხიც ეგრძნოს. და მართლაც, მისი ტრფიალის საგანი საყვარელი ქალის სახე ისეთივე მიწიერი საღებავებით არის დახატული ამ ლექსში:

მას პირი უგავს ბროლსა და შიგ ლალი გამსქვირვალობსა,
ბაგე — ვარდისა ფურცელსა, კბილნი მარგალიტს ძალობაა,
ტანი — ალვასა მრხველსა, მკვრეტელნი მწვე საბრალოსა,...
და მე გაუხდივარ ქარვად და ტან-ლერწამ, რომ უწყალობსა.

თვალნი მიგიგავს ჭერანსა, წარბი ზანგუბრელს, სულო და,
და შენმა ბაგისა ციმციმმა ფერი ყაყაჩოს სულ ოდა,
და საბრალოს გენთა ტრფიალითა, სიცოცხლევ გულთა სულ ოდა⁴².

იმავე ლექსში პოეტი გვატყობინებს: „საღმთოც ვიცოდი და საეროც“⁴³. საეროს ცოდნაში ავტორი რეალური ცხოვრების, სიცოცხლის ცოდნას გულისხმობდა. ამრიგად, რეალური სამყაროს არსებობა, მისი რეალური მშვენიერების აღქმა და რეალურ-კონკრეტული ქალის ტრფიალი ვახტანგის პოეზიისათვის უცხო და უჩვეულო არ უნდა ყოფილიყო. ჩვენ ვუშვებთ ვარაუდს, რომ ვახტანგ VI-ის მიერ „ვეფხისტყაოსნისადმი“ დართულ განმარტებას, მიჯნურობის საკითხში, საფუძველად უდევს არა კომენტატორის ჩამოყალიბებული „შეხედულება“ სიყვარულის მისტიკურ არსებაზე (ე. ი. სუფისტური მოძღვრება), არამედ, უპირველეს ყოვლისა, პრაქტიკული მოსაზრება, გამომდინარე იმ ქრისტიანულ, იდეურ-პოლიტიკური აუცილებლობიდან, რომელიც პოემის გამოცემასთან იყო დაკავშირებული.

ასეთი ვარაუდის სასარგებლოდ „თარგმანის“ ზოგიერთი კიდევ სხვა პუნქტიც მეთყველეს.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი საკითხებისა, ვახტანგმა ყურადღება გაამახვილა აგრეთვე პოემის მრავალ ზნეობრივ პრობლემაზე. ერთ

41 ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI, ლექსები და პოემები, ა. ბარამიძის რედ., 1975, თბ., გვ. 36, 37.

42 იქვე, გვ. 35.

43 იქვე, გვ. 38.

ადგილას იგი აღნიშნავს, რომ „რუსთველის წიგნი სულ სასწავლებელი არის“⁴⁴.

ვახტანგს პოემა სიბრძნის ზღვად მიაჩნია. თუ „რაც ამას (რუსთველს) დაუწერია, კაის გზით ისწავლით, ერთს ოსტატად გეყოფა“⁴⁵, წერდა იგი.

გამომცემლის თვალსაზრისით, „ვეფხისტყაოსანი“, როგორც საერო, ისე სასულიერო საზოგადოებისათვისაც მაღალი ეთიკის სახელმძღვანელოა, კერძოდ იმის გამოც, რომ პოემის ავტორს ოჯახი და ცოლ-ქმრის ურყევი სიყვარული საზოგადოების საფუძვლად დაუსახავს. „უმისოდ ყოფის გაძნელების“⁴⁶, განმარტავს ვახტანგი.

კომენტარებში ცალკე გამოყოფილია მეფეთა მორალის საკითხი. ვახტანგის გაგებით, ქვეყნის გამგებლობის ზნეობრივი სახე ერის ზნეობას უნდა პასუხობდეს. იგი მეფეთ მოუწოდებს სიბრძნის, წყალობის, შებრალებისა და სიუხვისაკენ: „რაც ამ წიგნს უკან მეფეები ყოფილან და იქნებიან, ყუელას სწავლა და ამ ამბის მოყუანით და თქუმიით მეფედ საქციელთ უთქუამს“⁴⁷.

ვახტანგი ილაშქრებს უმადურობის, ღალატის და სიცრუის წინააღმდეგ და აცხადებს, რომ „კაცმან ძნელი საქმე კარგად უნდა ჰქმნას, თვარა ადვილსა საქმესა უჭკუოც იქს“⁴⁸. კომენტარებში დაგმობილია „მეჭრთამეობა“⁴⁹, „პირობის გატეხვა“⁵⁰. ვახტანგი მოუწოდებს „ვეფხისტყაოსნის“ მკითხველთ გაჭირვებულის დანუგეგმებას⁵¹. „სირცხვილისა და აუგის გზის მოშლას“⁵², თავმდაბლობას, ცოდნის სასარგებლოდ მოხმარებას, ლაშქრობა-ნადირობას და ხუმრობა-შექცევას. ამრიგად, ვახტანგ VI მკითხველის ყურადღებას ამახვილებს ყველა იმ საკითხისადმი, რაც ადამიანის საზოგადოებრივი თუ პოლიტიკური ცხოვრების წარმართვას ხელს შეუწყობს და ამით „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის სიბრძნეს პრაქტიკულად განახორციელებს.

ვახტანგ VI, როგორც დიდი საერო მოღვაწე, „ვეფხისტყაოსანში“, უწინარეს ყოვლისა, საერო საქმისათვის სასარგებლო, ქართველი ხალხის სოციალური და ზნეობრივი ცხოვრებისათვის სწორი გეზის მიმცემ შინაარსს ეძებდა და სწორედ ამ მიზნით „თარგმნიდა“ მას.

44 შ. რუსთაველი, დასახ. ნაშრომი, გვ. ტმგ.

45 იქვე, გვ. ტმდ.

46 იქვე, გვ. ტპ.

47 იქვე, გვ. ტი.

48 იქვე, გვ. ტმ.

49 იქვე, გვ. ტლ.

50 იქვე, გვ. ტპ.

51 იქვე, გვ. ტლ.

52 იქვე, გვ. ტლ.

თანამედროვეთათვის გასაგებ და საჭირო ენაზე. ყოველივე ზემოთქმუ-
ლის საფუძველზე, ჩვენ სადავოდ მიგვაჩნია სპეციალურ ლიტერატურაში
გაბატონებული შეხედულება იმის შესახებ, რომ ვახტანგმა „ბო-
ეტის (რუსთაველის) ნათელი აზროვნება რელიგიურ-მისტიკური
„თარგმნის საბურველში გაახვია და ალეგორიზმის მომიზეზებით,
არა თუ გახსნა რუსთაველის ენა, არამედ გააბუნდოვნა, დააბნელა“.

ვითვალისწინებთ რა ვახტანგ VI-ის მთელ პრაქტიკულ საქმიანობას,
მის დეაქსს ქართველი ერის კულტურისა და სულიერი ცხოვრების
საქმეში, გვიჭირს ვიწამოთ ის მოსაზრება, თითქოს ვახტანგის
მიერ შედგენილი „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარები გამოხატავდნენ მის
მისტიკურ (სოფისტურ) მსოფლმხედველობას და რომ ეს იყო „მისი
რწმენა, გამომდინარე მისივე შემოქმედებითი პრაქტიკიდან“.

[შველა ალეგორიული განმარტება, რომელსაც ვახტანგმა მიმართა,
რუსთაველის სახელის რეაბილიტაციისა და „ვეფხისტყაოსნის“
პირველი გამოცემის პოპულარიზაციის მიზნით, განპირობებული იყო
ძირითადად იმ არსებული ისტორიული ვითარებით, რომელიც სუფევ-
და XVIII საუკუნის საქართველოს იდეურ-საზოგადოებრივი ბრძო-
ლით გართულებულ სინამდვილეში.]

[ვახტანგ VI-ის მეფობის ხანაში დიდი გარდატეხა მოხდა ისტო-
რიული მეცნიერების შესწავლისა და „ქართლის ცხოვრების“ დამუ-
შავების დარგშიც. ვახტანგის თაოსნობით ქართლის სამეფო კარის მო-
ღვაწეებმა ეს დიდი საქმე თავს იღვეს. შედგა სპეციალური კომისია,
რომელსაც დაევალა „ქართლის ცხოვრების“ გამართვა-რედაქტირება
და შეწყვეტილი საქართველოს ისტორიის გავრძელება. XVIII საუ-
კუნის დამდეგამდე არსებული „ქართლის ცხოვრება“ XIV საუკუ-
ნემდე იყო მიტანილი და შემდეგი საუკუნეების ისტორია არ არსე-
ბობდა. სპეციალურად შემდგარმა კომისიამ, რომლის უშუალო მო-
თავე ვახტანგ VI იყო, ორი სახის სამუშაო ჩაატარა. პირველი სახის
სამუშაო, რომელიც არსებული „ქართლის ცხოვრების“ რედაქტირე-
ბას, გამართვა-შესწორებას გულისხმობდა, ვახტანგის გამგებლობის ხა-
ნაში აწარმოა. ეს მოხდა 1712 წლამდე. „დიდებულნო და პატიოსან-
ნო ქართველნო! ჟამთა ვითარებისაგან ქართლის ცხოვრება გარ-
ყვნილ იყო რომელიმე მწერალთა მიერ და რომელიმე ჟამთა ვითარე-
ბისაგან არღარა წერებულ იყო. ხოლო მეხუთემან ვახტანგ ძემან ლე-
ონისამან და ძმისწულმან სახელოვანის გიორგისამან შეკრიბნა მეც-
ნიერნი კაცნი და მოიხუნა, საცა რამ ქართლის ცხოვრებები პოვა, კუა-
ლად გუჯარნი მცხეთისანი, გელათისანი და მრავალთა ეკლესიათა და
შეამოწმეს და რომელ გარყვნილ იყო, გამართეს და სხუაცა წერილნი

ვარკენული
ბიბლიოთეკა

მოიხუნეს, რომელიმე სომეხთა და სპარსთა ცხოვრებისაგან გამოიხუნეს და ესრეთ აღწერეს⁵³.

„სწავლულ კაცთა“ კომისიამ, ვახტანგის ხელმძღვანელობით, მთელი „ქართლის ცხოვრება“ გამართა თავებისა და ქვეთავების მიხედვით და დაასათაურა ნაკვეთების გათვალისწინებით. გარდა ამისა, ქართველმა მეცნიერებმა შემოიღეს ყოველი თავის პაგინაცია, რომელიც დასათაურებიდან იწყებოდა და რომელსაც სპეციალური ტერმინი „ქუდი“ უწოდეს. მათ ადვილი მიგნებისათვის საძიებელი დაურთეს და ყოველი თავის დასაწყისში სინგურით — წითელი ასოებით შეამკეს. ამრიგად, ისინი ვახტანგ VI-ის მეთაურობით შეეცადნენ დამხმარე აპარატით გაეადვილებინათ და გაემარტივებინათ „ქართლის ცხოვრების“ მოხმარების საქმე. ამით, მათ გარკვეული მეცნიერული სამუშაოები ჩაატარეს⁵⁴.

„სწავლულ კაცთა“ კომისიას თავისი მუშაობის პირველ ეტაპზე აგრეთვე ხელი მიუყვია „ქართლის ცხოვრების“ შევსებისათვისაც. სამოქალაქო ცხოვრების — საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის გვერდით მათ წმინდანთა ცხოვრებანი შეიტანეს, სადაც მათ მოღვაწეობას საქართველოს კულტურული და პოლიტიკური ცხოვრების შესწავლის საქმეში დიდი როლი მიაკუთვნეს. მათ შეიტანეს პეტრე ქართველის, ცამეტი ასურელი მამის, შუშანიკის, დავითის და კონსტანტინეს, გობრონის და ექვთიმე ქართველის ცხოვრებანი. ვახტანგ VI-ის მიერ გადადგმული ეს ნაბიჯი საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ელფერს ატარებდა. იგი შეესატყვისებოდა ქართული, ეროვნული რელიგიის — ქრისტიანობის დაცვისა და განმტკიცების საქმეს ემსახურებოდა, რათა ეხსნა პოლიტიკურად დაქვემდებარებული ქვეყანა მაჰმადიანური იდეოლოგიის ზეგავლენისაგან. როგორც ნ. ბერძენიშვილი ამბობს: „გაჩაღდა ბრძოლა მაჰმადიანობის პროპაგანდის წინააღმდეგ და დაიწყო ქრისტიანობისაკენ მიმართული ენერგიული მოქმედება“, ყოველივე ამის სულის ჩამდგმელი და აქტიური მონაწილე ვახტანგ VI იყო⁵⁵.

წმინდანთა ცხოვრების ჩანართების გაკეთებას წინ უძღოდა ყველა არსებული უძველესი ხელნაწერისა და დოკუმენტური მასალის შეკრება, რომელთა შეჯერება-შესწავლის საფუძველზე უნდა შემდგარიყო სპეციალური ჩანართი. ასეთი სამუშაოები სწავლულმა მეცნიერებმა სათანადოდ მოახერხეს. სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობი-

53 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1965, გვ. 24.
54 კ. გ რ ი გ ო ლ ი ა, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954, გვ. 207.
55 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IV, თბ., 1967, გვ. 296.

ლია, რომ ვახტანგისეულმა რედაქციამ ქართლის ცხოვრების ტექსტს შეურწყო სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, ბასილ ეზოსმოდვარის მამაცხული მცხეთის მთავრობის სალა და რედაქციის მიერ რედაქტირებულმა ქართლის ცხოვრებამ სრულქმნილი სახე მიიღო⁵⁶.

„ქართლის ცხოვრების“ რედაქტირება გულისხმობდა აგრეთვე ტექსტის ზოგიერთი ადგილის კრიტიკულ შესწორებას. შესწორებულ იქნა მაგალითად, კავკასიის ხალხთა საერთო წინაპრებისაგან — თარგამოსისაგან წარმომავლობისა, თარგამოსიანთა ადგილ-სამყოფელის ადგილი, მისი სამხრეთიდან გადმოსვლის ამბავი და ეგრისის დასავლეთი საზღვრის დაზუსტების საკითხი⁵⁷. ვახტანგ VI-ის თაოსნობით ჩატარებულ ამ სამუშაოებს საფუძვლად ედო არსებული ისტორიო-გრაფიული მეცნიერების მიღწევები, რომლითაც „სწავლულ კაცთა კომისია“ ხელმძღვანელობდა. ამდენად, ყველა ის სამეცნიერო შრომა, რომელიც სისრულეში მოიყვანეს „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ავტორებმა, უბასუხებდა ყველა იმ მოთხოვნას, რომელიც XVIII ს. დასაწყისის განვითარებული ისტორიული მეცნიერების საფუძვლებს შეესატყვისებოდა. ეს მდგომარეობდა ისტორიული მოვლენების მიზეზ-შედეგობრივ რაობათა გარკვევაში, რომლის ძირითადი ობიექტი ადამის წარმომავლობა იყო და არა ღვთის ნება. ვახტანგ VI-ის მიერ ეროვნული ისტორიისადმი ასეთი დაინტერესება იმ დროისათვის საერთო საკაცობრიო მოვლენა იყო და საქართველოსათვისაც დამახასიათებელი.

მეორე დიდი და მნიშვნელოვანი სამუშაოები, რომელიც ვახტანგისდროინდელმა მეცნიერებმა ჩაატარეს, საქართველოს ისტორიის მოწესრიგებაში მდგომარეობდა. მათ მოახდინეს „ქართლის ცხოვრების გაგრძელების“ შედგენა. XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის საქართველოში შემორჩენილი იყო „ქართლის ცხოვრების“ ის ვარიანტი, რომელიც XIV საუკუნის თხრობით თავდებოდა. ამ გარემოებას ყურადღება პირველად ვახტანგ გამგებელმა მიაქცია. მან პირველმა მიიჩნია საჭიროდ, რომ ქართველ მეცნიერთა ეს ხარვეზი შეევესოთ და თხრობა გაეგრძელებინათ უკვე XVIII საუკუნემდე. ისტორიის შემსწავლელმა ჯგუფმა მთავარ წყაროდ ადგილობრივ, ქართულ ისტორიულ დოკუმენტებთან ერთად უცხო წყაროებიც გამოიყენა. მათ სომხური და სპარსული დოკუმენტური მასალითაც ისარგებლეს.

საქართველოს ისტორიის გაგრძელების ავტორებმა მთავარი საკვანძო-კარდინალური საკითხების გადაჭრა სცადეს. ისინი შეეხენ XV საუკუნეებში საქართველოს დაშლა-დანაწევრების საკითხს, აღ-

56 კ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 210; შ. ხანთაძე, ქართული ისტორიოგრაფია XVIII საუკუნეში, 1985, გვ. 27.

57 კ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 217, 218.

ნიშნებს სათავადოთა წარმოქმნის ფაქტი და ერისთავებთან გათანაბრების მომენტები. მათ დაახასიათეს ქართლის სამეფო კარისათვის მეფეთა მოღვაწეობის ეროვნული ხასიათი, მათი ფეოდალური სათავადოებისადმი დაპირისპირების ცდები. არ გამოპარვიან მათ აგრეთვე რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხები, მაგრამ მიუხედავად ყოველივესი, ქართლის ცხოვრების გამგრძელებლების ნამუშევარს მრავალი ხარვეზი აღმოაჩნდა. მათ საქართველოს ისტორია უმთავრესად ქართლის ისტორიის თხრობით შემოფარგლეს. მათი ყურადღების სფეროს გამოირჩა იმერეთის, კახეთისა და სამცხე-საათაბაგოს ისტორიის გავრცობა. გაგრძელების ავტორებს აგრეთვე გამოირჩათ მათი წინამორბედების მიერ მიღებული წესი — ისტორიის თავებად დაყოფის შესახებ. მათ შეადგინეს ერთი გაბმითი ტექსტი და არათანაბრად გადმოსცეს ამბის თხრობა საუკუნეების მიხედვით. მეტად მოკლედ აღწერეს XIV—XV სს., როდესაც ვრცელი ნაწილი შემდგომ XVI—XVII სს. დაუთმეს. საფიქრებელია, რომ ავტორებს მოგვიანო ხანის მასალა უფრო ჭარბად ჰქონდათ ხელთ, მაგრამ აშკარა დისპროპორციულობა ნამუშევარს ერთგვარად ფასს უკარგავდა. მიუხედავად ყველა იმ ნაკლისა, რომელიც XVIII ს. ისტორიკოს მეცნიერთ ახასიათებდათ ქართლის ცხოვრების გამგრძელების შედგენისას, მათ საქართველოს ისტორიოგრაფიაში გარკვეული ნოვატორული როლი შეასრულეს და ისტორიული აზროვნება და მეცნიერება წინა საფეხურზე აიყვანეს. [სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ვახტანგ VI-ის დროს ჩატარებული სამუშაო ქართლის ცხოვრების ირგვლივ, ორ სხვადასხვა კოლექტივს ეკუთვნის და ერთი მისი ბატონიშვილობის ხანას მოიცავს (1703—12 წლამდე) და მეორე კი — 1724—31 წწ., როდესაც საქართველოდან რუსეთში შეხიზნული ქართველნი თავის სამშობლოსადმი სიყვარულის ქინს მეცნიერულ მოღვაწეობაში კლავდნენ⁵⁸]

მიუხედავად ყოველივესი, მართებულია შ. ხანთაძის მოსაზრება, რომ XVIII ს. ისტორიკოსთა დამსახურება იმაშიც მდგომარეობდა, რომ „ისინი მხარში უდგნენ ვახტანგ VI-ს სამეფო ხელისუფლების სიძლიერისა და ხელშეუვალობის აღიარებასთან, პროგრესულ ხასიათს ანიჭებდნენ ქართლის ცხოვრების ავტორების იდეურ-პოლიტიკურ მრწამსს“⁵⁹.

ამით ვახტანგის იდეოლოგიის გამტარებელნი მიზანშეწონილად და გარდაუვლად მიიჩნევდნენ ვახტანგ VI-ის პოლიტიკურ მიზანსწრაფვას, რომ მომხდარიყო საქართველოს და ამიერკავკასიის გაერთიანე-

58 კ. გ რ ი გ ო ლ ი ა, დასახ. ნაშრომი, 1954, გვ. 286—210; ს. ყ ა უ ხ ი ა შ ვ ი ლ ი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., გვ. 326—442.
59 შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე, დასახ., ნაშრომი, გვ. 45.

ბა ქართლის მეფის მეთაურობით. „ესე ქართლის ცხოვრება პირველივე მეფეს ვახტანგს თვით ეკეთებინა ქართლს მყოფობასა და მცხეთაში რუსეთს ძველთა გუჯრებთა და ცხოვრებათა მოხუცებულ მახსოვარ მეცნიერთა საქართველოს კაცთაგან დიდის გამოკვლევით და გამოძიებით გულისმოდგინეთ ეკეთებინა, რომ საქართველოს ცხოვრება წოეს შვილის იაფეტის ქართლისიდამ აქამომდე, რა, როგორ ყოფილა, ან მეფენი ვინა მსხდარან და ან რა ქამიერი და დრონი ყოფილან“⁶⁰.

გარდა ქართლის ცხოვრების ირგვლივ ჩატარებული სამუშაოებისა ვახტანგ VI-მ ყურადღება გაამახვილა ბაგრატიონთა შთამომავლობით-მემკვიდრეობით ნუსხების შედგენაზეც, რომელიც მოიცავდა ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წევრთა მთელსა და სრულ აღნუსხვას⁶¹.

ვახტანგ გამგებლის ყურადღების სფეროს არ სცილდებოდა, აგრეთვე, წმინდანთა ცხოვრებაც. მისი ინიციატივით მოხდა დაკარგული და მიმობნეული იოანე ზედაზნელის ცხოვრების შეკრება და გადაწერა. იოანე ზედაზნელის ცხოვრების მომწესრიგებელი და გადაწერი ხუცეს მონაზონი გაბრიელ საგინაშვილი, დავით გარეჯის ნათლისმცემლის მონასტრის მოღვაწე იყო და თავის თავს ბესარიონ ორბელიანის მოწაფედ თვლიდა⁶².

ვახტანგ VI-ის პოლიტიკური და მეცნიერული ავტორიტეტი ქართლის ფარგლებსაც სცილდებოდა და მისი სახელით ეწეოდნენ კულტურულ საქმიანობას ისეთ სამეცნიერო კერაშიც, როგორიც მაშინ დავით გარეჯის სამონასტრო სკოლა გახლდათ.

ვახტანგ VI-ის თაოსნობით, XVIII ს. მეცნიერთა და სწავლულთა ინტერესები შემოფარგლული არ იყო მარტო საქართველოს ისტორიის შესწავლით. ისინი ზოგადი ისტორიის გაცნობას და შესწავლასაც ეწაფებოდნენ. ზემოხსენებული ბესარიონ ორბელიანი, რომელიც XVIII ს. I მეოთხედში დავით გარეჯის წინამძღვრად ითვლებოდა, მუშაობს რომის პაპის გრიგოლის მიერ შედგენილ რომისა და იტალიის ცხოვრებაზე და 1715 წ. იწერს მას ხუცუურად⁶³.

ვახტანგის მითითებით, ქართლის პოლიტიკური ცხოვრების თავდადასავალი შეადგინა სეხნია ჩხეიძემ, რომელმაც თავის ისტორიას „ცხოვრება მეფეთა“ უწოდა. სეხნია ჩხეიძის ისტორია განსაკუთრებით სანდოა, რადგან იგი თვითონ იყო თვითმხილველი და ზოგჯერ აქტიური მონაწილეც იმ ამბებისა, რომელსაც იგი დაწვრილებით აღწერს. როგორც ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე, ქართლის ცხოვრების

60 ქ.ტა. IV, გვ. 522.
 61 ხ. ო. ფ. Q, № 158ა.
 62 იქვე, ხ. ო. ფ. H, № 1557; 10.
 63 იქვე, ხ. ო., ფ. A, № 121.

გამგრძელებლის მოთხოვნათა დონეზე იდგა და ამბავთა თხრობას აგებდა არა თემატური პრინციპით, არამედ ქრონოლოგიური და ციკლით. მართალია, მისი ისტორია ძალიან მდიდარია ფაქტობრივი მასალით, მაგრამ საკითხთა მიდგომა არაობიექტური და უკრიტიკოა. მას მხედველობიდან რჩება ქართლის შინა პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული ვითარების აღწერა-დახასიათება. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ეროვნული ისტორიით, მისდამი მეცნიერულ მოთხოვნილებათა წაყენება და მისი მეცნიერული დისციპლინის დონეზე აყვანა, ქვეყნის კულტურის აღორძინება, ერთ-ერთი ნიშანი იყო და მისი აქტიური თაოსანი თვითონ ვახტანგ VI გახლდათ.]

ვახტანგ VI-ისათვის სრულიად ცხადი იყო, რომ მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა რკალში მოქცეული საქართველო და ქართული ენა გადაგვარების საშიშროების წინაშე იდგა. ქართულ ენაში თურქულ-სპარსული სიტყვები იჭრებოდა. იღვევებოდა ძველი ქართული ნორმები და მშობლიურ ენას მოსპობა ელოდა. მანამდე არსებული ქართული ლექსიკონი აღარ შემორჩენილა. თავის ანდერძნამავში საბა წერს: „ვინაიდან ესე პატიოსანი წიგნი დაჰკარგვოდათ, ენა ქართული თავის ნებაზე გაეყურნათ“.

აუცილებელი გახდა ქართული ენის გასუფთავება, ქართული სიტყვიერი ნორმების დადგენა, განსაზღვრა და შემდეგ მათი დამკვიდრება. ამ რთულ ეროვნულ საქმეს ჯერ კიდევ 1685 წ. ქართველმა პოლიტიკურმა მესვეურებმა (გიორგი XI, არჩილმა და ლევან ბატონიშვილებმა) ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს და სულხან-საბა ორბელიანს დაავალეს ქართული ლექსიკონის შედგენა⁶⁴. სულხანმა, ვახტანგ VI-ისა და ქართლის პოლიტიკური ცხოვრების უშუალო და აქტიურმა მონაწილემ, ამ დიდ საქმეს 33 წელი მოანდომა. მან ლექსიკონი 1716 წ. დაამთავრა, რომელსაც ვახტანგ VI-მ პოეტური სახელწოდება „სიტყვის კონა“ უწოდა. „სიტყვის კონის“ საბოლოო რედაქცია ვახტანგ VI-ის დაკვეთით შეასრულა მოსკოვში 1725 წელს საბას ძმამ ზოსიმე ორბელიანმა. მადლიერი ვახტანგ VI საბას ლექსიკოლოგიურ ღვაწლს დიდად აფასებდა და წერდა:

-რადგან დაშვრა ასე საბა, ქება მმართვეს აწყა მეცა,
შეუყრია მრავლად სიტყვა, რა ვიხილე, სიბრძნე მეცა.

საბა-სულხანი ლექსიკონზე მუშაობისას იყენებდა როგორც სომ-

⁶⁴ ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1966, გვ. 481.

ხური⁶⁵, ისე დასავლური ენის ლექსიკოგრაფების გამოცდილებებს⁶⁶, იყენებდა აგრეთვე საღმრთო წერილს, საღვთისმეტყველო და სიკურ ფილოსოფოს ავტორთა შედეგებს და ეცნობოდა მათ დედნებში. გარდა უცხოური წყაროებისა, საბა ლექსიკონს აგებდა ეროვნული ლიტერატურისა და ქართულ წყაროთა მასალის საფუძველზე. დადგენილია, რომ „სიტყვის კონის“ ავტორი იყენებდა ევსტატე მცხეთელის „მარტვილობას“, „წმ. ნინოს ცხოვრებას“, „ვეფხისტყაოსანს“, „ამირან-დარეჯანიანს“, „ვისრამიანს“, „ქართლის ცხოვრებას“ და სხვა⁶⁷.

როგორც ცნობილია, „სიტყვის კონა“ განმარტებითი ლექსიკონია და აღსანიშნავია, რომ გარდა ზემოჩამოთვლილ ნაწარმოებთა მასალისა, მასში შეტანილია თავისი დროის სასაუბრო ენის ნორმებიც, რომელსაც იმდროინდელი სამწერლო ენა იშვიათად იცნობდა. ახლად შედგენილ ლექსიკონს ახასიათებდა აგრეთვე ენციკლოპედიური ლექსიკონის თვისებებიც. მასში შეტანილია ისტორიულ პირთა და გეოგრაფიულ პუნქტთა სახელები და მოცემულია მათი განმარტებანი⁶⁸.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში ჯეროვანი ყურადღება მიექცა ფილოსოფიურ აზროვნებას. 1710 წ. ნიკოლოზ ორბელიანი (საბას ძმა) ავსებს და ამთვლებს ფილოსოფიურ ნაშრომთა კრებულს. რომელიც „კათელორიის“ სახელითაა ცნობილი⁶⁹. ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დაინტერესება ვლინდება ბერძენ-რომაელ ავტორთა ვადმოქართულებასა და გავრცელებაში. ითარგმნება ქართულად სოზმები და სენტენციები. დგება მათ შეხედულებათა კრებულები ქარკრატეს, პლატონის, არისტოტელეს, არისტოფანეს, ეპიკურეს აფორითულ ენაზე⁷⁰. ერთ-ერთი მსგავსი კრებული ითარგმნება ერასტი თურქესტანიშვილის მიერ, რომლის შეჯერებას, დამუშავებას და გალექსვას თვითონ ვახტანგი ახდენს⁷¹.

ანალოგიური ხასიათის ფილოსოფიურ კრებულს ვახტანგის თაონსობით თარგმნის აგრეთვე ბაქარ ვახტანგის ძე, სადაც თავმოყრილია, ბერძენ ფილოსოფოსთა აფორიზმები, ბრძნული აზრები და შეხედუ-

65 ილ. აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები, სახ. უნ. შრ., ტ. III, 1938, გვ. 253—70.
 66 ა. ჩიქობავა, საბას „სიტყვის კონა“, როგორც ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი. სულხან-საბა ორბელიანი, საიუბილეო კრებული, 1959, გვ. 259—756.
 67 ლ. მენაბდე, სულხან-საბა ორბელიანი, 1953, გვ. 78.
 68 ა. ჩიქობავა, სულხან-საბა ორბელიანი, საიუბილეო კრებ. 1959, გვ. 265.
 69 ხ. ი. ფ. S, № 2574.
 70 იქვე, ფ. S 2, № 2435, ფ. 40; ხელნაწ. აღწ. ტ. III, 1960, გვ. 256.
 71 კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1952, ტ. II, გვ. 381; ბ. დარჩია, ვახტანგ VI-ის პოეტური მემკვიდრეობა, თბ., 1986, გვ. 5—7.

ლებები⁷². ვახტანგ VI-ის მეორე ვაჟი ვახუშტი ბატონიშვილი კი სომხურიდან თარგმნის ფილოსოფიური ხასიათის ნაშრომს, ისტორიკოს თლის მეფის მითითებით და ბრძანებით⁷³.

ქართლის პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეთა საქმიანობა ვახტანგ VI-ის მეთაურობით, პედაგოგიური აზროვნების სფეროსაც შეეხო. აღზრდის პრობლემა სრულად აქტუალურ და პრაქტიკულ საკითხად იქნა დასმული. ჭაბუკ უფლისწულს — ვახტანგს აღმზრდელად მიჩენილი ჰყავდა, ერთი მხრივ, არჩილ მეფე, ბიძა მამის მხრიდან და, მეორე მხრივ, დედის ძმა, განსწავლული სულხან-საბა ორბელიანი. ცოდნის საიდუმლოებას კი კათოლიკე მისიონერები აცნობდნენ. ეს ფაქტი შემთხვევითი მოვლენა არ იყო. ქართულ ეროვნულ ტრადიციულ ნიადაგზე აღზრდილი უფლისწული თავისი ქვეყნის საჭირობორტო საკითხებს, ცხადია, უფრო გონივრულად და რაციონალურად გადაწყვეტდა.

საბა-სულხან ორბელიანი თავისი „სიბრძნე სიცრუის“ იგავ-არაკთა წიგნს განმარტება დაურთო: „ყრმათათვის ამოდ საკითხავი და მრავალგან სასარგებლოდ გამოსადეგი წიგნი“ არისო. მათ მკითხველს უნდა ამცნონ ჭაბუკი უფლისწულის — მომავალი ვახტანგ VI-ის პედაგოგიური აღზრდის საშუალებანი, რომელნიც დემოკრატიული აღზრდის პოზიციებს ემსახურებოდა და სქოლასტიკურ-დოგმატური სწავლების წინააღმდეგ იყო მიმართული. საბა აღზრდის ისეთ პრინციპს ატარებდა, როდესაც უფლისწულმა უნდა შეისწავლოს „ყოველთა გლახაკთა, უღონოთა და მდაბალთა ჳირნი“ და იგი მაშინ შეიქნება თავისი ქვეყნის და ერის ჳეშმარტი მმართველი. მსგავსი პროგრესული აზროვნება პედაგოგიკის დარგში XVIII საუკუნისათვის მომწიფებული იყო. „სიბრძნე სიცრუის“ იგავ-არაკთა კრებული განათლებული აბსოლუტური მონარქიის იდეას ატარებდა, რომელიც ილაშქრებდა პოლიტიკურად დაშლილი და დაქსაქსული საქართველოს წინააღმდეგ. იგი იბრძოდა ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისათვის, რომელიც მტერზე გამარჯვების საწინდარი უნდა გამხდარიყო⁷⁴.

იგავ-არაკთა ავტორი ძალიან კარგად ხედავს XVIII ს. სოციალური ჳგუფების არსებობას, მათ ურთიერთდამოკიდებულებას; ამ ჳგუფებში ვაჭართა ფენის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ უპირატესობას, თავადაზნაურობის დაცემას, ურთიერთჳიშპსა და უზადრუტობას. ვახტანგ VI-ის მთელი სამართლებრივი მოღვაწეობა სწორედ ყველა ამ საკითხს მიესადაგებოდა.

72 ხ. ე. ფ. S, № 2434, ფ. 39.

73 ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 35.

74 სულხან-საბა ორბელიანი, „იგავი ისარის“, გვ. 26.

პედაგოგიური ხასიათის შინაარსის მატარებელია, აგრეთვე, სულხან-საბა ორბელიანის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თხზულება „სწავლანი და მოძღვრებანი“, რომელიც ქართული გვიანფეოდალური მჭევრმეტყველების შესანიშნავ ნიმუშსაც წარმოადგენს. საბამ ეს ნაწარმოები 1698—1703 წწ. გარეჯის ნათლისმცემლის უდაბნოში ბერად აღკვეთის დროს შეთხზა, რომელიც შემდეგში რუსეთში 1729 წ. მისმა ძმამ ზოსიმემ გადაწერა და შემოგვინახა⁷⁵. ამ ნაწარმოების მთავარ ძარღვს სოციალური უთანასწორობა წარმოადგენს, სადაც „უგვანო ქვეყნის მეპატრონეთადმი“ დაპირისპირებულია ყმა-გლეხი. ავტორის შეხედულებით, იმ პოლიტიკური გასაჭირის საწყისი, რომელიც ქართლს ადგა XVIII ს-ში, ორგული, მოღალატე დიდებულთა მიზეზითაც იყო განპირობებული; მათი, ვინც თავის განდიდებასა და გამდიდრების სურვილებს ანაცვალეს თავისი რჩული და რწმენა, თავისი სამშობლო.

საბას საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების გარდაქმნისათვის აუცილებელ პირობად ქრისტიანული სარწმუნოებისა და მორალის განმტკიცება მიაჩნდა და მთელი მისი საეკლესიო მოძღვრება ჰუმანისტური იდეების ქადაგებას ემსახურებოდა⁷⁶.

დიდაქტიკურ-აღმზრდელი ხასიათის მოტივები ვახტანგ VI-ის პოემაშიცაა გაბნეული. პოეტი მეფე მაღალზნეობრივი პოზიციებიდან მოუწოდებს ყრმათ:

ბრძენს უთქომს: არა სიმდიდრე, არა სიკეთის ქონანი,
არ შეედრების სახელსა, მისი, ვისა აქვს გონანი⁷⁷.

აღზრდა-განათლების საქმეს ემსახურებოდა აგრეთვე ვახტანგ VI-ის მეთაურობით წამოწყებული მთარგმნელობითი სამუშაოები. 1703—1712 წწ. ვახტანგ VI-ის გამგებლობის დროს, მისი თაოსნობითა და ბრძანებით ითარგმნა სპარსულიდან XVIII ს. იგავ-არაკთა კრებული „ბახტიარ-ნამე“, ანუ „ათევირიანი“, რომელიც დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსის შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს⁷⁸.

ვახტანგის ჯანიშინობის დროს ითარგმნება აგრეთვე სპარსულიდან აღმზრდელი ხასიათის XII ს. ძეგლი „ამირნასარინი“, რომლის გალექსვას რუსეთს შეხიზნული მოხუცი ვახტანგი გულს აყოლებს. ეს ძეგლი შეიცავს აღმოსავლეთისა და ცნობილ ბერძენ ავტორთა სენტენციებსა და აფორიზმებს, თქმულებებსა და ნაკვესებს. „ამირნასარინის“ თავები მიძღვნილია სპეციალურად სამოხელეო

75 ხ. ი. ფ. A № 479.
76 ი. ლოლაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი, თხზ., ტ. III, 1963, გვ. 13. (მესავალი წერილი).
77 ვახტანგ VI, ლირიკა, 1975, გვ. 69, ტაევი 18.
78 კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობა, ტ. II, 1952, გვ. 365.

თანამდებობის პირებისადმი, სადაც დახასიათებულია სახელო-თანამდებობათა ფუნქცია-მოვლებანი — მეფეთა შირთა, სპასალართა და მდივანთა. აგრეთვე დახასიათებულია სტუმრისადმი გაწეული სამსახურის, ამანათის შენახვის, მეშურნეობის, საქონლის შემოგროვების ფუნქციები. ამ ძეგლს ვახტანგ VI გარკვეულ პრაქტიკულ დანიშნულებას ანიჭებდა და ნებისმიერი ცვლილებები შეჰქონდა. ვახტანგი ნათარგმნი ტექსტის მიმართაც იჩინდა სუბიექტურ დამოკიდებულებას. იგი კრიტიკულად ექცეოდა ტექსტს, როგორც იდეოლოგიური გააზრების თვალსაზრისით, ისე ლიტერატურული აღნაგობის მიხედვითაც⁷⁹. იგი თავის თარგმანს ავსებდა სრულიად სხვა თხზულებიდან მოტანილი მასალით. მოსკოვში გალექსილ „ამირნასარიანს“ კი ურთავდა ლექსს, სადაც ირონიით თავის უკუღმართ ბედს უჩიოდა:

„სამეფოს გარდაქცევიოა მებოძა ლუქსობანი“.

ვახტანგ VI-ის თაოსნობით ხდება სამიჯნურო ხასიათის ძეგლის „ბარამგულანდამიანის“ სპარსულიდან თარგმნა, სადაც მოთხრობილია ბარამისა და გულანდამის გმირული სიყვარულისა და თავდადების ამბავი. რომანტიკული ეპოსის ეს შესანიშნავი ძეგლი ქართველები-სადმი მისაწვდომი გახდა გავლილი მთარგმნელობითი მუშაობის შედეგად⁸⁰. უფრო მოგვიანებით სპარსეთს პატიმრობაში მყოფი მეფე მთარგმნელობით მუშაობას აგრძელებს. იგი 1712—1716 წწ. ქირმანში პოლიტიკურ პატიმრობაში მომწყვდეული, მოწყვეტილი თავის სამშობლოსა და მოშორებული ქვეყნის მართვას, ცხოვრების გამწარებულ წუთებს ლიტერატურული მოღვაწეობითა და მთარგმნელობითი საქმიანობით ივსებს. ვახტანგი იწყებს ძველი იგავ-არაკების კრებულის „ქილილა და დამანას“ თარგმანს:

ეს ზბოლი მარგალიტი დავაცვი და დავაშადე,
 ჭირნი ჩემნი უსაზომო ამ საქმითა ვავაშადე,
 სიბრძნე ჩემი რიტორობა, მოვაწვიე, მოცავხადე,
 მაგრამ ჩემთვის ამართული ვერ დავშალე, ვერსით ბადე⁸¹.

„ქილილა და დამანას“ თარგმნა ქართულად ჯერ კიდევ კახეთის მეფე დავითს (თეიმურაზის მამას) დაუწყია და ვერ დაუმთავრებია.

⁷⁹ გ. იმედაშვილი, ყაბუს-ნამეს ქართული ვერსია, ამირნასარიანი, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. IX, 1955, გვ. 343.

⁸⁰ ქ. ქვიციანიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1952, გვ. 306—11.

⁸¹ ქილილა და დამანა, აღ. ბარამიძის და პ. ინგოროყვას რედ. 1949, გვ. 2.

ეს თარგმანი ვახტანგ VI-ს ხელთ ჩავარდნია და 2 უცნობი მწიგნობარისათვის მიუცია, რომელთაც 1714 წწ. ბოლომდე უთარგმნიათ. მაგრამ ვახტანგს ეს თარგმანი ნაკლოვანად მიუჩნევია და ირანში დაუწყია მასზე მუშაობა.

„თუმცა დამეკლოს რამე ნუ დამგმობთ: ჩემი ჭირი ქვას ჰქონებოდა, დადნებოდა. ჩემი ფიქრი და ნაღველი ზღვის ალაგს აავსებდა“⁸², წერდა ქართლის ბედის მაძიებელი მეფე.

ვახტანგი ქირმანში ძველ „ქილილა და დამანას“ ქართულ დედანს უღარებს, ასწორებს და რედაქციულად მართავს, მაგრამ არ კმაყოფილდება ამით და საკუთარ თარგმანს აკეთებს. ვახტანგი ასწრებს მხოლოდ „ქილილა და დამანას“ სიტყვა-სიტყვით თარგმანს, როდესაც მას შპი კარზე იხმობს პოლიტიკურ საქმიანობაში ჩასაბმელად. ვახტანგი კარგად ხედავდა, რომ მის თარგმანს სჭირდებოდა დამატებითი გამართვა, გაჩაღხვა და რედაქციული სამუშაოების ჩატარება. მაშინ ვახტანგმა თავისი თარგმანი ონანა მდივანს ქობულაშვილს გაუგზავნა, მაგრამ როდესაც სულხან-საბა ევროპიდან დაბრუნდა, მას მიანდო ეს დიდი საქმე.

მიუხედავად იმისა, რომ XVII—XVIII სს. მიჯნაზე საერთო ხასიათის ლიტერატურული ნაწარმოებები ღორძინდებოდა და მეცნიერების ისეთ დარგებს, როგორცაა ფილოსოფია, ასტრონომია, ფიზიკა-მათემატიკა, ქიმია, ისტორია, პედაგოგიკა ჯეროვანი ყურადღება ეთმობოდა, მაინც სასულიერო ლიტერატურისადმი ინტერესი არ ნელდებოდა. ქართული მოწინავე საზოგადოება თავის ნიჭს, უნარს, ენერჯისა და შესაძლებლობებს ანდომებდა სასულიერო-აგიოგრაფიულ ნაწარმოებთა გამრავლება-გავრცელებას. დიდი მუშაობა ტარდებოდა ეკლესია-მონასტრებში, სადაც სპეციალური ჯგუფი იქმნებოდა გადამწერ-კალიგრაფისტებისა და ხარჯთა გამღები-მიმგებლების. ყოველივე ეს ხდებოდა ვახტანგ VI-ის თაოსნობით.

მწიგნობარ-კალიგრაფისტთა შორის ცნობილია იობ ფიტარეთელი წინამძღვარი, რომელსაც აქტიური მონაწილეობა მიუღია საბას ლექსიკონზე მუშაობისას⁸³. ამის შესახებ ანტონ კათალიკოზი წერდა: „იობ პიტართის წინამძღვარი ტფილისელი, სიტყვითა შინა და სამღვდელთა წერილთა ზემოწვენილი და მუსიკობათა ქართულითაც გამოცდილი იყო“⁸⁴.

⁸² ქილილა და დამანა, ალ. ბარამიძის და პ. ინგოროყვას რედ. 1949, გვ. 2. ე. მეტრეველი, ალ. გვახარია, სულხან-საბა ორბელიანის მთარგმნელობითი საკითხისათვის, სულხან-საბა ორბელიანის საიუბილეო კრებული, 1959, გვ. 160—79.

⁸³ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული კერების ისტორია, „მაცნე“, 1965, № 2.

⁸⁴ ანტონ I, წყობილსიტყვაობა, პ. იოსელიანის გამოც. 1850, გვ. 278.

იობ წინამძღვარმა ვახტანგ VI-ის ბრძანებით გაამრავლა პარაკლიტონი. აგრეთვე საბას მამის, ვახტანგ ორბელიანის ბით მან მონაწილეობა მიიღო ძველი აღთქმის წიგნების გადაწერაში⁸⁵; ვარაუდობენ, რომ იგი უნდა იყოს ერთ-ერთი ოთხთავის გადამწერიც⁸⁶.

იობისათვე ღვაწლის შედეგია 1706 წ. გულანის გადაწერა, რომელიც მნიშვნელოვანია, როგორც გიორგი მთაწმინდელის ხელნაწერის ვარიანტი. ეს ხელნაწერიც პიტარეთელ წინამძღვარს ვახტანგ VI-ის განკარგულებით შეუსრულებია⁸⁷.

ვახტანგ VI-მ მეცნიერების სხვა დარგებისადმიც ჯეროვანი ყურადღება გამოიჩინა — ზუსტი მეცნიერების ისეთი დარგი, როგორიცაა ასტრონომია. ეს ინტერესი გამოუმჟღავნებია ქართლის გამგებელს ვახტანგს მაშინ, როდესაც იგი სპარსეთს ტყვეობაში იმყოფებოდა, კერძოდ, 1712—1719 წწ. მან შაჰის ბიბლიოთეკაში დაცული XV საუკუნის ცნობილი სამარყანდელი ასტრონომის თემურლენგის შეილი-შეილის ულუბეგის ვარსკვლავმრიცხველობა ანუ „ზიჯი“ გადმოაქართულა, მდივანბეგ მეღქისედექ კავკასიის თანამშრომლობით. ვახტანგის ასტრონომიული ნაშრომის ქართულად თარგმნა გარკვეულ მიზნებს ემსახურებოდა, მას სასწავლო სახელმძღვანელო დანიშნულება ჰქონდა. კრებული შეიცავდა რთულ ცხრილცხავეებს და ნახაზებს, რომელსაც ვახტანგმა დაურთო განმარტებები. სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ „ზიჯის“ ყველა ხელნაწერიდან ვახტანგ VI-ის ხელთ მყოფი ხელნაწერი ყველაზე უნიკალური და სრულქმნილი ეგზემპლარი ყოფილა. სწორედ ფრანგ მეცნიერს დელილს ვახტანგისეული ამ ხელნაწერით უსარგებლია, როდესაც ასტრონომიულ დაკვირვებებს აწარმოებდა კავკასიის რუკებზე მუშაობის დროს.

რ. ჩაგუნავას მიერ ზემოთ აღნიშნული მეცნიერული ნაშრომის შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ ამ ასტრონომიულ თხზულების თარგმანში ჩართულ იქნა მოკლე სახელმძღვანელო ცნობარი, რომელშიც ტრიგონომეტრიული ცხრილები და არითმეტიკის საკითხები იყო განხილული. მისი ავტორი ვახტანგ VI იყო. ასე რომ, ვახტანგ VI-ს არა მარტო უთარგმნია ულუბეგის „ზიჯი“, არამედ თვითონაც მეცნიერულად დაუმუშავებია და თავისი მხრიდან დამოუკიდებელი, სპეციალიზებული ნაკვლევი დაუმატებია⁸⁸. „ზიჯიმ“ პრაქტიკული ას-

85 ხ. ი. ფ. H, № 885, 3—82.

86 ხ. ი. ფ. Q, № 326, გვ. 156, 157.

87 იქვე, ფ. A, № 626; № 628.

88 ხ. ი. ფ. S, 161; აღწ. ტ. I, 1946, გვ. 336; Н. Невская, Петербургская астрономическая школа XVIII в., Ленинград, 1984, с. 170, 173; რ. ჩაგუნავა, ვახტანგ ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო სამეცნიერო მონაწილეობა, თბ., 1986, გვ. 3.

ტრონომიის სახელმძღვანელოს სახე 1730 წ. პეტერბურგში მიიღო ვახტანგ VI-ს დაძაბული მუშაობის შედეგად. ქართლში ამ ნაწარმოებზე სახელმძღვანელო ფუნქცია შეუსრულებია და ეს ღირფასოვანი სახელმძღვანელო შემდეგშიც ყოფილა ხმარებაში.

ქართლის გამგებლის ასტრონომიული მეცნიერებით დაინტერესება ეტყობა აგრეთვე ნასირთუსელის „სტოლაბის სასწავლო წიგნს“ ანუ „ქმნულების ცოდნის წიგნს“, რომელსაც ვახტანგის ჩასწორებები ახლავს, ვახტანგს წაუშლია არაბულ-სპარსული სიტყვები და ქართული შესატყვისებით შეუცვლია⁸⁹.

ეს ასტრონომიულ-კოსმოგრაფიული შინაარსის წიგნი ვახტანგს სპარსეთში უთარგმნია და როგორც თვითონ წერს, „სტოლაბიც“ ქართულად გადმოუღია. მას ასტრონომიულ-გეოდეზური დაკვირვებების საწარმოებელი ხელსაწყო აღუწესხია, რომელიც დღესაც ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

რ. ჩაგუნავას კვლევის შედეგად სრულიად ცხადი ხდება, რომ ვახტანგ VI-ს მრავალი სამეცნიერო სამუშაო ჩაუტარებია, რის შედეგად ზემოხსენებული სახელმძღვანელო სახმარ წიგნად უქცევია; კერძოდ, ტრიგონომეტრიის ცოდნის ხერხებით სიმაღლის მიხედვით ჩრდილი განესაზღვრა და სახელმძღვანელოში მოცემული ამოცანების მიხედვით, გეომეტრიის გამოყენებით მდინარის განის და მიუდგომელი საგნის გამოთვლა მოუხერხებია⁹⁰. ცხადია, ამ ხასიათის სამუშაოების ჩატარება ვახტანგ VI-ის სპეციალური ცოდნის საფუძველზე ხდებოდა.

ვახტანგ VI-ს, ნიკოლოზ ორბელიანს და ვახუშტი ბატონიშვილს ხელთ ჰქონიათ 1233 წლით დათარიღებული ასტრონომიული კალენდარული ნაშრომი, რომელიც აჭარის ხიხათა ერისთავს აბუსერიძე ტბელს შეუდგენია. ამ ნაშრომზე ქართველ მწიგნობართ თავისი კვალი დაუტოვებიათ, მრავალი შესწორება შეუტანიათ და ქართული სპეციალური ტერმინები დაურთავთ.

ასტრონომიული მეცნიერებით დაინტერესებას ამ პერიოდში იოანე ჯამბაკურ ორბელიანიც აღნიშნავდა, რომელიც XVIII ს. 60-იანი წლებისათვის ამ მიმართულებით ატარებდა სამუშაოებს. „ვარსკვლავთმრიცხველობა ვახტანგ მეფემ მასწავლა“⁹¹, წერს იგი. ეს არ იყო კერძო შემთხვევა. მას უფრო ფართო ხასიათი ჰქონდა.

პოლიტიკური კატასტროფის მიუხედავად, ქართული კულტურის მესვეურნი კვლავ აგრძელებენ რუსეთში თავის მეცნიერულ და კულ-

89 ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 37; ხ. ი. ფ. H, № 437; რ. ჩაგუნავა, იქვე, გვ. 33.
90 ხ. ი. ფ. A, 85; რ. ჩაგუნავა, იქვე, გვ. 35.
91 ხელნაწ. აღწ., ტ. I, 1945, გვ. 211.

ტურულ მოღვაწეობას. ვახტანგის ბრძანებით ითარგმნება ასტრონომიული ნაშრომი „სივაცის ზომა ანუ პლანიმეტრია“, რომლის ტექსტს სწორებს და ავრცობს თვითონ ვახტანგი. იგი შესულია ზემოთ ხსენებულ ასტრონომიულ კრებულში.

ვახტანგ VI-მ რუსეთში ყოფნის დროს მათემატიკურ დისციპლინათა სარბიელზე განაგრძო მუშაობა. თუ მას თავისი მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე, როგორც რ. ჩაგუნავა აღნიშნავს, მათემატიკის დარგი მხოლოდ დამხარე ფუნქციად ჰქონდა მიჩნეული, მან ახლა პოზიტიურ არითმეტიკას, პრაქტიკულ და კონსტრუქტიულ გეომეტრიის დისციპლინებს მისცა მეცნიერული ჩამოყალიბების დასაბამი. ამ საქმეში მას, როგორც კრებულის ანდერძი გვამცნობს, მიხეილ ელივიჩი უწევდა დახმარებას.

რ. ჩაგუნავას მიუკვლევი აღმოსავლეთმცოდნეობის საკავშირო ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში ხელნაწერი, სადაც დაცულია ვახტანგისეული „კვინკლოსი“, რომელიც მზისა და მთვარის ციკლების გამოანგარიშების მათემატიკურ წესებს იძლევა. რ. ჩაგუნავა ადგენს, რომ ის ხერხები, რომლითაც ვახტანგს უხელმძღვანელობდა რუსეთში, თანამედროვე ევროპულ მეცნიერებათა დონეზე იდგა⁹².

ქართველ მოღვაწეთაგან სამხედრო ხელოვნებისადმი დაინტერესება მოსკოვში დასახლების შემდეგ გაძლიერებულა. ვახტანგ VI-ს სპეციალურად დაუვალებია რუსულიდან ქართულად საარტილერიო წიგნის თარგმნა, რომელიც თვითონ უსწორებია, შენიშვნები შეუტანია და დაურთავს ალექსანდრე არჩილის ძის ბატონიშვილის მიერ თარგმნილი სამხედრო წიგნი. ეს სამხედრო ხასიათის წიგნი იმ კატეგორიის ღირსშესანიშნავი სახელმძღვანელო გამხდარა, რომ მოგვიანებით ამ წიგნის მეშვეობით და ხელმძღვანელობით ერეკლე II-ს გიორგი თარხნისათვის დაუვალებია ზარბაზნების გაწყობა და მასაც ამ კრებულით უხელმძღვანელობდა⁹³. გიორგი თარხნის მიღებულ ზარბაზნებს რუსი სპეციალისტებისაგან მოწონება მიუღია და ქართლ-კახეთშიც სამხედრო ძალების ერთ-ერთ წყაროდ შექმნილა. ამ სახელმძღვანელოს ათეული წლების მანძილზე თავისი მეცნიერულ-პრაქტიკული ღირებულება არ დაუკარგავს.

XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის გარკვეული ინტერესი იზრდება ისეთი ტექნიკური დისციპლინებისადმი, როგორიცაა ქიმიკა. ვახტანგ VI-ს სპარსეთში ყოფნის დროს დაუწყია ქიმიის სახელმძღვანელოზე მუშაობა. მას შეუდგენია „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიის ქმნის“, რომელზედაც მუშაობა რუსეთში გაუგრძელებია. ვახ-

⁹² ბ. ი. ფ. S, № 167, გვ. 1—22; რ. ჩაგუნავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 33, 35.
⁹³ ბ. ი. აღწერ. I, 1959 წ., გვ. 184.

ტანგს ხელთ ჰქონია, როგორც თვითონ ამბობს „თეზაფის... ჩემის ძმის ნუსხის პირი“⁹⁴, რაც იმას უნდა გულისხმობდეს, რომ ქიმიური პროცესებით ინტერესდებოდნენ მისი სახლისკაცნიც. ვახტანგს არა მარტო შეუდგენია ეს წიგნი და სხვა სახელმძღვანელოებიდან გადმოუტანია ქიმიურ ნივთიერებათა რეცეპტები, არამედ თვითონ ჩაუტარებია პრაქტიკულად ზოგიერთი ქიმიური ცდა. ამ სახელმძღვანელოზე ვახუშტი ბატონიშვილსაც უმუშავია და ფიზიკისა თუ ქიმიის ხელსაწყოთა ზოგიერთი ნახაზი დაუტანებია ამ ნაშრომისათვის.

ა. ჩხენკელის აზრით, „ნაშრომს ეტყობა რუსეთში და ირანში დაგროვილი ქიმიური ცოდნის გავლენა“ და ვარაუდობს, რომ ვახტანგ VI-ს ქიმიური ლაბორატორია უნდა ჰქონოდა⁹⁵.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ვახტანგ VI-ის ეს ნაშრომი კარგად ასახავს ექსპერიმენტული ქიმიის განვითარებას საქართველოში, ქიმიურ ნაერთთა გამრავლების ფაქტებს და მისი მოხმარების საჭიროებას მედიცინისა და საყოფაცხოვრებო საქმიანობაში. ვფიქრობთ, იგი გამოყენებული იყო ზარაფხანაში, თოფხანასა და სამღებროებში. უფრო მეტიც, რ. ჩაგუნავა დამაჯერებლად ამტკიცებს, რომ ზემოთ ხსენებული მეცნიერული ნაშრომის ანალოგიური გამოკვლევა იმდროინდელ რუსეთში არ არსებობდა, იგი გაჩნდა მხოლოდ XVIII ს. II ნახევარში და XIX ს. მიადწია. ამდენად ამ კუთხით, ვახტანგ VI-ზე საუბარი შეიძლება როგორც XVIII საუკუნის მაღალკვალიფიციურ მეცნიერზე⁹⁶.

ზემოაღნიშნულ ნაშრომში, გარდა ქიმიურ ნივთიერებათა წესების წარმოებისა, შეტანილია ოპტიკის ზოგიერთი წესი, რომელიც სპეციალისტების აზრით, ზუსტად ემთხვევა თანამედროვე ოპტიკის წესებს და ამდენად, დღესაც მეცნიერულ ღირებულებას წარმოადგენს⁹⁷.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ნაღვაწის შედეგად ჩვენ შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ვახტანგ VI დიდი გაქანების მეცნიერი იყო და ენციკლოპედიური განათლების მქონე მკვლევარი.

ვახტანგ VI-მ თავის მრავალმხრივ სამეცნიერო მოღვაწეობასთან ერთად ქართული მედიცინისათვისაც მოიკალა. მან აამეტყველა XV საუკუნის ცნობილი მოღვაწის ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის სახე,

94 ხ. ი. ფ. S, № 3721; ვახტანგ VI, წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიის ქმნისა, თ. ენუქიძის და ვ. კოკოჩაშვილის გამოც., 1981.

95 ა. ჩხენკელი, ქიმიური შინაარსის ერთი ძველი ქართული ხელნაწერის შესახებ, სტე. სამედ. სახ. შრ., ტ. I, 1961, გვ. 285—305.

96 ვახტანგ VI, წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიის ქმნისა (რედ. თ. ენუქიძე და ვ. კოკოჩაშვილი, 1981, შესავალი გვ. 1—35); P. Чагунава, Вахтанг Багратиони и его труд по химии. 1981, с. 4, 5.

97 მ. შენგელია, ოპტიკის საკითხები და ვახტანგ VI-ის ოპტიკური პარაგრაფები, საქ. აკად. მ-ბე № 5, 1963 წ.

რომელიც ქართველებს მხოლოდ ყინწვისის ფრესკის სახითა ჰქონდათ შემორჩენილი. ქართულმა სამედიცინო ტრაქტატებმა, რომელნიც დიდ პრაქტიკულ საჭიროებას პასუხობდნენ, XVIII საუკუნისათვის თავი დაზიანებული სახით მოიტანეს. ამიტომაც 1719 წ. ვახტანგ VI-მ დაზიანებული, დაფურცვლილი XV ს. სამედიცინო კარაბადინი აღადგინა, შინარსობრივად გამართა, პაგინაცია დაურთო, ააკინძინა, შენიშვნები დაუმატა და სახმარ სამედიცინო წიგნად აქცია. ეს სამკურნალო წიგნი ვახტანგმა ორ ორგანულ ნაწილად დაპყო, თითოეულს თავისი სათაური და თავისი დანიშნულება არგუნა. წიგნის I ნაწილი ემსახურება მედიცინის ზოგადი თეორიული საკითხების განხილვას, კერძოდ დიაგნოსტიკის, პიგიენის და მკურნალობის საკითხებს⁹⁸. ხოლო II ნაწილი კი კერძო ხასიათს ატარებს და ცალკეულ ორგანოთა დაავადების წინააღმდეგ წარმოებულ სამკურნალო მეთოდებს აღგენს⁹⁹.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ძველ ფარმაკოლოგიურ საშუალებათა ფორმების და მათი ტექნოლოგიური პროცესების ასეთი ვრცელი და სისტემატირებული აღწერილობანი მანამდე არსებულ სამედიცინო ძეგლში დადასტურებული არ არის¹⁰⁰. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ვახტანგმა ჯეროვანი ყურადღება სწორედ ამ ძეგლს მიაქცია და იგი თავისი ერის საკეთილდღეოდ სახმარ, სახელმძღვანელო, სამედიცინო დოკუმენტად აქცია. ვახტანგ მეფის ყველა მეცნიერულ-თეორიული მოღვაწეობა პრაქტიკული საქმიანობით იყო ხოლმე განპირობებული. ეს შრომაც მან პრაქტიკული მიზნებისათვის ჩაატარა. „ესე შევაწყობინე და შევაკვრევინე საჯსრად ყოველთა“, — წერდა იგი კარაბადინის ჩართულ ფურცელში.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ვახტანგს გრანდიოზული სამუშაოების ჩატარება მოუხდა სამართლის დარგში. ვახტანგის კანონებმა დაიმკვიდრეს სავალდებულო ძალის უფლება. განსაკუთრებით ეს ფაქტი აისახა სასამართლო პრაქტიკისა და პროცესუალურ სამართალშიც. XVIII ს. მართლმსაჯულება ხელმძღვანელობდა ვახტანგის კანონებით და სასამართლო პრაქტიკა ასახავდა ფეოდალური ურთიერთობისათვის დამახასიათებელ საზოგადოებრივ სოციალურ დიფერენციაციას და იმ იერარქიულ კიბეს, რომელიც ვახტანგის სამართალში იყო მოცემული. სოციალური იერარქია, რომელიც სასამართლო პრაქტიკაში იყო ასახული, პირდაპირ უთითებდა იმ მუხლებს, რომელთა საფუძვლებზე ისაზღვრებოდა ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის თუ სოციალური კატეგორიის სისხლი. ქართული მართლმსაჯულება სა-

⁹⁸ გამოცემულია 1959 წ. მ. შენგელიას მიერ. ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილის სამკურნალო წიგნი.

⁹⁹ იქვე, გვ. 23.

¹⁰⁰ მ. შენგელია, იქვე, გვ. 24.

ზღვრავდა ვახტანგის სამართლის კანონების მიხედვით, როგორც სამი კატეგორიის თავადის, ისე სამი კატეგორიის აზნაურის სისხლს. ამის დადასტურებას საარქივო მასალა იძლევა¹⁰¹. ყმაგლეხის სისხლის დაურევბაც ამა თუ იმ სასამართლო პროცესზე ხდებოდა ვახტანგის სამართლის გათვალისწინებით¹⁰². ამ შემთხვევაშიც როგორც ზევით აღნიშნული იყო გლეხთა კატეგორიათა სხვაობა სისხლის შეფასებით იყო გათვალისწინებული (24 თუმანი და 12 თუმანი). ქართულ მართლმსაჯულებას, როგორც მთელ ფეოდალურ ყოფას, საფუძვლად ედო: „კაცი მამულით, კაცობით, ბატონის სამსახურით, ციხით, მონასტრით და უფროსის კაცის მოყუარედ მოკიდებით ამაღლდების და სისხლიც გაუდიდდების“.

ასევე თვალსაჩინოდ ასახავდა სასამართლო პრაქტიკა ვახტანგის სამართლის სავალდებულო ძალას გვიანფეოდალური საქართველოსათვის დამახასიათებელ სათავადო სახლის ორგანიზაციის საკითხების გარკვევის დროსაც¹⁰³. მთელი XVIII ს. მართლმსაჯულებანი სახლის ორგანიზაციის და სახლისკაცთა უმცროს-უფროსობის პრინციპი, როგორც კანონი, დაცული იყო და სასამართლო პრაქტიკა ხელმძღვანელობდა ვახტანგის მიერ შემუშავებული რიგით, იმ რიგით, რომლის დამკველად მართლმსაჯულება გვევლინება. სასამართლო პრაქტიკისა და ვახტანგის სამართლის ურთიერთობის და ამ უკანასკნელის სავალდებულო ძალის დამადასტურებლად მასალას იძლევა XVIII ს. სასამართლო წარმოება, სადაც დანაშაულის კლასიფიკაცია და მის საფუძველზე სისხლის დაურევების სახეები ვახტანგის სამართლის მსგავსად არის გადაჭრილი; ხოლო დანაშაულის ანაზღაურება ბრალდებული-საგან ხდებოდა ქონებრივი საზღაურის გადახდით¹⁰⁴.

XVIII ს. მართლმსაჯულება ითვალისწინებდა რა ვახტანგის სამართალში დადგენილ ნორმებს, ზღვარს ავლებდა ცივი და სხვა იარაღით მიყენებულ ჭრილობის შემთხვევებს და იმის მიხედვით განასხვავებდა დანაშაულს¹⁰⁵. სასამართლო პრაქტიკაში ვახტანგის სამართლის სავალდებულო ძალას გამოხატავს „შინ მოხდომის“ საკითხიც. ვახტანგის სამართალში დაცული ეს ნორმა (მეორე პარაგრაფის მუხლშია ასახული) გამოხატულებას ჰპოვებს პრაქტიკაშიც¹⁰⁶.

101 ხ. ი. ფ. Sd, № 1142; ფ. Ad № 1171; სცია, ფ. 226, № 3077.

102 ცსია, ფ. 226, 3078, 3185, 5046; ხ. ი. ფ. Hd, № 435, 1440, 2951.

103 ხ. ი. ფ. Hd, № 1053, საქ. სიძე. ტ. III, გვ. 476; ხ. ი. ფ. Ad, № 1493, 1713; ცსია, ფ. 226, № 4712.

104 ხ. ი. ფ. Hd, № 1053.

105 იქვე.

106 იქვე, № 14635.

34,135უკი
1959

ბეითაღმანი (უძეოდ დატოვებული) მამულის ვახტანგის სამართლის 231—232 მუხლები) სამეფო სახასო საკუთრებად გამოცხადება და შხითვში ნარგებ (სამართლის 145-ე მუხლი) მამულზე უფლების შენარჩუნება-პატრონობა ქართულმა პროცესუალურმა სამართალმაც ასახა¹⁰⁷. ეს ნორმა ვახტანგ VI-ის მიერ მკვიდრდებოდა.

ფეოდალური სამართალი იცავდა რა ფუძის მოუშლლობისა და მამულის მკვიდრობის პრინციპს, თვითონვე განმარტავდა, რომ სამართლით გაჩენილი მკვიდრობა არ უნდა წაერთვას ოჯახს, რათა ოჯახი არ ამოწყდეს და „მამულიდან ხელმწიფეს სამსახური არ მოაკლდეს“.

ზემოთ მოტანილი მასალა გვაძლევს საშუალებას განვაცხადოთ, რომ ვახტანგ VI-ის შემუშავებულ სამართალს მიღებული ჰქონდა კანონით მოპოვებული ძალა. იყო შემთხვევები, როდესაც რომელიმე კერძო ხასიათის კაზუსი არ იყო ხოლმე გათვალისწინებული კანონმდებლობაში, მაშინ მოსამართლეს ეძლეოდა უფლება თავისუფლად ემოქმედა.

ამრიგად, ვახტანგ VI სარგებლობდა რა ადგილობრივი ადათობრივი სამართლის ნორმებით, რომელიც ფეხმოკიდებული იყო სასამართლო პრაქტიკაში, აყალიბებდა ამ ნორმებს კანონის სახით და მას სავალდებულო ძალას ანიჭებდა¹⁰⁸.

ქართული პროცესუალური სამართალი, რომელიც აისახა ვახტანგ VI-ის კოდექსში, და რომელიც, თავის მხრივ, იყო დაფუძნებული არსებული სასამართლო განჩინებისა და სასამართლო გადაწყვეტილების წიგნებსა და ბარათებში, შეესატყვისებოდა სინამდვილეს. ქართული ვახტანგისდროინდელი პროცესუალური სამართალი იცავდა საქმის ძიების ეტაპებს; კერძოდ, სარჩელის შედგენას, საგამომძიებლო მოთხოვნის აცილებას, მოწმეთა ჩვენებებს, საქმის გაბრას, სასამართლო წარმოების საგამომძიებლო ფუნქციასა და ხელახალი გამოძიების შემთხვევებს¹⁰⁹. ამით იგი გვიანფეოდალურ საქართველოში განვითარებული სამართლის არსებობას ადასტურებდა. ამავე დროს ქართული საპროცესო სამართალი, რომელიც ვახტანგ VI-ის კანონებში იყო დაცული, ინახავდა ძიების ისეთ მეთოდებსა და ხერხებს, რომელნიც ორდალების სახეს ატარებდნენ, რითაც პროცესუალურ სამართალში „საღმართო მსჯავრს“ და ადათობრივ სამართალს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ადათობრივი სამართლის ქართულ სპეციალურ სამართალში დანერგვა და XIX ს. შემორჩენა, უნდა აიხსნას ქართლში ფეოდალიზმის გახანგრძლივებით, რომელიც, თავის

107 საქ. სიძ. ტ. III, გვ. 243; ხ. ი. ფ. Sd, № 1243.

108 ამ საკითხთან დაკავშირებით უფრო დაწვრილებით — მ. ქიქოძე, ვახტანგის კანონთა სავალდებულო ძალის საკითხისათვის XVIII ს. სამართალში, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, 1959 წ. № 2.

109 ხ. ი. ფ. Hd, № 3492; ცსია, ფ. 450, დ. 30, № 10.

მხრივ, გახპირობებული იყო გარე პოლიტიკური რთული სიტუაციის მუდმივი არსებობით.

საინტერესოა, რომ ვახტანგის სამართლის სოციალური ხასიათი განსაკუთრებით აღმოჩნდა პროცესუალურ სამართლის შემთხვევაშიც. სამართლის ძიების დროს დამამტკიცებელ საბუთთა ერთ-ერთი სახეობის — მოფიცართა ინსტიტუტის გათვალისწინებისას ცხადი გახდა, რომ სოციალურ მომენტს საქმის ძიებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. კაცის მოკვლის შემთხვევაში, ცილის აცდენის დროს, შეგნებულ მოფიცართა 3 სახის თავადზე მიგვიითითებს. ვახტანგის კოდექსი (დიდებულ თავადთაგან 40 შეგნებული, ე. ი. 10-ჯერ მეტი) მოფიცოსაგან, ხოლო უმცროს თავადთაგან 12 შეგნებულიდან 60 მოფიცარი კმაროდა. აქ სხვაობა დიდებულ და მესამე რანგის თავადთა მოფიცარებს შორის მეტად დიდია. ეს ფაქტი დადასტურებულია პროცესუალური ძიების დროსაც, როდესაც მტკიცდება სოციალური დიფერენციაციის გარდაუვალობა სასამართლო ძიების დროს¹¹⁰.

მიუხედავად იმ დიდი დანაკლისისა, რომელიც საქართველომ განიცადა ვახტანგ VI-ის და მის თანამზრახთა რუსეთში გადასახლებით, მათ საქართველოზე ფიქრისა და ღვაწლისათვის ყურადღება არ მოუღღუნებიათ. პირველი პრაქტიკული კულტურული ღონისძიება, რომელიც ვახტანგ VI-მ გადაწყვიტა სისრულეში მოეყვანა, იმაში მდგომარეობდა, რომ მან კანცლერ გაბრიელ გოლოვკინს მოაგონა, რომ არჩილის დროს დაბეჭდილ წიგნებს „ივერთა ქვეყანაში“ ვზავნიდნენ და ახლაც ითხოვდა, რომ ქართული სტამბა აესტუმავებინათ: „Дабы повелено было... на грузинском языке книги печатать в России, как прежде в оную Грузинскую“¹¹¹.

რუსეთში ყოფნისას ვახტანგ VI-ს დიდი ინტერესები ისტორიისა და განსაკუთრებით საქართველოს ისტორიისადმი კიდევ უფრო გაღვივებულია, რაც გახპირობებული იყო მისი ქვეყნის ეროვნული თვითშეგნების გამძაფრებული გაზრდით. იმის გამოც, რომ მისგან დატოვებული და მტრის მიერ დაპყრობილ სამშობლოს, კიდევ უფრო სჭირდებოდა, გარდა პრაქტიკულ-პოლიტიკური, ისე მორალური პრესტიჟის გამაგრება და აწევა, თუნდაც თავის თანამემამულეთა თვალში.

ვახტანგმა 1728—33 წწ. შეადგინა ე. წ. „ქრონოლოგია“, რომელიც გარდა ისტორიის დამხმარე დისციპლინის ნორმების დაცვისა, იძლეოდა, როგორც საერო, ისე სასულიერო ქრონოლოგიურ მნიშვნე-

110 ამ საკითხის ირგვლივ იხ. მ. ქიქოძე, პროცესუალური სამართალი XVIII ს. საქართველოში, 1965 წ. „მაცნე“; И. Кекелия, Древняя грузинская законодательства, Тбилиси, 1969.

111 ქართული წიგნი, შესავალი, გვ. XVIII.

ნელოვან თარიღთა განმარტებებს. იგი შეიცავდა აგრეთვე ქრონოლო-
გიური გამოთვლის პრინციპებს, ტაბულებსა და ჩანახაზებს²¹³.

ვახტანგ VI-ის შემწეობით ნიკოლოზ ორბელიანმა 1728 წ. ქ. მოს-
კოვს შეადგინა ე. წ. „ქრონიკონი“, რომლის ანდერძში ვკითხულობთ:
„ეს საძირკვე მეფემან ქართლისამან ვახტანგ ბაგრატიონმან დიდი სას-
ჯელით გააკეთა“ და როცა ავტორი თხოულობს, რომ მისი ჭირნახუ-
ლი არ დაიკარგოს, პირველად ვახტანგ VI-ის მოხსენებას ითხოვს მკი-
თხველისაგან¹¹³.

ვახტანგ VI-ის ამმხრივი მოღვაწეობის შედეგია ქართველ მეფე-
თა სხვა ქრონოლოგიის ვარიანტული სამუშაოც, ე. წ. „ბაგრატიონთა გე-
ნეალოგიური ხის“ შედგენა, რომელიც იწყება საქართველოს მეფეთა
შთამომავლობის აღნუსხვით და მთავრდება ვახტანგის შვილების და-
სახელებით¹¹⁴.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩაუტარებია ვახტანგ
VI-ს ე. წ. „მაჩაბლისეული ქართლის ცხოვრების“ დამუშავებაში,
რომელიც 1736 წ. მოსკოვში ყოფილა დამთავრებული¹¹⁵. ეს ნუსხა
შემდგარა „ქართლის ცხოვრების“ ორი სხვადასხვა ეგზემპლარის შე-
ჯერების შედეგად, რომელიც ხელთ ჰქონდათ გიორგი მაჩაბელსა და
ვახტანგ VI-ს. ეს ეგზემპლარები იმით იყვნენ საინტერესონი მეცნიერ-
რთათვის, რომ ისინი თამარ მეფის ისტორიის განსხვავებულ თხრობას
იძლევიან. ე. წ. „მაჩაბლისეულ ქართლის ცხოვრების“ შემდგენლებ-
მა ეს ვარიანტული სხვაობანი შეიტანეს თავის ნამუშევარში. აქვე აქ-
ტიური მონაწილეობა მიუღია ვახტანგ VI-ს „ქართლის ცხოვრების
ერაჯისეული“ ნუსხის შედგენაშიც, რომლის ანდერძში აღნიშნულია,
რომ ეს ნუსხა „ვახტანგის თანხლებით“ დგებოდა და „აქ მოსკოვს
არის ამ ქართლის ცხოვრების ბოლოს ექვსიოდ რვეული... კარგი საც-
მარი და შესატყვისი წიგნი“¹¹⁶.

ვახუშტი ბატონიშვილიც ვახტანგის თანადგომით ეწევა თავის
დიდსა და მნიშვნელოვან სამუშაოებს „ქართლის ცხოვრების“ შედ-
გენასა და „საქართველოს აღწერის“ დროს. ზემოხსენებული „ქარ-
თლის ცხოვრების“ მინაწერის მიხედვით ირკვევა, რომ ვახუშტის ვახ-
ტანგ VI-ის დაწყებული საქმე რუსეთში გაუზრძელებია და დაუსრუ-
ლებია. ერთ-ერთი ეგზემპლარის მინაწერში ვკითხულობთ, რომ „ქარ-
თლის ცხოვრება“ პირველად ვახტანგ მეფეს ქართლში თვით ეკეთე-

112 ხ. ი. აღწ. ფ. Q, H, № 548; ფ. S, № 1624.

113 ხ. ი. აღწ. ფ. H, № 90.

114 ხ. ი. აღწ. ფ. S, IV, № 3939; ფ. Ad, № 844; თ. ჯყონია, გორკის ოლქ-
ში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, „ლიტერატურული ძიებანი“, IV, 1948, გვ.
255—59.

115 ხ. ი. აღწ. ფ. V, ფ. Hd, № 2135.

116 ხ. ე. აღწ. ფ. H, ტ. I, № 44.

ბინა და მერმე რუსეთს გაეგრძელებინა... „ძეგლთა გუჯრებითა და ცხოვრებითა, მოხუცებულ მახსოვარ მეცნიერთა, საქართველოს თავან დიდის გამოკვლევით და გამოძიებით, გულის მოდგინებით ეკეთებინა“. ხოლო მინაწერისავე ცნობით, ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ დასრულებული სახე ვახუშტის მიუცია მისთვის¹¹⁷.

ვახტანგ VI რუსეთში მარტო საქართველოს ისტორიის დამუშავებით არ იფარგლება. იგი მსოფლიო ისტორიისადმიც იჩენს დიდ ინტერესს და პაპუა თუმანიშვილს ავალებს კვინტოსს კურციოსის ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრების თარგმანს¹¹⁸.

რუსეთში ვახტანგ VI დიდი გულისყურით ეკიდება ლექსიკოლოგიურ სამუშაოებს და საბას ხელს უწყობს, რომ ერთ-ერთი ეგზემპლარი ქართულ სიტყვათა ლექსიკონისა რუსეთში ყოფნის დროს დაამთავროს, რასაც თავის ანდერძში საბა აღნიშნავს კიდევ¹¹⁹. ქართულ ლექსიკონზე მოთხოვნა ისე გაზრდილა მოსკოვის ქართულ კოლონიასი, რომ „სიტყვის კონის“ გადამწერი ზოსიმე ორბელიანი თავის ანდერძში მიუთითებს, რომ ვახტანგის ინიციატივით ზოსიმეს გადმოუწერილია ერთ-ერთი ეგზემპლარი¹²⁰. ასევე ვახტანგის დაკვეთით 1731 წ. გაუმრავლებია დემეტრე რევაზიშვილს საბასეული ქართული ლექსიკონი¹²¹. სპეციალისტთა შორის გავრცელებულია აზრი, რომ საბას დროს და საბას შემდეგ რუსეთში არსებულ ლექსიკონებზე მუშაობისას რედაქტირებას ვახტანგი უკეთებდა, რის ვარაუდის უფლებას ვახტანგის მინაწერები იძლევიან¹²². ამრიგად, ლექსიკოლოგიური მუშაობა რუსეთში ვახტანგის თაოსნობით გრძელდებოდა. იხვეწებოდა და სრულქმნილ სახეს იღებდა საბასეული „სიტყვის კონა“.

რუსეთში ჯეროვან ყურადღებას ვახტანგ VI სამართლის ძეგლებისადმიც იჩენდა. მისი თაოსნობით 1729 წ. მოსკოვში მოხდა ალექსი მიხეილის ძის სამართლის ძეგლის გადმოქართულება¹²³. ამ ნაშრომის ავტორები იყვნენ ცნობილი მოღვაწენი ნიკიტა ოდოევსკი, სიმონ პრიბორსკი და თევდორე ვოლკონსკი. ცხადია, იურისპრუდენციის ეს ნიმუში ვახტანგისათვის დიდი მნიშვნელობისა იყო. არც ერთ რუსულ კანონმდებლობას დაუტოვებია უყურადღებოდ ვახტანგის შედგენილი „დასტურლამალი“ და რუსულად უთარგმნიათ¹²⁴. შემდეგ ვახტანგის

117 ხ. ი. აღწ. ფ. S, ტ. I, № 281.

118 ხ. ი. აღწ. ფ. H, ტ. IV, № 462.

119 ხ. ი. აღწ. ფ. H, ტ. III, № 1035.

120 ხ. ი. აღწ. ფ. Q, III, № 935.

121 ხ. ი. აღწ. ფ. A, ტ. V, № 1703.

122 Л. Кутателадзе, Редакция толкового словаря Сулхана Орбелиани по автографам, с. 35.

123 Р. Орбели. Грузинские рукоп. Инст. востоков. I, 1956, № 104.

124 იქვე, № 105.

კანონების გაცნობას ისეთი მოწონება დაუმსახურებია, რომ კანონების მიხედვით და გათვალისწინებით რუს იურისტებს შეუძლებოდათ რუსული კანონების ერთ-ერთი კოდექსი, რომლის წინასიტყვაობაში გკითხულობთ: „Составлен был по решению русского правительства на основании законов грузинского кодекса“¹²⁵.

ვახტანგის მოღვაწეობა მოსკოვში საღვთისმეტყველო სფეროსაც შეეხო. 1730 წ. ვახტანგ VI-ის დაკვეთით ნიკოლოზ ორბელიანმა გამოწერა არჩილ მეფის მიერ თარგმნილი ბერძენი ავტორის პეტრე მოგოლის „აღსარება სარწმუნოებისა“¹²⁶.

ვახტანგის თვითონ შეუდგენია ე. წ. „საღვთისმეტყველო კრებულები“, რომელიც შეიცავს აპოკრიფებს, საღვთისმეტყველო საკითხავებს და ქადაგებებს. ვახტანგს ეს ტექსტი თავებად და რიცხვებად დაუყვია. გარკვეულ ფურცლებზე ჩანს ვახტანგ VI-ის ნამუშევარის კვალი¹²⁷.

აქვე ვახტანგს შეუდგენია ერთ-ერთი კვინკლოსი, რომელიც შეიცავს საეკლესიო დღესასწაულთა კალენდარს, მზის მოქცევის აღწერას და კრიბტოგრაფულ ანბანს¹²⁸. ვახტანგის ამ ნაშრომს მისივე ანდერძი ერთვის: „პირველ ასურს ბრძენთაგან ფარვით ეს კვინკლოსთა საუბარი, ვახტანგ მოსკოვს ცხადად ვწერე სათანადო საუბარი“.

ამრიგად. ვახტანგ VI-ის მეთაურობით კულტურულ-საგანმანათლებლო და მეცნიერული სამუშაოსათვის სამშობლოს განწორებულ ქართველ მწიგნობართ მეცნიერების სხვადასხვა დარგთა დაინტერესებით, ისე გამოუჩენიათ თავი, რომ რუს სპეციალისტებს ქართული კულტურის ძეგლები თავის ენაზე გადაუტანიათ.

მეცნიერულ-კვლევითი სამუშაოები ისე ვრცელდებოდა ქართველ კოლონისტთა შორის, რომ ნიკოლოზ ორბელიანს ვახტანგის დავალებით უმუშავია წიგნზე „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“, რომლის შესახებ ამის ხელნაწერი გვატყობინებს: „მეფეს ვახტანგს ურჩვერ ვექმენ (წერს ნიკოლოზი), თორემ ჩემისთანას ცოდვილის ბერისაგან ძნელად შესამართავი წიგნი იყო“¹²⁹.

ვახტანგ VI-ის ინტერესთა სფერო იმდენად ფართო გახდა, რომ იგი ეკონომიკურ მეცნიერებასაც გადასწვდა. მან 1725—28 წწ. სიმონ მაკაცარიძეს ათარგმნინა ფრანგულიდან ფლორინოვის ნაშრომი, რომელიც შეიცავდა მიწის დამუშავების სისტემის საკითხებს, ცნობებსა

¹²⁵ P. Орбели, დასახ. ნაშრომი, № 106.
¹²⁶ ხ. ი. აღწ., ფ. S, I, № 202.
¹²⁷ ხ. ი., აღწ., ფ. S, I, № 260.
¹²⁸ ხ. ი., აღწ., ფ. Q, I, № 225.
¹²⁹ ხ. ი. ფ. Q, № 164, გვ. 91; ფ. A, № 586, გვ. 119.

და რჩევებს სოფლის მეურნეობის დარგების განვითარების საქმეში¹³⁰. როგორც დავინახეთ, ვახტანგის ინტერესთა სფერო გამოირჩეოდა მრავალფეროვნებით. მისი ნიჭი და უნარი სწვდებოდა მეცნიერებათა კვლევის თითქმის ყველა დარგს.

ვახტანგისავე აქტიური მონაწილეობით 1731 წ. მამუკა ბარათაშვილმა შეადგინა პოეტიკის თეორიული სახელმძღვანელო „ლექსის სწავლის წიგნის“, რომელიც ავტორისავე ანდერძში აისახა¹³¹. ეს იყო პირველი ცდა ქართულ ლიტერატურულმცოდნეობაში.

მეცნიერების ზემოხსენებულ დარგთა დაინტერესების გარდა რუსეთში ვახტანგ VI დიდ ყურადღებას აქცევდა საერო ლიტერატურას, განსაკუთრებით — პოეზიას. იგი თვითონ ცდილობდა გამართლება მოეძებნა პოეზიით დაინტერესებულთათვის. თავისი განწყობილება მან ვერ დაფარა თავის პოეზიაში:

დამიმონა კეშანმა, სევდა მომხვდა მისთვის წამლად,
ნაღველს ვხმარობ მუდამ მელნად, გულსა ვაწებ, მისად კალმად¹³².

მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობისა და განსაკუთრებით პოეზიის მეტრეე იყო მდივანი მელქისედეკ კავკასიძე. იგი 1730 წ. თავის ანდერძში განმარტავდა, რომ „მოცალებასა შინა მყოფსა, კმუნვა ნაღვლისა მაქარებლად, საქართველოს მპყრობლის მეფის ვახტანგისა მიერ დიდსა სამეფოსა მოსკოვს“ — იწყებდა ამ მნიშვნელოვან საქმეს.

ვახტანგის ლექსთა კრებულისადმი ინტერესი მოსკოვის ქართულ კოლონიაში იმდენად იზრდება, რომ 1734—37 წწ. კავკასიძისეული ლექსთა კრებული დემეტრე ორბელიანს გადაუწერია.

მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის ლექსთა კრებულის კავკასიძისეულ ნუსხაში შესულია ე. წ. სოკრატეს „სიტყვისგება“, რომელიც, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ერასტი თუმანიშვილს უთარგმნია, რათა იგი ქართველი მკითხველისათვის უფრო ადვილად მისაწვდომი გამხდარიყო. ვახტანგს იგი თვითონ გაუღექსავს და უწოდებია მისთვის „სიბრძნე მალალობელი“¹³³.

ამ ხელნაწერის ანდერძში პირდაპირ ნათქვამია:

„ბრძანებით მეფეთმეფისა პატრონის ვახტანგისათა,
ეს მისგან ნაბრძან-ნაკაზში ხელოვან ოსტატისათა,

130 ბ. ი. ფ. S; № 5446; ფ. H, № 68.
131 ბ. ი. ფ., № 548; ფ. S, № 526; გ. მიქაძე, პოეტიკის სახელმძღვანელო, 1957.
132 ბ. ი. აღწ. ფ. Q, ტ. II, № 548; გვ. 30; ეს ხელნაწერი საფუძვლად დაედო ალ. ბარამიძის 1975 წ. გამოცემას. გვ. 22.
133 ბ. ი. ფ. Q, № 548.

ბრძენთ სალაღობელი წოდებით სიტყვითა გვარადისათა,
და წერ მესხი ვინმე მღვიანი კელითა კავკასიისათა“.

შემთხვევითი არ არის, რომ 1733 წ. ვახტანგს მის მიერვე სპარსულადან პროზაულად თარგმნილ „ამირნასარიანის“ გალექსვა დაუმთავრებია¹³⁴.

ვახტანგ VI-მ მელქისედეკ კავკასიძეს 1733 წ. დაავალა აგრეთვე თავისი თარგმნილი „ქილილა და დამანას“ ქართული ვარიანტის გალექსვა. ცხადია, ესეც არ იყო შემთხვევითი მოვლენა. ეს იყო ქართველი ადამიანის სულიერი სამყაროს გამდიდრების კიდევ ერთი შესაძლებლობა.

რუსეთში ვახტანგისავე ინიციატივით ხდება მემუარული ლიტერატურის გავრცობა-გამრავლება, რომლის საუკეთესო ნიმუშს ოტია ფავლენიშვილის „ვახტანგიანი“ წარმოადგენს. ავტორი საისტორიო ეპოსის ფორმით თხზავს ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადასახლების ისტორიას. იგი ვახტანგის ამალის წევრია. ო. ფავლენიშვილი ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკის კრიტიკულ შეფასებას იძლევა. ვახტანგ VI-მ „საქმეს თავი ვერ აბა, ნდობა აქვს საქვირჭვილოსანი“¹³⁵, წერს იგი.

ო. ფავლენიშვილის მსჯელობით, ვახტანგ VI-მ ევროპისა და რუსეთის პოლიტიკურ რეალურ გეგმებს ალღო ვერ აუღო — „თავი ვერ აბა“, არსებული საერთაშორისო ვითარება ბოლომდე ვერ შეაფასა. „ვახტანგიანის“ ავტორი თვლის, რომ რუსეთთან ურთიერთობის გამწვავებას მოჰყვა „არევა ურუმისანი“ და შინაურ თუ გარეშე მტერთან შუღლმა უბიძგა ვახტანგს განეცხადებინა — „ამაში აღარ სჯობს ჩვენი გარევა“. გაეცალა თავის ქვეყანას და რუსეთს შეეხიზნა. ამდენად, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ „ვახტანგიანის“ ავტორი ობიექტურად აფასებს ვახტანგ VI-ის ამ პოლიტიკურ ნაბიჯს, რომელსაც საქართველოსთვის სასიკეთო არაფერი მოუტანია.

ო. ფავლენიშვილი თვითმხილველია ვახტანგის მოღვაწეობისა, ამავე დროს მისი ღვაწლის ობიექტურად და კრიტიკულად შემფასებელი. ამდენად, მის აზრს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს.

ასევე აღწერა გაბრიელ გელოვანმა ვახტანგ VI-ის და მისი ამალის რუსეთში გამგზავრების მიზეზები: პეტრე I-სგან იმედების გაღვივება, ქართველ თავკაცთა ერთსულოვნება რუსული ხელისუფლებისადმი; რაჭის ერისთავისაგან, იმერთ დედოფლის ნინოს, ოდიშისა და ჩერქეზ ბატონთა თანაგრძნობა; სარდალ კროპოტოვის მიბაძიება და სხვა. აქვე მოთხრობილია, თუ როგორ „ფრიად მოხარული

134 ხ. ა. აღწ. ფ. S, ტ. IV, № 4500.

135 ო. ფავლენიშვილი, ვახტანგიანი. ს. ყუბანეიშვილის რედ. ლიტერატურული ძიებანი, IV, ტ. 1948, სტ. 47.

იქნა გელმწიფე, პეტრე I⁴ და როგორ დაასაჩუქრა ვახტანგის მიერ გაგზავნილი სარდალი ამილახორი¹³⁶.

ო. ფავლენიშვილისა და დ. გურამიშვილთან შედარებით გ. გელოვანი უფრო უკრიტიკოდ უდგება ვახტანგ VI-ისა და ქართველ ლტოლვილთა რუსეთში გადასვლის ფაქტს. ამდენად, მისი თხრობა გარკვეულად ტენდენციურია. 1737 წ. ვახტანგ VI-ის დაკვეთით გაბრეულ გელოვანს უთარგმნია რუსულიდან მსოფლიო გეოგრაფია, რომლის შემადგენლობაში შესულა მათემატიკური გეოგრაფიის ცნებების განმარტებანი ეკვატორის, არქტიკის, გრადუსის და დედამიწის სხვა ნაწილების — ევროპის, აზიის, აფრიკის, ამერიკის და ავსტრალიის დახასიათება¹³⁷.

ზემოჩამოთვლილი ფაქტები მეტყველებენ, ქართველ მოღვაწეთ რუსეთში ვახტანგ VI-ის მეთაურობით რა ფართო ინტელექტუალური და პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა დაკისრებული იმ პოლიტიკურ მისიასთან ერთად, რომელიც მათ იტვირთეს. ვახტანგი თავის მოღვაწეობას სამშობლოს გარეთ დიდი გულისტკივილით ახასიათებს და იმ იმედების გაცრუებას, რომელიც მას რუსეთში ცხოვრებამ კიდევ უფრო დაანახა:

მზე და მთვარე სიტურფისა ვისი იყო ბაძის მქნელი,
ბალსა შიგან მისთა მჭვრეტთა ვარდი ჰქონდა გასაქნელი,
მუშყსა სადღა იხსენებდა მისი შუბლთა გამოქმნელი,
ბოლოდ დაჰქნა ეს ყვაილი მოუვიდა ის საქნელი¹³⁸.

ოდნავი ირონიით, ამავე დროს დიდი გულისტკივილით, დამკვიანრ ყვაილად ესახება და ეხმანება მრავალ ჭირგადახდილ და პოლიტიკურად დამარცხებულ მეფე ვახტანგ VI-ს. თავისი ცხოვრება, რომელიც სამშობლოს სიკეთის, მისი კეთილდღეობისა და აღორძინებისათვის არ დაიშურა, მაგრამ ამაოდ. მეფის რუსეთის მთავრობა ყოველმხრივ შეეცადა გამოეყენებინა ვახტანგის პრაქტიკული გამოცდილება და დიპლომატიური ურთიერთობის უნარი, რომელიც მას დამსახურებული ჰქონდა ირანის მიმართ. როგორც დავინახეთ, რუსეთის მთავრობა ცდილობდა ვახტანგის მეშვეობით შავი ზღვის და კასპიის ზღვის საკითხი საბოლოოდ გადაეჭრა, 1725—36 წწ., როდესაც ვახტანგ VI მეფის რუსეთის კარზე იმყოფებოდა, რუსეთის იმპერიის მესვეურები ცდილობდნენ სარგებლობა მიეღოთ ვახტანგ VI-ის მათთან ყოფნით და სპარსეთს გზავნიდნენ თავის წარმომადგენლადაც (ჯერ 1726 წ. გილანს და 1734 წ. შემახაში). ეს რთული

136 ხ. ი. ფ. S, № 1743. გვ. 118.

137 ხ. ი. S, № 222; მ. ჯანაშვილი, Описание, III. III, გვ. 261—262, ფ. S, 1007 ფ. 1131.

138 ალ. ბარამიძე, ვახტანგ VI, გვ. 40.

მისია ვახტანგმა ყოველთვის დაუზარებლად იტვირთა, მაგრამ სრულეში მოყვანა გაუჭირდა, ვინაიდან რუსეთის სახელმწიფო უმტყუნა და დანაპირები არ შეუსრულა. მეფის რუსეთი ყველა ამ შემთხვევაში თვლიდა, რომ პრაქტიკული ნაბიჯის გადადგმა მისთვის ნაადრევი იყო. ამიტომაც, რუსეთისაგან დაიმედებული ვახტანგ VI და მისი სამშობლო ისევ და ისევ სრულიად მარტო რჩებოდა დამპყრობელი მტრების წინაშე. ვახტანგ VI-ს პოლიტიკური მოკავშირის არჩევანი არ გაუმართლდა — რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღებაზე უარი განაცხადა და მოსკოვიდან ასტრახანში გადასახლდა. ვახტანგის ასტრახანში გადასახლებას მისი სიკვდილი მოჰყვა, ქართველ ლტოლვილთა იმედები საბოლოოდ დაიმსხვრა:

ვაი, რა ბოძი წაიქცა,
სახლკარი თავს დაგვექცაო —

მისტროდა მოსკოვის ქართული კოლონია თავის უკანასკნელ ნუგეშს.

აკად. ნ. ბერძენიშვილი წერს, რომ „სანამ რუსეთს აკავკასიაში პეტოქეები ძლიერი ჰყავდა, ხოლო დასაპირისპირებლად საკმაო საკუთარი ძალა არ გააჩნდა, ძლიერი მოკავშირე ხელდებული — პეტრე პირველისეული გეგმა ვახტანგ VI-ის ამიერკავკასიის საქრისტიანოს მეფედ რომ გულისხმობდა, რუსეთის იმპერატორის მფარველობის ქვეშ გამართლებული იყო, ხოლო რუსეთში პეტრეს მომხრეები თავის მოსაზრებას იმით ასაბუთებდნენ, რომ რუსეთისათვის ეს ქვეყანა ე. ი. საქართველო, შორსაა, რომ მისი ათვისება ძნელია... ქართველ პოლიტიკოსებს რუსეთის პოლიტიკურ მესვეურთა გულწრფელობაში დაეპყვების საფუძველი არ ჰქონდა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს მოწოდებანი უქმ სიტყვებად რჩებოდნენ. მოხდა ისე, რომ თანდათან რუს პოლიტიკოსთა თვალში „საქართველომ“ თავისი დრო მოსჭამა. კავკასიის გადმოღმა ამიერიდან მეფის რუსეთის პოლიტიკოსები ჰხედავდნენ მხოლოდ ტერიტორია Закавказье-ს, რომელიც გააერთიანეს კიდეც, მაგრამ არა საქართველოდ, არამედ რუსულ გუბერნიად“¹³⁹;

ზემოთ თქმულის შედეგად, გვიანა აღვნიშნოთ, რომ **ვახტანგ VI** ერთ-ერთი უაღრესად პროგრესული სახელმწიფო მოღვაწე იყო გვიან ფეოდალურ საქართველოში. საგარეო და საშინაო პოლიტიკის პრობლემათა გადაჭრა, სოციალურ საკითხთა მოგვარება, ეკონომიკის დარგთა განვითარება, საგარეო და საშინაო ვაჭრობისადმი ხელის შეწყობა, მარტივ სასაქონლო მეურნეობაში სავაზო და სავაჭრო კაპიტალის დანერგვაში თანადგომა, სახელმწიფოებრივი მექანი-

¹³⁹ ნ. ბერძენიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიდან, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, გვ. 124—125.

ზმის მოწესრიგება და განსაკუთრებით, ეროვნული კულტურის მეცნიერების აღორძინება საქართველოში, მისი თაოსნობით და მეთაურობით ხდებოდა.

XVIII ს. I ნახევრის საქართველოს სახელმწიფო მოღვაწე ვახტანგ VI ბაგრატიონთა შორის ყველაზე მოწინავე პიროვნება იყო ენციკლოპედიური განათლებით აღჭურვილი და მრავალმხრივი მეცნიერული ნიჭით დაჯილდოებულიც, მაგრამ ტრაგიკული ბიოგრაფიით.)

ჩვენ გვინდა ვიფიქროთ, რომ ისტორია იწერება თანადროულობისათვის, აწმყოსათვის, მისი ყოფისა და აზრისათვის. იგი უნდა გვიცავდეს შეცდომებისაგან და გვიბიძგებდეს სინათლისაკენ. წარმოსახულ ისტორიაში უნდა ჩანდეს მოვლენების მიზეზშედეგობრივი ერთობაც, უნდა ჩანდეს შეცდომასთან ერთად გამარჯვების არსიც.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВАХТАНГА VI

Резюме

Монография посвящена всестороннему изучению государственной деятельности Вахтанга VI (1675—1737 гг.), одной из значительных фигур в истории Грузии позднефеодальной эпохи.

Политическая деятельность Вахтанга VI представлена на широком историческом фоне исследуемого периода. В строгой хронологической последовательности поэтапно прослеживаются все детали, внешне- и внутривнутриполитической деятельности этой незаурядной личности. При этом каждому из этих этапов, исходя из объективных данных, полученных вследствие комплексного изучения первоисточников и критического анализа специальной научной литературы, даются соответствующие авторские оценки.

В монографии показано, что попытка Вахтанга VI-ого кардинально изменить внешнеполитическую ориентацию Грузинского царства (решение царя отказаться от т. н. компромиссной политики, предусматривающей обязательное признание грузинскими царями сюзеренства Ирана и принятие ими ислама, при полном сохранении издревле существующего грузинского государственного строя, социальной системы, родной речи и культуры) и тем самым коренным образом перестроить жизнь своей страны во всех ее проявлениях не увенчалась успехом.

Безуспешными оказались и шаги, направленные на поиски союзников, для осуществления этого нового внешнеполитического курса, в лице Франции и России. Ни одна из этих держав не пошла на осложнение собственных внешнеполитических проблем. Вахтанг VI вынужден был отказаться от своих замыслов. Последующие годы пребывания грузинского царя в Иране (1712—1719 гг.) тяжелым бременем легли на многострадальное грузинское государство и таким образом отрезок времени (1703—1712 гг.) фактически свел на нет деятельность Вахтанга, направленную на развитие экономики, культуры и социальной жизни страны.

В 1716 г. грузинский царь принимает ислам. Шах Ирана

утверждает его на грузинский престол. Компромиссная политика вновь вступает в силу.

В 1719 г. Вахтанг при поддержке и содействии мусульманских ханов возглавляет борьбу мирного населения Закавказья против опустошительных набегов дагестанских абрагов. Цель операции — объединение закавказских народов против господства Ирана. Однако это хорошо продуманное важное начинание Вахтангу VI не удается довести до конца. Все надежды на полное освобождение Родины возлагаются на единоверную Россию. Но и на этот раз им не суждено сбыться — состоявшийся военно-политический союз Вахтанга VI и Петра I не приносит для Грузии желаемых результатов.

Международная ситуация и на этот раз оказалась неблагоприятной для кардинального изменения политической судьбы Грузии. Русско-грузинский союз затрагивал жизненные экономические интересы Англии, Франции, Турции, Ирана. В случае его успеха в руках Российской империи оказывались стратегически важные торговые позиции на Черном, Каспийском и Средиземном морях. Эти державы, конечно же не допустили бы реализации подобного союза. Петр I, по-видимому, вовремя оценил неблагоприятную для России международную обстановку. Обещанная Петром I помощь оказалась невозможной. Более того, грузинская и армянская армии, начавшие т. н. «Персидский поход», ожидая помощи из России (кстати, оговоренной русско-грузинским соглашением), фактически были оставлены на произвол судьбы. И хотя Петр I post factum начал дипломатические переговоры с Ираном и Турцией, русско-турецкий договор был подписан лишь в 1723 г. Для Вахтанга VI все было кончено. В 1724 г. османские захватчики покорили Грузию. Началась жестокая пора турецкого ига — «осмалоба». Вахтанг VI, не находя выхода из создавшейся сложной ситуации, решил покинуть Родину. В надежде вернуть потерянный престол и освободить Грузинское царство при помощи России он взял курс на Россию. Вместе с Вахтангом Родину покидала и его свита из 1200 человек, цвет тогдашней просвященной, прогрессивно мыслящей и интеллектуальной Грузии. Покидая Грузию, Вахтанг VI, «сам того не желая», «сжигал мосты» для возвращения на Родину. Страна оказалась обезглавленной.

Не менее печальным оказался и последующий этап политической деятельности Вахтанга. Царской России, занятой в ту пору «Балтийским вопросом», было не до проблем потерявшего престол и Родину грузинского царя. Вахтангу VI и его окружению назначили пособия, в военной же помощи было отказано. В 30-х годах XVIII века, когда Турция, в связи с возрождением былой мощи Ирана, начала терять свои

позиции на Кавказе, у Вахтанга VI появился реальный шанс вернуть престол и восстановить грузинскую государственность, ему вновь было отказано в помощи. На этот раз уже императрицей Анной (следует подчеркнуть, что Вахтанг VI в качестве военной помощи просил всего 297 человек!).

Не увенчались успехом и неоднократные попытки Ирана установить (на прежних условиях компромиссной политики) дипломатические отношения с проживавшим в России Вахтангом VI. Осуществлению одной из таких попыток, предпринятых Надир-шахом в 1726—1728 гг., помешала Екатерина I. Находившийся в Гиляне Вахтанг VI был срочно отозван, а «оскорбленный» этим актом Надир-шах спровоцировал новые набеги дагестанских абрагов на истекавшие кровью грузинские города и села. Аналогичная этой сложилась ситуация и в 1734 г., когда царский двор России не дал санкции на встречу Вахтанга VI и Бакара Багратиони с тем же Надир-шахом в Дербендте. Все закончилось тем, что в 1735 году в Гандже был подписан русско-иранский договор, по условиям которого Грузия объявлялась вассальным государством Ирана. Грузинскому царю надлежало предстать перед шахом Ирана и из его рук вновь получить потерянную корону и царство. Это была последняя возможность для Вахтанга VI вернуться на Родину царем, залечить раны своей страны, нанесенные ей иноземными захватчиками, поднять разрушенную экономику, возродить поруганную врагами культуру. Однако такой путь возвращения на Родину Вахтанг VI не сумел выбрать. Не приняв российского подданства, он тем не менее решил дожить свой век в России — переселился в Астрахань, где и скончался в 1737 г., унеся с собой неосуществленные мечты и надежды на освобождение Родины.

Всесторонне анализируя политическую деятельность Вахтанга VI, учитывая при этом тяжелые ее последствия для Грузии, трудно оценить ее однозначно, хотя чувства и порывы, движущие Вахтангом, всегда были продиктованы беспредельной любовью к отчизне, великой мукой о тяжелой судьбе своего многоспрадального народа, желанием вернуть ему свободу и независимость, намерением видеть его просвященным и передовым. Политика Вахтанга VI потерпела крах. Он ошибался в оценке существующей исторической ситуации, неверно анализировал острые политические моменты, до конца слепо веря в непогрешимость избранного им пути освобождения отчизны. Отказавшись от внешнеполитической ориентации Грузии, ставшей к тому времени уже традиционной, он тем самым лишил ее даже тех возможностей развития, которые ей гарантировались в условиях компромиссной политики Ирана.

В монографии исследуются и другие важные аспекты государственной деятельности Вахтанга VI.

Для укрепления государственного строя Грузии большое значение имел созданный Вахтангом VI Кодекс законов и «Дастурламали» (государственный распорядок). Однако тут же следует отметить, что в условиях слабой централизации феодального государства, бесконечных набегов дагестанских абрагов и внутриполитических распрей, а также целого ряда внешнеполитических факторов этот кодекс законов не смог обеспечить ускорения процесса бюрократизации управленческого аппарата Грузинского царства. Как явствует из синхронных этому историческому памятнику правовых и юридических документов, регламентация функций чиновников нередко нарушалась. Ввиду того, что представители центральных государственных органов часто выполняли функции местных чиновников, грани этих функций (центрального и местного аппарата чиновников) стирались. Часто нарушалась регламентация функций и в самом кругу чиновников более низкой категории. Так, например, «местумре» (смотритель за гостями), «иасаули» (судебный исполнитель), «мдивани» (секретарь, письмо-водитель) кроме своих часто выполняли функции и других чиновников.

В период государственной деятельности Вахтанга VI (1703—1712 гг., 1719—1724 гг.) в экономике Картлийского царства произошли определенные сдвиги. Особенно ощутимыми они были в сельском хозяйстве, в частности, в таких ее отраслях, как виноградарство, садоводство, полеводство, овощеводство, шелководство, скотоводство. Одним из важных движущих факторов прогресса в сельском хозяйстве явилось дальнейшее расширение по всей территории Картли сети ирригационной системы. В этой связи огромное значение имели соответствующие статьи составленного Вахтангом VI «Дастурламали», касающиеся целого ряда связанных с ирригацией организационных вопросов.

Определенных успехов достигло и ремесленное дело. Достаточно сказать, что в период царствования Вахтанга VI в Картли насчитывалось 57 ремесленных предприятий различного профиля. Особо следует отметить красительные дома, расположенные в Тбилиси, Кайкуле, Сабаратиано, Верхней Картли, Гори, Самтависси, Мдзоврети, Квишхети, являющиеся образцами кустарной промышленности. Одна часть ремесленных предприятий принадлежала царской власти («сахасо»), другая — княжеской («сатавадо»). В отдельных случаях ремесленники владели собственной лавкой, домом с жилым помещением («дарбази»), пекарней («торне») и винным поребом. В ремесленном деле все чаще использовался наемный труд. С одной стороны, широкие масштабы

развития ремесленного дела в Картли, а с другой — узкая его специализация безусловно говорят о высоком уровне его развития.

По инициативе и содействию Вахтанга VI в 1709 г. было основано государственное предприятие — Монетный двор («Зарапхана»). В этой связи одним из значительных моментов явилась чеканка трех типов медных монет с грузинскими надписями (1708—1709 гг.), с применением европейской цифровой системы (тут же следует оговорить, что выпускаемые до этого монеты обычно имели грузинско-персидские надписи). В «Зарапхане» использовался наемный труд.

Мероприятия, проведенные Вахтангом VI, способствовали оживлению строительного дела, развитию городов и торговли. В интересующую нас эпоху были реставрированы собор Свети-Цховели, тбилисский храм Сиони, храмы в Урбниси, Садгери, Ксовриси. В центре Картлийского царства, на перекрестке важных торговых путей Закавказья и Ближнего Востока, был воздвигнут мраморный фонтан. Строились и реставрировались дороги, мосты, торговые площади, бани, гостиные дворы для местных и иностранных купцов. В Тбилиси пересекались шесть транзитных торговых маршрутов, соединяющих Грузию с закавказскими и северокавказскими центрами, с мусульманскими ханствами, с Ираном и Турцией. Местные купцы объединялись в специальные товарищества («псони»). В этот период крупными купцами считались Туманишвили, Гогнишвили, Джулабашвили, Гогиджанашвили, Маминайшвили, Мамулайшвили и др. Таможенная политика, проводимая царской властью, строго защищала интересы государства. Оно покровительствовало местным мелким товаропроизводителям, защищая их от конкуренции иностранного товара. Так, пошлина на иностранный шелк при Вахтанге VI возросла в четыре раза, тогда как на товары первой необходимости, например на соль, пошлина назначалась максимально низкой. Расширение торговых связей Грузии безусловно стимулировало рост и специализацию товаропроизводства во всех регионах страны. В специальной научной литературе вполне справедливо замечено, что при всех недостатках существующей таможенной системы, именно при Вахтанге VI, началась процесс формирования единого национального рынка — столь важного явления для дальнейшего развития экономики Грузии в целом. В этом отношении большое значение имело и постепенное внедрение в жизнь (наряду с натуральной) денежной формы взыскания. В 1703—1712 гг., в условиях простых торгово-денежных отношений, появляются первые ростки ростовщического капитала. Уровень процента в этот период чаще не велик (10%—12%).

«Законы Вахтанга» ставили целью упорядочение крепостных отношений по всей Грузии. Этот правовой документ устанавливал полную собственность помещика на средства производства и неполную собственность на непосредственных производителей. В кодексе не раз подчеркивается социальная пропасть между классами феодальной Грузии. (Одним из примеров, иллюстрирующих это положение, может служить та статья «Законов Вахтанга VI», в которой кровь помещика оценена в 128 раз дороже крестьянской).

При Вахтанге VI, как и в предыдущую эпоху, классовая борьба крестьян все еще носила пассивный характер. Наблюдались массовые побегі подвергавшихся тяжелой эксплуатации крестьян. Но четко выраженных социальных требований они, как правило, не предъявляли, за исключением населения триалетских деревень, которое добивалось перевода из состояния помещичьих крестьян в государственные, т. н. «сахасо».

Талант и яркое дарование Вахтанга VI шире всего проявились в его деятельности на поприще культуры и науки. По его инициативе в 1709 г. в Тбилиси была создана первая грузинская типография. Много труда вложил он в дело печатного издания поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» (общеизвестно, что это первое издание поэмы положило начало руствелологии как науки). Трудно переоценить значение критических примечаний Вахтанга VI. В этих изысканиях грузинский царь предстает перед нами высокообразованным и прогрессивно мыслящим деятелем своего времени. По инициативе Вахтанга были изданы грузинские учебники. Скрупулезному изучению и популяризации подверглось богатое наследие грузинской агиографической литературы, имеющей огромное значение для упрочения позиций христианской религии и морали.

В монографии подробно повествуется и о других важных инициативах Вахтанга VI. В частности, говорится об изданном в Картли переводе «Жизни Александра Македонского», о составленном там же «Толковом словаре» Сулхана-Саба Орбелиани, имеющем энциклопедический характер и др.

Вахтанг VI способствовал развитию философской науки. В этой связи следует отметить изданный при нем сборник философских сочинений греческих и римских авторов.

Серьезные работы велись при Вахтанге VI и по точным наукам. В астрономических изысканиях применялись тригонометрические и математические теории. По мнению ряда специалистов, эти исследования вполне соответствовали уровню тогдашней русской и европейской астрономической науки.

Интересуясь военной проблематикой, Вахтанг VI перевел с русского на грузинский язык пособия по артиллерии,

которым, кстати, в Грузии пользовались вплоть до конца XVIII века. При этом же царе велись теоретические и экспериментальные разработки в области химии. Итоги этих исследований широко применялись на практике (в красильнях, при чеканке монет, изготовлении оружия и т. д.). Всеми силами способствовал Вахтанг VI широкому использованию в Грузии медицинского лечебника XV века.

Трудно переоценить значение упомянутых выше свода «Законов Вахтанга VI» и «Дастурламали», свидетельством чего является не только сам факт перевода этих памятников на русский язык, но и то немаловажное обстоятельство, что русские юристы именно этот кодекс положили в основу своего собственного сборника законов. Об интересах Вахтанга VI красноречиво говорит и следующее: им был осуществлен перевод с русского языка «Судебника Алексея Михайловича», авторами которого были Никита Одоевский, Симеон Приборский и Феодор Волконский.

Не оставался Вахтанг VI равнодушным и к экономической науке. По его инициативе с французского языка был переведен труд Флоринова, дающий важные советы по сельскому хозяйству.

Заслугой Вахтанга VI вполне справедливо считают и то, что по его почину М. Бараташвили был составлен учебник по теории поэтики. По инициативе Вахтанга VI возник новый жанр грузинской мемуарной литературы (Г. Геловани, О. Павленишвили), донесшей до нас критический обзор событий, происшедших во время переселения Вахтанга в Россию.

Вахтанг VI был признанным поэтом своего времени. Специалисты единодушны в том, что он создал новую эпоху в поэзии и поэтическом мышлении позднефеодальной Грузии.

Итак, не может быть двух мнений о том, что прогрессивно мыслящий, вооруженный энциклопедическими знаниями науки и культуры своего времени, обладающий многогранным талантом Вахтанг VI являлся выдающейся личностью позднефеодальной Грузии. Тем горше вспоминать о его трагической судьбе, о не оправдавших себя его надеждах и скитаниях.

Автор предлагаемой монографии верит, что история пишется для современности, для понятия смысла бытия во всех его проявлениях. История призвана как защищать последующие поколения от ошибок, так и предвидеть будущее. Автором сделана попытка показать причинно-следственные отношения минувших явлений, осмыслить суть поражений и побед.

შინაარსი

შესავალი	. . . . .	3
I თავი. ვახტანგ VI-ის პოლიტიკური მოღვაწეობა.		
1. ირანის იმპერიისადმი ქართლის კომპრომისული პოლიტიკის შეცვლა	. . . . .	7
2. ვახტანგ ბაგრატიონის ქართლში გამგებლად დასმა. მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა	. . . . .	13
3. ვახტანგ VI-ის ურთიერთობა ევროპასთან	. . . . .	22
4. ვახტანგ VI-ის ლაშქრობანი ლეკი აბრაგების წინააღმდეგ და განჯის ალყა	. . . . .	30
5. ვახტანგ VI-ის ურთიერთობა რუსეთთან XVIII ს. 20-იან წლებში	. . . . .	37
6. ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადასახლება და მოღვაწეობა	. . . . .	60
II თავი. ვახტანგ VI-ის დროინდელი ქართლის მოხელეთა საკითხისათვის 80		
III თავი. ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა სამეურნეო სფეროში.		
1. სოფლის მეურნეობის დარგთა განვითარება	. . . . .	101
2. მერუეთა ინსტიტუტი	. . . . .	111
3. საალმშენებლო სამუშაოები	. . . . .	118
4. ხელოსნობა ვახტანგ VI-ის დროს	. . . . .	120
5. ვაჭრობა ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ხანაში	. . . . .	124
6. ნატურალური და ფულადი საზღაური ვახტანგ VI-ის დროს	. . . . .	181

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

Менеджер по издательству (Kinkolaz)

100 DARTSHVILIAH WERTSHVILIAH

სბ 3779

(the Russian name)

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. კოტრიკაძე
მხატვარი ნ. გაბუნია
მხატვრული რედაქტორი გ. ლომიძე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბოკერია
ცორექტორი გ. გრძელიშვილი
გამომშვები ელ. მაისურაძე

გადაეცა წარმოებას 22.4.1988; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 26.9.1988;
ქალაქის ზომა 60x90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობით-საბეჭდო თაბახი 13.0;
პირ.-საღ. გატ. 13.12; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 11.27

უე 02494; ტირაჟი 9000; შეკვეთა № 1345;
ფასი 2 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мещниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Манана Геронтьевна Кикодзе

„ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ВАХТАНГА VI

(на грузинском языке)

«МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1988

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის
გამომცემი ცენტრი
თბილისი, 1988 წელი
გვერდი 100
საბჭოთა მკვლევართა
საზოგადოებრივი ცენტრი

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის
გამომცემი ცენტრი

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის
გამომცემი ცენტრი

მანანა გერონტის ასული ქიქოძე

ვანტანბ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა

„მეცნიერება“
თბილისი
1988

1988 წელს გამომცემლობა „მეცნიერება“ გამოსცემს შემდეგი დასახელების წიგნებს:

1. გ. გიორგაძე, ათასი ღვთაების ქვეყანა.
2. გ. ძიძიგური, საკუთრებისა და ექსპლუატაციის ფორმები ფეოდალურ საქართველოში (XV—XVIII სს.).
3. ავტორთა კოლექტივი, ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევები.